

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI

EKONOMSKI FAKULTET

Saudin Terzić

**MODEL DETERMINACIJE SUBJEKTIVNIH I OBJEK-
TIVNIH FAKTORA PORESKE EVAZIJE**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2018

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF ECONOMICS

Saudin Terzić

MODEL FOR DETERMINING SUBJECTIVE AND OBJECTIVE FACTORS OF TAX EVASION

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2018

INFORMACIJE O MENTORU I DISERTACIJI

- 1) Mentor:** Dr. Aleksandar Stojanović, redovni profesor Ekonomski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, uža naučna oblast Fiskalna ekonomija.
- 2) Naslov doktorske disertacije:** Model determinacije subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije.
- 3) Rezime:**

Funkcionisanje poreskog sistema i oporezivanja jedne ekonomije su od krucijalno značaja za ukupnu finansijsku stabilnost, a poreska evazija je jedan od značajnijih rizika, ukoliko se ne rješava na adekvatan način i ona zbog svoje visine može da prouzrokuje ozbiljnu finansijsku nestabilnost jedne zemlje. Porezi predstavljaju jedan od osnovnih faktora ekonomskog rasta i razvoja, podložni su stalnim promjenama i unapređenjima i svaki poreski oblik direktni ili indirektni porez, doprinosi manje ili više formiranju poreskih prihoda. Mnoge zemlje današnjice suočavaju se sa problemom poreske evazije i izvještaji o poreskoj evaziji se svakodnevno umnožavaju. Nijedan poreski sistem nije imun na poresku evaziju, samo su različite metode poreske evazije u različitim poreskim sistemima.

U tom smislu, uvijek se postavlja pitanje poreske evazije, koje predstavlja danas jedno od najsloženijih ali i vrlo važnih poreskih pitanja u funkcionisanju institucija države, jer je poreski sistem savremene države centralni stub sveukupnoga finansijskog sistema i bez adekvatnog funkcionisanja istog ne može se sprovoditi efikasna ekomska politika. Potpuno i precizno definisanje pojma poreske evazije, kao fiskalnog problema u mnogim zemljama, nije jednostavno i postoji veliki broj definicija, ona je različita od zemlje do zemlje ili od institucije do institucije i zato za potpuno razumijevanje poreske evazije, značaja i posljedica, zahtijeva pravilno definisanje. Poreska evazija je više disciplinarni fenomen, konstantno prisutan, sa nekoliko smjerova, koji mogu uslovno biti definisani u određene kategorije sa slijedećim posljedicama: ekomske, socijalno političke i posljedice u državnoj upravi. Poreska evazija kao dokazana društvena pojava stalno evoluira, ima jasne razloge postojanja i ne može se suzbijati samo represivnim pojavama. Na poresku evaziju utiču svojom isprepletenošću i determiniranošću brojni i raznovrsni faktori subjektivni ili objektivni i svi faktori poreske evazije su uzajamno povezani i nadopunjajući. Poreska evazija ima multiplikativno dejstvo, narušava ugled prije svega institucija, posebno poreske administracije, ugrožava poreski sistem i načela pravne države, prouzrokujući

nepovjerenje prije svega poreskih obveznika u sam poreski sistem i smanjenjem poreske evazije značajno se poboljšava stanje u javnim finansijama.

U radu je prikazana teorijska analiza fenomena poreske evazije (koja nije sama sebi cilj), sa empirijskom analizom subjektivnih i objektivnih faktora koji najviše utiču na poresku evaziju i sa procjenom visine poreske evazije. U radu je provjerena glavna hipoteza identifikacijom faktora, subjektivnih i objektivnih koji utiču na poresku evaziju, uz utvrđivanje signifikantnosti i jačine, moguće je konstruisati model determinacije u cilju prevencije i smanjenja poreske evazije.

Pomoćne hipoteze H1su:

- Visina poreske stope i kazne ima značajan efekat na poresku evaziju.
- Poresko opterećenje i sistem oporezivanja ima značajan uticaj na visinu poreske evazije.
- Visina korupcije ima značajan efekat na poresku evaziju.
- Poreski moral i kultura ima značajan efekat na visinu poreske evazije poreskih obveznika.

Hipoteza 2. Posmatrane demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji.

Hipoteza 3. Stavovi ispitanika od strane poreskih obveznika neće se bitno razlikovati od distribucije stavova iz profesionalnih organizacija.

Hipoteza 4. Visina poreske evazije je u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću.

Sprovedenim istraživanjem u radu je prikazana cjelovita analiza problema poreske evazije sa nastojanjem ukazivanja na značajnost pojedinih faktora neophodnih za razumijevanje pitanja poreske evazije i sa osvjetljavanjem ključnih subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije. Prepoznavanje postojećih ključnih faktora poreske evazije ili istraživanje da postoje i drugi koji su podjednako ili čak i više važniji, de facto, potvrđuju kompleksnost, značaj i aktuelnost ove problematike. Na osnovu dobijenih rezultata predviđenog istraživanja prioritet bi se trebao dati onim mjerama, smjernicama i aktivnostima koje će brže dovesti do efikasnijeg poboljšanja stanja po pitanju poreske evazije.

- 4) **Ključne riječi:** Porez, poreska evazija, poreski sistem, poreska administracija, kontrola poreskih obveznika, kazne i sankcije, poresko opterećenje i poreska stopa, korupcija, poreski moral, etika i kultura.
- 5) **Naučna oblast:** Društvene nauke.

- 6) **Naučno polje:** JEL Klasifikacija: H20, H26, H32, C12.
- 7) **Klasifikaciona oznaka prema CERIF šifarniku:** S 181.
- 8) **Tip odabrane licence Kreativne zajednice (Creative Commons):** Autorstvo.

IMORMATION ABOUT MENTOR AND DISSERTATION

- 1) **Mentor:** Ph. D. Aleksandar Stojanović, full professor, University of Istočnom Sarajevo Faculty of Economics, scientific area Fiscal economy.
- 2) **Title of doctoral dissertation:** Model for determining subjective and objective factors of tax evasion.

3) **Abstract:**

The functioning of the tax system and taxation in one economy is of crucial importance to overall financial stability, and tax evasion is one of the major risks, if not addressed adequately, and, depending on the amount of taxes evaded, can trigger severe financial instability in a country. Taxes are one of the essential factors of economic growth and development, they are subject to constant change and improvement, and every tax form, be it a direct or indirect tax, contributes to generating tax revenue to a smaller or greater extent. Today, many countries are faced with the problem of tax evasion and reports of tax evasion multiply by the day. No tax system is immune to tax evasion, the only difference is the methods of tax evasion in different tax systems.

For that purpose, the issue of tax evasion is always raised and nowadays it constitutes one of the most complex but also very important tax issues in the functioning of national institutions, since the tax system in a modern state is the central pillar of the overall financial system and without its proper functioning, no efficient economic policy can be implemented. It is no simple task to define fully and precisely the notion of tax evasion, a fiscal problem in many countries, and there are a great number of definitions, varying from one country to another and from one institution to another. That is why it needs to be properly defined, so that tax evasion and its significance and consequences, can be fully understood. Tax evasion is more of a disciplinary problem, a constant one, with a number of directions, which can be conditionally defined into certain categories with the following consequences: economic, social and political and those relating to civil service. Tax evasion as a proven social phenomenon evolves on a continuous basis, there are clear reasons for

its existence, and it cannot be suppressed by making use of repressive methods only. Many and diverse factors, both subjective and objective, affect tax evasion as they are intertwined and determined and mutually connected and complementary. Tax evasion has multiplicative effects, it destroys the reputation of institutions primarily and in particular the reputation of the tax administration, it poses a threat to the tax system and rule of law, causing taxpayers' distrust of the tax system itself. Thus, by reducing tax evasion the situation in public finances improves substantially.

The paper shows the theoretical analysis of the phenomenon of tax evasion (which is not a goal in itself), including the empirical analysis of the subjective and objective factors that have the greatest influence on tax evasion and the assessment of the amount of taxes evaded. The paper checks the main hypothesis by identifying the factors, both subjective and objective, that affect tax evasion and by determining their significance and impact, it is possible to construct a determination model with a view to preventing and reducing tax evasion.

- The auxiliary hypotheses of H1 are as follows:
- Tax rate and tax fines have a substantial effect on tax evasion.
- Tax burden and the taxation system have a substantial effect on the amount of taxes evaded.
- Corruption has a substantial effect on tax evasion.
- Taxpayer morale and taxpayer culture have a substantial effect on the amount of taxes evaded by taxpayers.

Hypothesis 2. The observed demographic, social and status characteristics of respondents are statistically important in terms of determining respondents' positions on tax evasion.

Hypothesis 3. The positions of respondent taxpayers will not differ substantially from the distribution of positions of professional organisations.

Hypothesis 4. The level of tax evasion is in direct correlation with the economic well-being of society, the social environment and economic activity.

The research has been conducted and the paper offers a comprehensive analysis of the problem of tax evasion, in an attempt to point to the significance of individual factors needed to understand the issue of tax evasion and shed light on the key subjective and objective factors of tax evasion. Recognition of the existing key factors of tax evasion or research into the existence of others just as, if not more important factors, *de facto* confirms how complex, important and current this issue is. On the basis of the results obtained in the planned research, priority should be given to those

measures, guidelines and activities that will lead more quickly to a more efficient improvement of the situation regarding tax evasion.

- 4) Keywords:** Tax, tax evasion, tax system, tax administration, taxpayer audit, penalties and sanctions, tax burden and tax rate, corruption, taxpayer morale, ethics and culture
- 5) Scientific area:** Social science.
- 6) Scientific area:** JEL classification H20, H26, H32, C12.
- 7) Classification code for scientific area by CERIF codebook:** S 181.
- 8) Type of the selected licence (Creative Commons):** Autorship.

UVODNO RAZMATRANJE.....	10
1.1 PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA	13
1.2 CILJ RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	16
1.3 SVRHA I ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA	18
1.4 IZVORI PODATAKA I METODE ISTRAŽIVANJA.....	23
1.5 SADRŽAJ I STRUKTURA RADA	25
2 TEORIJSKA ANALIZA FENOMENA PORESKE EVAZIJE.....	27
2.1 Pojam, karakteristike, ciljevi i efekti oporezivanja	28
2.1.1 Pojam i karakteristike poreza	30
2.1.2 Principi oporezivanja	32
2.1.3 Ciljevi oporezivanja	37
2.1.4 Efekti oporezivanja	38
2.2 Klasifikacija poreza, direktni i indirektni porezi.....	40
2.2.1 Direktni porezi	43
2.2.1.1 Porez na dobit pravnih lica u Bosni i Hercegovini	50
2.2.1.2 Porez na dohodak u Bosni i Hercegovini.....	59
2.2.2 Indirektni porezi.....	66
2.2.2.1 Porez na dodatu vrijednost u Evropskoj uniji	68
2.2.2.2 Elementi poreza na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini	72
2.2.2.3 Akcize u Bosni i Hercegovini	77
2.3 Definicija, istorijat, pojava i uslovi koji pogoduju poreskoj evaziji	79
2.3.1 Uzroci i posljedice poreske evazije.....	87
2.3.2 Finansijski efekti poreske evazije	89
2.3.3 Ekonomski efekti	90
2.3.4 Političko socijalni efekti.....	92
2.4 Međunarodna poreska evazija i tranzicijske zemlje.....	93
2.4.1 Siva ekonomija.....	103
2.4.2 Internacionali aspekti sive ekonomije	110
2.5 Poreska evazija, obim stanje i refleksija na stanje u Bosni i Hercegovini	111
2.5.1 Sprovodenje poreskih postupka u Bosni i Hercegovini	115
2.5.2 Kontrolno pravni propisi o oporezivanju na različitim nivoima vlasti u BiH	123
2.5.3 Opšta poreska politika u Bosni i Hercegovini po pitanju određivanja transfernih cijena.	133

2.6	Procjena poreske evazije i poreskog jaza	138
2.6.1	Opis problema i zašto mjeriti poreski jaz i poresku evaziju	141
2.6.2	Mjerenje poreske evazije	143
2.6.2.1	Tradicionalni pristup	149
2.6.2.2	Moderno pristup	150
3	ANALIZA SUBJEKTIVNIH I OBJEKTIVNIH FAKTORA PORESKE EVAZIJE, IDENTIFIKOVANJE DETERMINANTI	155
3.1	Poreski sistem	161
3.2	Organizacija poreske administracije	166
3.3	Kontrola poreskih obveznika	176
3.4	Vjerovatnoća otkrivanja i kazne	186
3.5	Poresko opterećenje i visina poreske stope	188
3.6	Korupcija i poreska evazija, fenomenološka analiza	191
3.7	Poreski moral, etika i nacionalna kultura	195
3.8	Stepen i stav prema poštivanju poreskih propisa	200
3.9	Socijalno demografske karakteristike	204
3.9.1	Starosna dob i spol	205
3.9.2	Obrazovanje i zanimanje	206
4	VISINA, STRUKTURA I RAŠIRENOST PORESKE EVAZIJE	208
4.1	Plan istraživanja i prikupljanje podataka, sekundarni podaci, primarni podaci, uzorak istraživanja i instrumenti	209
4.2	Metodološki okvir istraživanja	209
4.2.1	Opis pitanja iz upitnika	213
4.2.2	Ograničenja u istraživanju	216
4.3	Analiza i prezentacija rezultata istraživanja sa stavovima ispitanika prema poreskoj evaziji ..	218
4.3.1	Opis uzorka	219
4.4	Stav prema poreskoj evaziji	225
4.4.1	Komparacija između poduzoraka	233
4.4.2	Komparacija između grupa prema demografsko-socijalno-statusnim karakteristikama ...	246
4.4.2.1	Spol	247
4.4.2.2	Obrazovanje	250
4.4.2.3	Radno iskustvo	262

4.5	Opšte (ne)zadovoljstvo pojavama po pitanju poreske evazije	277
4.5.1	Komparacija između poduzoraka.....	280
4.6	Najčešći vidovi poreske evazije u BiH	289
4.7	Prioriteti u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije.....	293
4.7.1	Komparacija između poduzoraka.....	295
4.8	Uključenost različitih sektora privrede u poresku evaziju	301
4.8.1	Komparacija između poduzoraka.....	302
4.9	Visina poreske evazije u BiH.....	307
4.10	Model determinacije nivoa poreske evazije	319
4.10.1	Varijable modela	319
4.10.2	Regresioni model	321
4.10.3	Logit model	327
5	OPTIMIZACIJA SUBJEKTIVNIH I OBJEKTIVNIH FAKTORA PREVENCIJE PORESKE EVAZIJE	328
5.1	Zaključak i diskusija	330
5.2	Prijedlog za dalje istraživanje	334
5.3	PRILOZI	337

Zahvale

Nadam se da će moja doktorska disertacija doprinijeti boljem razumijevanju uzroka i posljedica kompleksnoga fenomena poreske evazije.

Zahvaljujem mentoru prof. dr. Aleksandru Stojanoviću na vremenu koje je posvetio za izradu ovog rada, davao mi je dragocjene savjete i uputstva, pomagao je kroz svaku fazu disertacije. Zahvaljujem na njegovim podsticajima i korisnim stručnim savjetima koji su me usmjeravali na kvalitetnu izradu ovog naučnog rada.

Bez podrške i pomoći porodice, prijatelja, radnih kolega iz Uprave za indirektno oporezivanje, ne bi bilo moguće započeti, a sigurno ni završiti ovako složen i ozbiljan posao. Naročito se zahvaljujem određenom broju ljudi koji su pomagali da se oblikuju moje početne ideje.

Zahvalnost dugujem i svim učesnicima terenskog istraživanja koji su iskreno odgovorili na postavljena im pitanja i time omogućili realizaciju istraživačkog dijela ovog rada.

Na kraju, najveću zahvalnost ipak dugujem roditeljima, supruzi i djeci kojima i posvećujem ovu disertaciju i bez njihovog razumijevanja ovakav rad ne bi bio moguć. Hvala na bezuslovnom strpljenju i ohrabrenju koje ste mi davali.

UVODNO RAZMATRANJE

Savremeno poslovanje karakterišu brojne, velike i turbulentne promjene, sve veća liberalizacija i globalizacija, povećana pokretljivost poreskih obveznika, rast i zaoštren razvoja regulatornih normi, te u tom domenu pitanje poreske evazije, dobija posebnu dimenziju i postaje veoma važno ne samo za poreske autoritete koje sprovode poreske propise nego i za same poreske obveznike. U suštini poreska evazija predstavlja veoma važan element poreskog sistema jer je neraskidivo povezana sa oporezivanjem, u većoj ili manjoj mjeri prisutna je u gotovo svim poreskim sistemima i jedno je od najvažnijih pitanja ne samo tranzicijskih zemalja već i zemalja razvijenije ekonomske privrede. U potpunosti je prihvaćeno da su porezi i poreska evazija suštinski povezani, ne može postojati jedno bez drugog (Tedds, 2007). Poreska evazija je svjetski fenomen. Problem je posebno akutan u tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju, za one koje nemaju dovoljno dobro razvijenu infrastrukturu za prikupljanje prihoda (McGee, Tyler, 2006:1). Ovo ukazuje na to, da uprkos naporima na suzbijanju poreske evazije, ona je stalno u porastu. Trenutna globalna finansijska i ekonomska kriza predstavlja glavni izazov za poreske administracije u mnogim zemljama (Brondolo, 2009, str.4).

Univerzalna definicija poreske evazije (engl. tax evasion; fr. fraude fiscale; njem. steuerhinterziehung) i jedinstven stav oko samog pojma fenomena ne postoji, te postojanje više definicija samo po sebi stvara problem. Poreska evazija opsežno je studirana od strane Allingham, Sandmo (1972), Srinivasan T.N. (1973), Slemrod (1985), Benjamini, Maital (1985), Jackson, Milliron, (1986), Alm, Bahl, Murray (1990), Tanzi (1993), Franzoni (1998), Vaguine (1998), Cowell, (1999), Slemrod, Yitzhaki (2000), Gérxani (2003), Goerke (2003), Bloomquist (2003), Christie, Holzner (2006), Feld, Frey (2006), Richardson (2006), Russo (2010), Turner (2010), Cequeti, Coppier (2011), Feige, Cebula (2011), Alm (2012), Pickhardt, Prinz, (2013) i mnogih drugih. U ekonomskoj literaturi kao i stručnim krugovima koji se bave izučavanjem fenomena poreske evazije često se koristi izraz ne poštivanje poreskih propisa (engl. tax non-compliance), što je u stvari način ponašanja, koji se ogleda u nizu aktivnosti poreskih obveznika sa ciljem neispunjavanja pravila i zahtjeva, koji su jasno definisani u okviru poreskog sistema. Riječ evazija potiče od latinske riječi evadere, što znači bježanje, izbjegavanje, vađenje, izmigoljavanje i sl. Poreska evazija obično se definiše kao kršenje zakona (Slemrod, Yitzaki, 2002). Jelčić (2001, str.144) pod poreskom evazijom podrazumijeva sve radnje i propuštanja koje poduzima poreski obveznik radi izbjegavanja plaćanja poreza. Poreska evazija nastaje kao rezultat otpora koji

poreski obveznik osjeća prema plaćanju poreza. Feige, Cebula (2011, str.2) definišu poresku evaziju, kao efikasno varanje državnih vlasti, čime se smanjuju poreski prihodi a time se smanjuje sposobnost države za pružanje javnih usluga, a povećava se nacionalno zaduženje. Nezakonito izbjegavanje poreza znači neplaćanje legalno dospjelih obaveza (Harvey, 1999, str.349).

Poreska evazija je složen ekonomski, društveno-politički, socijalni, moralni i pravni problem dakle jedan kompleksan fenomen. Pitanje poreske evazije je veoma važno, jer je ona vodeća prijetnja makroekonomskoj stabilnosti, a i predstavlja najznačajniji oblik sive ekonomije i ne prestaje biti predmetom dnevno političkih rasprava naročito u sadašnjem vremenu ekonomске i finansijske krize (Berger, Grgić, Terzić, 2012, str. 491). Poreska evazija ne utiče samo na gubitak poreskih prihoda, izuzetna je prijetnja integritetu finansijskih institucija, narušava načela oporezivanja, dovodi do narušavanja tržišnog kretanja kapitala i utiče na uslove konkurentnosti, jer dovodi u nepovoljan položaj privredne subjekte koji legalno posluju. Ona dakle snažno utiče na funkcionisanje kompletног tržišta a može uticati šire na ekonomsku i pravnu nesigurnost i dovodi do iskrivljenog tržišnog nadmetanja, na štetu onih koji uredno podmiruju svoje poreske obaveze.

U zemljama u tranziciji poreska evazija je jedan od glavnih problema koji usporava, ako ne i sprečava, dostizanju želenog stepena društvenog, političkog i ekonomskog cilja, može djelovati destabilizirajuće i čini se da je teško, gotovo nemoguće kontrolirati taj proces. Povećana je i svijest opasnosti u realnom ekonomskom životu jednog društva, koje sa sobom nosi poreska evazija, jer nastale poteškoće na jednom mjestu mogu se vrlo lako proširiti i u druge zemlje, pretvarajući tako nacionalni problem u međudržavni. Poreska evazija je veoma specifičan problem koji se prožima kroz različite teorijske oblasti a karakterišu je sljedeće činjenice:

- da je barem djelimično nepoznata – kad bismo bili 100% sigurni da je naplativ cjelokupan porez, posao poreske administracije bio bi jednostavan.
- da se ona s vremenom mijenja – kako se mijenjaju subjektivni i objektivni faktori koji utiču na poresku evaziju.
- da se njome može upravljati – može se procijeniti nivo i visina poreske evazije i poduzeti mjere radi kontrolisanja, usmjeravanja i smanjenja.

Poreska evazija predstavlja fenomen koji ima različite posljedice, kako u sferi fiskalne (planirana sredstva ne ulaze u budžet), tako i društvene i socijalne sfere (jer ugrožava načelo horizontalne jednakosti). Ponašanje s ciljem ne plaćati porez često oštećuje neke društvene vrijednosti, koje moraju izazvati odgovarajuću reakciju, bilo na nivou moralne ili pravne (Popović, 1997). Poreski će moral biti visok, a s tim u vezi i nastojanja da se izbjegne poreskoj obavezi rjeđa, kao rezultat raznih elemenata, na primjer: (Jelčić, 1997, str.115).

- ako poreski obveznici vjeruju da je poreski teret ravnomjerno i pravedno raspoređen;
- ako su svjesni da sigurnost zemlje, školovanje njihove djece, mogućnost zapošljavanja i niz drugih manifestacija i aktivnosti, koje u javnom interesu preduzima država, zavisi od poreza koji treba platiti;
- ako je plaćanje poreza vezano uz neku socijalno-političku, patriotsku, etičku ili neku drugu sličnu svrhu;
- otpor plaćanja poreza i nastojanje da se izbjegne plaćanje poreza nije veliko ni kad se ubrani porez daje kao pomoć licima koja su pretrpjela štetu od elementarnih nepogoda ili drugih sličnih okolnosti, ili ako se taj iznos troši iz razloga nacionalne sigurnosti.

U postojećoj situaciji poreski autoritet treba da budu izrazito zainteresovan kako za sagledavanje egzistirajući oblika i raširenosti tako i za iznalaženje načina za efikasnu borbu protiv poreske evazije. Proučavanje poreske evazije podrazumijeva multidisciplinarni pristup istraživanju posebno sa aspekta ponašanja poreskog obveznika i njegove odluke da li će poštovati poreske zakonske propise. McGee, Bašić i Tyler (2009, str.6), su u Bosni i Hercegovini istraživali da li je poreska evazija etična. Najviše slaganja kod ispitanika i najjači argumenti koji opravdavaju poresku evaziju se javljaju u slučajevima kada se državna vlast smatra korumpiranom, kada se vidi da je poreski sistem nepravedan ili kada se poreska sredstva troše na projekte neracionalno. S tim u vezi a ovaj rad stoji na poziciji da je neophodno potencirati i intenzivirati istraživačke napore, sadržajno usmjerene i zaokružene u naučnim i stručnim publikacijama u sferi poreske evazije kao bitne komponente zarad boljeg razumjevanja uloge i dejstva subjektivnih i objektivnih faktora koji na nju utiču.

1.1 PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Poreska evazija se prema modernoj teoriji i praksi shvata kao univerzalni problem koji je duboko ukorijenjen u socijalnim, kulturnim, institucionalnim i političkim karakteristikama svake pojedinačne zemlje i štetne posljedice odražavaju se u sferi ekonomije, politike, institucija, privrede i finansija. Poreska evazija je univerzalna pojava. Ona se odvija u svim društвima, u svim društvenim slojevima, u svim profesijama, u svim industrijama, u svim religijama i gotovo svim ekonomskim sistemima (Kirchler, 2009, str.182). Ona je višedisciplinarni fenomen sa nekoliko smjerova, i koje samo mogu uslovno biti definisani u određene kategorije sa slijedećim konsekvcencama:

1. Ekonomske, onemogуuju rast nacionalne ekonomije, prouzrokuje ekonomsku neaktivnost, ometa legalno funkcionisanje ekonomije i loše utиcu na konkurentnost.
2. Socijalno-političke, socijalne tenzije se povećavaju, princip jednakosti pred zakonom se narušava i doprinosi povećanju nejednakosti.
3. Posljedice u državnoj upravi, funkcionisanje državne uprave i institucija države ne postiže optimalne standarde kvaliteta, troškovi rada države rastu i doprinosi društveno-ekonomskoj obeshrabrenosti.

Poreska evazija predstavlja fenomen koji ima različite posljedice, kako u sferi fiskalne (planirana sredstva ne ulaze u budžet), tako i društvene i socijalne sfere (jer ugrožava načelo horizontalne jednakosti). Ponašanje s ciljem ne plaćati porez često oštećuje neke društvene vrijednosti, koje moraju izazvati odgovarajuću reakciju, bilo na nivou moralne ili pravne (Popović, 1997). Poreska evazija kao nepoštivanje poreskih propisa je univerzalna pojava koja sprečava efikasnu produktivnost poreskih prihoda i u zemljama u razvoju i razvijenim zemljama (Chau, Leung, 2009, str.34). U postojećoj situaciji i društvo i organizacije treba da budu izrazito zainteresovani kako za sagledavanje egzistirajućih oblika i raširenosti tako i za iznalaženje načina za efikasnu borbu protiv poreske evazije, jer prouzrokuje brojne druge oblike društvenih, kulturnih i političkih ograničenja. Proučavanje poreske evazije podrazumijeva multidisciplinarni pristup istraživanju posebno sa aspekta ponašanja pojedinca, poreskog obveznika i njegove odluke da li će poštovati poreske zakonske propise. Poreski obveznik je osoba uz koju zakon veže obavezu plaćanje poreza (Jelčić, 2001, str.62). Jasno, upravljanje bilo kojom pojavom traži razumijevanje same prirode te pojave, u smislu faktora koji utиču na nju i određuju je.

Postavlja se pitanje a i dileme su prisutne, kako istraživanjem povezati i utvrditi koji subjektivni i objektivni faktori najviše utiču na fenomen poreske evazije odnosno koji su u korelaciji (ili se pretpostavlja da su u korelaciji) sa njenom visinom i raširenošću? Koji faktori više su podložni uticaju drugih i koji mogu biti regulisani?

Na poresku evaziju utiču svojom isprepletenošću i determiniranošću brojni i raznovrsni faktori koji komplikuju sama istraživanja, pri čemu se mogu nenamjerno zanemariti drugi značajniji faktori koji bi mogli dovesti do pogrešnog razumjevanja problema i uzimajući u obzir navedeno, ne treba zanemariti činjenicu da svaki neposredni faktor utiče na poresku evaziju. Kroz teorijske modele ponašanja poreskih obveznika kod poreske evazije, istraživači pokušavaju ustanoviti koji su to najvažniji faktori koji utiču na poreskog obveznika da izbjegava plaćanje poreskih obaveza. Faktori koji utiču na ispunjenje poreske obaveze ili ne ispunjenje se razlikuju od jedne zemlje do druge a također zavise i od individualnog ponašanja od jednog lica do drugog (Kirchler, 2007). Mogući uzroci nastanka poreske evazije kroz literaturu iz oblasti ekonomije i razna istraživanja navode se kao subjektivni (kvalitativni), faktori na koje je moguće uticati, ili objektivni (kvantitativni), oni faktori iz okruženja na koje se ne može izvršiti direktni uticaj (ili je mogućnost uticaja bitno smanjena, ograničena ili djelimična). Istina, njihova uloga, značaj i funkcija se različito tumači.

Kao subjektivni i objektivni faktori najčešće se spominju poreski sistemi, organizacija poreske administracije, kontrola poreskih obveznika, vjerovatnoća otkrivanja i visina kazne, visina poreskog opterećenja i poreske stope, korupcija, poreski moral, etika i kultura, stavovi ispitanika prema poštivanju poreskih propisa i same socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika. Svaki od navedenih faktora imaju različitu „težinu“, neki imaju mali ili nikakav uticaj i svi su u dinamičnoj interakciji, neki faktori koji utiču na poresku evaziju možda nisu nam još uvijek poznati, za neke za koje se smatra da su trenutno nevažni, mogu imati drugačije značenje u budućnosti a neki faktori postaju važni tek kroz njihovu interakciju sa drugim faktorima. Ova spremnost zavisi od mnogih faktora, čije djelovanje i recipročna međuzavisnost može se objasniti putem sistemskog teorijskog razmatranja. Alm, Bahl, Murray (1990), razvili su i testirali model uticaja vladine politike na poresku evaziju i odluke poreskih obveznika. Studija uključuje faktore kao što su poreske stope, plaćena poreska davanja i primanja, vjerojatnosti kontrole i visina kazne. Opredjeljenje poreskih obveznika da u potpunosti ili djelimično izbjegnu plaćanje poreza i

doprinosa zavisi u prvom redu od intenziteta otpora plaćanju poreza. Taj intenzitet otpora zavisi od više elemenata koji se mogu svesti na slijedeće: visina poreskog opterećenja, namjena trošenja sredstava prikupljenih porezom, poreski oblik, percepcije javnosti da li je porez pravičan ili nije (Popović, 1997, str.450).

Svaki od navedenih subjektivnih i objektivnih faktora na različite načine utiču na poresku evaziju, nisu jednosmjerni, ne postoji jedinstven stav i teško je izmjeriti koji su to najvažniji faktori koji najviše utiču na poresku evaziju, svi imaju uticaj na poresku evaziju odnosno oni su u korelaciji (ili se prepostavlja da su u korelaciji) sa poreskom evazijom.

Kako različiti faktori nisu međusobno nezavisni, već naprotiv, čvrsto povezani, a često i suprotstavljeni, tek nakon analize pojedinačnih faktora poreske evazije, razmotrit će se pitanje njihove interakcije i načina njihovog sveobuhvatnog sagledavanja. Identificiranje i analiziranje uticaja subjektivnih i objektivnih faktora na poresku evaziju u nekoj državi je veoma teško jer zahtijeva znatnu količinu specifičnih informacija koje nekada nisu ni dostupne. Razmatranjem i analizom faktora i nakon identifikacije najvažnijih faktora koji utiču na poresku evaziju, može se započeti proces usmjeravanja resursa prema minimaliziranju tih opasnosti, razviti i primjeniti raspoloživ i upotrebljiv instrumentarij radi donošenja mjera i uspješne realizacije na sprečavanju i suzbijanju poreske evazije.

Željene promjene na planu determinacije, smanjenja i prevencije faktora poreske evazije zahtijevaju da se napravi dobar instrumentarij, dizajn i odgovarajuće promjene ne u samom poreskom sistemu, organizaciji poreske administracije, kontroli poreskih obveznika, vjerovatnoće otkrivanja i visini kazne, visini poreskog opterećenja i poreske stope, korupciji, poreskom moralu, etici i kulturi već i u ekonomskom, socijalnom, društvenom, institucionalnom i političkom stanju države i društva, uz transformaciju na svim nivoima, horizontalnu i vertikalnu, kako bi se obezbijedilo efikasno sprovođenje i ostvarivanje ciljeva. Jasno, u pokretanju, realizaciji i dizajnu tih promjena možemo postići uspjeh samo ako spoznamo o kakvoj se prirodi problema radi:

- ✓ *Kakav je odnos između poreskog sistema i poreske evazije? Koji je nivo veze između organizacije poreske administracije i poreske evazije? Kakav je uticaj kontrole poreskog obveznika, vjerovatnoće otkrivanja i kazne na poresku evaziju? Kakva je međuzavisnost poreskog opterećenja i visine poreske stope sa poreskom evazijom? U kojem obliku*

zavisnosti su korupcija i poreska evazija? U kojem obliku zavisnosti su moral, etika, kultura, stepen i stav o poštivanju poreskih propisa i poreska evazija?

- ✓ *Šta sve pojedinci i grupe percipiraju kao poresku evaziju? Koje profesionalne grupacije su najviše uključene u poresku evaziju? Kakva je priroda distribucija nađenih ocjena, stavova i orijentacija i priroda njihove međusobne povezanosti? Koga opažaju odgovornim, na koji način bi pokrenuli i realizovali efikasnu prevenciju poreske evazije?*
- ✓ *Kako utvrditi visinu poreske evazije, ako se poreska aktivnost koja treba biti oporezovana, nigdje ne evidentira?*
- ✓ *Da li je poreska evazija u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću?*

Napor da se osvijetle ova pitanja može da pomogne kreiranju modela radi prevencije i uspješne realizacije mjera i aktivnosti na sprečavanju i suzbijanju poreske evazije.

1.2 CILJ RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj i orijentacija ovog rada je da pruži empirijski utemeljene ocjene faktora poreske evazije. Istraživanje je u skladu sa trendovima koji preovladavaju u naučnoj javnosti tokom posljednjih godina i u kontekstu je najnovijih teorijskih pogleda a to je sistematsko proučavanje subjektivnih i objektivnih faktora koji mogu imati uticaj na poresku evaziju i njihovih specifičnosti i može se iskoristiti kao nadogradnja ekonomsko-teoretskog znanja i ekonomske politike. Kod istraživanja veoma je važno da kad se zacrtava cilj, da mu se ne dodaje previše pod ciljeva, čime se glavni cilj rasplinjuje te se čitav projekat može pretvoriti u komplikovanu situaciju koju je nemoguće skalirati. Činjenica je da poreska evazija bez obzira na ekonomski sistem i društveno političko uređenje jedne zemlje može uticati na privredni i ekonomski razvoj, posebno u odnosu na dinamičan unutrašnji i vanjski kontekst dešavanja stalnih promjena demografskih, ekonomskih, političkih i socijalnih.

Naučna opravdanost istraživanja, veže se za trend u kojem poreska evazija predstavlja stalni i permanentni problem, ne samo kod profesionalnih organizacija tj. poreskih administracija (autoriteta) koje su zadužene za prikupljanje prihoda i sprovođenje poreskih propisa. Na poresku evaziju utiču mnogobrojni faktori subjektivnog i objektivnog karaktera, međutim još uvijek ne postoji dobra naučna teorija i presjek stanja u ovoj oblasti. S tim u vezi, bazirano na preglednoj

literaturi i prikazanim teoretskim okvirima, kao i definiranim predmetom i utvrđenim ciljevima istraživanja, postavljam slijedeće hipoteze za testiranje:

Glavna hipoteza **H1**: Identifikacijom faktora, subjektivnih i objektivnih koji utiču na poresku evaziju, uz utvrđivanje signifikantnosti i jačine, moguće je konstruisati model determinacije u cilju prevencije i smanjenja poreske evazije.

Pomoćne hipoteze H1su:

H1a: Visina poreske stope i kazne ima značajan efekat na poresku evaziju.

H1b: Poresko opterećenje i sistem oporezivanja ima značajan uticaj na visinu poreske evazije.

H1c: Visina korupcije ima značajan efekat na poresku evaziju.

H1d: Poreski moral i kultura ima značajan efekat na visinu poreske evazije poreskih obveznika.

Hipoteza 2. Posmatrane demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji.

Hipoteza 3. Stavovi ispitanika od strane poreskih obveznika neće se bitno razlikovati od distribucije stavova iz profesionalnih organizacija.

Pomoćne hipoteze H1a, H1b, H1c i H1d su konstruisane na osnovu sličnih empirijskih ciljeva istraživanja koje je sprovodio (Devos, 2014, str.9). Hipoteze H2 i H3 su konstruisane sa ciljem da se ispitaju prepostavljene razlike stavova ispitanika na poresku evaziju. Poreski obveznik koji ima pozitivan stav prema poreskoj evaziji, očekuje se da će biti manje popustljiv nego obveznik sa negativnim stavom. Očekivani pozitivni stavovi su često utvrđeni (Kirchler i dr., 2008). Schneider, Enste (2000), smatraju da će visoka poreska evazija dugoročno biti u padu ako se povećaju pozitivni stavovi građana prema javnim institucijama. Oba podrazumijevaju pozitivnu korelaciju između ovih faktora i evazije. Istraživanjem poreske evazije možemo vidjeti razne aspiracije, okolnosti i perspektive.

Hipoteza 4. Visina poreske evazije je u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću.

Prosperitet jednog društva zavisi i od visine poreske evazije i ovo isto znači manje prosperitetno društvo i obratno, pri tome se ne misli na apsolutne vrijednosti već na gradijent njihove promjene, tj. porasta. Poreska evazija može biti jedan od razloga zašto se smanjuje priliv direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini. Naime, prije nego se odluči bilo koji strani ulagač da investira u određenu zemlju, želi da zna kakva je situacija po pitanju poreske evazije i od nivoa poreske evazije direktno zavisi odluka ulagača da li se isplati investirati. Ako je nivo poreske evazije izuzetno visok zasigurno se može pretpostaviti da strani ulagač neće ulagati u određenu zemlju jer vjerovatno da na tom tržištu neće moći imati ravnopravnu tržišnu i ekonomsku situaciju (Grgić, Terzić, 2014). Rast bruto domaćeg proizvoda, životnog standarda stanovništva, socijalne zaštite i političke i ekonomske stabilnosti kao mjere ekonomskog blagostanja su u direktnoj vezi sa poreskom evazijom, što mogu potvrditi činjenice visoko razvijenih zemalja Evropske unije (Skandinavske zemlje, Švicarska itd.). Naime, bogata društva i stabilne nacionalne ekonomije imaju manju sklonost ka utaji poreza i drugih vidova izbjegavanja plaćanja državnih dažbina zbog osjećaja sigurnosti od date države i nivoa servisiranja javnih usluga koju im država pruža.

Da bi se dokazale hipoteze iste će biti istražene na bazi uzorka, na nivou Bosne i Hercegovine (Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine) sa aspekta obima i raširenosti poreske evazije, posebno sa aspekta stepena slaganja ispitanika sa nizom fenomena.

1.3 SVRHA I ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA

Jedan od glavnih zadataka države jeste da obavljanje ekonomskih aktivnosti reguliše kroz poresko pravne postupke pravno, da iste evidentira i oporezuje, ali uvijek postoje veći ili manji obim ekonomsko oporezivih aktivnosti koje nisu evidentirani i zbog toga se javlja potreba da se one posebno proučavaju, prate i da se procjenjuje njihov obim i rasprostranjenost. Složenost savremenih procesa i uslova u kojima se oni odvijaju, brze i česte promjene u ekonomskom okruženju, uzrok je brojnih problema i zbog toga je istraživanje poreske evazije posebno teško. Mada se shvata da je poreska evazija veoma važna i složena pojava, te da je velika smetnja ekonomskom rastu i razvoju, naučno se tek na nivou izuzetaka sagledavaju faktori, tokovi, raširenost i efekti poreske evazije. U našim savremenim društvenim institucijama i ta rijetka istraživanja su nedovoljno kompleksna, zahvaćaju mali broj aspekata ove pojave i predstavljaju momenat snimke situacije, znači, nema longitudinalnog sagledavanja trendova u praksi kod samih

poreskih obveznika i poreskih autoriteta. Možemo govoriti da je potrebno upravljati ovom pojavom sa naglaskom na prikupljanju pravovremenih i kvalitetnih informacija i pravljenju istraživanja, jer bez dobrog i brzog prikupljanja, obrade i korištenja informacija napredak nije moguć u borbi protiv poreske evazije. Određivanjem predmeta i ciljeva istraživanja, planirano istraživanje tokova i strukture, bi moglo biti inicijalno za kompleksno proučavanje problema poreske evazije. Značaj svestrane analize poreske evazije posebno je apostrofiran i ogleda se u adekvatnosti ocjene da li je u potrebnoj mjeri svedena na najniži mogući nivo. U tom smislu, u ovom radu su izvršeni i utvrđeni su ciljevi istraživanja, u skladu sa definiranim naučnim problemom, predmetom istraživanja, kao i postavljenim naučnim hipotezama:

Prvi cilj ovog istraživanja jeste da se na osnovu sveobuhvatne i detaljne analize, doprinese na teoretskim saznanjima o fenomenu poreske evazije odnosno specifičnog problema definiranja šta je poreska evazija u svakodnevnoj situaciji a to prije svega podrazumijeva jedan multidisciplinarni pristup istraživanju. Tek, nakon identifikacije problema može se započeti proces usmjeravanja resursa prema minimiziranju tih opasnosti.

Na osnovu najnovijih teorijskih pogleda i na osnovu nezavisnih varijabli (koje će se pronaći putem sprovedenog vlastitog empirijskoga dijela istraživanja sa ciljem iznalaženja odgovora) cilj je i polazna premisa, ispitati i ustanoviti prirodu i uticaj pojedinih faktora, odnosno koji su to najznačajniji subjektivni i objektivni faktori koji najviše utiču na poresku evaziju, koje su (nezavisne varijable) u korelaciji (ili se pretpostavlja da su u korelaciji) sa poreskom evazijom, visinom i raširenošću (zavisna varijabla) sa utvrđenim smjerom i intenzitetom. Varijabla je stavka od interesa koja se može definirati i mjeriti i koja poprima različite vrijednosti u različitim trenutcima ili na različitim mjestima (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.19). Otkriti će se do sada nepoznate činjenice šta sve pojedinci i grupe percipiraju kao poresku evaziju, koje profesionalne grupacije su najviše uključene u poresku evaziju sa prirodnom distribucijom nađenih ocjena, stavova i koga opažaju odgovornim.

Osim prikaza teorijske analize fenomena poreske evazije, izvršiti će se uvid u pojam, karakteristike ciljeve i efekte oporezivanja sa klasičnim postavkama i klasifikacijom poreza na direktnе i indirektne poreze.

Definisati će se istorijat, pojava i uslovi koji pogoduju poreskoj evaziji sa osvrtom na međunarodnu poresku evaziju i evaziju u tranzicijskim zemljama. Posebno će se dat osvrt na poresku evaziju u Bosni i Hercegovini, na obim stanje i refleksija na stanje, sa posebnim osvrtom koje će biti usmjeren na aktuelno stanje u Bosni i Hercegovini, asimetričnost, specifičnost i visok stepen decentralizacije nadležnosti poreskih uprava u Bosni i Hercegovini (Uprava za indirektno oporezivanje, Poreska uprava Federacija BiH, Poreska uprava Republika Srpska i Poreska uprava Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine).

Drugi cilj je analiza visine, strukture i raširenosti poreske evazije i jaza zemalja u tranziciji sa posebnim osvrtom na BiH. Jednom rječju, nameće se pitanje i traži odgovor koja visina je poreskog jaza u BiH. Poreski jaz je razlika između hipotetičkog (teorijskog) mogućeg naplaćenog poreza i stvarno naplaćenog poreza (Krstić, Schneider, 2014, str.71). Najveći izazov pri proučavanju poreske evazije jeste samo mjerjenje. Poreska evazija, po svojoj prirodi, ne stvara nikakve statističke podatke, tako da je teško pronaći odgovarajuću metodologiju za mjerjenje. Kako mjeriti visinu poreske evazije s obzirom da to predstavlja ponašanje koje je u prirodi pojedinca i firme da neke situacije ostanu sakrivene (Alm, 2012, str.2). Cilj je prikazati metodološke pristupe, koji se upotrebljavaju za mjerjenja poreske evazije odnosno, poreskog jaza, koji su do sada bili upotrebljavani. Ovo je naročito važno za zemlje u tranziciji, gdje je nivo poreske evazije značajan. Poreska evazija je jedinstveni problem zemalja u tranziciji posebno kada se vrši komparacija sa razvijenim zemljama (Ott, 2007), (Owsiak, 2007), gdje je stopa poreske evazije veoma visoka, često izražena od oko 40% ukupne privredne aktivnosti. U BiH, procjenjuje se da je siva ekonomija 2007. godine iznosila 35,4% BDP, što odgovara podacima za Hrvatsku, Makedoniju i Albaniju. Ovaj podatak također odgovara projektu za 21 zemlju u tranziciji iz istočne Evrope i centralne Azije. Za razliku od toga, taj podataka za 25 zemalja OECD-a iznosi 17,6 % BDP (Schneider, Buehn, Montenegro, 2010). Prof. dr. Rajko Tomaš (2010, str.8), procjenjuje da je siva ekonomija učestvovala u stvaranju ukupne ekonomske aktivnosti u BiH sa oko 23% u BiH, oko 25% u FBiH, 18% u RS i 25% u BDBiH. Kada se govori o visini poreske evazije u određenom vremenskom periodu prvi problem kod utvrđivanja jeste da se o istoj ne može naći računovodstvena ili knjigovodstvena dokumentacija niti bilo kakva druga evidencija, tako da su sva moguća mjerjenja posredna, što ne umanjuje značaj rezultata niti potrebu da se mjerjenja, urađena na ovaj ili onaj način, vrše. Problem utvrđivanja visine, strukture i raširenosti poreskog jaza tjesno je povezan sa opštim problemima otkrivanja nelegalnih aktivnosti i same statističke institucije sa velikom

opreznosću posmatraju i koriste rezultate ovakvih istraživanja. Radi se o vrlo snažnom motivu da se održi tajnost, pošto se ostvarila nezaslužena korist, a ta korist je materijalne prirode.

Cilj je analizirati i istražiti prirodu i djelovanje subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije i otkriti koji su faktori koji utiču i podstiču na poresku evaziju, jer između pojedinih faktora postoji interakcija. Faktori poreske evazije su uzajamno povezani i nadopunjajući i oni su po svojoj prirodi, veoma dinamični, fluidni i izuzetno međuzavisni i zato je teško iste empirijski analizirati.

Poteškoća kod ovog istraživanja je odsustvo konzistentnih statističkih podataka i drugih indikatora što može imati za posljedicu realne komparacije podataka. Problem može biti i subjektivnost ocjena ispitanika koji učestvuju u istraživanju, jer upitnik popunjava ključna osoba kod poreskog obveznika, direktor poslovnog subjekta ili drugo odgovorno lice u pravnom licu čiji stavovi mogu biti jarosni ili destruktivni zbog eventualnih vlastitih poteškoća, kao i ocjena zaposlenih u profesionalnim autoritetima, poreskim upravama „koji nisu zadovoljni sa svojim radno-pravnim statusom“ unutar same organizacije.

Treći cilj i osnovna svrha ovog rada je empirijski dio istraživanja usmjeren na istraživanje pronalaženja modela determinacije subjektivnih i objektivnih faktora u državi i društvu koji će biti koristan, kreativan i inovativan u cilju prevencije i efikasnog smanjenja poreske evazije. Iz predmeta istraživanja proizilazi da na poresku evaziju utiču razni subjektivni i objektivni faktori u državi i društvu. Na osnovu dobijenih rezultata predviđenog istraživanja prioritet bi se trebao dati onim mjerama, smjernicama i aktivnostima koje će brže dovesti do efikasnijeg poboljšanja stanja po pitanju poreske evazije što bi trebalo proizvesti između ostalog sveukupnoj fiskalnoj konsolidaciji. Višeg prioriteta biti će mjere koje dovode do poboljšanja onih pokazatelja koji će se dobiti putem metoda korelacijske analize.

Istraživanje ima prije svega *praktičan cilj*, jer sam fenomen poreske evazije nije prost niti jednostran, u tom smislu što dobijeni podaci i nalazi visine, strukture i raširenosti poreske evazije u Bosni i Hercegovini mogu omogućiti sprečavanje poreske evazije u organizacionoj dimenziji poreske administracije, društva i države (kvalitetnija borba, bolju organizovanost, kontrolu, sankcije, i drugo). Na osnovu rezultata ovog istraživanja utvrdit će se intenzitet uticaja, osvjetlit će se značaj i rangirati će se faktori (subjektivni i objektivni) prema značajnosti njihovog uticaja na poresku evaziju. Dobijeni rezultati istraživanja mogu potaknuti pojedince, organizacije

(poreska administracija) i druge institucije države na permanentno unapređenje faktora koji utiču na poresku evaziju.

Svakako, istraživanje ima i *naučni cilj*, u tom smislu što će biti sagledana sama priroda (smjer i intenzitet) povezanosti unutar i između posmatrani nezavisnih i zavisnih varijabli. Naučna opravdanost istraživanja, veže se za trend u kojem poreska evazija predstavlja se kao stalni i permanentni problem kod poreskih obveznika i poreske administracije koja je zadužena za prikupljanje prihoda i sprovodenje poreskih propisa. Također, naučni cilj predstavlja i definisanje modela determinacije subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije što i jeste osnovni cilj ovog istraživanja.

U magistarskom radu (Terzić, 2009, str.85-91), kroz analizu rezultata terenskog istraživanja sprovedenog 2009. godine u istraživanju uticaja uvođenja PDV u BiH na poreske prevare i utaje zaključeno je da procenat od 68% ispitanika koji dijele mišljenje da sistem PDV dobro funkcioniše je veoma važan pokazatelj uspješnosti uvođenja novog sistema oporezivanja, ali isto tako 61% ispitanika ukazuje da poreske prevare i utaje predstavljaju najveću kočnicu razvoja našeg društva. Poreske prevare i utaje se mogu dokazati smatra 52% ispitanika a da krivične sankcije trebaju biti daleko strožije predlaže 80% ispitanika. Ipak, ako pogledamo procenat od 66% ispitanika koji se ne slažu da su poreske prevare minimalno prisutne u našoj državi, svakako da se on uklapa u jedan opšti zaključak koji govori da su kod nas prisutne još uvijek poreske prevare i utaje. Pomenutim istraživanjem ispitani su samo stavovi ispitanika o uticaju PDV na poreske prevare i utaje.

Doktorski rad je nastavak naučnog rada na temi definisanja kompletног problema sa težиштем na utvrđivanju subjektivnih i objektivnih faktora koji utiču na poresku evaziju i iznalaženje modela determinacije faktora radi prevencije i smanjenja poreske evazije. Težište će biti na onim faktorima koji u manjoj ili većoj mjeri utiču na poresku evaziju. Tema doktorske disertacije predstavlja originalni naučni rad sa predloženim metodama pristupa naučne obrade problema poreske evazije i sa novim pristupom naučnoj obradi kompleksnog fenomena poreske evazije. S obzirom da je u Bosni i Hercegovini bilo vrlo malo istraživanja i naučnih radova koji se bave problemima poreske evazije, ovaj rad može dati značajan naučni doprinos u ovoj oblasti radi sistematizacije materije i stoga ovaj rad nastoji doprinijeti boljem razumijevanju u BIH što daje dodatnu vrijednost ovom radu. Naučni rad, doktorska disertacija, daje pragmatičan doprinos iz provedenog empirijskoga istraživanja i rezultati mogu imati i praktičan doprinos za stručnu i drugu javnost koja se ovim

pitanjem bavi. Naučni doprinos ogleda se u otkrivanju naučnih rasprava o fenomenu poreske evazije i identificirani su autori koji u svojim djelima u najvećoj mjeri doprinose razvoju naučne misli o samom fenomenu, te su utvrđene naučne osnove na kojima počiva diskurs poreske evazije, sa ciljem dokazivanja postavljenih hipoteza. Pored naučnog i pragmatičnoga doprinosa doktorska disertacija ima doprinos u metodološkom smislu a ogleda se u istraživanju literarnih izvora te korištenje različitih metoda i tehnika istraživanja literature. Pored toga, ova disertacija inicira i podstiče naučnu i stručnu javnost na daljnja istraživanja, pruža doprinos akademskoj i profesionalnoj zajednici, jer stvara polaznu osnovu i otvara nova područja istraživanja a široj društvenoj zajednici i omogućuje slaganje rezultata sa stvarnim stanjem u državi i društvu kako bi se dale preporuke.

1.4 IZVORI PODATAKA I METODE ISTRAŽIVANJA

Metode, instrumenti i izvori podataka za istraživanje omogućili su uvid u posmatranu problematiku i pružili su odgovore na istraživačka pitanja. Sprovođenje teorijskog dijela istraživanja podrazumijevalo je kabinetsko istraživanje dostupne literature (knjiga i naučnih članaka) koja se bavi problemima poreske evazije. Za dokazivanje postavljenih hipoteza u izradi predmetnog rada odabrale su se i koristile kombinacije odgovarajućih raznih sljedećih naučnih metoda kao što su: istorijska, deskriptivna metoda (pomoću koje je dat detaljan opis posmatrane pojave), induktivna (čijom primjenom su napravljene određene generalizacije, na osnovu analize pojedinačnih činjenica), deduktivna (doneseni su posebni i pojedinačni zaključci na osnovu već postojećih), metoda analize i sinteze, metode kvantitativne i kvalitativne analize, metoda generalizacije i specijalizacije, metoda dokazivanja i navođenja, anketiranja, statistička i komparativna metoda, metode grafičkog i tabelarnog prikazivanja podataka.

Faza teoretskog istraživanja je sprovedena konzultovanje relevantne literature i korištenjem statističkih podataka. Prije svega istraživani su naučni članci koji tretiraju posmatranu problematiku na osnovu pažljivo odabrane domaće i strane teorijske i empirijske bibliografske građe. Uz pomoć ove metode, primjerne sadržaju istraživane problematike, analizirani su sadržaji rasprava i istraživanja koja su kako predmetno tako i metodološki srodni ovom istraživanju. Analizirane one stručne i eventualno, naučne studije koje se bave problemima poreske evazije. Uspješna realizacija istraživačkih ciljeva ovakvog karaktera, razumije se nezamisliva je bez statističke građe domicilnog i međunarodnog karaktera. Rezultati analize su pomogli u pripremi

teorijskog okvira istraživanja, onog koji je predstavljao podlogu za projektovanje ovog istraživanja, ali i za tumačenje podataka koji su dobijeni.

Sama priprema upitnika je aktivnost koja zahtijeva razmatranje brojnih pitanja uključujući i sljedeće:

1. Podaci koji se prikupe moraju biti u obliku i strukturi u kojoj se mogu analizirati.
2. Struktura upitnika treba da ima unutrašnju logiku i slijed u nizu.
3. Osigurati u upitniku da se pitanja međusobno prate i šta se želi postići putem odgovora i da li je ta informacija ono što je potrebno.
4. Izbjegavati dvosmislenost, osigurati da čitatelj jasno razumije pitanje i sve ponuđene odgovore.

Rezultati će biti prikazani tabelama i grafikonima jer korištenje grafikona i dijagrama umjesto riječi je najprikladniji način za prezentiranje podataka i isti će biti odgovarajuće komentarisani, jer je od velike važnosti dodati neke opisne komentare kako bi se pomoglo u razumijevanju sadržaja. Komparativni pristup u pojedinim segmentima istraživanja, inspirisan je potrebom izvođenja objektivnih ocjena i zaključaka. Shodno dobijenim podacima, na kraju će biti izvedeni odgovarajući zaključci.

Podaci će biti prikupljeni pomoću standardnih instrumenata i instrumenata koji će biti konstruisani samo za potrebe ovog istraživanja kao što to primjera radi Poreska uprava Švedske (STA) koja putem upitnika istražuje percepciju građana i poreskih obveznika o rasprostranjenosti poreske evazije (STA, 2014, str.53). Kirchler, Berger (1998), su istraživali determinante stavljanje u odnos samozaposlene i poreske službenike putem upitnika (Kirchler, 2009, str.154). U istraživanju je korišten sljedeći instrumenti: Upitnik za prikupljanje podataka o relevantnim iskustvenim obilježjima ispitanika i za ispitivanje niza njihovih posebnih stavova o problemima poreske evazije. Znači, planiran je jedan upitnik sastavljen od određenih pitanja prilagođenih prema temi i cilju istraživanja. U svrhu odabira pouzdanih i valjanih skala za ispitivanje i mjerjenje u teorijskom dijelu doktorske disertacije dat je pregled različitih metoda i tehnika mjerjenja. Pitanja su koncipirana tako da su ispitanici jasno mogli izraziti svoje mišljenje. Za mjerjenje korištena su strukturirana i nestrukturirana pitanja (u prilogu 7. je upitnik za predviđeno istraživanje).

1. Skala za ispitivanje opštег stava prema pojavnosti poreske evazije u državi i društvu.

2. Skala za „mjerjenje“ opšteg (ne)zadovoljstva stvarima i pojavama po pitanju poreske evazije.
3. Skala za ispitivanje stava prema prioritetima smanjenja i determinacije pojavnosti poreske evazije.

U obradi podataka korišteni su statistički postupci koji su najviše odgovarali prirodi distribucija dobijenih podataka, u prvom redu: mjere statističke značajnosti razlika među segmentima ukrštenih faktora, mjere koje ukazuju na stepen povezanosti među faktorima i postupci za ispitivanje strukture stavova. Putem zavisnih i nezavisnih varijabli verifikovane su postavljene hipoteze. U cilju dobijanja kompletne slike o predmetu istraživanja korišteni su sekundarni podaci koji su se zasnivali na pregledu i istraživanju postojećih podataka koji su obuhvatili knjige, članke i studije koje tretiraju oblast poreske evazije i podacima iz Uprave za indirektno oporezivanje, poreskih uprava Republike Srpske, Federacije BiH, statistički podaci agencija za statistiku i naučne literature o predmetu istraživanja.

Na osnovu izloženog okvira, mogu se izvući bitne poruke i strategijske implikacije.

1.5 SADRŽAJ I STRUKTURA RADA

Sadržaj doktorske disertacije sastoji se od 5 osnovnih dijelova koji čine: Uvod, teorijske osnove fenomena poreske evazije, analize subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije sa identifikovanjem determinanti, rezultatima istraživanja visine, strukture i raširenosti poreske evazije i zaključkom sa prijedlogom optimizacije subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije.

Prvi dio rada, uvod sadrži osnovne postavke predmeta i problema istraživanja, pitanja i hipoteze, te svrhu i ciljeve istraživanja. Također, u osnovnim crtama objašnjen je metodološki okvir istraživanja kao i pregled strukture doktorske disertacije.

U drugom dijelu radi ispunjenja ciljeva istraživanja u radu izvršena je teorijska analiza i dati su prvo kraći osvrti na teorijsku analizu fenomena poreske evazije. Zbog važnosti razumjevanja karakteristika poreskog sistema sa aspekta poreske evazije, detaljno je izložen pojam poreza, dat je osvrt na pojam, ciljeve i karakteristike oporezivanja, klasifikacije poreza sa posebnim osvrtom na obilježja poreza na nivou BiH, entiteta i Brčko Distrikta, definicija poreske evazije, najznačajniji radovi o predmetu istraživanja doktorskog rada, uzroci i posljedice poreske evazije i

mjerenje. Na osnovu teorijskih razmatranja i komparativne analize, izvučeni su relevantni zaključci o opštim svojstvima poreskog sistema sa posebnim osvrt na poresku evaziju u Bosni i Hercegovini.

U trećem dijelu analizirani su subjektivni i objektivni faktori poreske evazije. Osvjetljavanje postojećih ključnih faktora poreske evazije ili istraživanje da postoje i drugi koji su podjednako ili čak i više važniji, potvrđili su značaj i aktuelnost ove problematike. Svaki od faktora je posebno pojmovno objašnjen, kao i njegova veza i određenje sa pojmovima i elementima koji su u fokusu ovog istraživanja. U odvojenim cjelinama u ovom dijelu rada pojmovno su definirani faktori poreske evazije.

U četvrtom dijelu dat je opis metodologije istraživanja problema sa rezultatima istraživanja rada. Najprije je dat opis karakteristika uzorka, potom sadrži detaljne analize, uz dodatna pojašnjenja postupka primjene u obradi podataka. Dat je model determinacije subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije.

Na kraju su prikazani rezultati istraživanja odnosno rezultati testiranja hipoteza, uz prezentovanje najvažnijih nalaza istraživanja data je interpretacija i moguće tumačenje dobijenih rezultata istraživanja. Analiza rezultata i rasprava, sadrži i kratke uporedbe sa rezultatima dobijenim u ranije provedenim istraživanjima. Na osnovu obavljenog istraživanja, analize dobijenih rezultata, ali i iskustva iz samog procesa sprovodenja istraživanja, prezentirani su prednosti nedostaci i ograničenja istraživanja. Ovaj dio rada sadrži i preporuke za dalja istraživanja u domeni poreske evazije i njenih bitnih determinanti.

Pored ovih osnovnih dijelova, sastavni dio rada čine popis korištene literature, popis priloga, popis tabela, popis slika i grafikona, te kao prilog materijal korišten za prikupljanje podataka u okviru empirijskoga istraživanja.

2 TEORIJSKA ANALIZA FENOMENA PORESKE EVAZIJE

U modernoj državi, oporezivanje je masovni fenomen, jer svaki građanin je zapravo suočen stalno sa direktnim porezima (npr. porez na dohodak) i indirektnim porezom (npr. PDV), s jedne strane kao poreski obveznik, a sa druge kao onaj koji ima poreske obaveze (Doralt, Ruppe, 2007). Porez je jedan od dominantnih faktora ekonomskog razvoja jedne zemlje, visina prikupljenih poreskih prihoda utiče na društveno ekonomski razvoj jedne zemlje i ostvarivanje funkcije savremene države nemoguće je bez oporezivanja. Porez je instrument moći države i on se ne može podređivati pojedinačnom interesu (Popović, 2006, str.50). Prikupljanje poreza kao najznačajnijeg javnog prihoda je veoma značajno radi funkcionisanja svake države, a sa tim procesom dolazi kao nerazdvojna pojava, poreska evazija, što ukazuje da je ista stara koliko i samo oporezivanje. Pošto je porez sveprisutan, sam koncept oporezivanja je jedno od najsloženijih pitanja koji može dovesti do jačanja poreske evazije. Porezima i drugim javnim prihodima država obezbjeduje sredstva za finansiranje javnih potreba i selektivan pristup oporezivanju može proizvesti određene distorzije i time derogirati ciljeve kojima su se vodile fiskalne vlasti prilikom njihovog uvođenja. Promjene koje se događaju u svijetu na području ukupnih ekonomskih odnosa, odražavaju se na stepen poštivanja i sprovođenja poreskih propisa. Narasli problemi po pitanju poreske evazije prisutni su u cijelom svijetu, posebno su intenzivirani sa digitalnom ekonomijom poslovanja i ista zahtijevaju globalna rješenja problema. Iako je poreska evazija svjetski fenomen, tim pitanjem se bave i najrazvijenije zemlje svijeta, postoje značajne razlike između pojedinih zemalja, sve u zavisnosti od pravnog poretka, cjelokupnog društvenog sistema i od zemlje do zemlje, a to se pogotovo jasno ogleda kod zemalja u tranziciji.

Izbjegavanje plaćanja poreza je složeno pitanje, koja nadilaze nacionalne granice, mogućnosti za poresku evaziju su brojne i neiscrpne, štetne posljedice mogu dovesti i do ekonomskih implikacija. Poreska evazija postaje veoma važno pitanje za poreske administracije s jedne strane ali i sa druge strane determinira elemente ukupnog okruženja i može ugrožavati ekonomsku i socijalnu stabilnost zemlje. Kompleksno i promjenljivo poslovno okruženje i promjene u okruženju samih poreskih obveznika, otvara mogućnost i izloženost rizika za nastanak poreske evazije. Rizik je izraz opasnosti od direktnih ili indirektnih gubitaka koji su rezultat neadekvatni internih procesa, ljudi, sistema ili spoljašnjih događaja (Doralt, Ruppe, 2007). Rizik se definira kao proces u kome se neutralizira negativan utjecaj rizika na ostvarivanje ciljeva poreskih administracija (Risk Management Guide, 2006).

Procjenjuje se kako poreska evazija godišnje javne budžete EU košta milijarde eura. Povrh toga, predstavlja izazov načelima korektnog oporezivanja i sprečava korektno tržišno nadmetanje među poduzetnicima.¹ Stepen izloženosti rizika pojave poreske evazije zavisi od inherentnosti poslovnog okruženja i od adekvatnosti i efikasnosti kontrolnih aktivnosti na sprečavanju i otkrivanju poreske evazije ali i od poštenja i integriteta osoba koje su uključene. Fiskalna politika utiče na kretanja u ekonomiji kroz instrumente poreza i vladinih rashoda. Vlade imaju mogućnosti da mijenjaju vrste poreza i visinu opterećenja, strukturu i nivo rashoda, te stepen i oblik zaduživanja.²

Brojni eminentni ekonomisti i autori bavili su se istraživanjem problematike poreske evazije u okviru profesionalnog djelovanja vezanog za prevenciju, otkrivanje, istraživanje i rješavanje rastućeg problema. Zasnovano na standardima, preporukama u publikacijama, oni ne analiziraju samo modele poreske evazije, nego i povezanost sa subjektivnim i objektivnim faktorima.

2.1 Pojam, karakteristike, ciljevi i efekti oporezivanja

Ostvarivanje funkcije savremene države nemoguće je bez finansiranja, a porez predstavlja najznačajniji oblik javnih prihoda. Za mnoge ljude, procedure oporezivanja su složen postupak a za složenost je dokazano da doprinosi neusklađenosti.³ U današnjim uslovima oporezivanje je jedno od važnijih pitanja i nacionalnog suvereniteta. Velika je važnost poreza i svaka odluka u vezi sa oporezivanjem direktno utiče na živote građana, proizvodi nastanak određenih distorzija, to je osjetljiv mehanizam i on ne trpi neizvjesnost, nesigurnost, nestalnost i politizaciju pa se stoga ovom problemu mora pristupati sa velikim oprezom, posebno sa aspekta prikupljanja poreza, raspoljom i trošenjem. Oporezivanje je pogonska energija za rješavanje ekonomskih problema osigurava neophodna sredstva nužna za opstanak i održavanje makroekonomske stabilnosti, fiskalne održivosti i efikasnog funkcionisanja državnog aparata i pogotovo je važno na područjima javnih rashoda, radi finansiranja zajedničkih, opštih i društvenih potreba, poput obrazovanja, penzionog i zdravstvenog osiguranja. Prikupljanje poreskih prihoda za finansiranje javne potrošnje

¹ https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2016-09_vat-gap-report_final.pdf, preuzeto 15.05.2017. godine.

²<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/fiscpol.htm>

³ Government Accountability Office (GAO, 2011), Tax Gap – Complexity and Taxpayer Compliance, US, Washington DC: GAO, report GAO-11-747T.

je jedno od ključnih pitanja za funkcioniranje svakog društva i to zahtijeva regulisanje po mjeri poreskih obveznika, a ne političkih potreba i isto treba da bude determinisano na ekonomskim osnovama a ne političkim.

Rosen H. smatra da su se do sada odvojeno izučavali porezi instrumentalno i institucionalno, a skoro nikako njihova povezanost sa realnim privrednim agregatima i socio-ekonomskim razvojem. Sa finansijskog aspekta porezi time prestaju da se javljaju samo kao finansijski instrument za mobilizaciju finansijskih sredstava potrebni državi za pokriće njenih potreba. Oni postaju jedan od najrazvijenijih instrumenata u vođenju određene ekonomske, socijalne i finansijske politike države (Harvey, 1995, str.303). U savremenom ambijentu u državi najveći dio njenog budžeta čine prihodi ubrani po osnovu poreza. Svaka državna zajednica kreira vlastiti poreski sistem, a oporezivanje predstavlja bitan element korektnog i efikasnog poreskog sistema, koji u datom vremenskom periodu odgovara unutrašnjim socijalno ekonomskim prilikama i isti mora biti maksimalno prilagođen poreskim obveznicima da bi se postigli što bolji učinci u naplati poreza. Naravno, poreski sistem je vezan za određenu državu, tako da nepostoje identični poreski sistemi. To je iz razloga, što svaka država ima svoje specifikume koji determiniraju opšti socio-ekonomski prostor. Neki od njih su: ustavno uređenje, centralizacija odnosno decentralizacija, veličina teritorija, broj stanovnika i gustoća naseljenosti, demografska struktura, veličina javnog sektora, ekonomske integracije (Jelčić, 2001, str.208-212).

Porezi su stari koliko i država i njihov nastanak se vezuje za pojavu i stalno proširenje funkcija države i njenih ingerencija. Porez je oblik javnih prihoda koje država ubire od poreskih obveznika kako fizičkih tako i od pravnih lica i on se uvodi uvijek na osnovu poreskih zakona. Jednostavno, porezi su od javnog interesa za državu. Poreske obaveze se ne ugavaraju između dvije slobodnih volja ugovornih strana. Porezi su propisani zakonima, ne ovise o volji organa uprave, najmanje poreskog organa i još manje poreskog obveznika a u izvršenju zakona djeluje poreska administracija, koja kroz mehanizam zaštite štiti interes države i poreskog obveznika. Dobar poreski sistem se razvija na osnovu ekonomske efikasnosti, pravednosti, administrativne jednostavnosti, transparentnosti, fleksibilnosti i demokratičnosti u sprovođenju poreskih odluka (Heinzer, 2005, str.119).

Generalno posmatrano, poreski sistem jedne države predstavlja skup poreza koji postoje u toj državi u određenom vremenskom periodu. Nacionalna poreska pravila (pojednostavljena pravila i

olakšana njihova primjena mogu pomoći smanjenju poreske evazije) svake zemlje imaju svoje specifičnosti, što u uslovima međunarodne saradnje te specifičnosti mogu biti prepreka u poslovnom komuniciranju. Poreski sistem je pokretački mehanizam koji vrši prenos novca iz privatnog u javni sektor, odnosno stvarna sredstva se transformišu iz privatnih u javno dobro. Djelovanje poreza su različita i značajna i bez njih je nemoguće funkcionisanje savremenog finansijskog i privrednog sistema. Porezi, pored toga što imaju makro implikacije na razinu poreske evazije imaju uticaj i na fiskalni bilans, investicije, uvoz i izvoz i na samo tržište, imaju i mikro implikacije na poslovanje ekonomskih subjekata. Oporezivanje se mora posmatrati kao dio fiskalne politike zajedno sa carinskom politikom, politikom akciza i ostalim poreskim davanjima i ono je često središnja tema mnogih raznovrsnih, kako ekonomsko-fiskalnih, tako i socijalno-političkih polemiziranja. Široka lepeza poreza danas se sužava, ali su poreska opterećenja povećana i ubiru se kroz nekoliko oblika različitih imena, porez na dohodak, porez na dobit, porez na dodatu vrijednost, posebni porezi tzv. akcize, carine, doprinosi na socijalno osiguranje i ostali porezi i javno pravni prihodi.

Poreski obveznici su dužni prijaviti i platiti poreske obaveze i poduzeti neke od najsloženijih procesa u oporezivanju, identificirati se, dostavljati dokumentaciju, izvještavati i plaćati. Iz toga slijedi, da bi se uspostavili efikasni poreski procesi, trebaju se prilagoditi potrebama poreskih obveznika. Poslovnu sferu svakako interesira kakva je budućnost oporezivanja u dvadesetprvom vijeku. Ekonomisti koji se bave javnim finansijama zainteresovani su za pitanje oporezivanja i poreske evazije isto kao i donosioci poreske politike i većina javnih rasprava zaključuje da treba kreirati poresku politiku koja će smanjiti poresku evaziju. Opravdanost takve pozornosti je i u činjenici da je poreska politika neizostavan dio života svakog pojedinca i društva i svaka zemlja je samostalna u određivanju svoje politike i s obzirom na samostalnosti i nezavisnost to ima za posljedicu da su rješenja jedne zemlje slična ili potpuno različita od rješenja drugih zemalja.

2.1.1 Pojam i karakteristike poreza

U finansijama postoje veoma velik broj različitih objašnjenja za sam pojam poreza, sve u zavisnosti od ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih uslova i sam porez se jasnije definiše u poreskim zakonima nego u finansijskim analizama. Porez je glavni izvor prihoda za obavljanje različitih funkcija države i za porez ne postoji univerzalna definicija koja bi tačno odrazila takav sadržaj pojma poreza. Definicija poreza ima skoro toliko koliko ima i autora koji se bave

proučavanjem ovog finansijskog instituta (Berger i dr., 2012, str. 492). Teoretičari se nisu saglasili o jedinstvenoj definiciji poreza. Mnogobrojne definicije poreza se inače međusobno razlikuju, u zavisnosti su od perioda i sistema u kojem nastaju, kao i same pripadnosti autora određenom sistemu. Upravo je to razlog da ni danas ne postoji jedna opšte prihvaćena definicija poreza. Tako na primjer: Porez (engl. tax, njem. steuer, fr. impôt, it. imposta) predstavlja instrument javnih prihoda kojim država (uključujući i niže političko-teritorijalne zajednice) od subjekta pod njenom poreskom vlašću (fizičkih i pravnih lica) prinudno uzima novčana sredstva, bez neposredne protivsluge, u svrhu pokrivanja svojih izdataka i postizanja drugih prvenstveno ekonomskih i socijalnih ciljeva (Popović, 2006, str.4). „Porez je davanje u novcu koje država ubire od pojedinca na osnovu svog suvereniteta, bez direktne protivnaknade, a u cilju pokrivanja javnih tereta“ (Gaston Je'ze, 1936, str.356). „Porez je prisilno davanje bez prava na zahtjev za protu-naknadu“ (Wilhem Gerolf, preuzeto od Dautbašić, 2001, str.73). „*Porez predstavlja instrument javnih prihoda kojim država, uključujući i niže oblike političko-teritorijalne organizovanosti, od subjekta pod njenom poreskom vlašću prinudno uzima novčana sredstva, bez neposredne protivsluge, u svrhu pokrivanja svojih finansijskih potreba i postizanja drugih, prvenstveno ekonomskih i socijalnih ciljeva*“ (Raičević, 2005, str.99). Sve ove definicije i one druge, koje ovdje nisu navedene, daju konstatacije vezane za pojам poreza koje se ponavljaju u više ili manje sličnoj formi. U većini definicija ističe se da je porez davanje u novcu, koji država ubire od pojedinca na osnovu svoje vlasti, bez direktne protivnaknade, a u cilju pokrića javnih potreba. Ova definicija sadrži u sebi dosta opštih i prihvatljivih elemenata za sve poreske sisteme.

Porezi imaju prinudni karakter i porez nije dobrovoljno davanje već posljedica jednostranog nametanja obaveza silom. Poreski obveznik je dužan (obavezani) da plati porez, u protivnom država će ga na to natjerati na razne načine (Aleksić, Paović-Jeknić, 2001, str.70). Bez prinude nema poreza, pa je prema tome, prisila jedna od bitnih elemenata poreskih davanja. Porezi su derivatni prihod države, jer ih država ostvaruje iz ekonomske snage fizičkih i pravnih lica nad kojima ima fiskalni suverenitet (Aleksić, Paović-Jeknić, ibid.). Porezi se plaćaju u novcu, i plaćaju ga sve poresko sposobne osobe u jednoj državi, bez obzira da li su državljeni te zemlje ili ne. Porezi su u pravilu nedestinirani javni prihodi. Nedestiniranost poreza se ogleda u tome što namjena trošenja poreskih prihoda nije unaprijed aktom o uvođenju poreza određena, tako da ih država može koristiti za financiranje bilo kojih javnih potreba (Konjhodžić, Šantić, 2003, str.57). U savremenim uslovima, koji odlikuju dinamičnost i veliki broj poreskih obveznika, porezi se sve

više koriste radi ostvarivanja širih ciljeva makroekonomskе politike, fiskalne, ekološke i ekonomsko socijalne politike i jedna od važnijih karakteristika savremenih država jeste legitimno pravo da državni organi vlasti osmišljavaju i realizuju poresku politiku skladu sa vlastitim interesima, te da samostalno usvajaju poreske zakone, organizuju poresku administraciju i da sprovode mjere i aktivnosti u cilju povećanja poštivanja poreskih propisa radi sprečavanja poreske evazije. Temeljni cilj i svrha svakog poreskog sistema treba biti povećanje prihoda za finansiranje javnih, općih potreba na najučinkovitiji mogući način (što manji troškovi i što veći prikupljeni prihodi), uz istodobno osiguranje što pravednije raspodjele poreskog opterećenja (Bratić, 2011, str.37).

Zemlje Evropske unije imaju okvire standarda oporezivanja u kojem članice se pridržavaju, bez obzira na heterogenost EU u pogledu stepena ekonomskog i društvenog razvoja, same veličine zemlje, tradicijskog i istorijskog nasljeđa ili životnog standarda građana. Pored standarda oporezivanja, članice EU i zemlje kandidati za članstvo dužne su da primjenjuju Kodeks za poslovno oporezivanje u sklopu obaveza iz poglavlja 16 „Oporezivanje“,⁴ te u smislu primjene Kodeksa, svaka se mjera analizira koliko je eventualno selektivna ili distorzivna.

2.1.2 Principi oporezivanja

Sve do XX vijeka oporezivanje je bilo, manje više, jednodimenzionalni akt države koji se ogledao u obezbjedivanju dovoljnih sredstava za finansiranje utvrđenih javnih rashoda. Jasno je da primarni cilj oporezivanja bio fiskalni (Popović, 1997, str.321).

Svaki poreski sistem mora da se oslanja na određene principe oporezivanja, oni su se pojavili kad i porezi. Naravno da je svaki poreski sistem odraz postojećih društveno-ekonomskih odnosa pa i poreski principi moraju da posluže datom uređenju. „Principima oporezivanja nazivamo ona pravila kojih se poreski organi moraju pridržavati prilikom izrade poreskog sistema. To su pravila koja moraju omogućiti optimalno i efikasno sprovođenje ciljeva poreske politike kao djela ekonomskе politike“ (Raković, 2001, str.44). Zahtjevi koji se danas stavljaju pred poreze u obliku principa oporezivanja odnose se na cijeli poreski sistem, a ne na neke pojedine oblike poreza.

⁴ Resolution of the Council and the Representative of the Goverments of the Member States, meeting within the Council of 1 Decembar 1997 on a code of conduct for business taxation, OJ C2,6.1.1998.

OECD (2010) ističe tri važna principa kod oporezivanja: distributivna pravednost (percepcija da država djeluje kao korektan potrošač poreskih prihoda); proceduralna pravičnosti (percepcija da poreska uprava se pridržava procedura koje su fer u rješavanju kod poreskih obveznika); i prekršajna pravičnosti (percepcija da poreska uprava je korektna kod primjene kazne kada su prekršene procedure). Dva principa su relevantni za (i na njih može uticati) poreska uprava. Distributivna pravednosti zavisi od kreatora politike.

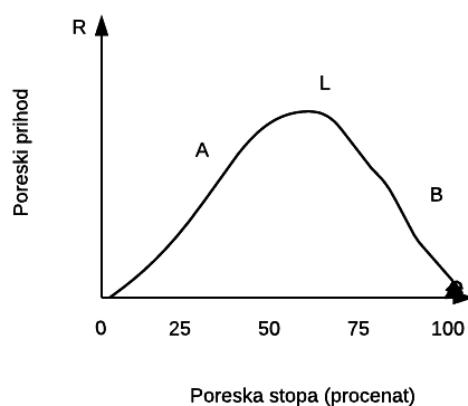
S druge strane, Richard Musgrave, prilikom elaboracije poželjnih karakteristika poreskog sistema, formulisao je set načela oporezivanja, koja pored načela pravičnosti, ekonomičnosti, određenosti, elastičnosti i efikasnosti, uključuje i načelo neutralnosti. Prema Musgraveu (Musgrave, 1984), fiskalne vlasti se trebaju opredijeliti za poreze koji minimalno utječu ne ekonomske odluke na efikasnim tržištima, budući da miješanje izaziva pojavu „mrtvog tereta“.

Najpotpuniju i najracionalniju sistematizaciju poreskih principa dao je Adolf Wagner i ova sistematizacija naziva još i Wagnerova klasifikacija. Naime, on je formulisao četiri grupe poreskih principa:

Finansijski principi proističu iz same svrhe poreza kao finansijske kategorije. Praksa savremenih zemalja je pokazala da su porezi najstabilniji izvor prihoda. U ovu grupu principa, uključuju se dva principa: princip izdašnosti i princip elastičnosti. *Princip izdašnosti*, označava da porezi, zajedno sa ostalim javnim prihodima treba da obezbijede sredstva koja su neophodna za pokriće javnih rashoda. *Princip elastičnosti*, zahtijeva da se porezi što brže i što potpunije prilagođavaju promjenama u visini javnih rashoda (Raičević, B., op. cit., str.108.). Odgovarajućom poreskom politikom treba prikupiti dovoljno prihoda za podmirenje planiranih rashoda.

Pod ekonomskim poreskim principima ubrajamo stabilnost poreskog sistema, izbor poreskog izvora i umjerenost poreskog opterećenja. Stabilan poreski sistem zahtijeva da se ne vrše poreske reforme, bilo parcijalno ili radikalno bez prethodnog detaljnog istraživanja cjelokupnog finansijskog sistema. Izbor poreskog izvora zahtijeva da se oporezivanje vrši iz dijela prihoda ili dohotka poreskog obveznika, a da se ne utiče na smanjenje njegove aktivnosti (Raković, M., op. cit., str.49). Musgrave (1984) smatra ekonomičnost kao jednim od najvažnijih načela u dizajnu poreskih sistema, koje zahtijeva da budu niski i troškovi administriranja od strane poreske uprave i troškovi poštivanja poreskih propisa od strane obveznika. Princip umjerenog poreskog

opterećenja se ogleda u nastojanjima da poresko opterećenje bude umjereni. Posmatrano na makro planu (opšte stanovište), princip umjerenosti oporezivanja podrazumijeva utvrđivanje tzv. absolutnog poreskog limita, odnosno poreskog opterećenja društvenog proizvoda pri kojem dalje povećanje poreskih stopa, ili uvođenje novih poreskih oblika, više ne bi uvećavalo poreske prihode države. Štaviše, ukoliko poreski teret pređe absolutni poreski limit, svako dalje povećanje poreza dovodi do smanjenja poreskih prihoda. Ovaj koncept poreskog limita objašnjava tzv. „Lafferova“ kriva (engl. A. Laffer), nazvana prema kalifornijskom ekonomistu i svojedobnom kandidatu za senatora, (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.322).

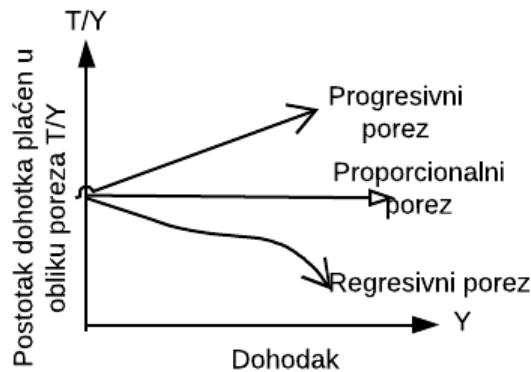

Slika 2.1.1. Lafferova kriva

Na X osi (donja osa) unesena je visina poreske stope države, a na Y osi unesen je ukupan poreski prihod. Na slici 2.1.1. Lafferova krivulja prikazuje kako prihodi rastu s povećanjem poreskih stopa, dosežu vrhunac u tački L i zatim padaju na nulu pri poreskoj stopi od 100 posto pri kojoj je svaka aktivnost posve obeshrabrena (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.322). Prema Laferu, visoke poreske stope stvaraju veliki poreski klin i umjesto da, kako bi se možda moglo i očekivati, kretanje poreske stope ka nivou od 100% bude praćeno povećanjem ukupnog poreskog prihoda u iznosu od 100%, poreski prihod će kada poreska stopa pređe nivo L, početi da se smanjuje (povećava se poreska stopa, prihodi će biti manji). Poreski obveznik uočava rastuću poresku stopu kao nerazumno i postepeno dio svoje ekonomske aktivnosti prenosi u neformalni sektor i ulazi u poresku evaziju. Tako je Adam Smit u svom radu „Bogatstvo naroda“ konstatovao da visoki porezi mogu ponekad da impliciraju manje poreske prihode nego niži porezi, upravo zbog različitih oblika poreske evazije i aktivnosti usmjerenih na legitimno izbjegavanje plaćanja poreza. Zaključuje se da ako bi poreska stopa bila 100% (poresko opterećenje kada dostigne maksimum)

niko ne bi plaćao porez, ili bi se cijelokupna ekonomska aktivnost odvijala u sektoru neformalne (sive) ekonomije posebno u situacijama ekonomske krize i ograničenog privrednog kapaciteta poreskih obveznika. Kreatori i nosioci poreske politike moraju voditi računa da poresko opterećenje bude umjereni, sa stalnim revidiranjem postojećih poreskih pravila sa namjerom uvođenja efikasnog poreskog opterećenja i da jedino rast ekonomije, potrošnje i dohodka u realnom sektoru može povećati poreske prihode. U suprotnom, poreska politika može doći u koliziju s principom izdašnosti, stvarajući visoke administrativne troškove kod ispunjavanja poreskih obaveza.

Socijalno politički principi zahtijevaju da porezi trebaju biti pravični. Pri tome je pravedno oporezivanje ono koje je opšte i ravnomjerno raspoređeno na sve poreske obveznike. Socijalna uloga poreza ogleda se najprije u preraspodjeli prikupljenih prihoda, čime se smanjuju nejednakosti u društvu. Princip opštosti poreske obaveze podrazumijeva da svi poreski obveznici plaćaju porez prema stvarnoj ekonomskoj mogućnosti. Princip ravnomjernosti u oporezivanju predstavlja materijalnu pretpostavku pravičnog oporezivanja. Pravičnom oporezivanju se mogu postaviti dva zahtjeva: zahtjev za horizontalnom, da sva lica sa istom ekonomskom snagom treba da plate isti porez i vertikalnom pravičnošću, koji podrazumijeva odabir između primjene proporcionalnog i progresivnog oporezivanja (Raičević, op. cit., str.114-115).

Slika 2.1.2 Progresivni, proporcionalni i regresivni porezi (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.314)

Važno je načelo horizontalna pravednost, koje kaže da oni koji su u pravilu jednakim trebaju biti i jednakim oporezovani (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.312). Horizontalna pravičnost je načelo

prema kojem s jednakim treba postupat jednakom. Vertikalna pravičnost se odnosi na poreski tretman ljudi s različitim nivoima dohotka (Samuelson, Nordhaus, 2009, str.328). Percepције pravičnosti se razlikuju ali poreska evazija utiče na pravičnost u oporezivanju, jer može dovesti do toga da dva poreska obveznika plaćaju različite iznose poreske obaveze. Musgrave (1984) smatra pravičnost jednim od šest poželjnih karakteristika poreskog sistema, zahtijevajući da distribucija poreza treba biti pravična na način da svako treba da plati „fer udio“ poreza. Nedostatak poreske pravednosti može da utiče na ekonomsko, društveno i socijalno stanje poreskih obveznika a samim tim dovodi do nemogućnosti urednog izvršavanja poreskih obaveza.

Administrativno-politički principi oporezivanja ustanovljeni su na obostranom interesu, kako poreske administracije, tako i poreskih obveznika. Ova važnost se manifestuje kroz pravni odnos između poreske administracije sa jedne strane, koja u svom postupku sprovođenja zakona mora imati jednak stav i pristup prema svim poreskim obveznicima, i poreskog obveznika sa druge strane. Isti princip insistira na određenosti poreza u smislu roka plaćanja, načina plaćanja i iznosa poreskog duga. Očekuje se da zakonski opis poreskog činjeničnog stanja bude formulisan na jasan i nedvosmislen način: sadržaj i granice poreskih normi moraju se jasno vidjeti iz samog zakonskog teksta (Berger i dr., 2012, str.493). Još je Smit postavio princip da poreski propis mora da bude *lex certa*, tj. poreska obaveza treba da bude određena u pogledu iznosa duga, roka plaćanja i drugih momenata koji su od značaja za utvrđivanje i naplatu poreza (Popović, 2006, str.68).

Ovaj princip promovira postupak poreske administracije prema poreskom obvezniku na takav način da isti ima u potpunosti povjerenje u sve pravne norme koje se primjenjuju na poreskog obveznika i ne samo pravnih normi, već i potpune transparentnosti u cijelokupnom postupku. Nesporno je pravo zakonodavca da u skladu sa javnim interesom u najširem smislu riječi, reguliše poresku politiku i zato su porezi su vrlo atraktivni za ostvarenje političkih ciljeva, pa otuda su česte promjene poreskih zakonskih propisa, te i u tom pravcu imaju i široku dispoziciju izbora mjera za postizanje poreske discipline. U pogledu principa zakonitosti, ovo pravo nije neograničeno, nego podrazumijeva opštu obavezu da poreski zakon mora biti formuliran sa odgovarajućom tačnošću i preciznošću. Pravna dimenzija načela zakonitosti ogleda se u nekoliko zahtjeva. Prvi zahtjev podrazumijeva da samo zakon može biti izvor poreskog prava, dok se drugi zahtjev odnosi na potrebu propisivanja tumačenja poreskih normi (Popović, 1997).

2.1.3 Ciljevi oporezivanja

Porezi su najvažniji instrument kojim društvo raspolaže za sprovođenje politike prikupljanja prihoda. Njima se može na različite načine uspješno uticati na ekonomsku snagu poreskog obveznika, kako građanina tako i pravnog lica i to primjenom pojedinog poreskog oblika. Uvođenjem pojedinih poreskih oblika, promjenom visine poreskih stopa, politikom podsticajnih mjera, proširivanjem kruga poreskih obveznika i slično, mogu se, uz fiskalne ciljeve ostvariti i ciljevi ekonomske, socijalne, političke, zdravstvene, populacione, stambene, naučne, kulturne ili neke druge politike države (Raičević, op. cit., str.120). Selektivan pristup kod oporezivanja proizvodi zasigurno distorzije na tržištu kod dobara i usluga a samim tim i umanjuje očekivane poreske prihode i time se u osnovi derogiraju pojedini ciljevi oporezivanja kojima su se vodile fiskalne vlasti prilikom njihovog uvođenja.

Fiskalni ciljevi kao ciljevi poreske politike omogućuju da se prikupe sredstva neophodna za funkcionisanje administrativnih funkcija države. U savremenim tržišnim privredama, sve značajnije mjesto zauzimaju ekstrafiskalni ciljevi oporezivanja (ekonomski i socijalni). Međutim, kada se pojedini poreski oblici uvode isključivo kao instrumenti ostvarenja fiskalnih ciljeva, oni uporedo utiču na ekonomske i društvene odnose jer podrazumijevaju novu preraspodjelu nacionalnog dohotka i rotiranje kupovne moći iz ruke jednih kategorija u ruke drugih kategorija stanovnika (Raković, M., op. cit., str.33). Dakle, osnovni fiskalni cilj oporezivanja je obezbjeđenje ciljanog iznosa poreskih prihoda a ono što bi moglo izgledati kao velika prilika kod ispunjenja ciljnog iznosa može brzo stvoriti skupe i neželjene posljedice u drugim segmentima ako se problemu prilazi na selektivan način.

Ekonomski ciljevi mogu da budu mikroekonomske i makroekonomske prirode. Mikroekonomski ciljevi oporezivanja su brojni i u suštini se svode na podršku konkretnim subjektima (fizičkim i pravnim licima) u realizovanju njihovih aktivnosti. Makroekonomski ciljevi oporezivanja realizuju se djelovanjem na osnovne makroekonomske aggregate (stabilnost cijena, puna zaposlenost i uravnoteženje platnog bilansa). Socijalni ciljevi oporezivanja su ciljevi koje sprovodi država svojom redistributivnom funkcijom da smanji materijalne razlike samih poreskih obveznika (diferencirano oporezivanje prometa proizvoda i usluga, standardni odbici i dr.) i njima se mogu postići izgradnja i održavanje pravednog i funkcionalnog društva.

Porezi postaju aktivan instrument socijalne politike, kao dobar instrument poreske politike ublažavanja socijalnih razlika i mogu se koristi kod izuzimanja od oporezivanja, npr. oslobođanja od plaćanja poreza za humanitarne, sportske i socijalne organizacije. Uglavnom se postavlja pitanje jedinstvene poreske stope, da li ista zadovoljava princip pravednog oporezivanja? Ona, u svakom slučaju, omogućuje bolju ekonomsku opravdanost u smislu povećanja prikupljanja prihoda, a samim tim smanjuje se mogućnost pojave poreskih prevara i utaja. Jedinstvena stopa, sama po sebi se čini da je pravedna. Međutim, postoji i drugačiji pogled na jedinstvenu stopu u smislu da pravednost u oporezivanju ne zahtijeva jednak tretman (Berger i dr., 2012, str.493). Umjesto toga, pravednost traži da oni koji imaju više novca plaćaju i više poreza, a pravedno je i ono opterećenje koje u obzir uzima i obveznikovu mogućnost plaćanja.⁵

Jedan od ciljeva oporezivanja je pravednosti u oporezivanju, ali isto tako značajno je napomenuti da pravednost oporezivanja je neodvojiva od pravednosti ekonomskog i društvenog sistema. Ova dilema oko pravednosti oporezivanja kao jednog od ciljeva oporezivanja nije samo osnov za političke rasprave, već je to i pitanje koje se postavlja od strane ekonomskih stručnjaka. Pravedno je ono oporezivanje koje je opšte i ravnomjerno raspoređeno na sve poreske obveznike. Ciljevima oporezivanja mora se postići uspostava takvog poreskog sistema kojim bi se smanjila poreska evazija (Berger i dr., 2012, str. 493). Subjektivno riješenje ovakvog pitanja nije riješenje, nego je to sistemski pristup i usvajanje zakona koji neće dozvoliti koliziju propisa.

Kako bi se ostvarili ciljevi oporezivanja potrebno je da su poreski propisi moderni, prilagođeni ekonomskim okolnostima, da nisu komplikirani i da eliminišu slabosti u trenutnim okvirima, da su poreski obveznici stimulirani da ih primjenjuju a ne da ih izbjegavaju.

2.1.4 Efekti oporezivanja

Jedno od značajnijih pitanja finansijske nauke je pitanje dejstva ili efekta koje porezi prouzrokuju. Efikasno dizajnirana poreska politika ima za cilj prikupljanje određenog nivoa poreskih prihoda potrebnih za finansiranje javnog sektora i poreska politika i visina poreza imaju uticaja na divergentno ponašanje poreskih obveznika. Savremena finansijska shvatanja posebnu pažnju obraća na efekte oporezivanja koji dovode do distorzije u ekonomskim odnosima. Nesporna je

⁵ Neke države poput Njemačke, Italije i Španije, načelo „mogućnost plaćanja“ uvrsti li su i u svoje ustave, www.vjesnik.com 24/02/2002.

činjenica da primjena poreza ima određenih reperkusija, koji se zovu efekti oporezivanja (Jelčić, 1997, str.114).

Ekonomski efekti oporezivanja u savremenom poreskom sistemu odražavaju se u njihovim brojnim regulatornim oblicima djelovanja. Za poreski sistem najidealnije bi bilo da su ciljevi poreske politike identični njenim efektima oporezivanja. Međutim u praktičnoj primjeni susrećemo se sa efektima oporezivanja koje se manifestiraju izvan granica planiranog. U otklanjanju potencijalnih negativnih efekata oporezivanja mogu se finansijski fenomeni klasirati u tri kategorije već prema sukcesivnim fazama kroz koje prolaze mjere odbrane preduzete od poreskih obveznika. To su ove faze: faza signalnih dejstava, faza prevaljivanja poreza i faza dejstva incidence poreza (Dautbašić, 2001, str.139, preuzeto od Lovčević). Signalna dejstva nastaju i prije nego što je porez uveden. Opterećenjem porezom izaziva otpor kod obveznika i on nastoji da se poreskog tereta osloboodi. Taj fenomen je poznat pod imenom prevaljivanje poreza. To je ekonomski proces izazvan poreskim opterećenjem koji se javlja na tržištu u vidu promjena u cijenama proizvodnih dobara i usluga (Dautbašić, op. cit., str.146). Naime, cilj istraživanja učinka, odnosno efekta oporezivanja jeste da utvrdi kako se realizuje određena poreska politika, u kojem smjeru ide i kako otkloniti eventualne poteškoće.

Sa aspekta stepena prevaljivanja poreza razlikujemo:

- namjerno prevaljivanje,
- nemajerno prevaljivanje (Raković, op. cit., str.120).

Prevaljivanje poreza je veoma složen ekonomski proces i u vezi sa ovim procesom definiše se nekoliko faza ili efekata. Perkusija ili impact, predstavlja prvu fazu oporezivanja, kada dolazi do označavanja i utvrđivanja poreskog obveznika koji je po zakonu dužan da plati porez. Druga faza, reperkusija (prevaljivanje), označava situaciju kada obveznik prihvata da plati porez, ali ga definitivno ne snosi, već ga prevaljuje na drugo lice (unaprijed, unazad, ili bočno). Treća faza, incidenca, predstavlja fazu kada lice koje treba da plati porez ne može da ga prevali, već ga definitivno snosi. Difuzija je posebna faza u prevaljivanju kojom se označavaju opšti efekti oporezivanja (Raičević, op. cit., str.123). Porez na potrošnju a naročito porez na dodatu vrijednost je prevaljiv na drugog poreskog obveznika ili krajnjeg potrošača. Sve ovo ukazuje da je prilikom koncipiranja poreskog sistema, nužno izvršiti detaljnu analizu kako fiskalnih, tako i ekonomskih

tokova i ciljeva. Incidenca (latinski indicere - prekinuti) je ona faza u procesu prevajivanja poreza kada više ne postoji mogućnost da se prevali bilo na koga unaprijed, unazad ili bočno. U toj fazi prevajivanja javlja se lice koje stvarno snosi teret poreza - konačni platilac, destinator poreza (Dautbašić, op. cit., str.150). Pojam incidencija označava konačni ekonomski učinak poreza na realne dohotke proizvođača i potrošača (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.76). U fazi efekata incidence, ispituju se dejstva već plaćenog poreza, analizira se kakav je uticaj poreza na razne subjekte u društvu.

Postoji tri pristupa oporezivanja prihoda građana: cedularni, globalni i mješoviti pristup (Popović, 1997, str.503). Cedularni pristup oporezuje različite kategorije prihoda građana odvojeno, uz mogućnost da različite kategorije prihoda budu podvrgnute različitim poreskim tretmanima. Globalni pristup pokušava da sintetiše sve prihode koji poreski obveznik ostvari u toku godine iz različitih izvora i da oporezuje ovaj sintetički (zbirni) prihod.

Iako su, na prvi pogled, cedularni i globalni pristup oporezivanju prihoda u suštinskoj suprotnosti, oni se ipak međusobno ne isključuju. Naprotiv, najveći broj poreskih sistema implementiranih u svijetu sadrže i cedularne i globalne elemente. Svi ovi efekti oporezivanja imaju distorzivno dejstvo i ukazuju da je neophodno prilikom uspostavljanja poreskog sistema pažljivo pripremiti jednu sveobuhvatnu analizu kako sistem utiče na čitav niz ne samo fiskalnih ciljeva nego i ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih ciljeva, jer neujednačenost pravila proizvodi distorzije.

2.2 Klasifikacija poreza, direktni i indirektni porezi

Poreski oblici direktni i indirektni porezi predstavljaju jedan od osnovnih faktora ekonomskog rasta i razvoja i podložni su stalnim promjenama i unapređenjima. Svaki poreski oblik doprinosi manje ili više formiranju poreskih prihoda. Porezi su svojevrstan oslonac sprovođenja strategija i politika rasta i razvoja i njihova efikasnost predstavlja bitan preduslov i odrednicu stabilnosti ekonomije. Temeljni cilj i svrha svakog poreskog sistema treba biti povećanje prihoda za finansiranje javnih, opštih potreba na najučinkovitiji mogući način (što manji troškovi i što veći prikupljeni prihodi), uz istodobno osiguranje što pravednije raspodjele poreskog opterećenja (Bratić, 2011:37). Zapaženo je da gotovo sve zemlje kako Evropske tako i van Evropske, modifikuju svoje poreske sisteme. U teoriji javnih finansija postoji više pristupa u određivanju vrste poreza. Najpoznatija podjela poreza jeste ona na posredne (indirektne, neizravne) i neposredne (direktne, izravne) (Jelčić, 1997, str.48), (Vukmirica, Špirić, 2005, str.310). Porezi se

tradicionalno dijele u direktne i indirektne. Direktni porezi pokrivaju porez na dohodak, porez na dobit i porez na ostale prihode (dubit), kao i porez na kapital. Direktni porezi odnose se na PDV, akcize i potrošne poreze, te druge poreze na proizvode i proizvodnju (Taxation Trends in the European Union, 2017, str.20).

Porezi su direktni i indirektni (Koval, 2014, str.3). Podjela poreza na direktne ili indirektne (kako ih teorija ali i praksa tradicionalno dijele) zasniva se na tome ko snosi teret poreza, da li se poreska obaveza utvrđuje kroz ekonomsku aktivnost kroz razmjenu ili potrošnju dobara i usluga. Visina poreza zavisi od platežne sposobnosti stanovništva (oporezuje se promet dobara i usluga) ili od ekonomskog potencijala poreskog obveznika (imovina, prihod) odnosno poreske snage obveznika (oporezuje se dohodak fizičkog lica ili dobit pravnog lica). Direktni porezi imaju prednost, jer se mogu lakše prilagoditi ličnim okolnostima, kao što je veličina porodice, dohodak, dob i uopšte platna sposobnost. Nasuprot tomu, indirektni porezi imaju tu prednost da ih je jeftinije i lakše prikupiti jer se mogu nametnuti na maloprodajnoj ili veleprodajnoj razini (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.314). Tradicionalno razlikujemo poreze na dohodak, poreze na kapital i poreze na potrošnju. Ta tri tipa poreza možemo naći praktički u svim vremenima, u različitim razmjerima. Te kategorije nisu bez dvomislenosti, a granice među njima uvijek savršeno jasne (Piketty, 2015, str.14).

U savremenom poreskom okruženju najznačajnije vrste poreza su: porez na dodatu vrijednost, porez na dohodak od fizičkih lica i porez na dobit preduzeća. Osnov poreskih sistema moderno uređenih zemalja čine indirektni porezi (porez na dodatu vrijednost, akcize i carine), i direktni porezi (porez na dohodak pravnih i fizičkih lica, porez na imovinu pravnih i fizičkih lica, takse i naknade i doprinosi socijalnim fondovima). Direktni porezi su vezani sa ekonomsku snagu pravnog ili fizičkog lica. Odnosi učešća ovih poreskih izvora određuju se prema ekonomskoj snazi, socijalno i razvojnoj politici jedne zemlje.

Direktni porezi imaju prednost jer mogu lakše da se prilagode ličnim okolnostima. Indirektni porezi imaju prednost da su jeftiniji i lakše se prikupljaju (Samuelson, Nordhaus, 2009, str.329). U posljednjih nekoliko godina koncept poreskih reformi usmjerava se prema namjeni poreza (*engl. fiscal devaluation*) odnosno težište reformi se usmjerava prema indirektnim porezima, jer indirektni porezi poput poreza na dodatu vrijednost ili akciza ne utiču na iskrivljenje tržišne konkurenциje. Istraživanja su pokazala da se oporezivanje direktnim porezima smatra distrozivnim

za produktivnost i efikasnost radne snage u odnosu na indirektne poreze.⁶ Evropska unija je inicirala za promjenu težišta u oporezivanju sa direktnih na indirektne poreze, pogotovo nekvalificiranih lica i lica s niskim dohocima, prilikom formulisanja Lisabonske strategije.⁷

Za razliku od direktnih poreza, indirektni porezi su porezi koji za poreskog obveznika donose jednostavnost. U suštini, indirektni porezi su u negativnom smislu progresivni porezi, koji jače pogadaju siromašne (Auerbach, 2010). Indirektni porez je porez koji se plaća u budžet putem posrednika (Koval, 2014, str.3). Pošto se plaćaju pod tzv. fiskalnom anestezijom, to je i regresivno delovanje indirektnih poreza utoliko veće ukoliko su razlike u materijalnom položaju obveznika naglašenije, ukoliko širi krug proizvoda podliježe oporezivanju i ukoliko su poreske stope veće.

Bitno je naznačiti podjelu poreza sa različitih aspekta, jer upravo njihova podjela nudi i različite mogućnosti i modalitete poreske evazije, npr. prema načinu utvrđivanja poreske obaveze, prema načinu raspodjele poreskog tereta, prema načinu naplate. Podjela poreza prema određenim kriterijima upućuje na zadatak fiskalnim vlastima da se fokusiraju na one poreske oblike za koje se smatra da produkuju određene poreske utaje. Razlike u načinu oporezivanja privrednih društava i dohotka fizičkih lica, mogu biti motivirajući faktor za poresku evaziju i u suštini manji prikaz poreskih obaveza od strane poreskog obveznika omogućava mu da manje plati poreza na dodatu vrijednost, poreza na dohodak ili poreza na dobit preduzeća.

Više godina u Bosni i Hercegovini traje reforma poreskog sistema, kako u oblasti indirektnih poreza (PDV i akcize) tako i u oblasti direktnih poreza (poreza na dobit pravnih lica i poreza na lična primanja fizičkih lica). Od potpisivanja Daytonskog sporazuma 1995. godine, koji ujedno predstavlja i Ustav BiH, Bosna i Hercegovina sastoji se od entiteta - Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska. Arbitražnom odlukom Visokog predstavnika u BiH 1999. godine osnovan je Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine kao jedinstvena administrativna jedinica lokalne samouprave. Sistem oporezivanja u državi Bosni i Hercegovini koncipiran je i konstituisan u skladu sa ustavnim uređenjem i može se okarakterizirati kao hibridni sistem, vrlo kompleksan sistem sa složenom fiskalnom strukturom i podijeljenim nadležnostima za oporezivanje sa

⁶ Najveću pažnju akademske i stručne javnosti privukle su studije nobelovca Mirleesa-a, Reforming the tax system for the 21st century – Tax by Design, i „Dimensions of Tax Design“, Institute for Fiscal Studies, London, UK, November 2010.

⁷ Lisbon European Council 23 and 24 March 2000, Presidency Conclusions.

direktnim porezima koji su u nadležnosti poreskih uprava entiteta FBiH, RS i BDBiH, nadležne institucije na nivou entiteta su ministarstva finansija (Ministarstvo finansija FBiH i Ministarstvo finansija RS) i Direkcija za finansije BDBiH, a indirektni porezi su u nadležnosti Uprave za indirektno oporezivanje.

Poresko pravni propisi u Bosni i Hercegovini ne sadrže posebna pravila o razlikama u oporezivanju između Bosne i Hercegovine i druge države. BiH nema izvornih prihoda u oblasti poreza i finansijski zavisi od odluka entiteta. Poreski sistemi u BiH potrošno su orijentirani i za funkcionisanje javnih finansija najvažnije je prikupljanje prihoda od poreza na dodatu vrijednost.

Prema Ustavu FBiH nadležnost iz sfere direktnih poreza imaju Federacija i kantoni a prema Ustavu Republike Srpske, analogno slučaju FBiH, nadležnost iz sfere direktnih poreza ima entitet Republike Srpske. Kvalitetan sistem indirektnih poreza i integritet mehanizma raspodjele prihoda od indirektnih poreza su stoga od najveće važnosti za ukupni fiskalni okvir u BiH. Kompleksna ustavna struktura BiH sa decentralizacijskim zakonima i propisima nudi daljnje izazove s obzirom da bi se reformiranjem poreskog sistema u BiH i uklanjanjem postojećih prepreka stvorili se uslovi za jednostavno i efikasno izmirivanje poreskih obaveza, poboljšala bi se pravednost oporezivanja, generisao bi se novi nivo dodatne vrijednosti a efikasnije prikupljanje javnih prihoda doprinijelo bi smanjenju poreske evazije.

2.2.1 Direktni porezi

Direktni porezi predstavljaju jedan od instrumenata ekonomске politike koji je na raspolaganju kreatorima poreske politike, činjenica je da su prisutni skoro u svim zemljama svijeta i imaju značajno učešće u javnim prihodima svake zemlje. Direktni porez predstavlja obavezu, odnosno, izdatak koji direktno pada na teret poreskog obveznika. Direktnim porezima se oporezuju prihodi (dohodak) građana i preduzetnika, dobit koju ostvare preduzeća, imovina i imovinska prava, nasljeđe, pokloni i dr. (Krsmanović, 2004. str.45). Osnovne vrste direktnih poreza su.

- Porez na dobit pravnih lica,
- Porez na dohodak fizičkih lica,
- Doprinosi.

Uvođenje poreza na dobit u poreske sisteme razvijenih zemalja počelo je krajem XIX i početkom XX vijeka da bi ovaj porez danas predstavljao jedan od osnovnih poreskih oblika (Popović, 1997,

str. 169-170). Porez na dobit preduzeća (engl. Corporation tax) je porez koji se obračunava na dobit preduzeća odnosno na ostvarene prihode nakon odbitka operativnih troškova (Pirs, 2005, str.362). Porez na dobit preduzeća je direktni porez koji se ubire iz dobiti privrednog društva. Dobit nastaje kada se od ukupnih prihoda oduzmu ukupni rashodi poslovanja (Popović, 2006, str.316). Oporezivanje preduzeća vrlo je kompleksno područje, posebno kada preduzeće posluje u više zemalja (Meigs, Meigs, 1999, pogl.12.1). U većini se zemalja tek u zadnjih sto godina kompanije počelo tretirati drukčije od pojedinca za svrhe oporezivanja. Međutim, pitanje je li preduzeće odvojen entitet od svojih vlasnika (jednog ili više) ima dugu historiju u disciplinama kao što su računovodstvo, kompanijsko pravo i ekonomija (ibid., pogl.12.1.2, str.1).

Porez na dobit plaća se na dobit utvrđenu kao razlika prihoda koji se uključuju u oporezivanje i rashodi koji se odbijaju od poreske osnovice, koja u pravilu nije jednaka dobiti u računovodstvenom smislu. Prema klasifikaciji Vladine finansijske statistike (GFS – Governmental Finance Statistics), ovaj oblik poreza označen je kao „porez koji plaćaju korporacije i druga preduzeća“, grupa 1112 (Government Finace Statistics Manual, 2014), a prema klasifikaciji Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) nosi naziv „porez na dohodak, dobit i kapitalne dobitke kompanija“, grupa 1200 (The OECD classification of taxes, 2014). Porez na dobit preduzeća (engl. Corporate Incomes Tax, CIT), se utvrđuje od strane poreskog obveznika na posebnom finansijskom izveštaju, koji se naziva bilans uspjeha.

Iako već dugo postoji u velikom broju poreskih sistema, porez na dobit još je uvijek poreski oblik pun proturječnosti o kojem se mnogo i često diskutira. Uglavnom je prihvaćeno stajalište da se porez na dobit može s punim pravom smatrati svojevrsnim „osiguranjem“ poreza na dohodak fizičkih lica (Jelčić, 2001, glava VII-uvod). Porez na dobit se primjenjuje u svim savremenim poreskim i privrednim sistemima (Kešetović, Đonlagić i Rička, 2012, pogl. 6.2.3.) Međutim, daleko najrasprostranjenije je mišljenje da je osnovni motiv uvođenja ovog poreskog oblika u poreske sisteme savremenih država, nezavisno od mnogih argumenata kojima se brani takvo opredjeljenje, bio i ostao prije svega finansijski, odnosno u funkciji fiskalnih ciljeva.

Porez na dobit preduzeća se u javnosti često smatra pokazateljem stepena restriktivnosti ili atraktivnosti određenog poreskog sistema, jer je riječ o porezu koji direktno utiče na raspoloživu dobit preduzeća, odnosno riječ je o porezu čije je efekat lako mjerljiv i uporediv. Iako nema bilansnu izdašnost poput poreza na dohodak građana ili opšteg poreza na promet, posjeduje vrlo

izraženu razvojnu i stabilizacionu funkciju i rado je korišćen za ostvarenje brojnih ekstrafiskalnih ciljeva oporezivanja, posebno mikro i makroekonomskih ciljeva oporezivanja (Radičić, Raičević, 2008, str.131). Porez na dobit preduzeća ima određene sličnosti sa porezom na dohodak (Stojanović, Raičević, 2013, str.237).

Danas ne postoji dilema da li oporezivati dobit, već se javlja problem kako to učiniti. Zavisno od izabranog modela oporezivanja, dobit i učinci oporezivanja primjenom ovog poreskog oblika su različiti. Naime, izbor poreskog oblika kojim se oporezuje dobit može imati znatnog uticaja na samofinansiranje, štednju, organizacioni oblik privređivanja i slično (Mikerević, 2011, str.9). Bitne karakteristike poreza na dobit proizilaze iz sljedećeg:

1. Subjekti oporezivanja nisu pojedine fizičke osobe, nego određene, specifične organizacije,
2. Porez na dobit utvrđuje se na osnovi rezultata privredne djelatnosti društva.

Porez na dobit je prihvatljiv i sa stanovišta otpora plaćanja. Međutim, to podrazumijeva važan uslov koji je prisutan kod direktnih poreza a to je:

- Da svaka poslovna promjena mora biti knjigovodstveno evidentirana,
- Da se mora obezbijediti mehanizam naplate sredstava odobrenih putem tzv. poreskih kredita, kroz sistem olakšica i oslobađanja, kada dođe do likvidacije ili stečaja privrednog društva (Kešetović i dr., 2012, pogl.6.2.3.).

S tim u vezi javlja se i problem i tzv. ekonomskog dvostrukog oporezivanja, tj. oporezivanja raspoređene dobiti, kako primjenom poreza na dobit, tako i primjenom poreza na dohodak (Jelčić, 2001). Dvostruko oporezivanje nastaje kada se na isto dobro više puta plati porez, a ono može biti pravni ili ekonomsko. Dvostruko oporezivanje je pravno ako je isto lice oporezovano dva puta za isti dohodak u dvije države. Ekonomsko dvostruko oporezivanje nastaje kada je propisano da privredno društvo treba platiti porez na svoju dobit, a i njegovi akcionari treba dodatno da plate porez na dividendu isplaćenu iz te dobiti (Kesner-Škreb, 2005, str.443).

Imajući u vidu da je poreska obaveza posebna pozicija u godišnjim finansijskim izvještajima osnovicu za oporezivanje dobiti čini oporeziva dobit poreskog obveznika koja se utvrđuje u poreskom bilansu a većina dilema, nepoznanica i nedoumica vezana je za problem stavki koje se moraju uključiti u poresku osnovicu. Oporeziva dobit se utvrđuje usklađivanjem dobiti iskazane u

bilansu uspjeha i zbog toga je bitno da se ovaj porez što bolje reguliše, posebno u pogledu sprečavanja poreske evazije.

Porezu na dohodak pripada važno mjesto među instrumentima fiskalne politike, međutim tom je porezu namijenjena i značajna uloga kao instrumenta politike raspodjele i konjunktурне politike te politike rasta (Jelčić, 2001, str.221). Porez na dohodak, je poreski oblik čija primjena traje od 70-tih godina, budući da u razvijenim zemljama predstavlja jedan od najznačajnijih poreskih oblika. On u bitnoj mjeri utiče na ekonomsko ponašanje stanovništva, jer dovodi do promjene raspoloživog dohotka. Porez na dohodak nameće se na oporezovani dohodak pojedinca, najčešće primjenom progresivne stope. Zbog prilagodljivosti ovog poreza sposobnostima plaćanja pojedinca i progresivnosti poreske stope, postiže se pravednija raspodjela dohotka, što ovu vrstu poreza svrstava u važne poreske oblike (Kešetović i dr., 2012, pogl.6.2.2.). Porezi koji terete rad smatraju se relativno štetnim za privredni rast i zaposlenost jer dodatno utiču na isporuke rada i potražnju, povećavajući jaz između troškova rada i neto plata uposlenih.

U teoriji javnih finansija dohodak se definiše kao „zbir svih čistih prihoda koje obveznik ostvari u toku kalendarske godine koji dobije od svoje privredne ili druge djelatnosti ili od imovine“ (Raković, 2003). Dohodak (engl. Personal Income Tax, PIT), je poreski oblik kojim se zahvaća dohodak fizički lica (Jelčić, 2001, str.226). Oporezivanje dohotka fizičkih lica kompleksan je oblik oporezivanja, obuhvata više kategorija dohotka od kojih svaka ima svoja pravila utvrđivanja poreza na dohodak. Različit je i sistem oporezivanja za samostalnu i nesamostalnu djelatnost. Dohodak od nesamostalne djelatnosti je najznačajnija vrsta dohotka i ima poseban značaj u odnosu na svaku drugu vrstu dohotka. Jedna od najzanimljivijih oblika djelatnosti kroz koje fizička osoba može ostvariti svoj dohodak je i samostalna djelatnost posebno koja ima obilježja trajnosti i kontinuiteta, budući da veliki broj poreski obveznika i na taj način ostvaruje oporeziv dohodak. Zbog velikog broja poreskih obveznika kod oporezivanja dohotka uglavnom se pribjegava naplati poreza prilikom njegove isplate gdje poreska obaveza plaćanja pada na isplatioca dohotka.

Porez na dohodak je iznimno komplikiran poreski oblik. Pri tom problemi nisu povezani samo s poteškoćama pri nastojanju da se što je moguće tačnije utvrdi poreska osnovica, nego su oni prisutni i pri utvrđivanju poreskih oslobođanja i olakšica, i to kako u kvalitativnom tako i u kvantitativnom smislu. (Jelčić, 2001, str.221). Porez na dohodak zauzima veoma značajno mjesto u strukturi savremenih poreskih sistema. On je, prema učešću u ukupnim prihodima država OECD-

a, jedan od najznačajnijih poreskih oblika, računajući i porez na dodatu vrijednost. Dakle, ovaj porez je specifičan poreski oblik jer je jedino kod njega prisutno podudaranje poreskog izvora, poreskog objekta i poreske osnovice. Iako je izdašan, posebno u savremenim poreskim sistemima, on izaziva visoke administrativne troškove i na odgovarajući način narušava privatnost poreskog obveznika (Mikerević, 2011, str.8).

U razvijenim zemljama porez na dohodak predstavlja jedan od bilansno najznačajnijih poreskih oblika. Poreska struktura značajno se razlikuje diljem država članica EU. Većina OECD zemalja vodi progresivnu poresku politiku kod oporezivanja individualnog dohotka poslije II svjetskog rata s velikim poreskim stopama kod visokog dohotka (Auerbach i dr., (Piketty, Saez), 2013, str. 396). Ako se posmatra udio direktnih poreza u ukupnim poreskim prihodima, Danska ima najveći udio (65,8%), zatim slijedi Irska, Velika Britanija, Švedska i Malta (kao i Norveška i Island) sa udjelom koji leži između 40% i 50% prihoda (Taxation Trends in the European Union, 2017, str.20). Što se tiče direktnih poreza u Evropskoj uniji u zemljama članicama, postoji relativno visok nivo nehomogenih rješenja u pojedinim državama. Odredbe nacionalnih zakona, uz nekoliko iznimki, nisu uskladene, jer svaka od članica Evropske unije odlučuje o načinu ubiranja direktnih poreza i nekoordinisan pristup zemalja članica EU šteti i samim članicama. Veliki broj država članica ima znatno niži udio direktnih poreza (ibid., str.20). Udio indirektnih poreza u ukupnim poreskim prihodima zemljama članicama EU dominantno najveći je u Bugarskoj (55.3%), Hrvatskoj (50,8%), Rumuniji (47.2%) i Mađarskoj (47,1%).⁸

Porez na dohodak i porez na dobit u BiH, njihov nastanak i razvoj je neodvojiv od konteksta složenog političkog i ekonomskog sistema. Relativno je vrlo niska izdašnost direktnih poreza u Bosni i Hercegovini u odnosu na prosjek zemalja članica Evropske unije (tabela 2.2.1) iz razloga primjene relativno niskih poreskih stopa (poreska stopa je u zemljama EU uglavnom je viša), poreska baza je šira u zemljama EU nego u BiH, niske zaposlenosti, niskog dohotka po glavi stanovnika, ali i izražene poreske evazije (neprikazivanje dohodaka ostvarenih po raznim osnovama) a i same strukture BDP. Stopa formalne zaposlenosti u BiH je znatno niža nego u zemljama EU a svakodnevno se susrećemo sa osnivanjem novih preduzeća, gašenjem postojećih

⁸ Izvor: Eurostat, Statistical books. str.22. http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2014/report.pdf, preuzeto 10.10.2015 god.

preduzeća, stečajevima, likvidacijama prebacivanje imovine sa preduzeća na preduzeće tzv. „kaskadni efekat“, prelaskom iz jedne u drugu djelatnost, spajanjem i pripajanjem preduzeća.

Tabela 2.2.1. Učešće direktnih i indirektnih poreza u ukupnim javnim prihodima

<i>Zemlje</i>	<i>učešće direktnih u ukupnom (indirektni+drektni) u 2012. godini</i>	<i>učešće indirektnih u ukupnom (indirektni+drektni) u 2012. godini</i>
Bosna i Hercegovina	14,08	85,92
Estonija	18,59	81,41
Makedonija	25,60	74,40
Slovačka	32,77	67,23
Mađarska	33,36	66,64
Rumunija	34,22	65,78
Hrvatska	36,44	63,56
Portugal	39,30	60,70
Crna Gora	39,59	60,41
Latvija	39,61	60,39
Litvanija	39,62	60,38
Bjelorusija	40,55	59,45
Srbija	41,93	58,07
Gruzija	43,19	56,81
Francuska	45,41	54,59
Češka	46,69	53,31
Holandija	47,25	52,75
Austrija	48,22	51,78
Njemačka	49,36	50,64

Izvor: Podaci o direktnim porezima u BiH su preuzeti iz izvještaja DEP BiH (Ekonomski trendovi-godišnji izvještaj za 2012. godinu, koji je izdat u aprilu 2013. godine), a podaci o indirektnim porezima su uzeti iz zvaničnih izvještaja UIO. Podaci o prihodima stranih zemalja su preuzeti sa zvanične stranice IOTA.

Po strukturi prihoda u Evropskoj uniji u prosjeku indirektni porezi čine 1/3, direktni porezi 1/3 i doprinosi 1/3 ukupnih prihoda. U reformi poreskog sistema kada su u pitanju direktnih porezi (BiH ima niske poreske stope po ovom osnovu) postoje i dalje mogućnosti poboljšanja poreskih zakona i njihovog usklađivanja sa direktivama EU. Značaj koji prihodi od indirektnih poreza imaju u BiH je veliki i učešće indirektnih poreza u BiH u ukupnim javnim prihodima je veoma veliko. U kontekstu navedenog nudim sljedeću tabelu.

Tabela 2.2.2. Procenat ukupnih poreskih prihoda (porezi i doprinosi za socijalno osiguranje) ostvaren od PDV, akcize, poreza na dohodak, poreza na dobit u BiH.

	2011	2012	2013	2014	2015
Poreski prihodi	9966,9	100%	9970	100%	9955,7
Porezi na dohodak i dobit	794	8%	810,3	8,1%	824,4
PDV	3147,4	31,6%	3162,8	31,7%	3102,9
Akcize i putarina	1552,2	15,6%	1585	15,9%	1652,4

Izvor: za indirektne poreze: izvještaj UIO, za direktne poreze: izvještaj Odjeljenja za makroekonomsku analizu Upravnog odbora UIO, <http://www.oma.uino.gov.ba>

U strukturi naplaćenih prihoda od direktnih i indirektnih poreza dominantno je učešće indirektnih poreza i oni generiši glavninu poreskih prihoda u BiH a to su PDV i akciza na domaće i uvozne proizvode (doprinosi za socijalno osiguranje čine oko dvije trećine ukupnih prihoda po osnovu direktnih poreza). U BiH skoro da se ne prikupljaju prihodi temeljem direktnih poreza. Iznose svega u prosjeku 8% ukupnih poreskih prihoda, četiri puta manje od EU prosjeka, pa čak i dva puta manje od Hrvatske, najlošije EU članice po tom osnovu. Kako nema prihoda po tom osnovu poreski prihodi se namiče po osnovu indirektnih poreza. Način obračuna (utvrđivanje prihoda i

rashoda) prilično je ujednačen kada su u pitanju direktni porezi na nivou entiteta u BiH i entiteti i BDBiH (u BiH su ovi poreski oblici prepušteni entitetskim poreskim upravama i Brčko Distriktu) i neke od glavnih karakteristika načina obračunavanja poreza na dobit i poreza na dohodak u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu dajem u nastavku rada.

2.2.1.1 Porez na dobit pravnih lica u Bosni i Hercegovini

Entitetskim zakonima, Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt BiH regulisano je oporezivanje poreza na dobit i svi imaju uskladenu stopu poreza na dobit preduzeća u sve tri jurisdikcije oporezivanja, koja iznosi 10%, na ovaj način izjednačavaju se svi poreski obveznici u Bosni i Hercegovini i sprečava se poreska konkurenca u okviru entiteta. Najkraće rečeno, Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko Distrikt BiH imaju vrlo rudimentaran (u pogledu dizajna) porez na dobit kao poreski oblik, koji je uspostavljen sa nastojanjem da se poveća efikasnost poreskog sistema i smanjenje poreske evazije. Imajući u vidu elemente koji utiču na efektivnu poresku stopu (oslobađanja, poreski podsticaji, poresko nepriznate rashode) može se konstatovati relativno nisko poresko opterećenje u BiH. Međutim, sve do 2008. godine poreska stopa u Federaciji BiH bila je 30%. To je bio glavni razlog zbog koga su mnoga preduzeća samo „fiktivno“ registrovala preduzeća na teritoriji Republike Srpske i plaćala najveći dio poreza na dobit po povoljnijoj stopi od 10%. Zbog realnog odliva novca iz FBiH u korist RS, došlo je do harmonizacije poreske stope na dobit na nivou entiteta.

Sadašnja poreska politika FBiH zasniva se na principima sveobuhvatnosti poreskih obveznika (pravna i fizička lica), samooporezivanja, konkurentnim poreskim stopama i selektivnim poreskim olakšicama. Zakoni kojima je uređena poreska politika u FBiH su podijeljeni na dva stepena, i to zakoni na nivou FBiH i zakoni na nivou kantona (10 kantona, 79 opština). Zakon o porezu na dobit FBiH uređeno je koje obveznik poreza na dobit, metodologija utvrđivanja poreske osnovice, plaćanje i naplata poreza na dobit, otklanjanje dvostrukog oporezivanja, grupno oporezivanje, oporezivanje kod statusnih promjena, poreski poticaji, transferne cijene, krivične odredbe za prekršaje koji se odnose na povrede odredbi kao i druga pitanja od značaja za utvrđivanje poreza na dobit koji se prema ovom zakonu plaća u FBiH.

U Federaciji BiH prema odredbama Zakona o porezu na dobit FBiH⁹ u članu 5. i kroz član 13, 14, i 15. Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit¹⁰ definisano je poresko sjedište. Ukoliko pravno lice ima poslovnu jedinicu na teritoriji FBiH oporezuje se dobit tog lica ostvarena na teritoriji FBiH. Pod poslovnom jedinicom smatra se stalno mjesto poslovanja preko kojeg nerezidentno pravno lice obavlja poslovanje u cijelosti ili djelimično.

Osnovna i jedina razlika u oporezivanju rezidenta pravnog lica i nerezidentne poslovne jedinice jeste da kod rezidenta se oporezuje dobit koja je ostvarena i unutar i van teritorije FBiH, a kod nerezidentne poslovne jedinice oporezuje se samo dobit koja je ostvarena na teritoriji FBiH. Kod utvrđivanja dobiti poslovne jedinice nerezidenta, dobit poslovne jedinice mora odgovarati onoj dobiti koju bi ostvarila poslovna jedinica kada bi bila samostalno i nezavisno pravno lice koje obavlja istu ili sličnu djelatnost pod istim ili sličnim uslovima, te kada bi obavljala djelatnost potpuno samostalno sa pravnim licem čija je poslovna jedinica. Kod oporezivanja prihoda pravnog lica, nerezidenta, koriste se Ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja koje je BiH ratificirala ili na bazi notifikacije prihvatile i koji imaju prednost u primjeni u odnosu na Zakon (član 35. Zakona o porezu na dobit FBiH).

Prema odredbama Zakona o porezu na dobit FBiH, rezidentom Federacije BiH smatra se pravno lice koje ima sjedište na teritoriji FBiH odnosno isto je upisano u sudski registar poslovnih subjekata u FBiH. Mjesto stvarne uprave i nadzora poslovanja određuje se na dva načina. Prvi način smatra se svako mjesto gdje se donose strateške i ključne odluke u upravljanju odnosno mjesto odakle se stvarno upravlja i kontroliše poslovanje pravnog lica, kao i mjesto gdje se donose poslovne odluke, a koje su neophodne za upravljanje poslovanjem pravnog lica u cjelini.

Ukoliko se ne može utvrditi mjesto stvarne uprave i nadzora na ovaj način, onda se mjestom smatra: (čl. 14. Pravilnika o primjeni Zakona o porez na dobit FBiH)

a) sjedište pravnog lica koje poslovnim aktivnostima ostvaruje prihod izvan FBiH manji od 50% od ukupnog prihoda i

⁹ Sl. novine FBiH, broj 15/16

¹⁰ Sl. novine FBiH, broj 88/16 i 11/17

- više od 50% ukupne imovine se nalazi u FBiH, ili
- više od 50% od ukupnog broja zaposlenih smješteni su u FBiH ili imaju prebivalište u FBiH.

b) sjedište gdje se nalazi viša uprava i njeni zaposleni koji pružaju podršku ili, ako se oni nalaze na više od jednog mjestu, mjesto gdje se primarno ili pretežno nalaze. Ukoliko sjedište pravnog lica nije isto kao i mjesto gdje se nalazi većina njegovih zaposlenika, onda je mjesto gdje se njegov odbor obično sastaje.

U Federaciji BiH omogućena je odgoda oporezivanja kapitalnih dobitaka do njihove realizacije. Porez po odbitku iznosi 10% za sve prihode osim dividende koja je oporeziva po stopi 5%. Stopa poreza po odbitku može biti i niža u slučaju primjene Ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja (član 38. i 39. Zakona o porezu na dobit FBiH), samo za nerezidente iz država sa kojima nema potpisani ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja.

Umanjenje poreske osnovice uređeno je na 3 načina, uz ispunjavanje određenih uslova od strane poreskog obveznika kako slijedi:

Prvi poreski poticaj, umanjenje poreza na dobit za 30% poreskom obvezniku koji izvrši investiranje iz vlastitih sredstava u proizvodnu opremu u vrijednosti preko 50% ostvarene dobiti tekućeg poreskog perioda. Pod investiranjem u proizvodnu opremu podrazumijeva se kupovina stalnih sredstava i to: postrojenja i opreme, uz izuzetak putničkih automobila, koju obveznik kupuje vlastitim sredstvima u svrhu obavljanja proizvodne djelatnosti.

Drugi poreski poticaj, umanjenje poreza na dobit za 50% poreznom obvezniku koji izvrši investiranje u periodu od 5 uzastopnih godina iz vlastitih sredstava, u ukupnom iznosu od 20 mil. KM, s tim da u prvoj godini investira 4 mil. KM. Pod investiranjem iz podrazumijeva se ulaganje u stalna sredstava i to: nekretnine, postrojenja i opremu, uz izuzetak stambenih jedinica i putničkih automobila, koja će poreski obveznik koristiti u svrhu obavljanja proizvodne djelatnosti (član 36.).

Treći poreski poticaj, umanjenje poreske osnovice za iznos bruto plate isplaćene novoprimaljenim zaposlenima ukoliko ispunjava sljedeće uslove, i to: trajanje ugovora o radu mora biti najmanje na period od 12 mjeseci sa punim radnim vremenom i novoprimaljeni zaposleni nije bio zaposlen kod poreskog obveznika ili povezanog lica u prethodnih pet godina. (član 37.).

U slučaju statusnih promjena: spajanje, pripajanja i podjela privrednih društava (član 27. Zakona o porezu na dobit FBiH) ukoliko poreski obveznik ili pravni slijednik nastavi obavljati djelatnost na način kao da nije bilo statusne promjene, te prilikom prenosa imovine na pravnog slijednika zadrži knjigovodstvenu vrijednost imovine i obaveza, onda nema oporezivanja. U slučajevima kada se prilikom spajanja, pripajanja ili podjele privrednih društava ne nastavljaju voditi iste knjigovodstvene vrijednosti preuzete imovine i obaveza, razlika kapitala koja iz promjene proizlazi uključuje se u poreznu osnovicu pravnog slijednika. U Federaciji BiH dokapitalizacija privrednih društava ne podliježe oporezivanju.

Kada je u pitanju oporezivanje dobiti pravnih lica Republike Srpske (privrednih društava), cilj Zakona o porezu na dobit¹¹ je da se poslovni ambijent u Republici učini prepoznatljivim i prihvatljivim, ali i da se uskladi način oporezivanja dobiti kompanija sa međunarodnim principima oporezivanja i naprednim poreskim sistemima. On sadrži norme kojima se definiše status povezanih lica, oporezivanje transakcija između povezanih lica (oblast tzv. transfernih cijena), obračun amortizacije za potrebe poreskog bilansa, definicije rezidentnosti i izvora oporezive dobiti, sa ciljem onemogućavanja dvostrukog oporezivanja porezom na dobit u okviru Bosne i Hercegovine i načine alokacije zajedničkih (indirektnih) troškova kompanije (privrednog društva) na poslovne jedinice i usklađivanje načina oporezivanja nerezidenata (porez po odbitku). Također, ovim zakonom utiče se na smanjenje razlika između poreskog bilansa i bilansa uspjeha što doprinosi lakšem i jednostavnijem utvrđivanju poreske osnovice poreza na dobit kod poreskog obveznika, povećanje efikasnosti poreskog postupka kod poreskog obveznika, povećanje kvaliteta finansijskog izvještavanja i preciznije definisanje prihoda i rashoda koji se priznaju u poreskom bilansu.

Rezident Republike Srpske, u skladu sa odredbama Zakona o porezu na dobit (član 3, 3a i 36.) jeste pravno lice koje ispunjava jedan od sljedećih uslova:

- 1) sjedište pravnog lica je upisano u registar poslovnih subjekata u Republici Srpskoj ili
- 2) mjesto stvarne uprave i nadzor poslovanja pravnog lica nalazi se na teritoriji Republike Srpske,

¹¹ Sl. glasnik Republike Srpske, broj 94/15, 1/17

(2) Nerezident je lice čije se sjedište, odnosno mjesto stvarne uprave i nadzora poslovanja nalazi se izvan teritorije BiH.

Poreski obveznik je nerezident koji posluje putem stalnog mjesta poslovanja, za dobit ostvarenu iz izvora u Republici Srpskoj. Iako je pojam nerezidenta određen na drugačiji način nego što to je to pravilo u većini država, Zakon o porezu na dobit Republike Srpske određuje nerezidenta na identičan način kao što taj pojam određuje i Zakon o porezu na dobit FBiH. Ovakvom definicijom rezidentnosti izbjegava se dvostruko oporezivanje unutar jednog ekonomskog prostora kao što je to BiH, ali sa dva (tri) zasebna poreska zakonodavstva.

Oporezivanje nerezidenta koje obavlja poslovnu djelatnost preko stalnog mjesta poslovanja uređeno je Zakonom o porezu na dobit (članovi 40-42.). U skladu sa članom 43. Zakona o porezu na dobit nerezident koji ostvaruje prihod od nepokretnosti koje se nalaze u Republici Srpskoj plaća porez na dobit koja se odnosi na tu vrstu prihoda. Strano pravno lice koje obavlja poslovnu djelatnost preko stalnog mjesta poslovanja u Republici Srpskoj plaća porez na dobit na poresku osnovicu koja se odnosi na to stalno mjesto poslovanja.

Zakonom o porezu na dobit (članovi 44-49.) ureden je porez po odbitku od prihoda koje nerezident ostvari u Republici Srpskoj. Također, porez na dobit se plaća po stopi od 10% na poresku osnovicu za tu poresku godinu, što je ista stopa koja se primjenjuje na poresku osnovicu za domaće poreske obveznike. Poreska godina je kalendarska godina. U slučaju kada pravno lice postane poreski obveznik tokom poreske godine ili prestane da bude poreski obveznik tokom poreske godine, poreska godina je period u kalendarskoj godini kada je određeno pravno lice bilo poreski obveznik. Porez na dobit plaća se akontativno, mjesечно, do desetog u mjesecu za prethodni mjesec, a na osnovu podataka iz godišnje poreske prijave za prethodnu poresku godinu.

Zakonom o porezu na dobit Republike Srpske (član 7.) propisana su sljedeća poreska oslobađanja i sljedeći prihodi se ne uključuju u obračun poreske osnovice: dividenda i udjeli u dobiti u drugom pravnom licu sa sjedištem u Republici Srpskoj, ukoliko se isplaćuju iz dobiti na koju je obračunat i plaćen porez na dobit, prihod u obliku nominalne ili ugovorene kamate na dužničke hartije od vrijednosti koje emituje Republika Srpska i jedinice lokalne samouprave u njenom sastavu, i kamata na depozite u banci.

Obveznik koji na teritoriji Republike Srpske izvrši ulaganje u opremu, postrojenja i nepokretnosti za obavljanje registrovane proizvodne djelatnosti ima pravo na umanjenje poreske osnovice za vrijednost izvršenog ulaganja. Opremom i postrojenjem smatra se oprema i postrojenja koja se neposredno koriste u procesu proizvodnje, odnosno prerade. Nepokretnostima smatraju se novi građevinski objekti i zemljište ispod njih, a koji neposredno služe za obavljanje registrovane proizvodne djelatnosti. Umanjenje poreske osnovice vrši se u poreskom periodu u kojem su oprema, postrojenja ili nepokretnosti stavljeni u upotrebu. Obveznik ne može ostvariti pravo na umanjenje poreske osnovice za opremu, postrojenja ili nepokretnosti koje je stekao poklonom. U slučaju da su oprema, postrojenja ili nepokretnosti nabavljeni finansijskim lizingom, poreska osnovica se umanjuje za vrijednost otplaćene glavnice lizinga u tom poreskom periodu. Ukoliko poreski obveznik otudi ili da na korištenje opremu, postrojenje ili nepokretnost prije isteka perioda od tri godine od trenutka njihovog stavljanja u upotrebu, gubi pravo na umanjenje i dužan je da obračuna i plati porez koji bi bio plaćen da nije koristio pravo na umanjenje poreske osnovice uz pripadajuću kamatu u skladu sa zakonom.

Otklanjanje dvostrukog oporezivanja regulisano je (članovima 50. i 51.) a Pravilnikom o uslovima i načinu sticanja prava na oslobođanje od plaćanja poreza¹² je propisano da isplatilac primjenjuje odredbe ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja pod uslovom da u momentu isplate strano pravno lice dokaže status rezidenta države sa kojom je Bosna i Hercegovina zaključila ugovor i da je stvarni vlasnik prihoda.

Članovima 29. i 30. Zakona o porezu na dobit Republike Srpske propisano je da prava i obaveze spojenih, pripojenih ili podijeljenih poreskih obaveza preuzima pravni sljedbenik i ako pri spajanju, pripajanju ili podjeli postoji kontinuitet u oporezivanju, smatra se da poreski obveznik nastavlja djelatnost, te da to nema uticaja na oporezivanje. Kontinuitet u oporezivanju postoji ako pri prenosu na drugo pravno lice ne dolazi do promjena u procjeni imovine i obaveza. Ako se prilikom spajanja, pripajanja ili podjele ne nastavljaju voditi iste knjigovodstvene vrijednosti preuzete imovine i obaveza, razlika kapitala koja iz promjene proizilazi smatra se oporezivom dobiti.

¹² Sl. glasnik Republike Srpske, broj 45/16 i 50/16

Zakonom poreza na dobit pravnih lica Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine¹³ i Pravilnikom o primjeni Zakona o porezu na dobit¹⁴ je uređen je: obveznik poreza na dobit (član 3.), metodologija utvrđivanja poreske osnove, plaćanje i naplata poreza na dobit, otklanjanje dvostrukog oporezivanja, grupno oporezivanje, oporezivanje kod statusnih promjena, poreski poticaji (član 39.), transferne cijene, odredbe za prekršaje koji se odnose na povrede odredbi ovog zakona kao i druga pitanja od značaja za utvrđivanje poreza na dobit koji se prema ovom zakonu plaća u Brčko Distriktu BiH. Prema Zakonu o porezu na dobit u članu 2. stav (1) tačka p) „stalno mjesto poslovanja” je stalno mjesto obavljanja djelatnosti, a pod kojim se podrazumijeva i:

- 1) mjesto izvođenja građevinskih, instalaterskih ili montažerskih radova u Distriktu, kao i mjesto instalacije ili strukture koje se koriste u istraživanju ili eksploataciji prirodnih resursa ili djelatnost nadzora vezana uz prethodno navedeno,
- 2) mjesto, gdje drugo fizičko ili pravno lice posluje i ima ovlaštenje da zaključuje ugovore u ime stranog pravnog lica, je stalno mjesto poslovanja u Distriktu tog stranog pravnog lica.

Tretman za nerezidenta je isti kao i za rezidenta izuzev dijela koji govori o stranim pravnim licima kako slijedi:

- Nerezident strano pravno lice koje obavlja djelatnost i ima stalno mjesto poslovanja u BDBiH, plaća porez na dobit koja se odnosi na stalno mjesto poslovanja u BDBiH;
- Nerezident strano pravno lice koje ostvaruje prihod od nepokretne imovine koja se nalazi u Distriktu, plaća porez na dobit koja se odnosi na tu nepokretnu imovinu.

Tretman nerezidenta sa stanovišta Zakona o porezu na dobit BDBiH identičan je tretmanu rezidenta ali samo za dobit ostvarenu u distriktu, a nerezident je fizičko lice koje na području Distrikta boravi manje od 183 dana. Nerezident i rezident se tretiraju poreski identično uz napomenu da je nerezident poreski obveznik ako ostvaruje prihod na području BDBiH od pokretne i nepokretne imovine, autorskih prava, patenata, licenci, ulaganja kapitala ili bilo koje druge djelatnosti koja rezultira ostvarenjem prihoda koji je oporeziv u skladu sa ovim zakonom. Zakonom o porezu na dobit propisano da se primjenjuju ugovori o izbjegavanju dvostrukog

¹³ Sl. glasnik BDBiH, broj 60/10, 57/11 i 33/12

¹⁴ Sl. glasnik BDBiH, broj 9/11, 40/12 i 9/13

oporezivanja koje BiH ratificirala, te da imaju prioritet u odnosu na odredbe Zakona o porezu na dobit (član 31.). Poreski kredit se koristi kao instrument izbjegavanja dvostrukog oporezivanja.

Poreski gubitak, koji se kod utvrđivanja ukupnog dohotka ne može se nadoknaditi odnosno odbiti u poreskom periodu u kojem je nastao, prenosi se i nadoknađuje umanjenjem poreske osnovice u narednim poreskim periodima, s tim da se pravo na prenos odnosno nadoknadu tog gubitka gubi istekom pet godina od godine u kojoj je gubitak nastao. U slučaju nerezidenta koji obavlja samostalnu djelatnost putem stalnog mjesta poslovanja na teritoriji BDBiH, poreski gubitak se izračunava tako što se uzimaju u obzir oporezivi prihodi i rashodi koji su predmet odbitka, koji se pripisuju stalnom mjestu poslovanja.

Zakonom o porezu na dobit pravnih lica, propisani su podsticaji za investicije, koji podjednako važe za sve poreske obveznike- pravnih lica, neovisno od toga da li su u vlasništvu stranih ulagača ili u domaćem vlasništvu i to: 1) poreskom obvezniku koji na teritoriji Distrikta izvrši ulaganje u mašine i opremu za obavljanje vlastite registrovane djelatnosti, poreska osnovica se umanjuje za iznos ulaganja. Poreska osnovica se može umanjiti za iznos nabavne cijene mašina i opreme, 2) u cilju stimuliranja izvoza, obvezniku koji je u godini za koju se utvrđuje porez na dobit izvozom ostvario određen procent od ukupno ostvarenog prihoda oslobođa se plaćanja poreza dobit, 3) ako poreski obveznik proda ili prenese na drugo pravno lice mašine i opremu po osnovu kojih je umanjio poresku osnovicu prije isteka vijeka korištenja, neamortizovana vrijednost mašina i opreme se dodaje na poresku osnovicu poreske godine u kojoj je mašina ili oprema otuđena, 4) obvezniku koji je u godini za koju se utvrđuje porez na dobit izvozom ostvario određen procent od ukupno ostvarenog prihoda oslobođen je poreza na dobit, dvostruko srazmjerno učešću prihoda od izvoza u ukupno ostvarenom prihodu.

U Brčko Distriktu BiH statusne promjene regulisane su članom 16. Zakona o porezu na dobit BDBiH i u slučaju statusnih promjena, ako pri spajanju, pripajanju ili podjeli postoji kontinuitet u oporezivanju, smatra se da poreski obveznik nastavlja djelatnost, te statusne promjene nemaju uticaja na oporezivanje. Prava i obaveze spojenih, pripojenih ili podijeljenih poreskih obveznika preuzima pravni slijednik. Kontinuitet u oporezivanju postoji ako pri prenosu na drugo pravno lice ne dolazi do promjena u procjeni imovine i obaveza. Poreski obveznici koji se spajaju, pripajaju ili dijele dostavljaju Poreskoj upravi finansijske izvještaje i poresku prijavu računajući od dana koji prethodi danu spajanja, pripajanja ili podjele.

U Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH nema posebnih pravila koja se odnose na izuzetke ili oslobođanja kod oporezivanja kapitalne dobiti. U Federaciji BiH dokapitalizacija privrednih društava ne podlježe oporezivanju kao i u Republici Srpskoj. U Brčko distriktu BiH dokapitalizacija može biti u stvarima i pravima i ako nakon dokapitalizacije dođe do prodaje kapitalnih i investicionih dobara u skladu sa članom 12. Zakona o porezu na dobit mogu se ostvariti dobici i gubici od prodaje kapitalnih i investicionih dobara a članom 42. Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit BDBiH regulisano je oporezivanje kapitalnih dobitaka u momentu prodaje ili drugog oblika transfera između pravnih lica a ne unutar jednog pravnog lica.

U (tabeli 2.2.1.) su dati podaci o visini prikupljenog poreza na dobit, (nadležnost regulisanja pravnih propisa i nadležnost prikupljanja direktnih poreza na entitetskom nivou i BDBiH).

Tabela 2.2.1. Porez na dobit, (KM)

<i>Godina</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>
Federacija BiH	152.451.808	162.531.737	187.356.460
Republika Srpska	135.400.000	133.200.000	146.800.000
Brčko Distrikt	11.353.994	9.566.832	12.244.555

Izvor podataka: Federalno ministarstvo finansija - na osnovu Izvještaja o ukupno prikupljenim i raspoređenim prihodima u FBiH, Vlada Republike Srpske - poreski prihodi i podaci iz dokumenta izvršenje Budžeta Brčko Distrikta BiH.

Broj poreskih obveznika poreza na dobit (podaci se odnose na 2015. godinu), koji su registrovani u Federalnoj poreskoj upravi je 20.449, Republika Srpska ima 21.382 a Brčko Distrikt 1.983.

Postoje razlike u entitetским zakonima uključujući i distrikt u pogledu odbitaka i olakšica za porez na dobit. Unatoč značajnim razlikama u postupku utvrđivanja osnovice poreza na dobit, efektivno poresko opterećenje je približno isto 10% ili više (koliko je to više, zavisi od visine poresko nepriznatih rashoda i dodatno oporezivih stavki). Radi pojave poreske evazije, usaglašavanje, harmonizacija zakonskih propisa i prakse između entiteta i distrikta bila bi veoma korisna mjeru.

2.2.1.2 Porez na dohodak u Bosni i Hercegovini

Oporezivanje dohotka u BiH (Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko Distrikt BiH) ne razlikuje se suštinski od načina oporezivanja dohotka u zemljama iz okruženja. U Entitetima BiH i Distriktu Brčko BiH se primjenjuje sintetički koncept poreza na dohodak sa proporcionalnom poreskom stopom i jedinstvena poreska stopa od 10% stavlja u ravnopravan položaj sve poreske obveznike u pogledu poreskog opterećenja. Poreski obveznik u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH je definisan kao rezident, ali se oporezivanje vrši i prema mjestu sticanja dohotka.

U Federaciji BiH u skladu sa Zakonom o porezu na dohodak¹⁵ i kroz Pravilnik o primjeni Zakona o porezu na dohodak¹⁶ uredeno je oporezivanje dohotka fizičkih lica (isključivo na nivou Federacije BiH) i to: poreskog obveznika, vrste i osnovice dohotka, poreske stope, prihode koji se izuzimaju iz dohotka (član 5.), prihode na koje se ne plaća porez (član 6.), izvore dohotka i način njegovog utvrđivanja, lični odbitak kao neoporezivi dio dohotka (član 24.), plaćanje akontacija poreza i utvrđivanje i plaćanje godišnjeg poreza na dohodak i poreske olakšice.

Dohotkom od samostalne djelatnosti fizičkih lica smatra se dohodak koji fizičko lice ostvari samostalnim trajnim obavljanjem djelatnosti kojom se bavi kao osnovnim ili dopunskim zanimanjem s ciljem ostvarenja dohotka. Dohodak se utvrđuje po principu blagajne na osnovu podataka iz propisanih poslovnih knjiga i evidencija. Princip blagajne znači da se za poreskog obveznika prihod smatra stvarno primljenim prihodom u trenutku kada je poreskom obvezniku stavljen na raspolaganje i/ili kada je primljen u njegovu korist, a rashodi se smatraju rashodom kada su plaćeni. Poslovnim prihodom od samostalne djelatnosti smatraju se svi prihodi stečeni iz bilo kojeg izvora, primljeni u gotovini, stvarima i uslugama, koji su ostvareni samostalnim ili zajedničkim obavljanjem djelatnosti, bez obzira na to da li je fizičko lice registrovano ili ne za obavljanje te djelatnosti. Poslovni rashodi koji se mogu odbiti od prihoda su plaćeni troškovi u toku jednog poreskog perioda koji su u potpunosti izričito i direktno povezani sa obavljanjem te samostalne djelatnosti.

Akontacije poreza na dohodak od samostalne djelatnosti tekućeg perioda utvrđuje se na način da se godišnji iznos dohotka od djelatnosti koji je utvrđen za posljednji poreski period, podjeli sa 12,

¹⁵ Sl. novine FBiH, broj 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13

¹⁶ Sl. novine FBiH, broj 67/08, 4/10, 86/10, 10/11, 53/11, 20/12, 27/13, 71/13, 90/13, 45/14, 52/16 i 59/16

te se plaća mjesecni iznos akontacije. Poreski obveznik koji prvi put počinje sa obavljanjem registrovane samostalne djelatnosti nije dužan podnijeti prijavu za plaćanje akontacije poreza na dohodak za prvu godinu poslovanja. Poreski obveznik može izmijeniti visinu mjesecne akontacije uz prilaganje validne dokumentacije kojom dokazuje razloge smanjenja, odnosno povećanja prijavljenog iznosa mjesecne akontacije poreza na dohodak. Akontacija poreza na dohodak plaća se mjesечно i to do 15. u mjesecu za protekli mjesec. Poreski obveznik koji dohodak od nesamostalne djelatnosti ostvaruje neposredno iz inostranstva dužan je na taj dohodak sam obračunati akontaciju poreza od nesamostalne djelatnosti i uplatiti je u roku od pet dana od dana kada je primio dohodak. Postupak plaćanja poreza na dohodak od nesamostalne djelatnosti obračunava se i obustavlja se pri svakoj isplati plate, a uplaćuje istog dana ili prvog narednog dana po izvršenoj isplati plate. Obračun, obustavu i uplatu akontacije poreza na dohodak od nesamostalne djelatnosti vrši poslodavac ili sam obveznik poreza. Obveznik poreza na dohodak je zaposlenik (član 27.).

Akontacija poreza na dohodak od nesamostalne djelatnosti, koji se ostvaruje kod poslodavca kojem je zaposlenik dostavio svoju poresku karticu, obračunava se mjesечно od poreske osnovice koju čine svi oporezivi prihodi od nesamostalne djelatnosti koje je zaposlenik ostvario kod tog poslodavca u tom mjesecu, a umanjeni za plaćene rashode (doprinose iz plaće) i za iznos mjesecnih ličnih odbitaka po stopi od 10%. Akontacija poreza na dohodak od nesamostalne djelatnosti, koji se ostvaruje kod poslodavca kojem zaposlenik nije dostavio svoju poreznu karticu, obračunava se mjesечно od poreske osnovice koju čine svi oporezivi prihodi od nesamostalne djelatnosti koje je zaposlenik ostvario kod tog poslodavca u tom mjesecu, umanjeni za plaćene rashode (doprinosi iz plaće) po stopi od 10%. Porez na dohodak na osnovu nesamostalne djelatnosti, koji se obračunava na ostvareni dohodak za rad koji u jednom mjesecu nije trajao duže od 10 dana, odnosno 80 sati a za koji isplaćeni dohodak ne iznosi više od 250 KM, obračunava se po stopi od 10% bez primjene ličnih odbitaka.

Poreska uprava FBiH može na osnovu obavljenog uviđaja ili nadzora, kao i podataka iz obrađenih godišnjih poreskih prijava, ili drugih podataka o poslovanju obveznika poreza sa kojima raspolaze, utvrditi novi iznos mjesecne akontacije. Na dohodak od druge samostalne djelatnosti porez na dohodak plaća se po odbitku prilikom svake isplate primjenom stope od 10% u vidu akontacije bez prava na priznavanje ličnih odbitaka. Akontaciju poreza na dohodak po osnovu drugih

samostalnih djelatnosti obračunavaju, obustavljaju i uplaćuju isplatioci dohotka na način propisan za nesamostalnu djelatnost.

Rezidentom Federacije BiH smatra se fizičko lice koje: 1) ima prebivalište na teritoriji FBiH 2) na teritoriji FBiH neprekidno ili sa prekidima boravi 183 ili više dana u bilo kojem poreznom periodu 3) ima prebivalište u FBiH a na osnovu obavljanja nesamostalne djelatnosti van područja FBiH ostvaruje prihode iz federalnog budžeta i/ili budžeta BiH. Rezidentu koji dohodak ostvari u inostranstvu, odnosno na drugoj teritoriji BiH porez na dohodak utvrdit će se na osnovu odredbi zakona uz priznavanje plaćenog poreza po odbitku i akontacija poreza na dohodak plaćenih u inostranstvu, odnosno na drugoj teritoriji BiH.

Kod utvrđivanja poreza na dohodak u jednom poreskom periodu, a u cilju izbjegavanja dvostrukog oporezivanja, prednost pred odredbama zakona imaju odredbe ratificiranih međunarodnih ugovora ili sporazuma (konvencija) o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Poreski obveznik dužan je u roku propisanom za podnošenje poreske prijave u cijelosti izmiriti obaveze na osnovu poreza na dohodak za prethodni poreski period. Obvezniku poreza na dohodak u FBiH može se umanjiti porez na dohodak za iznos poreza koji je platio u stranoj državi ili na drugoj teritoriji BiH isključivo na osnovu validne dokumentacije koja je ovjerena od nadležnih organa strane države ili druge teritorije BiH (član 25.).

Poreski obveznik podnosi poresku prijavu za svaku vrstu poreza kojeg je on dužan platiti. Ako poreski obveznik ne podnese poresku prijavu ni u roku od 15 dana od isteka krajnjeg roka za podnošenje poreske prijave za određenu vrstu poreza, tada poreska administracija ima ovlaštenje da podnese prijavu u ime poreskog obveznika. U tim slučajevima poreski obveznik snosi teret dokazivanja da određeni iznos poreske obaveze nije ispravan. Konačno utvrđivanje obaveze poreza na dohodak vrši se po isteku godine, odnosno poreskog razdoblja na osnovu godišnje prijave koju je poreski obveznik dužan podnijeti do 31.03. tekuće godine, za prethodnu godinu. Konačnu poresku obavezu utvrđuje poreski obveznik a prijava se podnosi za dohodak ostvaren u tom poreskom razdoblju i to samo za oporezivi dohodak. Godišnju prijavu dužan je podnijeti poreski obveznik, ako je u poreskom razdoblju ostvario oporezive dohotke iz više izvora, ako je ostvario dohodak po osnovi nesamostalne djelatnosti istovremeno iz dva ili više izvora, ako je ostvario dohodak izravno iz inostranstva i kada Poreska uprava FBiH zatraži od poreskog obveznika da naknadno plati porez po osnovi nesamostalne djelatnosti.

Porez na dohodak fizičkih lica u Republici Srpskoj, shodno Zakonu poreza na dohodak¹⁷ obračunava se i plaća prema izvoru dohotka (član 59.) od:1) ličnih primanja, 2) samostalne djelatnosti, 3) autorskih prava, prava srodnih autorskog pravu i prava industrijske svojine, 4) kapitala, 5) kapitalnih dobitaka, 6) iz stranih izvora i 7) ostalog dohotka. Porez na dohodak fizičkih lica plaća se akontativno: 1) u trenutku isplate svakog pojedinačnog dohotka (porez po odbitku) i 2) na osnovu poreske prijave. Iznos plaćenog poreza poreski obveznik odbija od utvrđenog godišnjeg iznosa poreza na dohodak.

Godišnji porez na dohodak fizičkog lica plaća se na osnovu godišnje poreske prijave fizičkog lica na dohodak ostvaren u kalendarskoj godini. U godišnjoj poreskoj prijavi iskazuju se svi dohoci ostvareni u toku poreske godine i plaćeni porezi. Poreski obveznik koji ostvaruje dohodak, dužan je da podnese Poreskoj uprave poresku prijavu do 31. marta tekuće godine za prethodnu godinu. Zaposleni za koje poslodavac plaća porez po odbitku nije dužan podnosi godišnju poresku prijavu ukoliko ne ostvaruje dohodak po drugom osnovu. Isplatilac je obavezan obvezniku prilikom svake isplate, kao i po isteku poreske godine, izdati potvrdu sa podacima o prihodu, troškovima, dohotku, umanjenjima osnovice i iznosu plaćenog poreza. Fizičko lice koje vrši isplatu drugom fizičkom licu ne smatra se isplatiocem, izuzev fizičkog lica koje obavlja samostalnu djelatnost.

Isplatilac dohotka koji podliježe plaćanju poreza po odbitku dužan je da Poreskoj upravi Republike Srpske do 10. u mjesecu dostavi mjesecnu prijavu za porez po odbitku za sve isplate izvršene u prethodnom mjesecu. U slučaju da isplatilac dohotka koji podliježe plaćanju poreza po odbitku ne obračuna i ne uplati porez u momentu isplate, smatra se da takva isplata ne uključuje porez (neto isplata). Akontacije poreza na dohodak od samostalne djelatnosti tekućeg perioda utvrđuje se na način da se godišnji iznos dohotka od djelatnosti koji je utvrđen za posljednji poreski period, podjeli sa 12, te se plaća mjesecni iznos akontacije. Poreski obveznik koji prvi put počinje sa obavljanjem registrovane samostalne djelatnosti nije dužan podnijeti prijavu za plaćanje akontacije poreza na dohodak za prvu godinu poslovanja.

Porez na dohodak od samostalne djelatnosti plaća se prema mjestu registrovanja djelatnosti, a ukoliko se djelatnost obavlja u više mjesta, jedno od tih mjesta obveznik je dužan da odredi kao poslovno sjedište u svrhu izvršavanja poreskih obaveza. Porez na dohodak od kapitala, ostvaren

¹⁷ Sl. glasnik Republike Srpske, broj 60/15

od zakupa ili podzakupa nepokretne imovine i kapitalnih dobitaka od nepokretne imovine, plaća se prema mjestu gdje se nepokretnost nalazi. Nerezident plaća porez na dohodak prema mjestu ostvarenja prihoda.

Ako fizičko lice iz Republike Srpske ostvari dohodak u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine ili u inostranstvu, a ostvareni dohodak se oporezuje i u Republici Srpskoj i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine i u inostranstvu, u tom slučaju porez na dohodak koji je plaćen u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine ili u inostranstvu se umanjuje od poreza na dohodak u Republici Srpskoj. U Republici Srpskoj poreski obveznik koji dohodak od nesamostalne djelatnosti ostvaruje neposredno iz inostranstva dužan je na taj dohodak sam obračunati akontaciju poreza od nesamostalne djelatnosti i uplatiti je u roku od pet dana od dana kada je primio dohodak.

Rezidentom Republike Srpske, u smislu Zakona o porezu na dohodak, smatra se i fizičko lice koje ima prebivalište na teritoriji Republike Srpske, a ostvaruje lična primanja van područja Republike Srpske, iz budžeta Republike Srpske ili budžeta institucija Bosne i Hercegovine. Smatra se da lice ima stalno mjesto stanovanja koje mu je dostupno u svakom trenutku ukoliko direktno ili indirektno u svom vlasništvu ili u zakupu ima stan, kuću ili drugu stambenu nepokretnost u Republici Srpskoj koja nije namijenjena za kratkotrajni boravak.

Obveznicima poreza na dohodak ne smatraju nerezidenti iz Federacije BiH i Brčko Distrikta BiH koji ostvaruju dohodak u institucijama i javnim preduzećima BiH koji se nalaze na teritoriji Republike Srpske za dohodak ostvaren u tim institucijama i javnim preduzećima. Dakle, ova lica, bez obzira što se geografski izvor njihovog dohotka nalazi na teritoriji Republike Srpske, ne plaćaju porez na dohodak u Republici Srpskoj, već prema mjestu njihovog prebivališta koje je izvan Republike Srpske. Također, Zakon o porezu na dohodak u članu 67. sadrži metodu izuzimanja za plaćeni porez na dohodak za rezidente Republike Srpske koji porez plate u FBiH, Brčko Distriktu BiH ili drugoj državi, a sa ciljem izbjegavanja dvostrukog oporezivanja ovom vrstom dohotka.

Umanjenje poreza na dohodak u Republici Srpskoj za plaćene poreze u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine ili u inostranstvu u poreskom periodu ne može preći visinu poreza na dohodak izračunatog primjenom stope poreza na dohodak Republike Srpske za poreskog obveznika za taj poreski period. Parezom na dohodak propisana su posebna povlaštена pravila (članovi 42.-50.)

oporezivanja dohotka iz stranih izvora. Dohodak iz stranih izvora je dohodak koji rezident, kvalifikovani investitor Republike Srpske ostvari po bilo kom osnovu, odnosno po osnovu rada, imovine, osiguranja i kapitala izvan granica Bosne i Hercegovine. Dohotkom iz stranih izvora smatra se prihod koji je rezidentu, kvalifikovanom investitoru isplaćeno od strane isplatioca koji u vrijeme isplate nije rezident Republike Srpske. Kvalifikovani investitor je fizičko lice, rezident Republike Srpske, koji je izvršio investicije u skladu sa ovim članom, lično ili putem pravnog lica u njegovom većinskom vlasništvu ili pod njegovom kontrolom i koji ima uredno izmirene poreske obaveze u Republici Srpskoj. Konačno utvrđivanje obaveze poreza na dohodak vrši se po isteku godine, odnosno poreskog razdoblja na osnovu godišnje prijave. Konačnu poresku obavezu utvrđuje poreski obveznik a prijava se podnosi za dohodak ostvaren u tom poreskom razdoblju i to samo za oporezivi dohodak. Kada se radi o oporezivanju dividendi, treba istaći da je Zakon o porezu na dohodak u članu 8. stav 3. t. 13. propisao da se porez na dohodak ne plaća na prihod od dividende i udjela u dobiti privrednog društva.

Zakonom o porezu na dohodak BDBiH¹⁸ uređeno je oporezivanje dohotka kojeg ostvaruju fizička lica i to: poreskog obveznika, vrste i osnovice dohotka, poreske stope, prihode koji se izuzimaju iz dohotka, prihode na koje se ne plaća porez, izvore dohotka i način njegovog utvrđivanja, lični odbitak kao neoporezivi dio dohotka, plaćanje akontacija poreza i utvrđivanje i plaćanje godišnjeg poreza na dohodak i poreske olakšice.

U Brčko Distriktu BiH u skladu sa Zakonom o porezu na dohodak i Pravilnikom o primjeni odredbi Zakona o porezu na dohodak¹⁹⁾ prihod po osnovu obavljanja samostalne djelatnosti fizičkih lica, predmet je oporezivanja porezom na dohodak i propisuje se način utvrđivanja i plaćanja poreza na dohodak fizičkih lica u BDBiH. Porezom na dohodak oporezuju se dohoci koje poreski obveznik ostvari od 1) nesamostalne djelatnosti; 2) samostalne djelatnosti; 3) imovine i imovinskih prava; 4) ulaganja kapitala; 5) učešće u nagradnim igrama i igrama na sreću. Prema Zakonu o porezu na „stalno mjesto poslovanja” je mjesto gdje je djelatnost registrovana. Prihodom od samostalne djelatnosti, saglasno smatraju se svi prihodi stečeni iz bilo kog izvora primljeni u gotovini,

¹⁸ Sl. glasnik BDBiH, broj 60/10

¹⁹ Sl. glasnik BDBiH, broj 6/11

stvarima i uslugama koji su ostvareni samostalnim ili zajedničkim obavljanjem djelatnosti bez obzira na to da li je fizičko lice registrovano ili ne za obavljanje te djelatnosti.

Za svaku od navedenih vrsta dohotka poreski obveznik podnosi poresku prijavu. U skladu sa članom 20. Zakona o Poreskoj upravi BDBiH²⁰, poreska prijava je prijava poreske obaveze koju je poreski obveznik dužan podnijeti Poreskoj upravi na obrascu, u obliku, na način i mjestu propisanim poreskim zakonima i podzakonskim aktima BDBiH. Poreska prijava se sastoji od izvještaja i drugih relevantnih dokumenata u vezi sa poreskom obavezom poreskog obveznika. Poreski obveznik podnosi poresku prijavu za svaku vrstu poreza kojeg je on dužan platiti na obrascu koji je propisan zakonom i Pravilnikom o primjeni Zakona o porezu na dohodak (u sklopu materijalnog propisa o toj vrsti poreza) u rokovima utvrđenim za tu vrstu poreza. Ako poreski obveznik ne podnese poresku prijavu ni u roku od 30 dana od isteka krajnjeg roka za podnošenje poreske prijave za određenu vrstu poreza, tada Poreska uprava BDBiH ima ovlaštenje da podnese prijavu u ime poreskog obveznika najkasnije od isteka godine u kojoj je rok za podnošenje poreske prijave.

Konačno utvrđivanje obaveze poreza na dohodak vrši se po isteku godine, odnosno poreskog razdoblja na osnovu godišnje prijave koju je poreski obveznik dužan podnijeti do kraja februara tekuće godine za proteklu godinu. Poreska prijava se sastoji od izvještaja i drugih relevantnih dokumenata u vezi sa poreskom obavezom poreskog obveznika a poreski obveznik podnosi poresku prijavu za svaku vrstu poreza kojeg je on dužan platiti. Konačnu poresku obavezu utvrđuje poreski obveznik međutim, ukoliko poreski obveznik u poreskoj prijavi iskaže netačne ili nepotpune podatke Poreska uprava ima ovlašćenje da procijeni dohodak poreskog obveznika i utvrdi njegovu poresku obavezu, odnosno podnese poresku prijavu u ime poreskog obveznika u slučaju kada utvrdi da je poreski obveznik obavljao djelatnost u poreskom periodu.

Prijava se podnosi za dohodak ostvaren u tom poreskom razdoblju i to samo za oporezivi dohodak za koji nije izvršen konačan obračun poreza prilikom isplate. Obavezi podnošenja prijave podliježu rezidentni poreski obveznici, koji godišnju prijavu podnose za dohodak ostvaren u BDBiH i izvan BDBiH i nerezidentni poreski obveznici koji prijavu podnose samo za dohodak ostvaren u BDBiH.

²⁰ Sl. glasnik BDBiH, broj 3/02, 42/04, 8/06, 3/07, 19/07, 2/08 i 06/13

Godišnju prijavu dužan je podnijeti poreski obveznik, ako je u poreskom razdoblju ostvario oporezive dohotke iz više izvora, ako je ostvario dohodak po osnovi nesamostalne djelatnosti istovremeno iz dva ili više izvora, ako je ostvario dohodak izravno iz inostranstva i kada Poreska uprava BDBiH zatraži od poreskog obveznika da naknadno plati porez po osnovi nesamostalne djelatnosti. Za navedene vrste ostvarenog dohotka, konačna poreska prijava se utvrđuje tek podnošenjem godišnje poreske prijave, pri čemu treba napomenuti da je na sve navedene dohotke već plaćana akontacija poreza (koje je u toku godine obračunavao, obustavljao i uplaćivao isplatilac dohotka).

Broj poreskih obveznika poreza na dohodak, (podaci se odnose na 2015. godinu), koji su registrovani u poreskim administracijama Federacije BiH je 460.000, Republika Srpska ima 360.581 a Brčko Distrikt BiH 10.784 (Izvor: Registar poreskih obveznika Poreske uprave Federacije BiH, Poreske uprave Republike Srpske i Poreske uprave BDBiH). Važno je istaknuti da zakonodavstvo oba entiteta i Brčko Distrikta na identičan način definiše pojmove rezidenta i nerezidenta. Na osnovu izloženog može se izvesti zaključak da postoje razlike u entitetskim zakonima poreza na dohodak uključujući i Brčko Distrikt u pogledu poreza po odbitku koji otežava obračun poreza i povećava troškove ispunjavanja poreskih obaveza za poreske obveznike. Uočljiva je i neusklađenost u odredbama, odnosno u zakonima i pravilnicima, po pitanju razreza poreza na dohodak.

2.2.2 Indirektni porezi

Indirektni porezi su grupa javnih prihoda koji se ne naplaćuju direktno od poreskih obveznika, nego se prevaljuju na potrošnju i sadržani su u cijenama izvršenih usluga ili dobara koje se prometuju u okviru jedne države koja čini jedinstvenu poresku cjelinu. Potrošaču obično nije poznato koliki je iznos poreza sadržan u prodajnoj cijeni proizvoda kojeg je kupio ili usluge koja mu je pružena. Izvor indirektnih poreza je kupovna snaga-dohodak krajnjeg potrošača na koga se porez prevaljuje uvećanjem cijene (Krsmanović, 2004). Poreski teret snosi krajnji potrošač, a posrednik se javlja u ulozi „državnog službenika“ koji za račun države vrši obračun poreza kojega treba platiti krajnji potrošač.

Porezi na promet su porezi koji se plaćaju u vezi s korišćenjem finalnih dobara i usluga u zemlji potrošnje (Raičević, op. cit., str.205). Porezi na potrošnju su porezi koji se plaćaju u vezi s korišćenjem finalnih dobara i usluga u zemlji potrošnje. Oni su uvijek posredni porezi koji

indirektno (posredno) pogađaju poresku snagu koja se manifestuje u radnjama upotrebe i trošenja dohotka, odnosno imovine. U pitanju su, znači, porezi koji se plaćaju u vezi s korišćenjem finalnih dobara i usluga. Njihove ključne prednosti su (1) izdašnost, (2) elastičnost, (3) veća ugodnost pri plaćanju, (4) skoro nikakav otpor pri plaćanju (Popović, 1997, str.771) i (5) niski troškovi naplate. U nedostatke ovih poreza valja uključiti (1) regresivnost i (2) izraženi inflatorni potencijal. Također, porezi na potrošnju su uvijek zauzimali, a i danas zauzimaju, istaknuto mjesto u postupcima kod oporezivanja.

Indirektni porezi ili porezi iz rashoda predstavljaju vrlo respektivnu komponentu poreske strukture u svim zemljama i jedan od najvažnijih kriterija kojim se definiše šta je to indirektan porez, jeste tzv. fenomen „prevajivanja“ poreza i onaj porez koji se prevaleže na neko treće lice koje će platiti porez, predstavlja indirektan porez. U strukturi poreskih prihoda zemalja OECD i EEZ, odnosno EU, porez na potrošnju tj. indirektan porez je na drugom mjestu poslije poreza na dohodak. Njegovo učešće se kreće u rasponima od oko 16-17% u SAD i Švicarska i do 54% u Meksiku. Tranzicijske zemlje imaju relativno visoko učešće ovog poreskog oblika. U Mađarskoj i Hrvatskoj, na primjer, kreće se oko 44%. (Kešetović, 2002, str.32). Porezi na dobra i usluge su jedan od najvećih izvora prihoda za finansiranje javne potrošnje, u čijem formiraju učestvuju svi građani. Porezi na potrošnju ili kako se u klasifikaciji OECD (engl. Organisation for Economic Co-operation and Development) i GFS (engl. Government finance statistics manual) klasifikaciji obilježavaju i svrstavaju, porezi na dobra i usluge, spadaju među najznačajnije i svakako najbrojnije oblike javnih prihoda. Zapravo, ova grupa obuhvata brojne i raznovrsne oblike poreza koji za objekat imaju potrošnju. Bilansno su izdašni, stabilni i veoma elastični jer pokazuju tendenciju praćenja kretanja javnih rashoda (Raičević, op. cit., str.204).

U mnogim zemljama oporezivanje proizvoda i usluga u prometu, odnosno u potrošnji vrši se na različite načine. Savremena finansijska teorija razlikuje dvije osnovne varijante poreza na dobra i usluge i to: jednofazni porez na promet i više fazni (svefazni) porez na promet. Osnovni kriterij za podjelu na ove varijante predstavlja sama tehnika obračuna i naplate. Jednofazni porez na promet predstavlja takvu varijantu poreza na promet kod koga se zahvaćanje poreza vrši samo u jednoj tačno određenoj fazi pri kretanju robe od proizvođača do finalnog potrošača. Višefazni porez na promet predstavlja takvu varijantu poreza na promet kod koga se za razliku od jednofaznog, oporezivanja, oporezivanje vrši više puta na različitim stepenima i fazama pri kretanju robe od

proizvođača do krajnjeg potrošača (Dautbašić, op. cit., str.102). Uslijed visokog rizika poreskih utaja i evazije u sistemu jednofaznog poreza na promet dobara i usluga uglavnom se prelazi na višefazni porez i to je bio jedan od osnovnih razloga zašto je ogroman broj zemalja u svijetu jednofazni porez na promet zamijenio višefaznim, PDV.

PDV je važan instrument oporezivanja i sistemi za prijavljivanje PDV, obračun i plaćanje poreza razlikuju se od zemlje do zemlje. Shodno direktivama EU, članice Evropske unije imaju mogućnost za diferenciran pristup (uvažavajući slobodu izbora), koji se ogleda u uvođenju različitih postupaka i procedura vezanih za podnošenje PDV prijava ili plaćanja PDV. Bez obzira koji sistem ili sistemi se primjenjuju u nekoj zemlji, obrazloženja za različite pristupe su potreba za prihodima, ekonomski faktori, društveni ciljevi ili politička realnost, što sa aspekta poreske evazije ovo može biti jedna bitna determinanta.

2.2.2.1 Porez na dodatu vrijednost u Evropskoj uniji

Porez na dodatu vrijednost je najrasprostranjeniji sistem oporezivanja prometa dobara i usluga u svijetu i značajan instrument fiskalne politike, pa i naizgled male promjene u sistemu utiče na poreske prihode. PDV (engl. Value-added tax-VAT), koncepcijski je porez koji se bazira na dodatoj vrijednosti ostvarenoj u nekoj zemlji. Svrha ovog poreza je da na pravičan način oporezuje prihod od prodaje (Pirs, 2005, str.365). PDV u Evropi je redovno predmet intenzivne debate i u stalnom procesu harmonizacije je između država članica. Na svjetskoj konferenciji posvećenoj dijalogu o porezima, sa posebnim osvrtom na PDV, (www.itdweb.org, 2005, Rim),²¹ potvrđena je informacija da je od 206 nezavisnih država i slobodnih teritorija u svijetu, njih 135 (ili preko 65%) prihvatiло porez na dodatu vrijednost kao osnovni poreski oblik oporezivanja potrošnje. Proces uvođenja PDV je započeo u Evropskoj uniji 1967. godine donošenjem Direktive 67/227/EEC (Borselli, 2011, str.5).

Sama definicija PDV koja predstavlja osnovu harmoniziranog sistema EU data je u Prvoj direktivi: princip zajedničkog sistema poreza na dodatu vrijednost uključuje primjenu opšteg poreza na potrošnju dobara i usluga koji je direktno proporcionalan cijeni dobra i usluge, bez obzira na broj transakcija koje nastaju u procesu proizvodnje i distribucije prije faze u kojoj se porez plaća. Na svaku transakciju će PDV biti obračunat na cijenu dobara ili usluga po stopi koja se primjenjuje

²¹ www.itdweb.org/VATConference/PagesRelease.aspx, Value Added Tax System in a Global Environment Conference, pristupljeno 15.10.2015.

da takvo dobro ili uslugu nakon odbitka iznosa PDV koji je direktno zaračunat na različite komponente troškova. Zajednički sistem PDV primjeniče se do i uključujući fazu maloprodaje²².

Ona je dopunjena Drugom direktivom²³ koja reguliše elemente oporezivanja (predmet oporezivanja, poreskog obveznika i poresku osnovicu, poresku stopu i oslobođanja).

Daljim procesom harmonizacije u EU usvojena je Šesta PDV Direktiva 77/388/EEZ (1977)²⁴ koja je predstavljala prekretnicu u procesu harmonizacije poreza na dodatu vrijednost u Evropskoj uniji, jer porez na dodatu vrijednost u zajedničkom tržištu treba da funkcioniše kao i uslovima unutrašnjeg tržišta. Izvoz dobara se oslobođa od oporezivanja sa pravom na odbitak ulaznog poreza, dok se pri uvozu dobara PDV obračunavao i plaćao prilikom uvoza (na granici) (Ilić-Popov, 2004). Od 2000. godine doneseno je nekoliko dopuna direktive koje se odnose na poreske prevare putem PDV sheme, jer su se brojne zloupotrebe dogodile u nekoliko država EU. Standardizacija poreskog postupka je koncipirana u Direktivi Euratom (2000/597/EC), i ovom direktivom dopuštene su različite intervencije kako bi se spriječio gubitak poreza, i ujedno poboljšalo prikupljanje prihoda (putem standardne PDV stope 15%), sa posebnim osvrtom na borbu protiv poreskih prevara i utaje poreza. Direktiva 2006/69/EC je omogućila državama članicama EU da usvoje brze mjere u ciljanim sektorima kako bi se spriječila poreska evazija i izbjegavanje poreza.

Iskustva primjene u zemljama Evropske unije ukazuju da sistem ima određenih ograničenja a iz godine u godinu ekonomsko okruženje je zahtijevalo promjene postupka oporezivanja. Direktiva 2006/112/EZ,²⁵ o zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrijednost, postala je jedna od najvažnijih direktiva u cijeloj EU po pitanju zakonodavstva PDV i predstavlja najznačajniji komunitarni propis u oblasti evropskog sistema poreza na dodatu vrijednost, jer je obuhvatila sve relevantne odredbe sadržane u drugim pravnim aktima. U članu 1(2) propisano je da zajednički sistem poreza

22 First Council Directive 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes, Official Journal 071, 14/04/1967.

23 Second Council Directive 67/228/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes – Structure and procedures for application of the common system of value added tax, Official Journal 71 of 14 April 1967.

24 Council Directive 77/388/EEC of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes – Common system of value added tax: uniform basis of assessment, Official Journal L 145 of 13 June 1977.

25 Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of the value added tax, Official Journal L 347 of 11 December 2006, www.eurounion.org/legislat/VAT, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02006L0112-20160601&from=EN>.

na dodatu vrijednost počiva na načelu po kome se na dobra i usluge u fazi proizvodnje i distribucije, bez obzira na broj prometa, prije faze oporezivanja primjenjuje opšti i u odnosu na cijenu dobara i usluga egzaktno proporcionalni porez na potrošnju. Pri svakom prometu, porez na dodatu vrijednost koji je zaračunat na cijenu dobara ili usluga po stopi koja se primjenjuje na ta dobra ili usluge, obračunava se nakon oduzimanja iznosa poreza na dodatu vrijednost koji je neposredno teretio razne faktore koštanja. Zajednički sistem poreza na dodatu vrijednost primjenjuje se do faze maloprodaje uključujući i tu fazu, a na kraju PDV plaća krajnji potrošač. Stope PDV su proporcionalne, dopušta se primjena jedne standardne (opšte) stope, koja ne može biti niža od 15% i jedne ili dvije snižene (posebne) stope, koje ne smiju biti niže od 5%.²⁶ Direktiva o sistemu PDV 2006/112/EZ predstavlja prerađu Šeste direktive 77/388/EEZ o zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrijednost i jednoobraznu osnovu za oporezivanje, koja je izmjenjena i dopunjena više od trideset puta od usvajanja. Ona kodificuje odredbe Direktive 77/388/EEZ od 1. Janura 2007. godine bez promjene suštine važećeg zakonodavstva (Strengthening Administrative Capacity, 2015, str.9).

Tabela 2.2.2. Pregled Direktiva EU, (Berger, Hadžić, 2016, str.13)

<i>Akt/Direktiva</i>	<i>Stupanje na snagu</i>	<i>Rok za implementiranje</i>	<i>Sl Glasnik</i>
2006/112/EZ	1.1.2007	1.1.2008	347
2006/138/EZ	29.12.2006	1.1.2007	384
2007/75/EZ	29.12.2007	1.1.2008.	346
2008/8/EZ	20.02.2008	2009-2015	44
2008/117/EZ	21.01.2009	1.1.201	14
2009/47/EZ	1.6.2009		116
2009/69/EZ	24.7.2009	1.1.2011	175
2009/162/EU	15.01.2010	1.1.2011	10
2010/23/EU	9.4.2010-30.06.2015		72
2010/45/EU	11.08.2010	31.12.2012	189
2010/88/EU	11.12.2010		326
2013/42/EU	15.08.2013 do 2018		201

26 Čl 97, 98 (1) i 99 (1) Direktive 2006/112/EC.

2013/43/EU	15.08.2013do 2018		201
2013/61/EU	1.1.2014	1.1.2016	353
2016/856/EU	01.06.2016	1.8.2016	142
2016/1065/EU	2.7.2016	31.12.2018	177

Evropska komisija je još 2010. godine pozvala nosioce interesnih grupa u EU (privrednike, akademsku zajednicu, građane i poreske administracije) na učešće i javne konsultacije o pitanju budućnosti sistema PDV u EU.²⁷ Kao rezultat sprovedenih javnih konsultacija, ali i diskusije između zemalja članica EU i mišljenja evropskih institucija, Evropska komisija je 2011. godine dala mišljenje o budućnosti sistema PDV, dajući ključne pojave i buduća područja djelovanja EU.²⁸ Teorijski koncept neutralnog sistema PDV zasniva se na potrošnom obliku (engl. Consumption-type VAT) i indirektnoj metodi obračuna i plaćanja (engl. Credit-Invoice Method). PDV je indirektan porez, zato što zakonski obveznik i privredni nosilac PDV nikad nije isto lice i općenito PDV nije trošak za preduzeće, osim za lica koja nisu poreski obveznici (krajnji potrošači). PDV je transakcijski porez, koji se nadovezuje na ekonomski transakcijski postupak, tj. oporezuje se promet. On je svefazni neto porez uključujući odbijanje ulaznog poreza, (članovi 167-192. Direktive, 2006/112/EC) koji se potražuje u svakoj privrednoj stepenici i kroz odbijanje ulaznog poreza u ishodu samo obuhvata „neto promet“. To znači, da PDV kod preduzeća sa pravom odbitka ulaznog poreza ima dejstvo jedne protočne pozicije. PDV je stoga neutralan, odnosno nije troškovni faktor u poslovnom lancu što je princip evropskog sistema PDV (15/81, Gaston Schul; C-415/98, Bakcsi; C-323/99, Fischer und Brandenstein), (Berger, Hadžić, 2016, str.137). Samo se tereti krajnji (fizičko lice) potrošač. Neutralnost PDV je de fakto „kamen temeljac“ međunarodnog sistema oporezivanja, čije narušavanje može rezultirati dvostrukim oporezivanjem ili neoporezivanjem. Sam sistem PDV sa svojim osobinama (kaskadni porez, porez koji oporezuje krajnju potrošnju) sačinjen je na način da suzbija poresku evaziju. Da bi se lakše sagledao koncept PDV neophodno je znati osnovne postavke i to:

27 „Green Paper on the future of VAT“, Evropska komisija je usvojila 1.12.2010. godine.

28 Communication from the Commission to the European Parliament, the Concil and the European Economic and Social Committe on the future of VAT- Towards a simpler, more robust and eficient VAT system tailored to the single market.

PDV se obračunava i ubire u svakoj fazi prometnog ciklusa na dodatu vrijednost te faze (svefazni oblik PDV);

- Stvarno se oporezuje samo dodata vrijednost u određenoj fazi prometa; (Direktiva, član 14-30., 2006/112/EC),
- Mjesto prometa dobara i usluga; (Direktiva, član 31-61., 2006/112/EC),
- Oporeziv događaj i obaveza obračuna PDV; (Direktiva, član 62-71., 2006/112/EC),
- Dozvoljena su oslobađanja od plaćanja poreza; (Direktiva član 131-166., 2006/112/EC),
- Dozvoljen je odbitak ulaznog PDV na nabavke dobara i usluga, uključujući i kapitalna dobra; (Direktiva, član 167-192., 2006/112/EC).

Pri nabavci dobara, PDV mora biti obračunat u ulaznoj fakturi ako se radi o oporezivom prometu i on u računovodstvenoj evidenciji nabavke, ne ulazi u nabavnu vrijednost dobara, pod uslovom da kupac PDV obveznik ima pravo odbitka tog ulaznog PDV i da je registrovan za PDV. PDV koji se plaća na bilo koju prodaju jeste procenat prodajne cijene ali poreski obveznik ima pravo na odbitak cjelokupnog poreza plaćenog u prethodnoj fazi (Berger, Hadžić, 2016, str.11). Plaćanjem ulazne fakture dobavljaču se plaća i iznos PDV. U izlaznoj fakturi, izdatoj za oporezivi promet, mora se obračunati PDV i obračunati iznos će se potraživati od kupca, a istovremeno se mora iskazati u knjigovodstvu obveznika prodavca, kao obračunati PDV. Na kraju poreskog perioda potrebno je izvršiti saldiranje potraživanja po osnovu ulaznog PDV, na koji obveznika ima pravo odbitka, i obračunatog PDV po osnovu izlaznih faktura, te utvrditi obavezu za PDV ili eventualno povrat razlike PDV. Trošak nabavne vrijednosti robe se obračunava pri prodaji robe na taj način što se vrši prenos utroška zaliha robe na troškove nabavne vrijednosti robe.

Činjenica i iskustva primjene pokazuju da sistem PDV u Evropskoj uniji ima određenih ograničenja i nije imun na poreske prevare i utaje i poresku evaziju, pogotovo u brzo rastućim sektorima informatičke i komunikacijske opreme.

2.2.2.2 Elementi poreza na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini

Način podjele na indirektne ili direktne poreze u BiH je prihvaćen kao oblik podjele poreza kada su u pitanju nadležnost za utvrđivanje i naplatu poreza. Za utvrđivanje i naplatu svih indirektnih poreza (PDV, carina, akciza i putarina) nadležna je Uprava za indirektno oporezivanje. Bosna i

Hercegovina je usvajanjem Zakona o PDV²⁹ a čija je puna primjena otpočela 01.01.2006. godine, u poreski sistem uvela porez na dodatu vrijednost, kojim je u potpunosti zamijenjen dotadašnji sistem jednofaznog poreza na promet, u kojem se porez na promet obračunavao i plaćao samo u posljednjoj fazi krajnje potrošnje.

BiH model poreza na dodatu vrijednost je zasnovan na osnovnim principima samooporezivanja, jednostavnosti, neutralnosti, efikasnosti, stabilnosti i primjenjivosti i on je svezazni neto porez u prometu dobara i usluga. Svezazni, zato što se obračunava u svakoj fazi prometa dobara i usluga koje podliježu oporezivanju i neto, što se on, uprkos činjenici što se u svakoj fazi prometa obračunava na punu prodajnu vrijednost, kroz mehanizam odbitka ulaznog poreza svodi na oporezivanje samo neto dodate vrijednosti u svakoj pojedinoj fazi. Sistem PDV funkcioniše po principu da svi ulazi, na koje je izvršen odbitak ulaznog poreza, moraju, kao svoju protutežu, imati odgovarajuće izlaze sa obračunatim izlaznim porezom (uključujući i izlaze oporezovane nultom stopom). Porez na dodatu vrijednost koji se primjenjuje u BiH mora pratiti evropske standarde što je i propisano članom 23. Zakona o sistemu indirektnog oporezivanja.³⁰ Uvođenjem PDV u BiH stvoreni su pozitivni efekti, prije svega dobijen je veći stepen poreske kompatibilnosti BiH sa EU i regionom, postignut je veći nivo poreske neutralnosti, unaprjeđenja je konkurentnost domaćih izvoznika i smanjen je trgovinski deficit.

Zakonom o porezu na dodatu vrijednost u BiH uređena je obaveza plaćanja PDV na promet dobara i usluga koje poreski obveznik, u okviru obavljanja svojih djelatnosti izvrši na teritoriji BiH uz naknadu, odnosno pri uvozu dobara u BiH. Ovim zakonom je definisan promet dobara i usluga, poreski obveznik, mjesto oporezivanja, nastanak poreske obaveze, poreska osnovica, poreska stopa, oslobođanja od plaćanja PDV, odbitak ulaznog poreza, period oporezivanja, obračunavanja i plaćanja PDV, posebna šema za naplatu PDV na promet povezan sa građevinskim radovima, posebne postupke oporezivanja, povrat PDV, ispostavljanje fakture, knjigovodstvo i čuvanje dokumenata, registracija obveznika, nadzor obračunavanja, plaćanja i naplate PDV, fiktivni promet i krivične odredbe.

²⁹ Sl. glasnik BiH, broj 9/05, 35/05, 100/08 i 33/17

³⁰ Sl. glasnik BiH, broj 44/03 i 52/04

Svako lice čiji oporezivi promet dobrima ili uslugama i promet dobrima oslobođenim uz kredit u prethodnoj godini prelazi ili je vjerovatno da će preći prag od 50.000 KM dužno je da se registruje za PDV (član 57., ZPDV, BiH). Predmet oporezivanja je promet dobara i usluga koje poreski obveznik, u okviru obavljanja svojih djelatnosti, izvrši na teritoriji BiH uz naknadu (član 3., ZPDV, BiH). Poreski obveznik je lice koje obavlja promet dobara i usluga ili uvozi dobra u okviru svoje djelatnosti. Obveznik je osoba u čije ime i za čiji račun se vrši promet dobara, odnosno usluga ili uvoz dobara. Obveznik je i osoba koje vrši promet dobara, odnosno usluga ili uvoz dobara u svoje ime, a za račun drugog lica (član 12.). Kod uvoza robe, obračunavanje, naplaćivanje i plaćanje PDV nadzire UIO u skladu sa carinskim propisima kao da PDV predstavlja uvoznu carinsku dažbinu i u ovoj fazi postoje najveći rizici za nastanak PDV prevara i poreske evazije.

Poreska standardna stopa PDV na oporeziv promet dobara i usluga i uvoz dobara u Bosnu i Hercegovinu je jedinstvena iznosi 17%, (član 23., ZPDV, BiH), (koja je samo za 2% veća od najniže poreske stope propisane direktivom Evropske unije(Direktiva Vijeća 2006/112/EZ, član 96. i 97.) a snižene stope se mogu primjeniti samo na promete dobara i usluga u kategorijama navedenim u Prilogu III Direktive o sistemu PDV (Berger, Hadžić, 2016, str.17). Nulta stopa za izvoz dobara i naplaćuje se na svaki promet dobara i usluga (član 27., ZPDV, BiH). Jedinstvena standardna stopa pojednostavljuje aktivnosti naplate i ne otvara mogućnosti za netačnu klasifikaciju roba da bi se iskoristila niža stopa. Porediće poresko opterećenje BiH sa drugim zemljama, imajući u vidu da je standardna stopa PDV 17%, kako sam i naveo u prethodnom dijelu rada i jedna je od najnižih u Evropi, nameće se logičan zaključak da postoji fiskalna konkurentnost BiH u odnosu na okruženje.

Porez na dodatu vrijednost se obračunava, naplaćuje i plaća na mjestu prometa dobrima i uslugama, a BiH smatra se jednim mjestom za vršenje prometa. Nastanak obaveze obračunavanja poreza propisan je članom 17. (ZPDV, BiH) i nastaje u momentu kada se izvrši jedna od sljedećih radnji, koja god bude najranija: 1) isporuka dobara ili vršenje usluga; 2) izdavanje fakture u sukladno s ovim zakonom; 3) plaćanje ili djelimično plaćanje izvršeno prije izdavanja fakture; 4) nastanak obaveze plaćanja carinskog duga kod uvoza dobara, a ako te obaveze nema, u momentu kada bi nastala obaveza plaćanja tog duga.

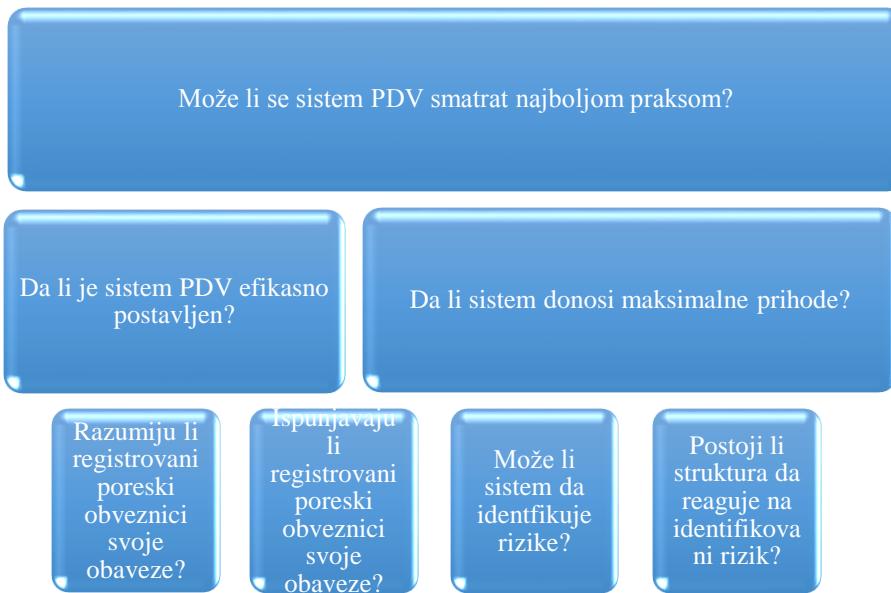
Poreski period je kalendarski mesec (podnošenje poreske prijave se vrši u roku od 10 dana po isteku poreskog perioda i u istom roku vrši se i plaćanje poreza. Obveznik je dužan da obračuna

PDV za odgovarajući poreski period na osnovu ukupnog prometa dobara ili usluga iskazanih u fakturama u tom poreskom periodu. Obveznici su dužni da svoju PDV obavezu obračunatu za određeni poreski period navedu u mjesecnoj PDV prijavi, koja se podnosi do 10-og u mjesecu po isteku poreskog perioda (članovi 38. i 39., ZPDV BiH).

Obavezu obračuna i prijavljivanja obaveze PDV, (odnosno poreskog kredita ili zahtijeva za povrat kada je ulazni PDV veći od izlaznog u mjesecu za koji se podnosi PDV prijava) obveznici PDV vrše po principu samoporezivanja (osim kod uvoza dobara, gdje se obaveza za PDV koja je u sastavu carinskih dažbina utvrđuje na osnovu carinskih propisa).

Obveznik ima pravo da odbije PDV koji je obavezan da plati ili ga je platilo prilikom kupovine dobara ili usluga od drugog obveznika ili prilikom uvoza dobara, pod uslovom da ta dobra, odnosno usluge koristi za promet dobara i usluga koji podliježe plaćanju PDV (član 32., ZPDV BiH). Postupak povrata PDV pokreće se podnošenjem prijave redovne ili izmjenjene i svaki poreski kredit koji se ne iskoristi nakon perioda od šest mjeseci vraća se. Ako je iznos ulaznog poreza u poreskom periodu veći od iznosa izlazne poreske obaveze za isti period, obveznik ima pravo na povrat razlike. Ako obveznik odluči da mu se ne izvrši povrat razlike, ta razlika se priznaje kao poreski kredit (član 52., ZPDV BiH). Svaki poreski kredit koji se ne iskoristi nakon perioda od šest mjeseci vraća se. Izuzeće od PDV, (pojam „izuzeće“, u poreskoj terminologiji uglavnom označava da nešto nije opterećeno porezom) u smislu odredbi Zakona o porezu na dodatu vrijednost, ostvaruje se kroz institut oslobađanja od plaćanja PDV i povrata PDV i ne sadrži elemente koji bi implicirali različito postupanje po zahtjevima za izuzeće od PDV, budući da su uslovi za ostvarivanje ovog prava jednaki i za domaća i strana lica.

Svaki obveznik obavezan je da vodi knjige s dovoljno podataka koji će omogućiti urednu primjenu PDV, uključujući i obračunavanje obaveze PDV, za svaki period PDV i inspekciju od strane UIO. Navedene knjige vode se u skladu s propisima o računovodstvu (član 56., ZPDV BiH).

Slika 2.2.1. Ključna pitanja, primjer PDV, (Džakula, Terzić, 2014, str.26)

Činjenica je da i naizgled male promjene u sistemu PDV utiču na prikupljanje poreskih prihoda. Postojeći Zakon o PDV BiH prouzrokuje mnoge probleme u praksi, jer sadrži određene nepreciznosti i nejasnoće koje čine da je sprovođenje, odnosno primjena zakona u praksi otežana. Osnovne definicije se prilično razlikuju od koncepta EU (npr. poreski obveznik, pravno lice, registracija poreskih obveznika, itd.) i cilj izmjene pravnih propisa treba da bude usaglašavanje i rješavanje nejasnoća po pitanju primjene Zakona o PDV, usklađivanje sa pozitivnim iskustvima poreskih administracija EU kao i dalje usklađivanje propisa iz oblasti PDV sa propisima EU, prije svega sa Direktivom Vijeća 2006/112/EZ od 28 novembra o zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrijednost.

Potrebno je preciznije definisati promet dobara i pružanje usluga, uključujući jasnija i preciznija pravila o prenosu imovine poreskog obveznika, način oporezivanja vrijednosnih kupона koji predstavljaju novinu u načinu oporezivanja koja je nastala kao posljedica specifičnih novih oblika i modaliteta u vršenju prometa. Od 1.1.2010. godine u Evropskoj uniji kao osnovno pravilo kod utvrđivanja mjesta pružanja usluga primjenjuje se mjesto gdje primalac usluge ima sjedište, iz čega proizilazi da važeće odredbe Zakona o porezu na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini uzrokuju pojavu dvostrukog (ne)oporezivanja u slučajevima poslovnih transakcija sa privrednicima iz Evropske unije.

Oslobađanja od plaćanja PDV treba u potpunosti biti harmonizovano sa pravilima primjenjivim u Evropskoj uniji, uz precizno određenje oslobađanja koja se tiču uvoza roba na carinsko područje Bosne i Hercegovine. Značajne izmjene u pogledu sadržaja PDV prijave treba da se zasnivaju na tome da ista pruži dosta jasniju sliku o poslovnim aktivnostima obveznika i razlozima iz kojih se zahtijeva povrat PDV po prijavi. Potrebno je uvesti institut elektronske fakture koji je u primjeni u Evropskoj uniji od 1.1.2013. godine, čime bi bio uspostavljen jednak tretman papirne i elektronske fakture u cilju daljeg pojednostavljenja uslova privređivanja i rušenja administrativnih barijera za poslovanje.

Zakonom bi trebalo promijeniti odredbe kojima se uređuje proglašavanje solidarne odgovornosti za plaćanje PDV u situacijama kada je obveznik kome je izvršen promet dobara i/ili koji je primio usluge objektivno znao ili je trebao znati da je transakcija u kojoj je učestvovao imala za cilj izbjegavanje plaćanja PDV. Navedenim odredbama bi trebalo na precizniji način definisati „fiktivni promet“, kao i postupanje u vezi sa transakcijama kojima je cilj da iznos PDV ostane neplaćen.

S obzirom na značaj integrisanja BiH u Evropsku uniju donošenjem novog Zakona o porezu na dodatu vrijednost ispunila bi se i obaveza postepenog usklađivanja poreskog zakonodavstva BiH sa *acquis-em* EU, propisano članovima 70. i 97. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju³¹, (2015. god. SSP stupio na snagu) čime bi se stvorili uslovi za brzu, efikasnu i dosljednu implementaciju evropskih pravila u praksi.

2.2.2.3 Akcize u Bosni i Hercegovini

Svoju primjenu kao poseban oblik indirektnih poreza, imaju i akcize (engl. Excise duties). Zakonom o akcizama u BiH³² i Pravilnikom o primjeni Zakona o akcizama u BiH³³ propisano je oporezivanje akcizom koja se plaća na naftne derivate, duhanske prerađevine, bezalkoholna pića, alkohol, alkoholna pića, voćnu prirodnu rakiju, pivo, vino i kafu. Ovim zakonom o akcizama u BiH uređeno je oporezivanje prometa i/ili uvoza određenih vrsta proizvoda (akcizni proizvodi) na teritoriji BiH, posebnim oblikom poreza akcizom, što uključuje i putarinu kao oblik istog poreza. Zakonom je preciziran predmet oporezivanja, poreski obveznik i njegova registracija, osnovica

³¹ Sl. glasnik BiH-Međunarodni ugovori, broj 10/08

³² Sl. glasnik BiH, broj 49/09, 49/14, 60/14 i 91/17

³³ Sl. glasnik BiH, broj 50/09, 80/11, 48/12, 74/14 i 85/17

akcize, iznosi i stope akcize, nastanak obaveze obračunavanja i plaćanja akcize, obilježavanje i uslovi prometovanja akciznih proizvoda, poreske evidencije i poreska prijava, kontrola obračunavanja i plaćanja akcize, oslobođanje i povrat akcize, ograničenje u prometu određenih proizvoda, putarina, pravna sredstva i krivične odredbe.

Akciza se plaća na akcizne proizvode koji su proizvedeni u BiH i na akcizne proizvode koji se uvoze u BiH. Zakonom je propisan jednak poreski tretman za domaće i uvozne akcizne proizvode a odredbe Zakona o akcizama primjenjuju se i na putarinu. Zakon o akcizama u BiH je u primjeni od 2009. godine, a izmjene i dopune pomenutog zakona u 2014. godini koje se odnose na oporezivanje duhanskih prerađevina, bezalkoholnih pića, piva i vina a 2017. godine uvedena je nova kategorija akciznog proizvoda-biogoriva i biotečnosti, odnosno kao akcizni proizvod koji spada u naftne derivate uveden je i tečni naftni gas za pogon motornih vozila.

Na promet alkohola, alkoholnih pića i voćne prirodne rakije akciza se plaća po litru apsolutnog alkohola, a ako se proizvodi stavljuju u promet u pakovanjima većim ili manjim od jednog litra, akciza se plaća proporcionalno količini apsolutnog alkohola u pakovanju. Na naftne derivate akciza se plaća po litru derivata na količinu utvrđenu pri temperaturi +15 stepeni celzijusa. Na bezalkoholna pića, pivo i vino akciza se plaća po litru. Na kafu se akciza plaća po jednom kilogramu neto težine kafe, a ako se kafa stavlja u promet u pakovanjima većim ili manjim od jednog kilograma, akciza se plaća proporcionalno količini u pakovanju. Za cigarete se plaća proporcionalna akciza u procentu na maloprodajnu cijenu i specifična akciza na 1.000 cigareta, odnosno za pakovanje od 20 komada (član 15., ZoA BiH). Akciznim markicama moraju biti obilježene duhanske prerađevine, alkoholna pića, voćne prirodne rakije, kafa i vina (član 25., ZoA BiH).

Propisana obaveza poreskih obveznika (uvoznika ili proizvođača akcizne robe) je da UIO prijave proizvodni pogon i skladište akcizne robe obveznika, da vodi i posebne evidencije o uvozu, prometu, potrošnji i stanju akciznih proizvoda, te da ima urednu i ažurnu knjigovodstvenu i vanknjigovodstvenu evidenciju (član 26., ZoA BiH).

Zakonom o akcizama u BiH propisani su akcizni prekršaji i sankcije za počinioce (član 41., ZoA BiH). Za kršenje Zakona o akcizama u BiH propisana je prekršajna odgovornost za: pravna lica, odgovorna lica u pravnom licu, preduzetnike i fizička lica. Načini pokretanja prekršajnog postupka

i postupci utvrđivanja odgovornosti okrivljenih lica identični su za prekršaje iz oblasti PDV i akcizne prekršaje.

Moguće su promjene modaliteta kod politike oporezivanja akcizom u BiH i promjene mogu proistekći iz aktivnosti preduzetih u vezi sa daljim usuglašavanjem oblasti oporezivanja akcizom sa standardima EU tj. pravne stečevine (acquis-a), a i po osnovu obaveza preuzetog Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice, njenih članica i BiH. Ovo se naročito odnosi na predmet oporezivanja (npr. proširenja energenata na koje se plaća akciza), uvođenje akciznih skladišta i sistema odgode plaćanja akcize (proizvodnja, kretanje, držanje, primanje u sistemu odgođenog plaćanja), definicije trenutka nastanka obaveze obračunavanja akcize, kategorije akciznih proizvoda i oslobođanja (potpuno, djelimično ili povrat) od plaćanja akcize. Evropske Direktive o akcizama su Direktiva Vijeća 2008/118/EZ o opštem sistemu akciza, Direktiva Vijeća 92/83/EEZ o usklađivanju struktura akciza na alkohol i alkoholna pića (SL L 316, 31. 10. 1992., str. 21), Direktiva Vijeća 92/84/EEZ o usklađivanju stopa akciza na alkohol i alkoholna pića (SL L 316, 31. 10. 1992., str. 29), Direktiva Vijeća 95/60/EZ o fiskalnom označavanju plinskog ulja i kerozina (SL L 291, 6. 12. 1995., str. 46), Direktiva Vijeća 2003/96/EZ o restrukturiranju okvira Zajednice za oporezivanje energenata i električne energije (SL L 283, 31. 10. 2003., str. 51), izmijenjena i dopunjena Direktivom Vijeća 2004/74/EZ kojom se mijenja i dopunjuje Direktiva 2003/96/EZ s obzirom na mogućnost da neke države članice primijene privremena izuzeća ili snižene razine oporezivanja za energetske proizvode i električnu energiju (SL L 157, 30. 4. 2004., str. 87), Direktiva Vijeća 2010/12/EU o izmjenama i dopunama Direktiva 92/79/EEZ, 92/80/EEZ i 95/59/EZ s obzirom na strukturu i stope akcize koje vrijede za prerađeni duhan te Direktive 2008/118/EZ (SL L 50, 27. 2. 2010., str. 1) i Direktiva Vijeća 2011/64/EU o strukturi i stopama akcize koje vrijede za prerađeni duhan (Kodificirani tekst) (SL L 176, 5. 7. 2011., str. 24).

2.3 Definicija, istorijat, pojava i uslovi koji pogoduju poreskoj evaziji

Prije svega važno je znati, živimo u svijetu i okruženju koje se stalno mijenja, uvijek se mora imati na umu latinska izreka „historia est magistra vitae“ i da se moraju pratiti dešavanja u okruženju, tražiti nova znanja i produktivno ih primjenjivati. Teško je pronaći efikasan mehanizam i instrumente sa polugom za suzbijanje poreske evazije, jer svaka mjeru ima granice u njenoj

primjeni, a često se zahtjeva brz i efikasan odgovor radi smanjenja poreske evazije u cilju povećanja prihoda u svrhu fiskalne konsolidacije.

Posljednjih nekoliko godina u našoj široj i stručnoj javnosti govori se o poreskoj evaziji sa nešto više interesa nego što je to bilo ranije a i naučna i stručna literatura potencira to pitanje kao bitan element poreskog sistema. Savremeni načini privređivanja koji karakterišu visoka tehnologija, inovativnost i dinamičnost, turbulentne promjene u ekonomiji i izrazito velika i zaoštrena konkurenca, veliki promet dobara i usluga, internacionalizacije poslovnih aktivnosti, utjecali su da se sama pojava poreske evazije mora posmatrati na način koji zahtjeva razumijevanje prirode te pojave, u smislu faktora koji utiču na nju i određuje je. Poreska evazija je najkompleksniji izazov sa kojim se suočavaju sve poreske administracije širom svijeta. Poreski zakonski propisi, polaze od pretpostavke da se cijelokupna poreska obaveza prijavi poreskoj administraciji i da se na odgovarajući način oporezuje. Poreske administracije imaju sve veća zakonska ovlaštenja i materijalnu opremljenost da nametnu obavezu plaćanju poreza, a sa druge strane poreski obveznici su sve više organizovani u otporu prema plaćanju poreza. Rezultat tih dviju protivrječnosti vodi ka poreskoj evaziji.

Globalizacija i digitalizacija poslovnih procesa omogućila je da se poslovni dogovori između stranaka koji se nalaze u različitim dijelovima svijeta, dogovore bez potrebe da upoznaju jedni sa drugima. Ugovori za isporuku dobara nastaju korištenjem elektronskih sredstava komunikacije. U posljednoj deceniji primjetna je ekspanzija digitalizacije, što utiče na volumen i promjenu dosadašnjih načina trgovine, pojavljuju se nove mogućnosti poslovanja što dovodi do novih pojava poreske evazije. Sve veći broj obveznika svoje poslovne aktivnosti realizuju u virtualnom okruženju, koristeći se pri tome naprednim informacionim i komunikacionim tehnologijama. U ovakvim uslovima promjenom dosadašnjih načina trgovine mijenjaju se i šeme poreske evazije. Novac se prebacuje sa jednog kontinenta na drugi putem bankovnog transfera u roku od nekoliko minuta. Početak 21. vijeka svjedočio je ogromnom porastu količine i složenosti podataka i razmjene podataka u društvu.

Tokom prošlog desetljeća došlo je do nezapamćenog rasta e-trgovine. Internet je revolucionirao način na koji preduzeća posluju, od akvizicije i usluživanja kupaca do primanja plaćanja elektronski. Organizacije konstantno otkrivaju nove načine za dostavu proizvoda i usluga elektronski. E-trgovina se promatra kao važan faktor za ekonomski rast u 21. stoljeću (Rezae,

Riley, 2014, str.282). Prije trideset godina mnogi od nas nisu imali mobilne telefone, a samo su neki od nas su koristili internet. Tržište mobilnoga poslovanja je jedno od najbržih rastući pojava. Danas, televizijski programi se prikazuje putem interneta, roba se može kupiti jednostavno preko telefona, a poslovna izreka u savremenom svijetu „vrijeme je novac“ postaje relevantna u sve većoj mjeri. Slobodno međunarodno kretanje sredstava i novo ekonomsko okruženje pojačalo je poznate poreske rizike i stvorila nove. Sve veća brzina modernog poslovnog svijeta također zahtijeva da poreske uprave djelotvorno i efikasno koriste raspoložive resurse kako bi se osiguralo poštivanje i sprovođenje poreskih zakonskih propisa. Zbog toga se u mnogim poreskim upravama ulažu napor u razvoj djelotvornoga upravljanja rizicima.³⁴

Finansijski sistem je kompleksan, stalno evoluira, mijenja se i stalno je u pokretu i ne može se uvijek jasno prepoznati tko ima koju ulogu, shodno tome i sistem oporezivanja mora pratiti te promjene. Sve veća složenost poslovanja poslovnih subjekata, ograničeni resursi dostupni poreskim organima, informacije, znanja i vještine potrebne za efikasno prikupljanje prihoda, su uslovi koji pogoduju javljanju poreske evazije. Kako bi se što bolje shvatilo šta je to poreska evazija, njen istorijski nastanak (koji je protkan kontinuiranom raspravom), faze i značaj potrebno je prije svega definisati sam pojam poreske evazije.

Poreska evazija je dinamička kategorija i višestruko sa nekoliko aspekata negativna pojava jer otpor plaćanju poreza i želja za izbjegavanjem plaćanja poreza mogu biti svojstva samih poreskih obveznika, može značajno varirati, pa je zato za procjenu visine neophodno imati kontinuirano promatranje. Poreska evazija i evazija drugih obaveznih poreskih davanja je kriminalni akt. Zato je ona objekat nacionalnog ekonomskog interesa (Koval, 2014, str.2).

Poreska evazija razlikuje se od države do države po obimu, strukturi i raširenosti, nije jednosmjerna i ne može biti tačno utvrđena već samo na osnovu određenih statističkih mjerenja (uz prethodno utvrđene metode dijagnosticiranja i identifikacije uzroka), može se samo približno procijeniti i spoznati obim, raširenost i struktura poreske evazije. U uslovima prilagođavanja poreskih sistema tržišnoj ekonomiji, širenja poreske osnovice, uvođenja novih poreza, ukidanja starih te mijenjanja poreskih stopa teško je donijeti pouzdane zaključke o visini poreske evazije

³⁴ npr. Uputstvo, vodič za upravljanje rizicima – upravljanje rizicima za poreske uprave, Evropska komisija, Generalni direktorat za poreze i carinsku uniju, indirektne poreze i poresku upravu, saradnja administracije i borba protiv poreske prevare, projektna grupa Fiscalis-analiza rizika, verzija 1.02, februar 2006.

(Madžarević-Šujster, 2002, str.117). Glavna osobina poreske evazije je kontinuirana promjenljivost što predstavlja i najveći problem za one koji rade na sprečavanju, jer su izvršitelji prevara uvijek korak ispred njih, koristeći određene nedorečenosti ili česte izmjene poreskih zakonskih propisa.

Potpuno i precizno definisanje pojma poreske evazije, kao fiskalnog problema u mnogim zemljama, nije jednostavno i postoji veliki broj definicija, ona je različita od zemlje do zemlje ili od institucije do institucije i zato za potpuno razumijevanje poreske evazije, značaja i posljedica, zahtijeva pravilno definisanje. U ekonomskoj literaturi kao i stručnim krugovima koji se bave izučavanjem fenomena „poreske evazije“ ne postoji jedinstveni konsenzus oko samog pojma tog fenomena (Grgić, Terzić, 2014). Aktivnosti usmjerene na smanjenje poreske obaveze putem neprijavljanja poreza nazivaju se poreskom evazijom (utaja poreza). Pod poreskom evazijom razumijevaju se činidbe i propuštanja koje poduzima poreski obveznik radi izbjegavanja plaćanja poreza. Poreska evazija nastaje kao rezultat otpora koji poreski obveznik osjeća prema plaćanju poreza (Jelčić, 1997, str.116), (Jelčić, 2001, str.144). Slijedeća definicija može biti korištena: poreska evazija je (kriminalni) pokušaj da se izbjegne plaćanje poreza na način prikrivanja ili mijenjanja činjenica (Cornelissen, 2008, str.62). Poreska evazija ili poreska utaja (engl. Tax evasion) nezakonit je način smanjenja poreskih obaveza, primjerice, podcjenjivanje ostvarenog dohotka ili iskazivanje većih ličnih odbitaka (Madžarević-Šujster, 2002, str.119). Zajednička karakteristika svih ovih definicija je da poreska evazija predstavlja radnje i propuštanje radnje, koje poreski obveznik preduzima radi izbjegavanja plaćanja poreza. Poreski obveznik (engl. Taxpayer), ovo se jednostavno odnosi na lice, preduzeće ili transakciju kojoj je nametnut porez, a koje je odgovorno za plaćanje poreza poreskoj upravi (Pirs, 2005, str.363). Evazija poreza je posljedica nastojanja poreskog obveznika da smanji poreski teret. Direktna je posljedica „usađenog“ otpora poreskih obveznika u plaćanju poreza koji je dužan da plati. Obično se radi o slučaju kada poreski obveznik ocjeni da je njegova poreska obaveza previšoka i da mu je stopa poreskog opterećenja previšoka. Zbog toga se često odlučuje na defraudaciju, rizikujući pri tome i kaznu (Stakić, Barać, 2009, str.113). Za sve ove definicije poreske evazije može se zaključiti da je ona nezakonita i da nastaje svjesnom željom da se nelegalnim aktivnostima vrši prikrivanje stvarnog finansijskog poslovanja i na taj način umanji ili sasvim izbjegne plaćanje propisane poreske obaveze.

Poreska evazija može biti A) zakonita ili dopuštena i B) nezakonita ili nedopuštena.

Zakonita (Tax avoidance), nezakonita (Tax evasion) (Lovčević 1991, str.154). Neplaćanje poreza ima dva aspekta: legalno ili prihvatljivo izbjegavanje poreza, za koje u anglosaksonskoj literaturi postoji naziv „tax avoidance“ i nelegalno, kažnjivo izbjegavanje poreza, ili poreska utaja koja se u istoj literaturi naziva „tax evasion“ ili poreska evazija (utaja poreza) (Kešetović i dr., 2012, pogl.3.). Zakonita evazija je praksa poreskih obveznika da smanjuju poresku obavezu eksploatisanjem slabosti u poreskom zakonu ili kroz izgrađene šeme koje potiskuju granice pravnog tumačenja (TADAT, Filed Guide, 2015, str.142). Zakonita ili dopuštena poreska evazija je izbjegavanje plaćanja poreza kod kojeg poreski obveznik ne dolazi u sukob sa zakonom ili drugim pravnim propisima (Jelčić, B., 2001, str.147). Da bi postojala poreska evazija neophodno je da poreski obveznici zakonito obavljaju djelatnost (npr. sačinjavanje lažnih / falsifikovanih faktura je nezakonita djelatnost), jer na nezakonito stečen prihod ne vrši se oporezivanje, jer bi došlo do legalizacije nezakonitih radnji i takve aktivnosti se sankcionisu na druge načine. Namjerna zakonita poreska evazija postoji u slučaju kada poreski obveznik poduzima neke radnje ili propuštanje upravo sa svrhom da izbjegne plaćanje poreza (Jelčić, 2001, str.147).

Legalno izbjegavanje plaćanja poreza kao i nezakonita poreske evazija smanjuju nivo poreskih prihoda. S druge strane, zakonita poreska evazija nije ilegalna i to se smatra legitimnim minimiziranjem poreza radi smanjenja plaćanja poreza. Teško je napraviti distinkciju između zakonite i nezakonite poreske evazije jer disparitet između zakonite i nezakonite poreske evazije je kao pojava, često i usko, međusobno povezana. Granica između poreskog izbjegavanja i poreske utaju (Kešetović i dr., 2012, pogl.3.). Mogućnost legalnog izbjegavanja plaćanja poreza obično nastaje kada poreski obveznici mogu prebaciti dio svog oporezivog dohotka u drugi oblik dohotka ili u drugo vremensko razdoblje koje ima povoljniji poreski tretman (Auerbach i dr., (Piketty, Saez), 2013, str.417).

Zakonita poreska evazija (engl. tax avoidance; fr. évasion fiscale; njem. Steuerumgehung) postoji kada poreski obveznik umanjuje poresku obavezu, ne kršeći pri tom poreske propise (Popović, 2006, str.52). Riječnik Oxford definiše legalnu poresku evaziju „pravno umanjenje poreske obaveze, ali ne kroz načine da se otkrije puna informacija prema poreskoj administraciji; aranžman finansijskog poslovanja sa ciljem smanjenja poreske obaveze u okviru zakona. Zakonita poreska

evazija, budući da ne predstavlja povredu zakona, a ipak dovodi do smanjenja poreske obaveze, opisuje se atributima „neprihvaćena“ ili „nelegitimna“, ali ne i nezakonita. Zakonito izbjegavanje plaćanja, poput odustajanja ili suzdržavanja od potrošnje ili poreskog planiranja podrazumijeva postupke koji su po „slovu“ zakona ali su protivna „duhu“ zakona, odnosno ciljevima koje je zakonodavac imao prilikom donošenja zakona.³⁵ Ovakvi postupci poreskog planiranja od strane poreskih obveznika su situacije u kojima se poreski zakon ne povređuje, ali ostaje pitanje postupanja poreskog autoriteta prilikom sprovođenja kontrole i rizika u vezi sa njim.

Nezakonita poreska evazija (engl. Tax evasion) podrazumijeva postupke poreskog obveznika u cilju smanjenja poreske obaveze kojima se krši zakon. Karakteristika nezakonite poreske evazije je nezakonito ponašanje obveznika ili ponašanje koje uključuje direktno kršenje zakona u cilju izbjegavanja plaćanja poreza.³⁶

Nezakonita poreska evazija se može podijeliti i na: (Stakić, B., Barać, S., 2008, str.114), (Jelčić, 2001, str.148), (Kešetović i dr., 2012).

-Utaju ili defraudaciju poreza,

-Krijumčarenje (šverc, kontrabanda).

Utaja ili (defraudacija) je onaj oblik nezakonite poreske evazije kod koje poreski obveznik ne prijavi uopšte ili prijavi samo djelomično činjenice relevantne za utvrđivanje poreske obaveze. Zbog toga poresko tijelo neće imati elemente za razrez poreza za tog poreskog obveznika, a posljedica će biti neplaćanje poreza. Premda je krijumčarenje također utaja poreza, u njemu se raspravlja kao o posebnoj vrsti nezakonite poreske evazije, koja se odnosi na određenu vrstu poreza (Jelčić, 2001, str.149).

Termini koji se dodatno koriste u objašnjavanju poreske evazije su i nivo poštivanja poreskih propisa (egl. Tax compliance). Nivo poštivanja poreskih propisa (Tax compliance) je vjerovatno najneutralniji termin kojim se opisuje spremnost poreskih obveznika da plati poreze. Nepoštivanje poreskih propisa (Tax non-compliance) predstavlja koncept kojim se mjeri propuštanje ispunjava

³⁵ IBFD, „international Tax Glossary“, 5th Edition Amsterdam, 2005, str.30.

³⁶ IBFD, „international Tax Glossary“, 5th Edition Amsterdam, 2005, str.165.

poreskih obaveza od strane poreskih obveznika. Stepen usklađenosti varira, međutim, i neusklađenost ne znači nužno kršenje zakona (Kirchler, 2009. str.21).

Konceptualna razlika između poreske evazije i legalnog izbjegavanja poreza zavisi o zakonitosti postupanja obveznika. Svaki poreski obveznik nastoji da optimizira svoje troškove, tražeći svaku priliku da zakonito umanji poreske obaveze. Poreska evazija je namjerna aktivnost radi prikrivanja prihoda kako bi se izbjegle poreske obaveze (TADAT, Filed Guide, 2015, str.142). Poreska evazija je kršenje zakona: Kada obveznik ne prikazuje izvještaje o poreskim obavezama po porezu na dohodak ili poreza na dobit koji su u principu oporezivi, on se upušta u ilegalnu aktivnost koja ga čini odgovornim za administrativne ili pravne radnje od strane poreske administracije. Legalno izbjegavanja poreza, s druge strane, zavisi od zakonskog okvira samog poreskog zakona i od nepreciznosti zakona. Ono se sastoji se od analiziranja rupa u poreskom zakonu kako bi se smanjila poreska obaveza; pretvaranje poreskih obaveza po porezu na dohodak u prihode od poreza na dobit koji se oporezuju po nižoj stopi pruža jedan od primjera legalnog izbjegavanja poreza (Sandmo, 2004, str.6).

Evropska komisija posebno definiše pojmove poreske prevare, poreske evazije i legalnog izbjegavanja poreza. Problem predstavlja raznolikost određivanja, upotreba različitih sinonima i srodnih izraza kako bi se definirale iste ili slične pojave i nepostojanja jedinstvene klasifikacije. Kao posljedica navedenog otežan je put određivanja jedinstvene definicije. Poreska prevara je oblik namjernog izbjegavanja poreza koja je uglavnom kažnjivo po krivičnom zakonu, (tzv. „white-collar crime“, kriminal bijelog okovratnika). Pojam uključuje i situacije u kojima se namjerno daju lažne izjave i dostavljaju ili proizvode lažni dokumenti. Poreska evazija uglavnom se sastoji od nelegalnog aranžmana putem kojeg se poreska obaveza skriva ili ignoriše i obveznik plaća manji porez nego on/ona i treba da plati po zakonu skrivajući prihode ili informacije od poreske administracije. Legalno izbjegavanja poreza se definira kao postupak koji je u skladu sa zakonom, ponekad na ivici zakonitosti, kako bi se smanjila ili eliminirala poreska obaveza. To često uključuje iskorištavanje zakonske procedure i neusklađenosti zakona za dobivanje poreske prednosti koja nije izvorno namijenjen zakonodavstvom.³⁷

³⁷ http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/tax_fraud_evasion/missing-part_en.htm, preuzeto 20.01.2017. godine.

Iz ovih definicija može se zaključiti da je poreska evazija ilegalna utaja poreza od strane poreskih obveznika a to znači da je poreska evazija ozbiljna prevara i to se dešava kada pojedinci ili pravna lica namjerno ne plaćaju odgovarajući porezi. Ipak, potrebno je naglasiti da većina savremene literature engleskog govornog područja, koja se bavi izučavanjem nelegalnog izbjegavanja plaćanja poreza kao opšti termin koristi poreska evazija.

Vjerovatnosti nastanka poreske evazije zavisi od više faktora specifičnih za jednu zemlju. Neki od njih su i motivacijski, odnosno lakoća izvodljivosti a predviđanje za nastanak mogu se izvesti iz prethodnih iskustava u pogledu i načina na koji se isti događali. Pravno-političku stabilnost zemlje, odnosno ekonomsko-političke i poreske reforme mogu stvoriti ambijent da država svojom regulativom poveća kompleksnost sistema oporezivanja što može dovesti do porasta rizika po obveznike i može odgovarati za poresku evaziju. Veći broj poreskih stopa može imati uticaj na odluke pojedinih poreskih obveznika da prijavljuje proizvode za oporezivanje po nižim stopama što može uticati na poresku evaziju. Sa stanovišta ispunjavanja poreske obaveze optimalan je što jednostavniji poreski sistem, sa što manje izuzeća i olakšica. Širenje poreskih izdataka čini poresko zakonodavstvo složenijim, otežava obračun poreza i stvara velike troškove i poreskim vlastima, ali i obveznicima (Sandford, 1995a i 1995b). Stoga je, iz ugla poreskog obveznika, jednostavan poreski sistem, daje visok stepen sigurnosti za poreske obveznike u ispunjavanju poreskih obaveza.

Ono što najviše karakteriše poresku evaziju, posebno ekonomski kriminal, jeste da se rapidno mijenja, sposobna je da se prilagođava novim društveno-ekonomskim odnosima i poreskim zakonskim propisima, postaje sve više sofisticirana a posebno povećani procenat poreskih prevara uočen je sa razvojem informacioni tehnologija. Obim opasnosti od poreske evazije karakteriše određenost područja i širina djelovanja. Takve oblasti mogu biti bilo gdje, od oblasti unutar teritorije države, van države, granice sa susjednim državama, na nivou regije, pa i šire. Obim opasnosti treba razlikovati od činjeničnih okolnosti, iako na prvi pogled izgledaju isti. Obim opasnosti procjenjuje dodatu prostornu dimenziju koja se odnosi na širinu djelovanja problema. Dok se okolnosti bave isključivo mikro-lokacijom ili područjima koje pogoduju razvoju poreske evazije, za obim možemo reći da se fokusira na makro dimenziju pogodenu djelovanjem poreske evazije i (Brondolo, 2009, str.8) mjere treba da budu prilagođene riziku usklađenosti u svakoj zemlji.

Obzirom da je BiH potencijalna članica ulaska u EU, ona svoje zakonske okvire po pitanju poreske evazije mora uskladiti sa regulativom EU. Iz tih razloga potrebno je jasno definisati nedostatke postojećih poreskih propisa, uskladiti sa EU praksom i predložiti mјere za poboljšanje procedura.

2.3.1 Uzroci i posljedice poreske evazije

Poreska evazija predstavlja ozbiljan problem za jednu društvenu zajednicu i fiskalni sistem, s obzirom na štetu koju ovaj oblik ponašanja, po osnovu utajenih poreskih davanja može imati po budžet zemlje, kao i na društvo u cjelini, ona se ne može u potpunosti eliminisati i sa njom se bore i najrazvijenije zemlje svijeta. Poreska evazija i evazija drugih obaveznih plaćanja vezano je za samu nacionalnu, socijalnu i političku sferu (Koval, 2014, str.2). Ona i u društvenom smislu utiče direktno ili indirektno na sistem vrijednosti, proizvodi reperkusije, negativne konsekvene i posljedice po društvo uopšte, tako da šteti domaćoj i međunarodnoj privredi, ostavlja duboke tragove na javni sektor, firme, utiče na ekonomiju i smanjenje povjerenja u ekonomski sistem zbog čega poreski obveznici prelaze iz legalnih tokova u ilegalne. Poreska evazija ima multiplikativno dejstvo, narušava ugled prije svega institucija, posebno poreske administracije, ugrožava poreski sistem i načela pravne države, deformiše tržište rada i ovakvi poremećaji dovode do nepovjerenja prije svega poreskih obveznika u sam poreski sistem.

Poreska evazija u današnje vrijeme je predmet istraživanja i interesovanja šire javnosti, stalno se ističe rastuća opasnost od ove društvene anomalije jer poreska evazija ima dubok i nepovoljan uticaj na privredne i ekonomске tokove. Nepobitna je činjenica da se poreskom evazijom kreiraju velike sume novca, koje se različitim metodama integriraju u privredne tokove i da ovako ponašanje brzo nastaje, ali i da ga je teško riješiti. Uzroci koji dovode do ovakvog stanja mogu biti različite prirode i poznavanje sadržaja, opsega, modus operandi poreske evazije, je preduslov za analizu, odnosno identifikaciju uzroka, radi poduzimanja odgovarajućih represivnih i preventivnih mјera radi smanjenja. Uzroci koji utiču na poresku evaziju su raznovrsni, a povezani su otkrivanjem, istraživanjem i izvještavanjem o poreskoj evaziji. Na uzroke utiču i brojni istorijski, društveni, kulturološki i politički faktori.

Kako se nositi sa fenomenom poreske evazije koji je u manjoj ili većoj mjeri problem svih društava bez obzira o kakvom se radi političkom uređenju ili stepenu ekonomskog razvoja? Iako postoje mnoge razlike između zapadne i istočne Europe, razvijene i zemlje u razvoju ili čak između starih novih članica Europske unije (EU), jedan od najčešći problema koje svi imaju su poreska evazija

i izbjegavanje plaćanja poreza i stanje nije bolje ni u zemljama Evropske unije, zemljama u okruženju, pa ni na globalnom nivou. Dva oblika su posebno zajednička: jednostavne PDV (tzv. karusel) prevare i još mnogo sofisticiranije, prebacivanje dobiti kroz poreske oaze. Rezultati istraživanja iz 2014. godine od strane najvećeg svjetskog udruženja ovlaštenih istraživača prevara ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), govore da kompanije gube 5% godišnjih prihoda zbog prevara. Prema godišnjem izvještaju ACFE, izdvajaju se pronevjera (85,4%), korupcija (36,8%) i lažiranje finansijskih izvještaja (9%) (Association of Certified Fraud Examiners, 2014:3).

Globalizacija i povećanje kompleksnosti modernih poslovnih struktura, njihovo finansiranje i priroda njihovih transakcija je u porastu, sve to daje nove izazove za međunarodne i domaće poreske administracije (Aaron, Slemrod, 2004, str.347). Sveukupna globalizacija u političkoj i ekonomskoj sferi, dovela je do toga da ni jedno društvo, ni jedna država ne može izolovano sprovoditi efikasnu borbu protiv poreske evazije. Jačanje globalizacije, mobilnost ljudi i kapitala snažno su doprinijeli jačanju problema poreske evazije i ta gibanja i zbivanja u čvrstoj su vezi. Poreska evazija se prema modernoj teoriji i praksi shvata kao problem koja je duboko ukorijenjena u socijalnim, kulturnim i političkim karakteristikama svake pojedinačne zemlje i štetne posljedice odražavaju se u sferi politike, privrede i finansija a prije svega u državi zbog neplaćanja poreza.

U post socijalističkim tranzicionim zemljama poreska evazija imala je uticaj na uspostavu efikasnih ekonomskih instituta. U praksi se formirao specifični kočioni tranzicijski model „9d“, sastavljen od brojnih *deformacija* (tržišnih odnosa, privrednog ambijenta, konkurenциje, motivacije, ekonomskog ponašanja i dr.), *destruktivnosti* (ekonomске politike), *diferenciranja* (stanovništva), *disproporcija* (razvojnih, resursnih i dr.), *dominacije* (povlašćenih pojedinaca), *diskriminacije* (ljudskih i ekonomskih sloboda i prava), *diktiranosti* (monopola), *determiniranosti* (partijsko-političke) i *dualnosti* (primjene dvostrukih standarda) (Drašković, 2007, str.93).

Poreska evazija prouzrokuje brojne probleme poreskim obveznicima kako u realnom sektora tako i u javnom sektoru (diskriminacija, nelojalna i narušena konkurenca, utiče na urušavanje legalnog tržišta i na sve druge raznolikosti kojima je izložen privredni život poreskog obveznika). Nelojalna konkurenca doprinosi i da poreska administracija „blokira“ one obveznike koje prijave i ne plaćaju poreze, a van domaćaja ostaju svi oni koji uopšte ne prijavljuju prihode i poreske obaveze. Uzmimo radi ilustracije jedan primjer, ako neko pri nabavci dobara i usluga utaji 20 % PDV i

umanji dio carinskih davanja, kroz umanjenje carinske osnovice, on će biti konkurentniji od onoga koji radi legalno. Zbog ekonomskog okruženja u kojem poreski obveznici posluju, neizvjesnosti koja je immanentna poslovanju svih preduzeća, rasta nelikvidnosti, povećanoga zaduživanja, neminovno se poreska evazija odražava na pad prometa i prihoda i povlači za sobom potrebu za smanjenje troškova kod onih poreskih obveznika koji posluju u skladu sa zakonom i plaćaju sve predviđene dažbine i poreze. Ekonomski pristup problemu uzroka nastanka poreske evazije zasniva se na analizi individualnog ponašanja poreskog obveznika, koji manipulacijom poreskih propisa i putem neodgovornog ponašanja dolazi do pozitivnih ekonomskih efekata. Težnja je i samih poreskih obveznika da umanje poreske obaveze radi dobijanja kratkoročnih pozitivnih rezultata.

Posljedice evazije poreza su višestruke i u prvom redu se mogu ispoljiti kroz umanjeni fiskalni randman prikupljenih prihoda i nedostatak budžetskih prihoda. Poreska evazija može da poveća dohodovnu nejednakost, jer utiče da se poresko opterećenje prebacuje sa kapitala na rad i potrošnju jer zbog smanjenja prihoda dolazi do povećanja stope poreza na potrošnju (PDV) što najviše utiče na društveno osjetljive grupe.

Nemoguće je u potpunosti eliminisati pojavu poreske evazije, to je realnost, ali itekako se može ojačati borba protiv iste u smislu poboljšanja u segmentu smanjenja poreske evazije.

2.3.2 Finansijski efekti poreske evazije

Nakon definisanja pojma poreske evazije, određivanja ciljeva takvih aktivnosti, jednostavno je zaključiti kakve finansijske efekte i posljedice mogu nastati. Plaćanje poreza je onome ko treba da plati teško, jer mu se umanjuje bilo tekuća ekomska snaga, kao što je dohodak ili dobit, bilo realna ekomska snaga-imovina. Zato u poreskoj materiji važi jedno staro francusko pravilo koje kaže: „Ma koliko da je mali porez, onome koga plaća uvijek je velik“ (Raičević, 2002, str.8). Oporezivanje treba da bude izvršeno na način koji će imati što manje negativne efekte na samog poreskog obveznika. Poreski prihodi države su izloženi velikim fluktuacijama zbog poreske evazije. Poreske prevare su isto tako jedan od vodećih izazova Evropske unije u procesu proširenja i pridruživanja novih članica. Eliminacija graničnih kontrola na inspekciji roba, ekspanzija trgovine i usluga kao i elektronske trgovine, komplicira poresku administraciju u unutrašnjoj trgovini Evropske unije (Pashev, 2006, str.3). Prema istraživanju ukupni gubitak prihoda u 26 članica EU je 2011. procijenjen na 193 Mrd. EUR, što je predstavljalo 1,5% BDP EU-26. Ujedno

je to povećanje za 0,5 % BDP u odnosu na 2006. (CASE, 2013). Izvršena je nova procjena za 2013., te su ukupni gubici za PDV procijenjeni na 168 mlrd. EUR, odnosno 15,2% prihoda (CASE, 2015).

Poreskom evazijom država gubi znatan poreskih prihod i time se ne ugrožava samo budžetski sistem jedne zemlje, nego negativno i indirektno utiče na smanjenje izdataka za nivo socijalnih davanja. Konzervanca ovakog stanja predstavlja atak na cjelokupni privredni sistem jedne države. Smanjenjem visine poreske evazije svi učesnici u fiskalnom sistemu, država, poreska administracija, poreski obveznici ostvarili bi pozitivne efekte. Država bi zaštitila fiskalne interese, poreska administracija bi smanjila broj kontrola kod poreskih obveznika, što bi joj omogućilo smanjenje troškova a za poreske obveznike bi bile manje dodatne obaveze kroz nametanje dodanih upravnih i ostalih troškova.

2.3.3 Ekonomski efekti

Ukupno stanje ekonomije jedne države, makroekonomsko okruženje (privredno kretanje) i institucionalni sistem jedne zemlje predstavljaju jedan od najširih faktora koji utiču na poresku evaziju. Zbivanja u ekonomskoj sferi, u čvrstoj su vezi sa oporezivanjem, te ima i sinergetski efekat na ukupnu ekonomiju. Ekonomска efikasnost predstavlja jedan od osnovnih kriterijuma oporezivanja. Oporezivanje generiše različite ekonomске efekte i različite distorzivne efekte, koji se grupišu kao direktni ili indirektni. U direktne ekonomске efekte spadaju sami poreski prihodi. Međutim, oporezivanje indirektno utiče na nelikvidnost i nesolventnosti poreskih obveznika, utiče na ponašanje poreskih obveznika, dovedi do situacije da se narušavaju finansijski tokovi, da uzrokuje pad proizvodnje, potrošnje i zapošljavanja ili da se ostali resursi ne koriste na najproduktivniji način.

Ekonomski uslovi poslovanja odnosno okruženja kao dinamički faktor traži stalno prilagođavanje. Nivo poreske evazije je u pozitivnoj korelaciji sa stepenom usitnjenošću privrede, tj. da je nivo poreske evazije u ekonomijama u kojima dominiraju srednja i velika preduzeća, u prosjeku je niži (Tanzi, Parthasarathi, 1993, str.2). Posebno štetni mogu biti ekonomski efekti poreske evazije, jer poreska evazija direktno utiče na visinu prikupljenih prihoda. Sistemski rizici koji se mogu pojaviti kroz formu nelikvidnosti zbog nemogućnosti naplate potraživanja, rast unutrašnjeg duga, stečajevi poreskih obveznika i dr. utiču bitno na stanje ekonomije. Poreska evazija neposredno utiče na smanjenje transparentnosti i narušavanje efikasnosti finansijskog tržišta kao važne odrednice u

efikasnom funkcionisanju cjelokupne privrede i pojavu nelojalne konkurenčije između poreskih obveznika koji uredno ispunjavaju poreske obaveze i nesavjesni poreskih obveznika. Poreska evazija proizvodi horizontalnu nejednakost (Slemrod, 2007, str.42). Zbog nelojalne konkurenčije poreski obveznici koji su prijavljeni i registrovani podliježu svim provjerama a neprijavljene niko ne kontroliše jer „ne postoje“.

Smanjenje poreske evazije omogućava pravičan način u oporezivanju, jer dovodi do toga da dva ista ili ekonomski slična poreska obveznika plaćaju različite nivoe poreske obaveze. Privredni rast neke zemlje, a prema osnovnim ekonomskim postulatima, temelji se na proizvodnji i potrošnji robe i usluga. Osim bruto domaćeg proizvoda po stanovniku, ipak postoje i drugi indikatori mjerenja rasta, kao što su nivo obrazovanja, životni standard i dr.

Tabela 2.3.1. Svjetska rang lista MMF po stopi rasta BDP. (izvor podataka MMF, preuzeto sa www.imf.org, 12.12.2015. god.)

Godina	2013	2014	2015	Rang
Bosna i Hercegovina	2,5	3	2,3	124
Srbija	2,6	1,8	0,5	162
Crna Gora	3,2	1,5	3,2	78
Makedonija	2,7	3,8	3,2	79
Albanija	1,4	1,9	2,7	96
Kosovo	3,4	2,7	3,2	80
Hrvatska	-1,1	-0,4	0,8	158
Slovenija	-1,1	3	2,3	113

Na rang listi MMF posmatrane su 181 zemlje svijeta. Bruto domaći proizvod predstavlja sumu neto finalnih prodaja obavljenih u određenoj teritoriji u definisanom vremenskom periodu (Burda, Viploš, str.20-21). Teško da posmatrane zemlje imaju objektivnog razloga za zadovoljstvo što se tiče povećanja bruto domaćeg proizvoda i pozicije na samoj listi zemalja. Preliminarni podaci Evropskog programa poređenja cijena i BDP po stanovniku ukazuju da je BDP po stanovniku izražen u standardu kupovne moći (engl. Purchasing power standard-PPS) za 2014. godinu iznosio 28% prosjeka zemalja EU, gdje je BiH rangirana na poslijednjem mjestu među 37 zemalja tretirani ispitivanjem (CBiH, Izvještaj o finansijskoj stabilnosti 2014, str.36-37). Ekonomска situacija u

BiH u toku poratnog razvoja nije impresivna i zbivanja u ekonomskoj sferi je u čvrstoj vezi sa poreskom evazijom. Prema World Bank (World Bank Business Doing Business Survey) za 2017. godinu, BiH je bila 81. od ukupno 190. ekonomija u svijetu. Rangiranje Doing Business agregira nekoliko različitih tipova pokazatelja, od kojih je jedan „Plaćanje poreza“. Rang BiH utemeljen na ovom pokazatelju je 131, treći najmanji od 25. zemalja navedenih u Evropi i Srednjoj Aziji (iznad samo Kirgistan i Uzbekistan).³⁸ Država je još dominantna na tržištu u obliku javnih preduzeća i kompanija. Opšta nelikvidnost i dugovanje svih prema svima je poprimilo takve razmjere, prijeti da potpuno zaustavi registrovanu privrednu djelatnost, legalno poslovanje - ukupan broj blokiranih računa, u Registru transakcijskih računa Centralne banke Bosne i Hercegovine, na dan 21.07.2017. godine iznosi 73.836.³⁹

2.3.4 Političko socijalni efekti

Slično kao i druge socijalno političke pojave, poreskoj evaziji pogoduju određeni faktori i poreska evazija kao i ostale nezakonitosti utiče na regresivnu distribuciju dohotka, (regresivni porez uzima veći dio dohotka siromašnjim porodicama nego bogatim porodicama, Samuelson, Nordhaus, 2009, str.329), čime se iskriviljuje struktura potrošnje, preobražava se socijalna struktura nastanjem društvenih grupa novih bogataša, koji utiču na porast potražnje za luksuznim proizvodima i drugih potrošnih dobara.

Izbjegavanje poreskih obaveza može da dobije i politički značaj ukoliko dovodi u pitanje funkcionisanje fiskalnog sistema i sprovođenje poreske politike (ako nastane veliki raskorak između planiranih ciljeva i stvarnih efekata oporezivanja prouzrokovati ovom pojmom). S aspekta pravičnosti postoji opasnost da evazija naruši ravnotežu fiskalnog sistema, dopuštajući nekim obveznicima da izbjegnu poreski teret dok ga drugi snose u cijelosti, što stvara fiskalnu nejednakost među poreskim obveznicima. U našem fiskalnom sistemu izbjegavanje poreskih obaveza javlja se kao jedan od faktora koji doprinose stvaranju neopravdanih socijalnih razloga (Raičević, 2005, str.10).

Poreska evazija doprinosi povećanju poreskog opterećenja za one koji plaćaju porez. Poreskom evazijom osim što se narušava slobodna tržišna ekonomija, narušava se demokratsko-politička

³⁸ www.doingbusiness.org/reports/reports/doing-business-2017, preuzeto, 22.06.2017.god.

³⁹ Centralna Banka BiH, Popis blokiranih računa pravnih lica, juli 2017. god.

struktura i stabilnost zemlje a u uslovima pravne nesigurnosti smanjuje se interes investitora za ulaganje. Regulisanjem visine poreske evazije trebalo bi se povećati povjerenje poreskih obveznika u institucije države.

2.4 Međunarodna poreska evazija i tranzicijske zemlje

Poreska evazija je složeno pitanje koje nadilazi međunarodne i nacionalne granice. Slobodno međunarodno kretanje sredstava, liberalizacija vanjskotrgovinskog i deviznog poslovanja podrazumijeva i rizik erozije plaćanja poreskih obaveza širom svijeta i iz tog razloga će se nastaviti trend osnivanja firmi u „poreskim oazama“ radi legalne ili ilegalne strategije izbjegavanja plaćanja poreskih obaveza. Istraživanja o poreskoj evaziji sugeriraju da stavovi o poreskoj evaziji znatno variraju među zemljama (Slemrod, 2007, str.40-41).

Primarni problem međunarodne poreske evazije je pitanje poreskih oaza i multinacionalnih kompanija, koje nastoje da smanje svoju poresku obavezu međunarodnim poreskim planiranjem putem poreskih oaza. Poreska oaza je neki teritorij (obično država) na kojem je poresko opterećenje znatno manje nego li negdje drugdje (Jelčić, 2001, str.145). Poreske oaze su mjesta koja pružaju mogućnost za poresku evaziju. Za poreske oaze karakteristika je da su to teritorije u kojoj ne postoji efikasan sistem sprečavanja pranja novca, poznate po tajnovitom zakonodavstvu privrednih subjekata sa visokim stepenom tajnosti vlasničke strukture i sa poslovnim aktivnostima koji nemaju jasno kako komercijalnu tako i pravnu stranu finansijskog poslovanja. Određeni poreski obveznici vješto koriste takvu situaciju da izbjegnu plaćanje poreske obaveze premještanjem svoje imovine i dobiti u inostranstvo kako bi prenijeli poresku obavezu i tako miniminizirali opšti poreski teret.

Samostalno države ne mogu riješiti pitanja izbjegavanja plaćanja poreza ili poreske evazije, ako poreski obveznici posluju u više država i koriste poreske propise radi izbjegavanja poreskih obaveza. Za uspješno rješavanje problema nužno je uspostaviti automatsku razmjenu informacija i to je razlog zašto pojedine države poboljšavaju zajedničko djelovanje i intenzivnije administrativno sarađuju po pitanju rješavanja problema poreske evazije. OECD inicijativama za razmjenom informacija između poreskih administracija dogovorene su procedure za sprovođenje međunarodnih poreskih standarda, znatno je porasla umreženost, te su stoga povećane mogućnosti za sprovođenje aktivnosti kojim bi se izbjegli zakonski propisi protiv izbjegavanja plaćanja poreskih obaveza.

Razmjena podataka nudi ogromne mogućnosti i beneficije za poreske autoritete i one treba da iskoriste taj potencijal i da razviju znanja i tehnologije koje će dovesti do efikasnog suprotstavljanja poreskoj evaziji uz fokusiraniji pristup na usklađenost sa rizicima, uz istovremeno smanjenje opterećenja za poreske obveznike pojedince, preduzeća i društvo u cjelini. Implementacija automatske razmjene informacija zahtijeva visok stepen koordinacije i saradnje. Kako bi automatska razmjena informacija djelovala, važno je da poreske uprave osiguraju visoke standarde kvalitete podataka, te da podatke koriste na efikasan način.

Prevare ne ugrožavaju samo budžete članica EU nego i finansiranje institucija EU i funkcionisanje jedinstvenog tržišta EU. Evropska komisija⁴⁰ u skladu sa svim ovim izazovima iznijela 28.01.2016. godine javnosti nove prijedloge i sugestije kako bi se na razini EU, pružio koordinirani odgovor protiv poreske utaje. U saopštenju Komisije istaknuta je potreba donošenja novih pravila radi usklađivanja poreskih zakona u svih 28 država i članica. Naglašeno je kako je iznošenjem novih prijedloga otvoreno novo poglavlje u borbi za poštenu i efikasno oporezivanje u EU. Borba protiv prevare i korupcije oslanja se na dvije zasebne pravne osnove koje su izmijenjene i dopunjene Ugovorom iz Amsterdama: Član 29. Ugovora o EU, poziv na „bliskiju saradnju policijskih snaga, carinskih vlasti i ostalih nadležnih tijela u državama članicama, kako direktno tako i kroz Europol“ na ovom području; Član 280. Ugovora o EZ odnosi se na aktivnosti koje imaju učinka na finansijske interese Zajednice; ovdje Vijeće i Europski parlament imaju ovlast usvojiti mjere u skladu s procedurom suodlučivanja nakon savjetovanja sa Sudom revizora.

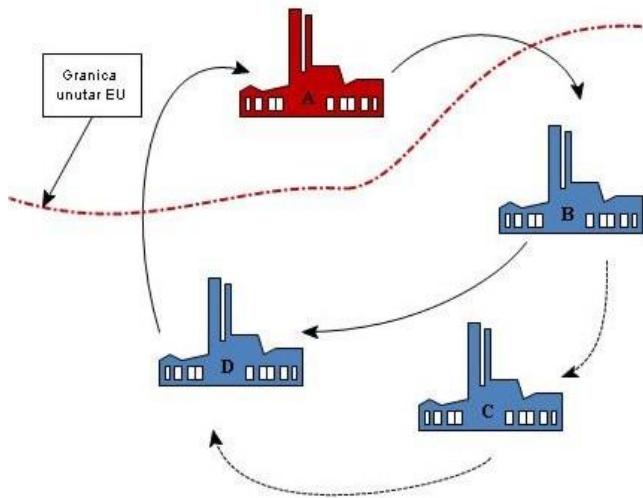
Saglasno član 395. Direktive 2006/112/EZ Vijeće može, na prijedlog Evropske komisije, jednoglasnom odlukom, ovlastiti državu članicu da uvede posebne mjere, kojima se derogiraju odredbe Direktive u cilju pojednostavljenja procedura za naplatu poreza, odnosno prevenciju određenih vidova zakonite i nezakonite evazije. Ovdje se radi o izmjenama nacionalnog zakonodavstva, koje odstupaju od odredbi komunitarnog zakonodavstva, ali se odnose isključivo na državu članicu koja je uvođenje takve mjere inicirala. Pored toga što Vijeće odluku donosi jednoglasno i što je put do takve odluke težak, pozitivno je odgovoren na mnoge zahtjeve država članica. Shodno opisanoj proceduri, moguće je unilateralno uvođenje kako konvencionalnih, tako i sistemskih odstupanja od postojećeg komunitarnog zakonodavstva. Ipak, izmjene komunitarnog

⁴⁰ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-159_en.htm, 22.11.2016.

zakonodavstva van okvira procedure iz član 395. Direktive 2006/112/EZ, nezavisno od toga da li su administrativnog ili sistemskog karaktera, također iziskuju saglasnost svih država članica u okviru Vijeća. Ovakve izmjene, međutim, obavezuju sve države članice. Praksa pokazuje da je postizanje saglasnosti u ovom slučaju neuporedivo teže, imajući u vidu različite interese država članica. Dok su određena administrativna poboljšanja dobila neophodnu podršku, određeni prijedlozi za izmjenu sistema poreza na dodatu vrijednost ostali su bez podrške.

Najradikalnija strategija za borbu protiv PDV utaja nesumnjivo je mehanizam obrnute naplate (Borselli, 2011, str.18). Evropska komisija je u 2008. godini razmatrala potpun prelazak na sistem (engl. reverse charge mechanism), „obrnuta naplata PDV“ (u praksi se koristi i termin engl. Tax shift-prenos poreza), kao jednu od dalekosežnih mjera za izmjenu poreskog sistema u cilju suzbijanja evazije. Potpun prelazak na ovaj model protu-prevarne mjere, nije prihvaćen u komunitarnom zakonodavstvu, dok je unilateralna primjena (u slučajevima koji nisu predviđeni komunitarnim zakonodavstvom) postala uobičajena. Možemo se zaključiti da je obavezujuća primjena konvencionalnih mjera u anti evazijske svrhe na razini Evropske unije realnije rješenje u odnosu na reviziju sistema poreza na dodatu vrijednost. Vjerovatno se, stoga, i sama Evropska komisija založila za primjenu konvencionalnih mjera u okvirima postojećeg sistema prije nego za njegove radikalne izmjene.

Bazična znanja i kompetencije poreskih službenika u borbi protiv poreske evazije i poreskih prevara moraju se mijenjati i poboljšavati, jer raznovrsnost sadašnjih poreskih prevara i raznih „šema“ za izbjegavanje plaćanje poreza zahtjeva brzu i efikasniju reakciju. Trenutno, jedan od poznatiji načina poreskih prevara u Evropskoj uniji jesu tzv. „karusel“ (vrteška) MTIC prevare, (slika 2.4.1.), (Terzić, 2009, str.48).

Slika 2.4.1. Shematski prikaz „karusel“ prevare

Prvi korak: Preduzetnik „A“ lociran u Holandiji (registrovan PDV obveznik), nabavlja dobra i izvozi dobra preduzetniku „B“ u Njemačkoj. Za izvoz dobra koristi pogodnost nulte stope i vrši povrat PDV od poreskog organa. Preduzetnik „B“ isporučuje dobra preduzetniku „D“ uz programirani gubitak, te ostvaruje pravo na povrat ulaznog poreza, finansijske izvještaje konsolidira sa preduzetnikom „C“ i na kraju se priprema za „povlačenje iz posla“. Preduzetnik „D“ dobra preprodaje uz nisku maržu i u tranzitu preduzetniku „A“ i usklađuje svoje isporuke preko poduzetnika „C“. Zbog male dodatne vrijednosti, iako ostvaruju veliki promet dobara, ostaju neprimjećeni od strane poreskih organa, jer ne ostvaruju velike iznose PDV. Preduzetnik „C“ nakon određenog vremenskog perioda naglo zapada u finansijske poteškoće i „nestaje“, a obaveze za PDV ostaju neuplaćene. Imovina poduzetnika „C“ nestaje, i jedno preostaje poreskim organima vođenje neefikasnog postupka. Kroz ovakav krug svi učesnici iskoriste pravo na neosnovan povrat poreza na dodatu vrijednost. Uobičajena dobra koja se javlja u slučajevima „karusel“ prevara su ona sa malim gabaritom a imaju veliku vrijednost, npr. mobilni telefoni, ručni satovi i sl.

„Karusel“ prevare zasigurno su najpoznatiji tip poreske evazije i u biti je uzrokovana nultom poreskom stopom na isporuku dobara unutar Evropske zajednice (Wolfhart, 2011, str.389). Sve više zemalja kako unutar EU i izvan EU uvode procedure za uvoz tzv. „odgođeno plaćanje“, (u tehničkom smislu sistem je sličan mehanizmu obrnutog plaćanja (engl. revers charge mechanism) Mehanizam obrnutog terećenja ima učinak pomicanja obveza plaćanja PDV od dobavljača dobara i usluga na odgovarajuće kupce (Wolfhart, 2011, str.392). Problemi izvoza u slobodne zone

povezano sa MTIC karusel prevarom uključivale su samo članice EU. Danas, neki lanci „karusel prevara“ uključuju zemlje izvan EU, primjer Dubai i Švicarska. Roba se izvozi izvan EU i vraća se obično preko više od jedne države članice EU.

Jedan od razloga pojave ovakvih vidova poreskih prevara i utaja je da oni poreski obveznici koji se bave poreskim prevarama znaju metode kontrola poreskih uprava te na taj način koriste nedostatke kontrolnog sistema. Lanac prevare se stalno širi i na taj način se želi dovesti u zabludu poreski organ, odnosno istog što više udaljiti od traga dobara. Iako je ovo veoma jednostavan pojavnji oblik vršenja utaje poreza, istraživanje i dokazivanje ovih slučajeva poreskih utaja je veoma teško dokazivo.

Da bi se što efikasnije borili protiv ovakve vrste poreske prevare, pojedine zemlje članice EU razvile su tzv. liste klijenata, a to su podaci o nabavkama i prodaji dobara i usluga za svakog pojedinačnog poreskog obveznika dobijenih putem pomoćnih knjigovodstvenih evidencija (KUF i KIF). Evropska komisija je pokrenula projekat na nivou EU (TNA). Projekat se zasniva na centralnoj bazi podataka kojoj bi pristup imale sve članice EU. Vršila bi se automatska razmjena podataka putem sigurnih kanala (CCN), a bila bi omogućena vizualizacija putem web-a. Modeliranjem podataka moguće je pronaći poreske obveznike koji su uključeni u organizovane PDV prevare.⁴¹

U saopštenju Komisije⁴² od 17. Juna 2015. godine ističe se kako je sadašnji sistem oporezivanja društava unutar EU zaostaje za modernim gospodarskim svijetom. Primijećeno je kako neka društva koriste manjkavo poresko-političko dogovaranje između država članica da bi porez plaćali izvan EU. To vodi ka tome da države članice gube značajne prihode te se veći teret prebacuje na građane, a trgovačka društva čija se dobit redovito i pravilno oporezuje trpe štetne tržišne posljedice. Kako bi se tome doskočilo, u predloženom akcijskom planu sadržan je novi EU – koncept za korektno i efikasno oporezivanje društava. Očekuje se da će to biti ostvareno kroz različite kratkoročne, srednjoročne i dugoročne inicijative zasnovane na mjerama, koje je Komisija predstavila već u martu u okviru Paketa mjera za poresku transparentnost (Maßnahmen paket zur

⁴¹ <http://www.vatlive.com/vat-news/eu-vat-fraud-big-data-proposal/>, pristupljeno web stranici dana 28.11.2016.

⁴² Akcijski plan objavljen je pod nazivom: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A Fair and Efficient Corporate Tax System in the European Union: 5 Key Areas for Action, Brussels, 17/6/2015, COM (2015) 302 final.

Steuer Transparenz). Mjere akcijskog plana na istom su pravcu kao i radnje OECD-a u okviru BEPS projekta borbe protiv erozije poreske osnovice premještanja dobiti.⁴³

Borba protiv poreskih prevara i utaja traži jedinstveno djelovanje kako svih agencija za sprovodenje zakona, tako i ostalih institucija kao što su zakonodavno-izvršna vlast, pravosudni sistem i druge institucije društva, koje se moraju oslanjati jedne na drugu kako bi pravilno funkcionirole. U Evropskoj uniji borba protiv poreskih prevara i utaja je ustanovljena na strateškom nivou. Mjere koje Komisija predlaže na implementaciji mogu se grupisati u tri kategorije. Cilj prve kategorije je prevencija potencijalnih prevara od zloupotrebe PDV sistema, drugi cilj je podešavanje alata za otkrivanje PDV prevara a cilj treće kategorije je poboljšavanje mogućnosti za prikupljanje izgubljenog poreza nastalog kao rezultat prevara i kazni od prevara.⁴⁴ Prevencija prevara podrazumijeva složen i osjetljiv proces koji treba balansirati između ciljeva organizacije i realnih ograničenja (Gee, Button, Brooks, 2010). Preventivnim, represivnim i edukativnim metodama djeluje se na eliminiranje, odnosno na otkrivanje poreskih prevara i utaja, prije svega njihovih činilaca, što podrazumijeva jedan strategijski pristup uz angažovanje svih institucija.

Preventivno suprotstavljanje, poreskim prevarama i utajama predpostavlja analizu značajnih i bitnih elemenata koji rezultuju nastanku poreskih prevara i utaja, Suprotstavljanje poreskim prevarama i utajama podrazumijeva, preuzimanje mjera prevencije, odnosno rad na sprečavanju kroz stvaranje zajedničke saradnje svih onih koji su zaduženi za borbu protiv poreskih prevara i utaja. Razmjena informacija i iskustava je veoma velike važnosti. Planiranje preventivnih mjera moraju da organizuje i u praksi da realizuju iskusni i stručni profesionalci, koji moraju veoma dobro poznавati predmetnu problematiku. U svakoj zemlji profesionalne organizacije koje se bave poslovima prihodovanja obično imaju probleme kod angažovanja ljudi sa odgovarajućim iskustvom za obavljanje specijalizovanih poslova i zadataka posebno iz razloga neophodnosti poštivanja vrlo restriktivnih pravila ponašanja koji važe za javne službenike (Jović, Spariosu,

⁴³ Posrijedi je OECD-ov međunarodni projekt za suzbijanje erozije poreske osnovice i prebacivanje profita (OECD's international project to tackle Base Erosion and Profit Shifting, BEPS). EU sudjeluje u takvim međunarodnim reformama, vodeći pri tom računa o tome kako rezultate BEPS-projekta integrisati na razinu EU.

⁴⁴ COM (2008) 807 final, 1-12-2008, On a coordinated strategy to improve the fight against VAT fraud in European Union, str.5.

Jovanović, 2013, str.14). Ovakav pristup u primjeni preventivnih mjera je jedino prihvatljiv kada je u pitanju borba protiv poreskih prevara i utaja.

Tradicionalni pristup u borbi protiv poreskih prevara i utaja, zasniva se na reaktivnom konceptu, na osnovu kojeg poreski autoritet reaguje tek nakon saznanja da je učinjeno djelo poreske prevare i utaje. Isključivo represivan odgovor na poreske prevare i utaje rezultuje samo eliminacijom štetnih posljedica u pojedinačnim slučajevima, dok uzroci, motivacija i okolnosti koje vode do poreskih prevara i utaja ostaju netaknute. Represivne akcije predstavljaju samo korektivne mjere koje se primjenjuju na najvidljivijim pojedinačnim slučajevima. Ovakav način rada ne može da dovede do željene efikasnosti, na otkrivanju i dokazivanju poreskih prevara i utaja.

Jedan od osnovnih principa i uslova za borbu protiv poreskih prevara i utaja jeste edukacija. Educiranje poreskih obveznika zahtijeva usku saradnju između poreskih organa i poreskih obveznika sa ciljem izgrađivanja i zadobivanja povjerenja u mjere koje se poduzimaju u borbi protiv poreskih prevara i utaja. Poreski obveznici se moraju uključiti kao jednak partner u razmjeni bitnih informacija neophodnih u sprovođenju i poštivanju poreskih zakona.

Sagledavajući ove sve metode, dolazi se do saznanja da postoji ista metodologija koja se primjenjuje u borbi protiv poreskih prevara i utaja u drugim zemljama. Pri sagledavanju metoda koji se koriste u borbi protiv poreskih utaja, ne smije se zanemariti i posebni uslovi koji vladaju u pojedinim zemljama. Za otkrivanje poreskih prevara i utaja veoma je važno da se i sagleda teritorijalna rasprostranjenost istih i da bi se na osnovu analiza tih pojava mogli sagledati osnovni uzroci nastajanja. Sa stanovišta suzbijanja poreskih prevara i utaja profiliranje poreskog obveznika također ima značajno mjesto, posebno njegovo istraživanje ponašanja u prošlosti (npr. neuobičajeno poslovno ponašanje, kasni sa podnošenjem poreskih prijava, posluje sa nepostojećim obveznicima ili privredno neaktivnim firmama, obavljanje djelatnosti iz tzv. rizični branši, stalni prekršioci poreskog zakona i sl.) jer se na osnovu toga može odrediti procjena rizika eventualnog izbjegavanja poreskih dažbina u budućnosti. Profiliranje jasno je, ne može samo po sebi dati sve podatke, ali je veoma važno za izradu efikasne strategije suzbijanja poreske evazije i za iniciranje postupaka kontrole.

Tranzicijske zemlje početkom devedesetih godina prošlog vijeka su započele brojne strukturne i institucionalne reforme po pitanju oporezivanja. Proces tranzicije se za većinu zemalja pokazao

kao izuzetno težak. Primijenjivana su iskustva zapadnih zemalja, putem direktnog preuzimanja legislative, čija je praktična implementacija, međutim nailazila na teškoće i otpor; institucije novostvorenih republika su bile slabe; korupcija je bila i ostala gorući problem (Karklins, 2002).

Tranzicija je mjerilo uspjeha usvajanja sistema tržišne privrede, liberalizacije trgovine i kompletne integracije u moderne globalne tokove. Zemlje u tranziciji u okviru ukupne tranzicije društva i ekonomije, sprovodile su i reformu sa ciljem da se reformiše poreski sistem sa ciljem povećanja njegove efikasnosti. U svim tranzicijskim zemljama prisutne su sličnosti po pitanju problema poreske evazije i svaka zemlja je krenula u reformisanje načina oporezivanja kojeg je naslijedila iz prethodnog perioda. Vrlo često se može čuti sam pojam tranzicija u ekonomskim terminima, pa se često postavlja pitanje i traži jasan odgovor šta se podrazumijeva pod samim pojmom tranzicija? Tranzicija, jeste proces koji podrazumijeva transformaciju državnog u privatno vlasništvo, ali i sveobuhvatnu promjenu političkog, institucionalnog, ekonomskog i socijalnog sistema. Na prvom mjestu tranzicija predstavlja prije svega promjenu načina razmišljanja. To je sveobuhvatni set strukturnih promjena u jednoj državi. Dužina tranzicionog perioda opredjeljuje sama dužina vremena potrebnog za institucionalne promjene.

Pojam „tranzicija“ etimološki potiče od latinske riječi transitio što u prevodu znači prelazak (Cerović, 2003, str.5). Objasnjavajući pojam tranzicije Cerović apostrofira slijedeće (Cerović, op. cit., str.7):

- Riječ je o ekonomskom fenomenu koji predstavlja dio globalnih promjena u ekonomiji dvadesetog vijeka;
- Te promjene uslovljene su postojećim razvojnim uslovima i okolnostima;
- Riječ je o kompleksu promjena u ekonomskom sistemu i politici čiji je cilj da se postigne veća efikasnost privrede, odnosno uspostavi efikasnije strukture u odnosu na prethodno stanje i
- Efikasnija ekomska struktura saglasno postojećim, datim okolnostima (razvoja, tehnologije, znanja) postiže se potpunijim aktiviranjem tržišnih mehanizama, a u privredama u kojima je dominirala državna regulacija, prelaskom sistema u režim tržišne privrede (tranzicijom).

Da bi prikupili poreske prihode, tranzicionim zemljama nije bio potreban tržišno orijentisani poreski sistem, jer je država svojom centralno-planskom ekonomijom naplatu poreza učinila

relativno jednostavnom putem državnih preduzeća. Poreska administracija u tranzicionoj ekonomiji nije bila fokusirana na poreskog obveznika i na njegove obaveze samoprijavljanja poreskih obaveza, a što je karakteristika tržišnih ekonomija.

Jedno od važnijih pitanja kod reforme administracije u većini tranzicionih zemalja je transformacija poreske administracije. Cilj reformi poreskog sistema u tranzpcionim ekonomijama je implementacija mjera i aktivnosti da bi se postigla kompatibilnost i mjerljivost sa poreskim sistemima drugih zemalja. Prema Stojanoviću, cilj je dostizanje uobičajenih osobina dobrog poreskog sistema kao što su (Stojanović, 2007, str.63):

- Efikasnost (minimiziranje iskrivljenosti u alokaciji resursa),
- Fleksibilnost (pomoć u održavanju makroekonomске aktivnosti),
- Jednakost (obezbjedenje pravednosti),
- Jednostavnost (minimiziranje administrativnih troškova i troškova plaćanja poreza) i politička odgovornost omogućavanje poreskim obveznicima da utvrde svoj poreski teret).

Dati objektivnu ocjenu o tome koja je visina poreske evazije u zemljama tranzicije gotovo je nemoguće. Za sve te zemlje je karakteristično da imaju nizak dohodak po glavi stanovnika (per capita), visok stepen nezaposlenosti, negativan demografski trend, institucije su slabe, nedosljedne i korumpirane i uopšte radi se o nesređenim odnosima sistema a i sama literatura na žalost ne daje i ne posvećuje dovoljno pažnje specifičnostima ovih zemalja. Uglavnom uslijed nižeg stepena ekonomskog razvoja tranzicionih zemalja, istorijskog nasljeđa socijalističkog sistema, poreski sistem tih zemalja oslanjanja se na indirektne poreze, dok su prihodi od direktnih poreza minorni.

Za zemlje u tranziciji poreska evazija predstavlja naročito akutan i poseban problem i to je specifičnost zemalja u tranziciji, kojim pripada Bosna i Hercegovina,⁴⁵ razlog tome je njena visina, obim i ekomska posljedica do koje poreska evazija dovodi i koja je vidljiva u javnosti u samim tim zemljama. Poslijeratni period Bosnu i Hercegovinu obilježava tranzicija prema modernoj tržišnoj privredi. Bosna i Hercegovina je posmatrano kroz prizmu nasljeđa atipična tranzicijska zemlja sa površinom od 51.197 km² i prema zadnjim podacima na teritoriji BiH živi oko 3,8

⁴⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/bk.html>, preuzeto 12.6.2017. godine.

miliona stanovnika, mala i otvorena zemlja, sa mnogo kompleksnijim problemima u odnosu na druge zemlje.

Karakteristično je za zemlje Zapadnog Balkana a i za BiH da su imale i još imaju iskustvo značajno u toku procesa tranzicije. BiH spada u grupu tranzicijskih zemalja gdje tranzicija nije bila uspješna to je ekonomija u razvoju, naslijedenog socijalističko-ekonomskog sistema sa formatom mješovite tržišne ekonomije, sa svojim posebnim specifičnostima zbog rata koji je imao za posljedicu devastiranu ekonomiju, uništenu privrednu strukturu, te uopšte narušene društvene odnose

Osnovno obilježje ovih zemalja, kojim je pripadala i BiH je dogovorna ekonomija, kontrola svih privrednih aktivnosti od strane države, sa slabim prisustvom elemenata tržišta. Ulaskom u tranziciju i prelazak na potpuno novi način organiziranja privrednih subjekata, bio je na poseban način surov, imajući u vidu da je u tom periodu imala u potpunosti uništenu privredu, kao rezultat ratnih dejstava. Osnivanje i neprimjerno ponašanje „turbo-tajkunskih“ firmi osnovna je karakteristika novonastalog fenomena jedne tranzicijske zemlje i uglavnom njihovog neodgovornog ponašanja prema državi kada se radi o ispunjavanju i poštivanju poreskih zakonskih propisa.

Za Bosnu i Hercegovinu u sadašnjem trenutku, u vremenu ukupne društvene i ekomske tranzicije sa izuzetno izraženom potrebom za konsolidacijom javnih finansija, uslijed teškoće određivanja nastanka samog početka tranzicije i permanentne političke krize a i same ekomske krize, može se reći da još u početnome periodu tranzicije. Nivo razvijenosti institucija nije na zavidnom nivou što se može vidjeti posebno u segmentu informacioni tehnologija gdje se proces elektronskog poslovanja odvija sporo u odnosu na zemlje EU, što najbolje oslikava izvještaj UN o razvijenosti e uprave, prema kome je BiH bila na zadnjem mjestu razvijenosti e-uprave od 43 evropske zemlje u 2016. godini.⁴⁶ Sasvim je izvjesno da tranziciono određenje Bosne i Hercegovine kroz komplikovan i u velikoj mjeri nefunkcionalan politički sistem, uz komplikovana institucionalna rješenja, uspostavljena su dva autonomna entiteta Republika Srpska (sa dva nivoa vlasti, republički i lokalni) i Federacije BiH, (sa tri nivoa vlasti, entitetski, kantonalni i lokalni) i Brčko Distrikt BiH, ipak ima institucionalni okvir koji treba da odgovore na izazove po pitanju

⁴⁶ Više o indeksu razvijenosti e uprave pogledati na slijedećem linku:
<https://publicadministration.un.org/egovkb#.WcIxu7JJaiQ>

poreske evazije. Stari politički i privredni sistem je napušten, a novi veoma sporo zaživljava, očekivane promjene su također veoma spore i to sve traje već više godina. Razni socijalni akteri nastoje da se uspostavi i zadrži liberalna državna struktura kod izvršavanja i plaćanja poreske obaveze, a sa druge strane, željni bi zadržati socijalnu državu kada se koriste državna sredstva za potrebe ispunjenja zdravstva i socijalne zaštite, školstva i dr. Revitalizacija samih privrednih i ekonomsko poslovnih tokova predstavljati će izuzetno težak zadatak i sasvim sigurno većeg i značajnijeg izazova u odnosu na druge tranzicijske zemlje.

Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji podložna je svim oblicima poreske evazije. Zbog tog razloga važno je razumjeti suštinu problema, osigurati integraciju postojećih poreskih kapaciteta, uskladiti zakonski okvir sa ciljem otklanjanja sistemskih barijera i kreirati jedinstven pristup koji će se uklopiti u ekonomski, politički i pravni sistem države. Nepostojanje odgovarajućeg pravnog okvira može imati niz štetnih posljedica i to prvenstveno kod poreskih obveznika i zbog toga je potrebna brza intervencija i multi-institucionalni pristup u rješavanju ovog problema.

2.4.1 Siva ekonomija

Siva ekonomija kao pravno ilegalna aktivnost je fenomen savremenog društva. Iako je mnogi naučnici povezuju sa nerazvijenim i zemljama u tranziciji, ona se kao problem javlja i u razvijenim zemljama. Siva ekonomija, poreska evazija i poreski jaz su relativno slični pojmovi i kao takvi ponekad zbiraju javnost i mogu dovesti do ne sporazumjevanja (Krstić, Schneider, 2014, str.71). Siva ekonomija je pojava koja nije laka za analizu, jer ona, po definiciji, nije u domenu regularnog, institucionalno uređenog, vidljivog, statistički mjerljivog i zasigurno utiče na uspješan rad poreskih administracija. Visok nivo sive ekonomije ima značajan ekonomske i socijalne implikacije. Štetne posljedice obuhvataju između ostalog smanjenje poreske osnovice, niži kvalitet/kvantitet javnih dobara, više poremećaja u tržišnim natjecanjima, degradira ekonomske i socijalne institucije i kroz navedene kanale daje niži ekonomski rast (EY, 2017, str.70).

Ona se javlja u gotovo svim oblastima privredne aktivnosti i u različitim vidovima i eliminisati sivu ekonomiju u potpunosti nije moguće, ali je moguće svesti nelegalne aktivnosti na manju mjeru. Često se to mnogo sofisticiraniji postupci nego što bi se na prvi pogled moglo prepostaviti. Sve u svemu, siva ekonomija se u bilo kojoj zemlji mora procjenjivati i analizirati na osnovu dubinskog poznavanja načina na koji funkcioniše privredni sistem (Tomaš, 2010). Siva ekonomija (a ekonomija nije statička kategorija i privreda počiva na dinamičkom principu) može se procijeniti

određivanjem razlike između prihoda koji je prijavljen za oporezivanje i stvarne zarade putem korištenja selektivne revizije. U tom smislu, programi fiskalne revizije su posebno efikasni (Schneider, Enste, 2013, str.16-17).

U svim zemljama postoje određene ekonomske aktivnosti koje se ne evidentiraju od strane države (tzv. neregulisana ekonomija) i ponekad siva ekonomija može biti zvanična socijalna politika koja omogućuje i održava vlast. Procjenom visine sive ekonomije na bazi ekspertize bave se najugledniji ekonomski stručnjaci, a za rezultate dobivenih istraživanja zainteresirane su sve vlade, a posebno službe koje se bave unapređenjem rezultata rada u sferi naplate prihoda. Neformalna ekonomija je važna u mnogim zemljama. Od 162 zemlje posmatrane od strane Schneider i dr. u periodu 1999-2007, 107 su imale neformalnu ekonomiju predstavljenu u visini 30% bruto društvenog proizvoda ili više, a 18 od ovih predstavljenih su imali preko 50% (Schneider, Buehn, Montenegro, 2010).

Siva ekonomija ili neregulisana ekonomija je ekonomski pojam i pod istom se podrazumijeva obavljanje ekonomske aktivnosti bez odgovarajućeg pravnog osnova. Schneider (2006), je definisao neregulisanu ekonomiju kao „tržišno zasnovanu proizvodnju dobara i usluga koja je namjerno sakrivena od strane državnih organa i ne nalazi se u statističkom obračunu službenog bruto domaćeg proizvoda (BDP)“. Te aktivnosti, iako nisu formalno-pravno ispravno registrovane, imaju uticaj na privredne tokove, pa ih je i zato neophodno statistički mjeriti. Poznata je činjenica da velika siva ekonomija ugrožava prikupljanje poreskih prihoda.

Sam termin siva ekonomija ili neformalni sektor pojavio se prvi put u izvještajima Međunarodne organizacije rada (ILO engl. International Labour Organization, Međunarodna organizacija rada). Siva ekonomija kao ilegalna aktivnost je fenomen savremenog društva i zauzima sve više pažnje posebno među ekonomistima. Iako je mnogi istraživači povezuju sa nerazvijenim i zemljama u tranziciji, ona se kao problem javlja i u razvijenim zemljama. Zbog svoje heterogenosti i svih aktivnosti koje obuhvata ne postoji jasna i precizno definisanje sive ekonomije. Međutim, siva ekonomija je ozbiljan problem, zarazan u svim državama i različite kontrole mjere poduzete od strane Poreske uprave donose odgovarajuće rezultate.⁴⁷

⁴⁷ Vgl. z.B. den Tagungsbericht der deutschen Stiftung Marktwirtschaft zum Thema Schattenwirtschaft und Steuerhinterziehung, Berlin, Januar 2010.

Termin sive ekonomije (engl. „hidden economy“, „shadow economy“, „grey economy“, „informal economy“), se kroz literaturu navodi da je to: neregulisana ekonomija, skrivena ili ekonomija u sjenci, paralelna, nezvanična, neslužbena, podzemna ekonomija, itd. Ekomska definicija sive ekonomije jeste da ona obuhvata „ekonomski aktivnosti koje nisu registrovane od strane nadležnih državnih institucija, a koje bi trebalo uključiti u obračun zvaničnog BDP (Schneider, 1994, str.194). U novije vrijeme, najpotpunije i najpreciznije ekonomsko tumačenje neregulisane ekonomije dali su (Schneider, Enste, 2000: 78-79): „Neregulisana (siva) ekonomija obuhvata neprijavljeni prihod od proizvodnje legalnih dobara i usluga, koje su plaćene ili zamijenjene trampom, a koje bi bile oporezive da su prijavljene državnim (poreskim) vlastima. Fleming i dr., (2000, str.390). Schneider, Enste (2002), dijele sivu ekonomiju na četiri široko usporedive komponente: kriminalna, neregularna, siva ekonomija u domaćinstvu i neformalnom sektoru. Kriminalni sektor se definiše kao ilegalna proizvodnja dobara i usluga, kao što su proizvodnja i promet droga. Neregularni sektor se definiše kao legalno mjesto prometa dobara i usluga, ali se izbjegava prijavljivanje radi izbjegavanja plaćanja poreza i poreske evazije. Siva ekonomija u domaćinstvu čini proizvodnja u domaćinstvu. Neformalni sektor se definiše kao ekonomski aktivnost koja nije zakonski prijavljena.

Dakle, ilegalne aktivnosti (kao što su trgovina drogom, prostitucija), koje su u suprotnosti sa pozitivnim zakonskim propisima, nemoguće ih je registrovati, legalizirati i oporezivati i obično se ne uključuju u definisanje sive ekonomije. Također, ne postoji jasna linija razgraničenja između formalnog i neformalnog. Lica sama po sebi nisu „neformalna“, to je praksa ili aktivnost koja znači da svako može provoditi i formalne i neformalne aktivnosti.⁴⁸

Za suzbijanje sive ekonomije kao i poreske evazije i njenih negativnih posljedica neophodno je postići prije svega širok društveni konsenzus i suzbijanjem značajno dolazi do porasta poreskih prihoda, a privredne djelatnosti postaju konkurentnije.

⁴⁸ developing policies with respect to informal trade, World Customs Organization.2015, str.4, p-6, <http://www.wcoomd.org/~media/wco/member/global/pdf/topics/key-issues/revenue-package/plan-i/13-developing-policies-with-respect-to-informal-trade--final--en.pdf>, preuzeto 02.04.2016. god.

Tabela. 2.4.1. Oblici i vrste sive ekonomije

<i>Vrsta aktivnosti</i>	<i>Monetarne transakcije</i>	<i>Nemonetarne transakcije</i>		
Od nedozvoljenih aktivnosti	Trgovina ukradenim dobrima, trgovina drogom, kockanje, prostitucija, krađa i prijevara itd.	Rasparčavanje droge, ukradenih dobara, krijumčarenje, krađa ili proizvodnja droge za vlastite potrebe.		
	Poreska evazija	Izbjegavanje poreza		
Od dozvoljenih aktivnosti	Neprijavljeni dohodak od samozapošljavnja, nadnice, prihodi i imovina od neprijavljene djelatnosti prometa dobara i usluga.	Popusti od strane poslodavca, Naknadni popusti	Neprijavljena razmjena, dobara i usluga	Sve samostalno obavljeno i uz pomoć drugih

Siva ekonomija uključuje i sav promet dobara i usluga koji se namjerno neprikujuje nadležnim organima javne vlasti iz sljedećih razloga:

- (1) kako bi se izbjeglo plaćanje poreza, npr. poreza na dohodak ili poreza na dodatu vrijednost,
- (2) kako bi se izbjeglo plaćanje doprinosa za socijalno osiguranje,
- (3) kako bi se izbjegli određeni pravni standardi na tržištu rada, kao što su minimalne plate, maksimalno radno vrijeme, sigurnosni standardi, itd, i
- (4) kako bi se izbjegli određeni administrativni postupci, kao što je slanje završenog statističkog upitnika ili drugih administrativnih obrasci (Schneider, Buehn, 2016, str.2-3).

Poznato je da se sklonost ka sivoj ekonomiji naglo povećava u poremećenim uslovima privređivanja sa velikim eksternim šokovima (rat, blokada, izolacija, sankcije) ali i uslijed naglih političko-ekonomskih zaokreta (karakteristično za zemlje u tranziciji), kada može doći i do pada proizvodnje i životnog standarda (tzv. tranzicioni šok) (Jović i dr., 2003, str.3). Smatra se da su glavni uzroci za pojavu sive ekonomije izbjegavanje plaćanja poreza državi, zaštita od rentabilnosti poslovanja, ponuda javnih dobara i usluga i prenormiranost (Tomaš, 2010, str.36). Međutim, nezakonita evazija poreza na dodatu vrijednost ne predstavlja „pokretačku snagu“ koja inicira nastanak ili širenje sektora „sive ekonomije“, već njena nuspojava (Wolfhart, 2011, str.387). Najznačajniji faktori širenja sektora sive ekonomije (pored razloga nezakonite evazije poreza i izbjegavanja zabrana) (Popović, 1997, str.457):

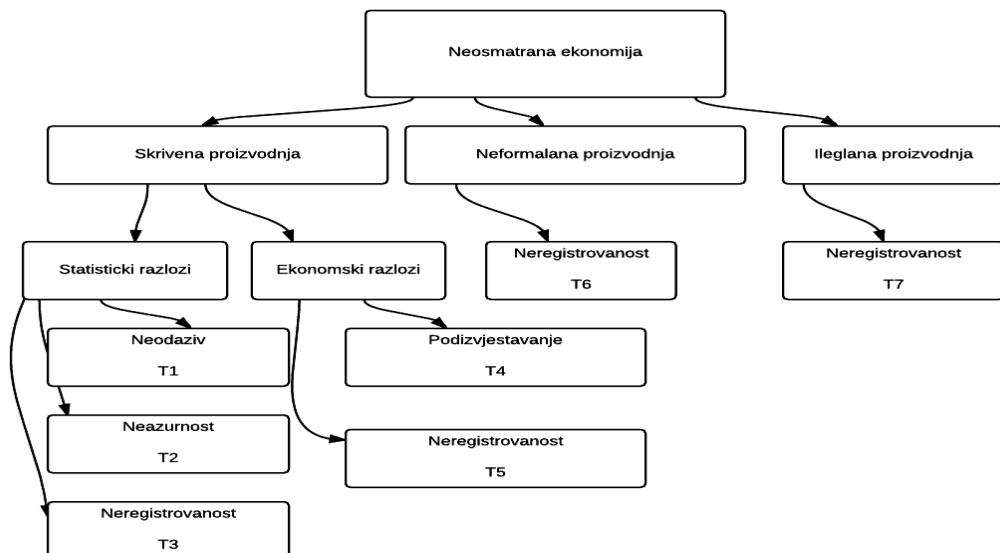
- veliko smanjivanje proizvodnje i agregatne ponude;
- pad primanja stanovništva i, uopšte, nizak životni standard;
- visoka nezaposlenost;
- pojavljivanje velikog broja izbjeglica, koje ne mogu legalno riješiti svoj status;
- mnoštvo mješovitih domaćinstava, čiji članovi rade u društvenom sektoru privrede;
- radnopravna regulativa, koja bitno otežava otpuštanje viška zaposlenih kojima se – uz nisku naknadu koju primaju dok njihova preduzeća uglavnom ne rade – otvara prostor za bavljenje aktivnostima u sektoru sive ekonomije;
- nepovjerenje građana u bankarski sistem;
- nemogućnost održavanja proklamovane konvertibilnosti valute i duboko usađen strah od inflacije;
- neefikasnost funkcionisanja državnih organa i relativno blaga kaznena politika;
- često tolerantan odnos vlasti, posebno prema onom segmentu sive ekonomije u kom se obavlja spoljnotrgovinska razmjena;
- nekonzistentnost i nestabilnost pravnih propisa, i dr.

Mjerenje sive ekonomije je teško zbog same njene prirode jer nema raspoloživih izvora podataka. Jedan od analitičkih okvira koji je prihvaćen od strane OECD-a, jeste ISTAT metodologija (Italian

National Statistical Institute), koji se sastoji od tri komponente: skrivena proizvodnja, neformalna proizvodnja i ilegalna proizvodnja. Područja identifikovana u ovakvom okviru se zatim posmatraju u kontekstu tri vrste statističkih problema (OECD, 2002:43):⁴⁹

- neregistrovanost proizvodnih jedinica i neažurnost informacija, proizvodne jedinice nisu registrovane ili su registrovane, ali pogrešno klasifikovane zbog neadekvatno izvršenog ili neizvršenog ažuriranja podataka iz statističkih i administrativnih izvora;
- Neodziv preduzeća ili domaćinstva nisu popunila statistički upitnik jer ne žele da gube vrijeme ili se plaše da će proslijedene informacije biti korištene u administrativne i poreske svrhe ili jednostavno zbog toga što upitnik nije dobro dizajniran;
- Podizvještavanje, neke od proizvodnih jedinica koje su uključene u anketno istraživanje proslijedile su u potpunosti popunjene upitnike, ali su prisutne greške u izvještavanju. Ispitanici daju pogrešne izjave statističkoj agenciji zbog namjere potcjenjivanja dohotka u poreske svrhe.

Dijagram 2.4.1. ISTAT-ov analitički okvir za mjerjenje neosmatrane ekonomije, Izvor: OECD, 2002, str.43.

Rajko Tomaš (2009, str.18) obrazlaže metode mjerjenja sive ekonomije. Direktne metode procjene sive ekonomije imaju niz prednosti u odnosu na sve ostale metode. Putem ankete od ispitanika se

⁴⁹ OECD, (2002), Measuring the Non-observed Economy –A-Handbook. Paris OECD Publications Service.

mogu dobiti različiti odgovori koji omogućuju analizu različitih aspekata sive ekonomije. Kvalitet procjene sive ekonomije putem direktnih metoda u velikoj mjeri zavisi od reprezentativnosti anketiranog uzorka i od stepena zastupljenosti sistematskih grešaka koje nastaju zbog neiskrenih odgovora i prikrivanja intenziteta uključenosti u sivu ekonomiju. Ako se tome doda da su takva istraživanja skupa, da zahtijevaju angažovanje istraživačkih timova, terenski rad i kontakt sa velikim brojem ljudi, postaje jasnije zbog čega se ovi metodi ne koriste često.

Indirektni metodi su jeftiniji u odnosu na direktne metode i, do procjene sive ekonomije dolazi se u mnogo kraćem vremenu. Međutim, njihova mana je što je teško odabratи indirektni metod koji autentično opisuje stvarno stanje u jednoj ekonomiji. Procjena nam daje određeno kvalitativno saznanje i procjena se uglavnom vrši na osnovu podataka koji su već iz raspoloživih izvora serije podataka i sve „slabosti“ tih podataka prenose se i na rezultate procjene. Na osnovu raspoloživih podataka koji moraju biti relevantni a izvori pouzdani, najčešće je moguće izvršiti samo globalnu procjenu ukupnog obima sive ekonomije, te na osnovu dobijenih rezultata procijeniti njen uticaj na veličinu društvenog proizvoda. Suzbijanjem sive ekonomije može značajno proizvesti povećanje poreskih prihoda i do smanjenja poreske evazije a sa druge strane, upitna je adekvatnost i uspješnost mjerjenja, ukoliko nema donošenja korektivnih mjera.

Brink (2012, str.85), procijeniti obim sivog ekonomskog sektora je težak zadatak. Kako se uopšte može procijeniti ono što se zvanično ignoriše i što često teži da ostane skriveno? Procjene govore kako je u različitim razdobljima siva ekonomija iznosila u Italiji od 10% do 20%, u Norveškoj i Velikoj Britaniji od 3% do 7%, u SAD 16% do 22%, a u Indiji od 9% sve do 49%. U BiH ne postoji pouzdana statistika o tome koliko se ekonomskih aktivnosti odvija u neformalnim i sivim tokovima. Nijedna poreska administracija u BiH ne radi procjene sive ekonomije niti visine poreske evazije. Već nekoliko godina se „nezvanično“ govori da se na nivou BiH siva ekonomija kreće oko 30% BDP.

U Federaciji BiH Federalni zavod za programiranje razvoja je 2008. godine izvršio procjenu sive ekonomije u FBiH. Stopa sive ekonomije je tada procijenjena na 36,3% BDP. Najnovija procjena sive ekonomije, rađena u februaru 2017. godine, iznosi 33,7% BDP. Procjena sive ekonomije je rađena metodom ponude na tržištu rada. U nemogućnosti korištenja direktnih metoda, kao što su anketna istraživanja koja su znatno preciznija, primijenjena je indirektna metoda udjela neregularne zaposlenosti u aktivnom stanovništvu.

Republički zavod za statistiku Republike Srpske je u obračun bruto domaćeg proizvoda (BDP), uključio procjenu nepokrivenе ekonomije kao rezultat projekta Evropskog statističkog zavoda (EUROSTAT) i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) koji je fokusiran na poboljšanje iscrpivosti izvora za procjene bruto domaćeg proizvoda („Project for improving measurement of the non-observed economy in the West Balkan Countries“). Ilegalne aktivnosti nisu uključene. Obračun nepokrivenе ekonomije (NOE) za period 2000.-2004. godine je urađen proizvodnim pristupom, a zasnovan je na konceptu Evropskog sistema računa iz 1995. godine (European System of Accounts – ESA 95) i statističkom klasifikacijom djelatnosti NACE Rev 1. i u prosjeku iznosi 8,60 % BDP Republike Srpske. Za period 2005-2015. dodina primjenjen je koncept Evropskog sistema računa iz 2010. godine (European System of Accounts – ESA 2010) i statistička klasifikacija djelatnosti NACE Rev 2., nepokrivena ekonomija u prosjeku iznosi 7,14 % BDP Republike Srpske. Procjena nepokrivenе ekonomije je urađena prema priručniku OECD „Mjerenje nepokrivenе ekonomije“, koristeći Eurostat's Tabular Approach procjene nepokrivenе ekonomije po tipovima ne obuhvata: N1 - Proizvođači koji se namjerno ne registruju-legalne aktivnosti ali neprijavljenje; N3 - Proizvođači koji nemaju obavezu da se registruju; N4 - Poslovni subjekti koji nisu obuhvaćeni istraživanjem; N5 - Registrovani preduzetnici koji nisu obuhvaćeni istraživanjem; N6 - Proizvođači koji namjerno netačno izvještavaju; N7 - Ostali statistički nedostaci. Oblast nepokrivenе ekonomije za 2016. godinu procjenjuje se na 6,8% BDP Republike Srpske. Brčko Distrikt BiH nema procjenu sive ekonomije.

Krajem 2016. godine MasterCard je objavio istraživanje (EY, 2017, str.25) „Smanjenje sive ekonomije putem elektronskih plaćanja“ koje govori da je siva ekonomija na nivou države BiH u 2014. godini bilo negdje oko 25,5% BDP. Studija je obuhvatila jednu sveobuhvatnu ekonometrijsku procjenu sive ekonomije u BiH. Ovakva analiza je karakteristična po tome što je siva ekonomija prvi put analizirana u cjelini kako njeni pasivni tako i aktivni aspekti.

Visok udio sive ekonomije u BiH govori da postoji veliki broj djelatnosti koji su ostali izvan formalnog poreskog sistema i cilj države treba da bude da se ona smanji na nivo zemalja iz regiona.

2.4.2 Internacionali aspekti sive ekonomije

Međunarodnu trgovinu danas karakteriše mobilnost i pokretljivost poreskih obveznika, sve veći broj prekogranični transakcija, globalizacija i internacionalizacija finansijskih instrumenata i slobodno kretanje kapitala, što sve zajedno ističe potrebu za saradnjom svih zemalja po pitanju

sive ekonomije i primjene globalnog pristupa prema poreskoj evaziji. Velike kompanije koje posluju na internacionalnom nivou, državnu granicu ne smatraju da je ograničavajući faktor. Na međunarodnoj razini borba protiv sive ekonomije je puno teža, zbog globalizacije ekonomije, i u tom kontekstu razmjena informacija postaje moćan alat za eliminiranje sive ekonomije i neformalnih ekonomskih aktivnosti.

Udio sive ekonomije u Evropi kreće se oko 2.100 milijardi eura, što predstavlja 18,5% evropskog bruto domaćeg proizvoda. Dvije trećine sive ekonomije u Evropi čini pet država na čelu sa Njemačkom, Francuskom i Velikom Britanijom. Dopunjaju ih Italija i Španija. Obim neoporezovanih transakcija u Španiji porastao je na nivo jednak četvrtini BDP te zemlje, jer nezaposleni radnici traže sredstva za život u sivoj ekonomiji, saopštili su juče stručnjaci. Nivo novčanih transakcija obavljenih iza leđa poreskih vlasti je u 2012. godini porastao na 253 milijarde eura, ili 24,6 % bruto domaćeg proizvoda (BDP) Španije. Iste te godine, konzervativna vlada u Madridu najavila je trogodišnju uštedu od 150 milijardi eura, koju će ostvariti kroz smanjenje javne potrošnje i druge mjere koje su izazvale masovne ulične proteste. Petogodišnja recesija u Španiji uzrokovala je da stopa nezaposlenosti premaši 26%, što je doprinijelo porastu sive ekonomije i većem broju prevara. Vjerovanje građana da vlada čini nedovoljno kako bi se izborila sa prevarama uzrokuje rast sive ekonomije.⁵⁰ Kada se radi o udjelu sive ekonomije u BDP, suvereno vode istočnoevropske zemlje Rumunija, Estonija ili Bugarska, sa 31%. Najbolja situacija u tom regionu je u Slovačkoj (15%) i Češkoj (16%), ali je to ipak dvostruko više nego u susjednoj Austriji, gde je 8%. Mnogo gore je u Poljskoj (24%), Mađarskoj (22%), Hrvatskoj (28%) i Sloveniji (23%). Sektori u kojima se siva ekonomija najčešće javlja su građevinarstvo, maloprodaja, proizvodnja, turizam i saobraćaj.⁵¹

2.5 Poreska evazija, obim stanje i refleksija na stanje u Bosni i Hercegovini

Polazeći od definicija poreske evazije kako zakonite tako i nezakonite, može se zaključiti da su obje prisutne u Bosni i Hercegovini i u tom smislu potrebno je promijeniti politiku oporezivanja i modernizovati postupke, uključujući stvaranje modernog, efikasnog i uspješnog poreskog sistema, da bi se dostigli standard koji su bliži međunarodnim. Politika priključenja EU je strateški cilj

⁵⁰ Podaci španskog sindikata poreskih inspektora GESTHA.

⁵¹ Podaci češkog privrednog sajta E15.cz. (www.e15.cz).

kome Bosna i Hercegovina teži i u tom nastojanju neophodno je poresku politiku harmonizirati sa zahtjevima i standardima Evropske Unije.

U vezi sa procjenom stanja poreske evazije u BiH, treba akcentirati neke činjenice i posebnosti, uspostavljanjem valutnog odbora (Currency Board) u BiH, sa fiskalnog aspekta jedino djelovanjem na poresku politiku kao makroekonomsku mjeru može se unaprijediti fiskalna politika. U sadašnjem stanju BiH ekonomije postoji jasna i urgentna potreba za sveobuhvatnim restrukturiranjem. Vrlo važno pitanje je ko i kako plaća poreske obaveze i gdje i kako se troše prikupljene poreske dažbine? Koji i kakvi su izvori ekonomskog rasta u Bosni i Hercegovine? Pitanje je da li je ovako stanje na duži vremenski period održivo? Bez sprovodenja jasnih i strateških opredjeljenja i jasnih temelja na kojima se zasniva država i društvo, svaka pojedinačna reforma i aktivnost ima ograničen domet.

Orijentacija ka tržišnom privređivanju i uključivanje u savremene tokove zahtijeva i reformu poreskog sistema radi međunarodne usporedivosti i usklađenosti sa drugim zemljama u borbi protiv poreske evazije. Tranzicija društva i ekonomije u BiH je nužnost i nivo poreske evazije opadati će kako privredni razvoj bude napredovao. Poreska evazija je dosta raširena u BiH, postoje tradicionalne navike po pitanju izbjegavanja plaćanja poreza, nedostatak povjerenja u poreski sistem, mnogo osoba radi izvan poreskog sistema i ona postaje sve značajnija nego „tradicionalni“ kriminal. Bosna i Hercegovina je između ostalog i zbog tih razloga se našla na listu zemalja sa nekooperativnim jurisdikcijama u pogledu oporezivanja koje je objavilo Vijeće Evropske unije.⁵² Svrha objavljivanja ovakve liste je nastojanje sprečavanja poreske evazije.

Veći broj poreskih obveznika iskorištava trenutno stanje u BiH, te ne prikazuje ostvarene prihode od prodaje, izbjegava plaćanje poreskih obaveza kako poreza na dodatu vrijednost, tako i poreza na dohodak i dobit. Razlog je između ostalog i iz podijeljenosti ekonomskog prostora i podijeljene nadležnosti između službi za sprovodenje i poštivanje poreskih zakona u Bosni i Hercegovini. Poreske administracije u BiH ne funkcionišu na način kako je to riješeno u zemljama regionala ili Evropske unije. Umjesto da kroz koordinirani pristup se koriste resursi koji su na raspolaganju,

⁵² <http://www.consilium.europa.eu/media/31945/st15429en17.pdf>, preuzeto 7.12.2017.god.

poreske administracije funkcionišu samostalno što dovodi do propuštanja prilika za poboljšanje borbe protiv poreske evazije.

Regionalna specifičnost Bosne i Hercegovine je da je veliki dio proizvodnih i privrednih kapaciteta uništen u ratu ili ozbiljno zapušten od devedesetih nakon privatizacije time je stvoreno pogodno tlo za poresku evaziju. BiH je već 18 godina zemlja sa srednjim dohotkom, tj. čim je prošla dvije poslijeratne godine obnove, i već je sedam godina zemlja s višim srednjim dohotkom (Domljan, 2017, str.12). Stopa nezaposlenosti je veoma visoka u odnosu na regiju, sa velikim brojem zaposlenih u javnom sektoru i s obzirom na relativno nisku stopu poreza na dobiti, gdje se poreska evazija izbjegavanje plaćanja poreza na dohodak i dobit rijetko pojavljuje. Geografska specifičnost BiH je da ima veliku kopnenu granicu sa susjednim državama i to traži modernizovano sprovođenje kontrole granica radi suzbijanja poreske evazije.

Drugi faktor, koji je posebno bitan za poresku evaziju je gotovinska ekonomija. Uprkos modernizaciji bankarskog sistema, veliki dio ekonomskih aktivnosti i finansijskih transakcija u BiH još uvijek se obavlja u gotovini, što još više otežava borbu protiv poreske evazije.

Visoki nameti države koji hrane ogroman, neefikasan i nepravičan javni sektor, tjeraju privatni sektor u emigraciju (u podzemlje ili inozemstvo) ili na stavljanje ključa u bravu. Prema Sivoj knjizi Udruženja poslodavaca FBiH (2015), NE (neosmatrana ekonomija) se javlja zbog nameta (socijalnih doprinosa na rad i komplikiranih procedura plaćanja poreza) i niskog poreskog morala (Domljan, 2017, str.13). Zasigurno da još dosta treba učiniti da bi se postigla harmonizacija poreske politike i poreskih procedura, koja nije sama sebi cilj, u krajnjoj liniji ona treba da rezultira da se smanji administrativno opterećenje i usvoje zajednički upravni pristupi koji bi smanjili troškove poštivanja poreskih propisa za poreske obveznike i gubitak javnih prihoda. Za primjer, u BiH poreska politika ima nizak nivo prosječnog učinka dijelom i zbog činjenice da svaki entitet a ne država administrira poresku politiku (OECD, 2016, str.312).

U BiH ističe se potreba uzajamnog automatskog pristupa podacima poreskih uprava o poreskim obveznicama, zajednički pristup poštivanju poreskih propisa od strane velikih poreskih obveznika i daleko fokusiraniji pristup poštivanju obaveze predavanja poreskih prijava radi identifikacije neregistrovanih poreskih obveznika. Neregistrovana preduzeća mogu imati malu konkurenčku prednost u odnosu na registrovana preduzeća, naročito ako dodatna vrijednost dolazi uglavnom od

radne snage koja nije oporeziva za razliku od materijala i mašina. S druge strane, neregistrovana preduzeća nemaju pravo na povrat ulaznog PDV i u nepovoljnoj su situaciji ako imaju oporeziv ulaz i kapitalna ulaganja.

Finansijske institucije, vladine agencije, berze i brokeri, trgovci, trgovci nekretninama i zastupnici prodaje mogu pružiti mnoštvo informacija koje mogu ukazati na utaju, pomoći kod obračuna neprijavljenog prihoda (Biber, 2010, pogl.2). Pristup evidencijama o neobjašnjrenom bogatstvu i očiglednoj potrošnji poreskog obveznika, uvid u neposlovnu imovinu (vlasništvo i lokacija), njegovu poslovnu djelatnost i rashode kao i podatke prijavljene drugim poreskim organima može imati ključnu ulogu u identifikovanju i kvantifikovanju poreske evazije. Oporezivanjem bogatijeg sloja BiH društva, zahtjevalo bi ozbiljniju reformu poreskih zakonskih propisa, odnosno, donošenje novih i izmjena postojećih kojim bi se vršila provjera porijekla imovine velike vrijednosti i oporezivanje imovine za koju ne postoji dokaz da je stečena od legalnih prihoda.

Poreska evazija kao dokazana društvena pojava stalno evoluira, ima jasne razloge postojanja ne može se suzbijati samo represivnim pojavama. Parcijalnim rješenjem u postojećoj situaciji samo se dalje ruši konzistentnost i stabilnost, ali ako se želi izbjjeći budući problemi potrebno je posegnuti za radikalnim rješenjima a ne zavaravati se palijativnim mjerama. Svaka zemlja mora osmisliti vlastiti put borbe protiv poreske evazije, jer ne postoji „jedna veličina koja odgovara svima“. Bez obzira što je pitanje poreske evazije i njenog sprečavanja stalno i svako dnevno pokreće, poreski obveznici svakodnevno pronalaze nove i kreativne načine poreske evazije.

Izgradnjom dobro koordinirano i usaglašenog okvira za unapređenje poštivanja poreskih propisa poreskih obveznika nudi najbolje šanse za suzbijanje poreske evazije. Da bi se uspjelo u tom pogledu najbolji način je da se utvrdi „bazično stanje“, važno je razumjeti suštinu problema, kreirati jedinstven pristup i poduzeti adekvatne mjere kako bi se stvorili preduslovi da se utvrde prioriteti na izgradnji nedostajućih kapaciteta. Mnoge zemlje su donijele određene strategije i preduzele su neophodne mjere posebno u domenu politike radi nulte tolerancije na pojave poreskih prevara. U BiH mora se nastaviti reforma u svim sferama da bi se omogućilo zemlji da se dugoročno suoči sa problemom poreske evazije. U tom smislu, kombinacijom različitih poboljšanja u poreskim administracijama može se doći do djelotvorne i efikasne borbe protiv poreske evazije.

2.5.1 Sprovođenje poreskih postupka u Bosni i Hercegovini

Sprovođenje poreskih postupaka je esencijalna komponenta u oporezivanju. Fiskalni cilj je primarni cilj kod oporezivanja koji podrazumijeva da je oporezivanjem neophodno prikupiti dovoljan iznos sredstava za finansiranje različitih javnih rashoda. Opšta ocjena stanja u javnim prihodima Bosne i Hercegovine je da su poreski prihodi od indirektnih poreza dominantni u poreskoj strukturi i da entitetske poreske uprave u BiH su opterećene ingerencijama za naplatu velikog broja manjih neporeskih prihoda. Ono što je veoma bitno napomenuti je da se fiskalna politika u području indirektnih poreza nije značajno mijenjala od uvođenja PDV tj. u vezi sa ovim poreskim oblikom nije bilo izmjena u poreskoj stopi ni poreskoj osnovici, koji su glavni faktori obračuna konačne poreske obaveze.

Stepen razvoja poreskog sistema u BiH treba posmatrati i sa istorijske perspektive, ona je mala i otvorena ekonomija. Fiskalni sistem u Bosni i Hercegovini rezultat je ustavnih riješena sadržanih u Dejtonskom sporazumu, odnosno Aneksu IV, čijim je članom III. kojim su uređene nadležnosti i odnosi između institucija BiH i entiteta. Kao nadležnost institucija Bosne i Hercegovine iz oblasti finansija utvrđena su slijedeća pitanja:

- a) Carinska politika,
- b) Monetarna politika, kao što je predviđeno članom VII,
- c) Finansiranje institucija i međunarodnih obaveza BiH.

Nesporna je činjenica da su se u Bosni i Hercegovini u posljednjim godinama dogodile značajne promjene u oblasti oporezivanja, jer je (poslije rata) nastao novi poreski sistem koji je u početku predstavljaо poreski paralelizam između entiteta i Brčko Distrikta BiH sa punim izražajem poreske konkurenциje. Fiskalna struktura u polju indirektnog oporezivanja u BiH je nastala putem prenošenja nadležnosti sa entiteta i Brčko Disktrikta na nivo BiH. Transformacija je nastala shodno Zaključku Narodne skupštine Republike Srpske⁵³ i Odluke o davanju saglasnosti na Sporazum o nadležnostima u oblasti indirektnog oporezivanja Parlamenta FBH⁵⁴ pa je nadležnost indirektnih poreza prenesena je na institucije BiH i uspostavljena je Uprava za indirektno oporezivanje.

⁵³ Sl. glasnik Republike Srpske, broj 95/03

⁵⁴ Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 64/03

Primjena poreskih propisa u Bosni i Hercegovini u nadležnosti je četiri zasebna poreska sistema u BiH koja funkcionišu odvojeno. Uprava za indirektno oporezivanje (UIO) je nadležna za indirektne poreze na nivou države; na entitetskom nivou, direktne poreze prikuplja Poreska uprava Federacije BiH (PU FBiH) i Poreska uprava Republike Srpske (PU RS). Distrikt Brčko BiH također ima vlastitu upravu koja prikuplja direktne poreze, izuzev poreza na imovinu koji naplaćuje Direkcija za finansije Ministarstva finansija (MF) (Terzić, 2016, str.25). Navedene poreske administracije raspolažu sa velikim brojem inspektora, impozantnom infrastrukturom i svim drugim raspoloživim sredstvima, sve sa osnovnim ciljem prikupljanja poreskih prihoda i smanjenja poreske evazije. Na osnovu sadašnjeg sistema, gdje su vrste poreza i sami poreski obveznici podijeljeni u četiri zasebne poreske administracije, postoji veliki rizik da će neispunjavanje poreskih obaveza od strane poreskih obveznika proći neprimjećeno. Međunarodna iskustva govore da su u većini zemalja poreske uprave za direktne i indirektne poreze organizovane kao jedinstvene a da postojanje odvojenih poreskih uprava za indirektne i direktne poreze usložnjava efikasnost, dovodi do dupliranja zaposlenih resursa, rada i poslovnih operacija a ne vodi boljoj poreskoj disciplini. S obzirom na razdvojenost poreske administracije i njihovu fragmentarnost, poreski obveznici mogu biti predmet više kontrola sa više strana i ovo ne doprinosi efikasnosti poreske administracije, niti poreske discipline.

Zakonom o sistemu indirektnog oporezivanja u BiH⁵⁵ stvorena je institucionalna i organizaciona osnova za uspostavljanje jedinstvenog sistema indirektnog oporezivanja na cijeloj teritoriji BiH. Ovim zakonom je uspostavljena Uprava za indirektno oporezivanje (UIO) kao jedini organ u BiH koji je nadležan za sprovođenje zakonskih propisa o indirektnom oporezivanju kao i za naplatu i raspodjelu indirektnih poreza. Također, ovaj zakon propisuje još i nadležnost i organizaciju Upravnog odbora UIO, te reguliše pitanja naplate i raspodjele prihoda po osnovu indirektnih poreza. Pojam „indirektni porez” u smislu ovog zakona odnosi se na uvozne i izvozne dažbine, akcize, porez na dodatu vrijednost i sve druge poreze zaračunate na robu i usluge, uključujući i putarine.

Uspostavljanjem Uprave za indirektno oporezivanje, koja je prema konfiguraciji centralizovana profesionalna organizacija, došlo je do redefiniranja nadležnosti u oblasti poreskog sistema, kada su u pitanju entiteti i država BiH, izvršen je prenos nadležnosti u oblasti indirektnih poreza sa

⁵⁵ Sl. glasnik BiH, broj 44/03, 52/04, 34/07, 49/09 i 32/13

entiteta i Distrikta Brčko BiH na nivo države. Indirektni porezi stavljeni su u nadležnost državi i jednim dijelom su harmonizirani sa direktivama Evropske unije. Uprava za indirektno oporezivanje je jedini organ u BiH koji je nadležan za sprovođenje i poštivanje zakonskih propisa o indirektnom oporezivanju i politike koju utvrdi vijeće ministara na prijedlog Upravnog odbora, kao i za naplatu i raspodjelu indirektnih poreza na teritoriji BiH a nadležnost je regulisana Zakonom o Upravi za indirektno oporezivanje⁵⁶. Ona je kombinovana poresko-carinska organizacija, a njena struktura odražava njene odgovornosti u pogledu naplate indirektnih poreza u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Prava i obaveze poreskih obveznika su regulisana odredbama Zakona o postupku indirektnog oporezivanja.⁵⁷ Predmetnim zakonom utvrđena su sljedeća prava poreskih obveznika: da dobiju informaciju i pomoć od UIO; da dobiju povrate koji proizilaze iz svakog indirektnog poreza, povrate neosnovano izvršenih uplata i povrat troškova garancije uz utvrđenu zateznu kamatu; da su u svakom trenutku upoznati sa situacijom postupka indirektnog oporezivanja u kojem su stranka; da poznaju identitet organa i osoblja koje radi za UIO a pod čijom odgovornošću su izvršene radnje u kojima je poreski obveznik stranka; da dobiju uvjerenja i obrasce prijava za indirektne poreze; pravo na povjerljivosti, kako je propisano zakonom; da se službenici UIO prema njima ophode s dužnim poštivanjem i uvažavanjem; da podnose zahtjeve, dokumente i druge relevantne dokaze koje će razmatrati nadležni organi koji donose rješenje; da se izjasne na saslušanju; da budu informirani o pokretanju inspekcijskih radnji; da podnose prijedloge i prigovore u pogledu obavljanja poslova UIO.

Obaveze poreskih obveznika propisane navedenim zakonom su: da se registriraju s ciljem dobivanja identifikacionog broja; da podnesu poreske prijave i druga obavještenja o promjeni podataka; da se pridržavaju računovodstvenih propisa, vode evidencije u skladu sa zakonskim i UIO standardima, kao i sisteme informacione podrške; da čuvaju kopije programa, spise dokumenata i arhivu koja sadrži originalne podatke; da ispostavljaju, podnose i čuvaju fakture, blagajničke račune i sve druge dokumente; da olakšaju nadzor i provjere UIO; da dostavljaju UIO knjige, registre, dokumente ili podatke koje je obveznik indirektnog poreza dužan voditi za sebe

⁵⁶ Sl. glasnik BiH, broj 89/05

⁵⁷ Sl. glasnik BiH, broj 89/05 i 100/13

ili u ime trećih lica, a u vezi s poštivanjem indirektnih poreza; da omoguće UIO da napravi kopije kompjuterskih spisa u vezi s porezima koji su elektronski pohranjeni; da omoguće UIO da pristupi kompjuterskim sistemima pod zaštitom; da omoguće UIO da izuzme kompjutere i računarsku opremu, ako je to neophodno radi provjere poslovnih transakcija.

UIO može da pruža pomoć i sarađuje sa drugim zemljama u oblasti administrativne saradnje i uzajamne pomoći po pitanjima oporezivanja i u slučajevima kada nije sklopljen međunarodni ugovor, ali po slijedećim uslovima: 1) ako postoji uzajamnost ili opravdani interes; 2) ako se država koja prima pravnu pomoć obaveže da će primljena obavještenja i dokumentaciju koristiti samo u svrhu poreskog, prekrasnog i krivičnog postupka, s tim da će ta obavještenja i dokumentacija biti dostupni samo licima u organima uprave ili pravosudnim organima koji vode navedene postupke; 3) ako dostavljanje podataka ne ugrožava suverenitet, sigurnost ili bilo koje druge značajne interese BiH.

U Federaciji BiH provedba pravnih propisa o oporezivanju (direktni porezi su na nivou FBiH) je u nadležnosti Poreske uprave FBiH. Poreska uprava FBiH je u sastavu Federalnog ministarstva finansija, te je jedini organ u FBiH koji je između ostalog nadležan za prikupljanje direktnih poreza koji su propisani federalnim i kantonalnim zakonima. Rad Poreske uprave FBiH uređen je Zakonom o Poreskoj upravi FBiH⁵⁸ gdje je propisana nadležnost i isti predstavlja osnov za primjenu svih poreskih zakona. Ovim zakonom u nadležnost Poreske uprave FBiH dato je pravo na sprovodenje i izvršavanje propisa iz oblasti svih vrsta federalnih, kantonalnih, gradskih i općinskih poreza i doprinosa, taksi, posebnih naknada, članarina turističkim zajednicama, članarina obrtničkih komora i novčanih kazni za poreske prekršaje.

Pored toga, ovim zakonom uređuje se: organizacija i rukovodstvo poreske uprave, saradnja poreske uprave sa drugim vladinim organima, prava i obaveze poreske uprave i poreskih obveznika, identifikacija i registracija poreskih obveznika, podnošenje poreskih prijava i plaćanje poreza, razrez i naplata poreza, prinudna naplata poreskih obaveza, inspekcijski nadzor, obračun i naplata kamata, odbici i povrat više plaćenih poreza, rokova zastare za razrez, naplata i povrat

⁵⁸ Sl. novine FBiH, broj 33/02, 28/04, 57/09, 40/10, 27/12, 7/13, 71/14 i 91/15

poreza, žalbe na poreska rješenja, administrativne kazne za poreske prekršaje, podzakonske akte, uručenja dokumenata, poreska mišljenja i dr.

Poreski obveznik ima pravo: da iz ureda poreske administracije dobije besplatne informacije o porezima, kao i poreskim zakonima i odnosnim podzakonskim aktima kojima se reguliraju procedure za plaćanje i uvjeti plaćanja; dobiti besplatne primjerke poreskih obrazaca i prijava za svoju ličnu upotrebu; da ga poreski organi i njihovi radnici tretiraju uljudno i s poštivanjem; da zastupa vlastite interese pred poreskim organima neposredno ili putem ovlaštenoga predstavnika; da izabere način vođenja knjiga, u skladu sa poreskim zakonima i podzakonskim aktima, u svrhu obračunavanja i plaćanja poreza; da na propisani način koristiti poreske olakšice u skladu sa poreskim zakonima; da daje objašnjenja poreskim organima o načinu obračunavanja i plaćanja poreza; da bude prisutan tokom svih uredskih ili terenski kontrola u skladu sa podzakonskim aktima; da uloži žalbu u skladu sa poreskim zakonima na rješenja poreskih organa; da traži od nadležnih sudova pomoć ili naloge potrebne za izvršenje prava koja mu pripadaju prema ovom ili drugim poreskim zakonima; i da ima bilo koja druga prava utvrđena poreskim zakonima ili podzakonskim aktima koji imaju opštu primjenu.

Poreski obveznik ima obavezu: da se registrira kod poreskih organa i da prijavi uredu za registracije svaku promjenu adresu, vlasništva ili pravnog statusa; da vodi knjige i evidencije na način utvrđen zakonima i podzakonskim aktima, te da osigura vođenje i čuvanje tih knjiga i evidencija, uključujući prateće kompjuterske evidencije i dokumente, na period od pet (5) godina od dana dospijeća poreske prijave za porez na koji se odnose te knjige i evidencije; da podnosi poreske prijave u obliku, na mjestu i u vrijeme; da izmiruje svoje poreske obaveze; da, u skladu sa zakonima FBiH, podnosi dokumente i druge informacije koje zatraže poreski organi, a koje su potrebne za provedbu poreskih zakona; da ne ometa nijednog radnika poreskog organa da zakonski obavlja svoje dužnosti; da u roku od pet (5) radnih dana obavijesti poreski ured o otvaranju ili zatvaranju računa u banci (za pravna lica ili organizacije FBiH o računima koje koriste u Federaciji i u inozemstvu; za strana lica i organizacije o računima koje koriste u FBiH i računima putem kojih se izvršavaju njihove poslovne aktivnosti); ova odredba se ne primjenjuje na fizička lica, osim na ona koja se vode kao samostalni poduzetnici ili obrtnici; i da izvršava sve druge dužnosti. Za neizvršavanje ili nepravilno izvršavanje obaveza koje poreske obveznik ima prema poreskim

zakonima, bit će odgovoran na način i prema uvjetima utvrđenim ovim zakonom ili drugim zakonima FBiH (članovi 13 i 14.)

Poreska uprava FBiH dužna je da pruža međunarodnu pravnu pomoć u skladu sa međunarodnim ugovorima. Pravna pomoć se pruža i u slučajevima kada nije sklopljen međunarodni ugovor, ali po slijedećim uslovima: 1) ako postoji uzajamnost; 2) ako se država koja prima pravnu pomoć obaveže da će primljene obavještenja i dokumentaciju koristiti samo u svrhu poreskog, prekršajnog i krivičnog postupka, kao i da će ta obavještenja i dokumentacija biti dostupni samo onim licima, organima uprave i sudovima koji vode navedene postupke; 3) ako dostavljanje podataka ne ugrožava javni poredak i druge bitne interese Federacije, da ne postoji opasnost odavanja trgovinske, industrijske, tehnološke ili profesionalne tajne, kao i da davanje podataka neće poreznom obvezniku uzrokovati štetu nespojivu sa svrhom pravne pomoći. Prije dostavljanja obavještenja i dokumentacije stranoj državi, obavještava se lice na koju se navedena obavještenja i dokumentacija odnose.

U Republici Srpskoj, za sprovođenje svih poreskih propisa republičkog i pojedinih propisa lokalnog nivoa vlasti zadužena je Poreska uprava Republike Srpske. Zakonom o poreskom postupku Republike Srpske⁵⁹, uređeni su rad Poreske uprave Republike Srpske, i postupak oporezivanja, prava i obaveze poreskih obveznika. Tim zakonom uređuju se organizacija, nadležnost, prava i obaveze Poreske uprave Republike Srpske, prava i obaveze poreskih obveznika, poreski postupak, plaćanje poreskih obaveza, redovna i prinudna naplata poreskih obaveza, kao i drugi načini prestanka poreskih obaveza, poreska kontrola, postupak po pravnom liku i nadzor i prekršaji iz oblasti poreza u Republici Srpskoj. Poreska uprava je republička uprava koja je u sastavu Ministarstva finansija Republike Srpske, a organizuje se u sjedištu, područnim centrima, područnim jedinicama i privremenim uredima i drugim organizacionim jedinicama uređenim aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjeseta.

Poreska uprava nadležna je za: a) registraciju i identifikaciju poreskih obveznika, b) utvrđivanje poreske obaveze u skladu sa zakonom, c) vršenje kontrole zakonitosti i pravilnosti primjene poreskih propisa, uključujući obračun i uplatu poreza i kamata, d) redovnu i prinudnu naplatu poreza i sporednih poreskih davanja, e) kontrolu obračuna bruto plata zaposlenih lica u smislu

⁵⁹ Sl. glasnik Republike Srpske, broj 102/11, 108/11, 67/13, 31/14 i 44/16

zakona i odredbi Opšteg kolektivnog ugovora i ostalih ugovora zaključenih na osnovu njega, f) otkrivanje i sprečavanje izvršavanja krivičnih djela i poreskih prekršaja u okviru svoje nadležnosti i podnošenje izvještaja nadležnom tužilaštvu, g) vođenje prvostepenog poreskog postupka, h) izricanje zaštitnih mjera i kazni za poreske prekršaje u skladu sa zakonom, i) vođenje poreskih evidencija i poreskog knjigovodstva, j) vođenje fiskalnog registra nepokretnosti i druge propisane registre, j) vođenje Jedinstvenog sistema registracije, kontrole i naplate doprinosa, k) izdavanje potvrda o rezidentnosti fizičkim i pravnim licima l) informisanje i edukaciju poreskih obveznika, na njihov zahtjev, o postojećim porezima, postupcima i uslovima plaćanja poreza, lj) izdavanje uvjerenja o podacima o kojima vodi službenu evidenciju, m) izradu izvještaja o radu i njihovo objavljivanje na internet-stranici poreske administracije i n) druge poslove u skladu sa zakonom.

Osim prethodno navedenih nadležnosti, Poreska uprava Republike Srpske je nadležna i za inspekcijski nadzor nad obavezom registracije poslovnih subjekata u skladu sa zakonom kojim se uređuje rad inspekcija u Republici Srpskoj. Poreski obveznik, prema odredbama Zakona o poreskom postupku Republike Srpske ima pravo i obavezu da: a) se registruje u Poreskoj upravi i da prijavi organizacionoj jedinici u kojoj je registrovan, promjenu adresu, ili promjenu oblika organizovanja privrednog društva, te promjenu drugih podataka u vezi sa upisom u registar kod Poreske uprave, b) dobije besplatne primjerke poreskih obrazaca, c) podnosi poreske prijave u obliku, na mjestu i u vrijeme koje je propisano zakonom, d) izmiruje svoje obaveze na način i pod uslovima utvrđenim zakonom, e) od Poreske uprave dobije besplatne informacije o porezima, kao i o poreskim propisima kojima se regulišu postupci za plaćanje i uslove plaćanja poreskih obaveza, f) izabere način vođenja poslovnih knjiga u skladu sa poreskim propisima, u svrhu obračunavanja i plaćanja poreza, te da vodi knjige i evidencije na način utvrđen poreskim propisima, da osigura čuvanje tih knjiga i evidencija, uključujući prateće evidencije u elektronskome obliku i dokumenta na period od pet godina od dana dospijeća poreske obaveze, odnosno poreske prijave na koji se odnose te knjige i evidencije, g) kao pravno lice ili organizacija sa sjedištem u Republici, odnosno kao strano pravno lice ili organizacija koji ostvaruju prihode u Republici u roku od pet dana od dana registracije, obavijesti Poresku upravu o otvaranju ili zatvaranju bilo kojeg računa u banci u zemlji ili inostranstvu, h) zastupa vlastite interese u poreskom postupku, lično ili posredstvom svog predstavnika, i) daje objašnjenja Poreskoj upravi o obračunavanju i plaćanju poreza, j) bude prisutan tokom svih kontrola u skladu sa zakonom, j) stavi na uvid ili dostavi Poreskoj upravi svu

dokumentaciju potrebnu za vršenje poreske kontrole, k) ne ometa službenike Poreske uprave u obavljanju zakonom utvrđene dužnosti i l) druga prava i obaveze utvrđene zakonom.

Poreska uprava ima pravo da u svom radu zatraži i pruži međunarodnu pravnu pomoć (član.9). Pod međunarodnom pravnom pomoći, smatra se pravo Poreske uprave da se u rješavanju određenog poreskog predmeta za pomoć obrati inostranom poreskom organu, kao i da tom organu dostavi podatke i dokumentaciju kojima raspolaže o određenom poreskom obvezniku. Pružanje međunarodne pravne pomoći zasniva se na međunarodnim ugovorima. Ukoliko nije zaključen međunarodni ugovor, pravna pomoć pruža se pod uslovima ako:a) postoji uzajamnost ili b) dostavljanje podataka ne ugrožava javni poredak i druge interese Republike, da ne postoji opasnost odavanja službene, trgovinske, industrijske, tehnološke ili profesionalne tajne, kao i da davanje podataka neće obvezniku proizvesti štetu nespojivu sa svrhom pravne pomoći.

Na nivou Brčko Distrikta BiH provedba pravnih propisa o oporezivanju u dijelu direktnih poreza je u nadležnosti Poreske uprave BDBiH. Poreska uprava BDBiH je u sastavu Direkcije za finansije BDBiH. Rad Poreske uprave BDBiH regulisan je Zakonom o Poreskoj upravi BDBiH.⁶⁰ Zakonom se uređuje mjesto i uloga Poreske uprave kao organizacione jedinice Direkcije za finansije BDBiH, njen djelokrug rada, ovlaštenja, odgovornosti i druga pitanja vezana za njeno funkcionisanje i osnov za sprovodenje zakona iz oblasti poreza. Osnovna funkcija Poreske uprave BDBiH kao organa uprave je utvrđivanje, naplata i kontrola javnih prihoda (poreza i sporednih poreskih davanja). U skladu sa ovim zakonom Poreska uprava obavlja poslove koji se odnose na vođenje prvostepenog poreskog postupka, vođenje registra poreskih obveznika i poresko računovodstvo, otkrivanje krivičnih djela i prekršaja i njihovih izvršilaca.

Odredbama člana 14. Zakonom o Poreskoj upravi BDBiH propisana su osnovna prava poreskih obveznika, i to da: od poreske uprave dobijaju besplatne informacije, uključujući i obrasce poreske prijave, o poreskim zakonima, poreskim postupcima odgovarajućim podzakonskim aktima i poreskim obavezama, uključujući i plaćanje poreskih obaveza; daje objašnjenja poreskoj upravi o obračunavanju i plaćanju poreza; bude prisutan tokom poreskih kontrola; traži objašnjenja od nadležnih organa potrebna za izvršenje prava koja mu pripadaju u skladu sa poreskim zakonima.

⁶⁰ Sl. glasnik BDBiH, broj 3/02, 42/04, 8/06, 3/07, 19/07, 2/08 i 6/13

Sa druge strane propisane su i obaveze poreskog obveznika (član 15.), i to da: se registruje kod poreske uprave i da prijavi bilo koju promjenu adrese, vlasničkih prava i predstavnika kako je predviđeno ovim zakonom; vodi knjige i evidencije na način propisan poreskim zakonima za period od pet godina od dana dospijeća poreske obaveze na koju se knjige i evidencije odnose; podnosi poreske prijave u obliku, na mjestu i u vrijeme propisano poreskim zakonima i drugim propisima; podnosi dokumenta i odaziva se pozivima poreske uprave u svrhu sprovođenja poreskih zakona; obavijesti poresku upravu u roku od pet dana o otvaranju ili zatvaranju računa kod bilo koje banke u BDBiH ili na drugom mjestu; omogući ulazak službenika poreske uprave u poslovne prostorije i vršenje poreske kontrole, kao i da pruži potrebne informacije u vezi s poreskim obavezama i druge informacije vezane za sprovođenje poreskih zakona; izvršava sve druge obaveze utvrđene poreskim zakonima ili drugim propisima.

Poreska uprava BDBiH može tražiti od stranih poreskih organa da pomognu u kontroli poslovanja i istraži po poreskim pitanjima a koje su u okviru nadležnosti uprave, i da od takvih stranih poreskih organa pribave druge informacije koje su u okviru dužnosti i ovlašćenja uprave (član 89.). U nedostatku međunarodnog ugovora Poreska uprava BDBiH može dostaviti informacije stranim poreskim organima, ukoliko: 1) postoji sporazum o reciprocitetu sa stranom poreskom ustanovom; 2) se zemlja koja prima međunarodnu pomoć obaveže da koristi informacije i dokumentaciju isključivo u poreske svrhe i da će takve informacije i dokumentacije biti dostupne samo onim licima, organima uprave i sudovima koji sprovode postupke u vezi s poreskim pitanjima; 3) dostavljene informacije nisu suprotne zakonu, poretku, bezbjednosti i drugim važnim interesima BDBiH ili poreskih obveznika BDBiH i da se time ne odaju poslovne, industrijske, tehnološke ili profesionalne tajne; 4) prije nego što se daju bilo kakve informacije o poreskom obvezniku, obavijesti poreskog obveznika o zahtjevu inostranog poreskog organa.

2.5.2 Kontrolno pravni propisi o oporezivanju na različitim nivoima vlasti u BiH

U UIO postupak utvrđivanja, naplate i kontrole indirektnih poreza utvrđen je Zakonom o postupku indirektnog oporezivanja.⁶¹ Svrha kontrole indirektnih poreza je da kontroliše poštivanje obaveza po osnovu indirektnih poreza i vrši ispravku stanja, član 92. Članovima 7, 8, i 9. Zakona o postupku indirektnog oporezivanja propisano je da se obaveza indirektnih poreza sastoji od glavne i

⁶¹ Sl. glasnik BiH, broj 89/05 i 100/13

sporedne obaveze, te da je glavna obaveza plaćanja tačne obaveze na osnovu indirektnih poreza, dok u sporedne obaveze, između ostalog spadaju i zatezne kamate. Postupak kontrole može da obuhvati kontrolu jednog ili više vrsta indirektnih poreza, činjenica bitnih za oporezivanje ili elemenata za jedan ili više poreskih razdoblja, kao i kontinuirani nadzor nad pojedinim poslovnim aktivnostima poreskog obveznika. Također, odredbom člana 93. stav (1) Zakona o postupku indirektnog oporezivanja je propisano da se kontrola indirektnih poreza vrši provjerom knjiga, evidencija, spisa, faktura, vaučera, korespondencije od važnosti za indirektne poreze, računarski baza podataka, programa, evidencija ili spisa koji se odnose na privredne djelatnosti, kao i provjerom dobara ili bilo kojih podataka koje bi Uprava za indirektno oporezivanje (UIO) trebalo da zna ili koji bi bili potrebni za postupanje u skladu s obavezama plaćanja indirektnih poreza.

Shodno odredbama Pravilnika o kontroli i ograničenoj provjeri indirektnih poreza⁶² (član 4) postupak kontrole se vrši u uredu i na terenu. Terenska kontrola se obavlja u prostorijama poreskog obveznika s ciljem provjere tačnosti i potpunosti podataka iskazanih u poreskoj/akciznoj prijavi, kao i drugih evidencija kojima raspolaže UIO, a uredska kontrola se vrši u prostorijama UIO, s tim što je poreski obveznik dužan da na poziv UIO, neposredno učestvuje u postupku kontrole. Odredbom člana 22. Pravilnika o kontroli i ograničenoj provjeri indirektnih poreza postupak kontrole pokreće se nalogom za kontrolu i sastoji se od sljedećih faza: 1) Izdavanje naloga za kontrolu, 2) Obavlještanje kontrolirane osobe o početku kontrole, 3) Pripremne radnje za obavljanje kontrole, 4) Kontrola poslovne dokumentacije kontrolisanog lica, 5) Sačinjavanje zapisnika o kontroli i 6) Donošenje upravnog akta.

Predmet kontrole je ispitivanje i utvrđivanje tačne obaveze po osnovu indirektnih poreza, kao i poslovne aktivnosti i činjenica iz kojih može proistekći obaveza po osnovu indirektnih poreza. Kontrola indirektnih poreza može biti potpuna, koja obuhvata kontrolu ispravnosti iskazanih iznosa svih polja u PDV prijavi i ispravnosti iskazanog iznosa svih polja akcizne prijave u određenom poreskom periodu, te može biti i djelimična kontrola, koja obuhvata kontrolu pojedinih poslovnih aktivnosti i činjenica bitnih za oporezivanje, a koje mogu imati za posljedicu promjenu bilo kojeg polja PDV prijave i promjenu polja akcizne prijave, za transakcije koje su obuhvaćene ovom kontrolom. Potpune kontrole dijele se na složenije kontrole, tj. kontrole na osnovu procjene

⁶² Sl. glasnik BiH, broj 68/16

visokog rizika, i druge kontrole koje su vezane za stečaj, likvidaciju, odjavljivanje i druge postupke. Djelimične kontrole bave se utvrđivanjem PDV obaveza u vezi sa određenim aktivnostima, transakcijama ili periodima. Cilj informativnih kontrola je prikupiti informacije koje su bitne za vršenje drugih kontrola. U djelimičnoj kontroli ovlašteno službeno lice UIO može utvrditi razrez dodatne poreske obaveze, a također djelimična kontrola može biti i informativnog karaktera (tzv. informativne kontrole bez razreza), čija je svrha prikupljanje informacija koje se mogu koristiti u drugim postupcima, uključujući i informacije koje se prikupljaju nadzorom pojedinih poslovnih aktivnosti poreskog obveznika.

Pored navedenih vrsta kontrola postoje i ograničene provjere kojima se vrše uredske provjere činjenica, radnji, dokaza, aktivnosti, poslovnih i drugih okolnosti koje određuju obavezu po osnovu indirektnih poreza. Kao što je to određeno u članu 96. stav (1) Zakona o postupku indirektnog oporezivanja obveznik indirektnih poreza se na početku kontrole obavještava nalogom za kontrolu o vrsti i obimu radnji, kao i o njegovim pravima i obavezama za vrijeme postupka. Rokovi, odnosno vremenski standardi potrebni za vršenje postupka kontrole uslovljeni su iznosom gradivnog PDV za periode koji su predmet kontrole i detaljno su navedeni u odredbi člana 18. stav (2) i (3) Pravilnika o kontroli i ograničenoj provjeri indirektnih poreza.

Također, izvršena je i klasifikacija poreskih obveznika na velike poreske obveznike i ostale poreske obveznike, od čega zavisi i nadležnost za vršenje poslova kontrole unutar određenih unutrašnjih organizacionih jedinica UIO. Strategija koja se koristi za vršenje kontrola indirektnih poreza se sastoji od izrade okvirnog godišnjeg plana kontrola, planiranje kontrola na mjesечnom nivou (mjesecni planovi kontrola) i kontrole koje nisu predviđene planom. Okvirnim godišnjim planom kontrola uzimaju se u obzir raspoloživi ljudski resursi, raspoloživi radni dani u godini i prosječni vremenski standardi predviđeni za vršenje kontrola. Planiranje kontrola na mjesечnom nivou ima za cilj odabir obveznika kod kojih je najveći iznos poreza pod rizikom i koji su prioritetniji za kontrolu i iste donosi šef Grupe za reviziju i kontrolu u Regionalnom centru UIO i šef Grupe za kontrolu velikih poreskih obveznika, najkasnije do kraja tekućeg mjeseca za naredni mjesec.

Svi akti (zaključci, rješenja, i sl.) koji se donose u postupku indirektnog oporezivanja, kao i oni kojima se utvrđuje obaveza po osnovu indirektnih poreza i iznosi poreskog duga smatraju se zakoniti i istinitim i mogu se osporavati samo u žalbenom postupku i putem vanredni pravnih

lijekova. Poreski obveznik može izjaviti žalbu protiv svakog upravnog akta kojim se odlučuje o njegovim pravima ili obavezama po osnovu PDV i akcize. Žalba u pravilu ne odgađa izvršenje pobijanog rješenja, osim u slučaju kada obveznik podnese odgovarajuće garancije kojima se osigurava plaćanje obaveze po osnovu indirektnih poreza. Protiv novog rješenja koje je donio prvostepeni organ u postupku rješavanja po žalbi, poreski obveznik ima pravo žalbe drugostepenom organu.

Direktor UIO kao drugostepeni organ odlučuje po žalbi te u roku od 3 mjeseca donosi rješenje koje je konačno, protiv drugostepenog konačnog rješenja poreski obveznik može pokrenuti i upravni spor. Upravni spor predstavlja vid sudske zaštite prava poreskih obveznika, te drugih lica koja imaju pravni interes u predmetnoj upravnoj stvari. U upravnome sporu se odlučuje o zakonitosti konačnih upravnih akata. Upravni spor se pokreće podnošenjem tužbe Sudu BiH u roku od 60 dana od dana prijema pobijanog konačnog upravnog akta drugostepenog poreskog organa. Prema tome, svaka kontrola predstavlja zaseban upravni postupak u kojem ovlašteno službeno lice na osnovu utvrđenog činjeničnog stanja primjenjuje odgovarajući materijalni propis i ima ovlaštenje da samostalno odluci na koji način će utvrditi činjenično stanje i na tako utvrđeno činjenično stanje pravilno primjeni materijalno-pravni propis, a poreskim obveznicima je omogućeno, shodno Zakonu o postupku indirektnog oporezivanja, ulaganje propisanih pravnih lijekova putem kojih se ispituje pravilnost i zakonitost donesenih odluka u upravnom postupku.

Kada se smatra da je poreski obveznik „znao ili je trebalo da zna” da čini poresku utaju? Koncept „zna ili je trebao znati”, se objašnjava ako postoji poznavanje okolnosti posla koji fer ukazuje na to, da je određena transakcija povezana sa prevarom ili utajom poreza ili je poreski obveznik namjerno ignorisao činjenice koje dokazuju da su transakcije povezane sa utajom. Sam postupak jasno zavisi od činjenica i dokaza prikupljenih u tom procesu.

O tome koje činjenice se smatraju utvrđenima, odlučuje ovlašteno lice (poreske inspektor) po svom uvjerenju na osnovu savjesne i brižljive ocjene svakog dokaza posebno i svih dokaza skupa na osnovu uspješnosti cijelog postupka (član 14. Zakona o upravnom postupku)⁶³ čije odredbe se

⁶³ Sl. glasnik BiH, broj 29/02, 12/04, 88/07, 93/09

saglasno članu 2. Zakona o postupku indirektnog oporezivanja supsidijarno primjenjuju u postupcima indirektnog oporezivanja.

U Federaciji BiH je u skladu sa Zakonom o Poreskoj upravi FBiH⁶⁴ definiran način sproveđenja poreskih kontrola, koji je organiziran na sljedeći način, tako što se poreske kontrole vrše u skladu sa godišnjim planom za sproveđenje inspekcijskih nadzora u Poreskoj upravi FBiH koji se donosi od strane imenovane komisije na godišnjem nivou, u skladu sa raspoloživim ljudskim i materijalnim resursima, a na osnovu izvršene procjene rizika poreskih obveznika po usaglašenim kriterijima.

Kontrola obračuna, prijave i uplate direktnih poreza vrši se uredskom kontrolom i u postupcima inspekcijskih nadzora na temelju uvida u knjigovodstvenu dokumentaciju poreskog obveznika i evidencija Poreske uprave FBiH. Na osnovu činjeničnog stanja utvrđenog u postupcima inspekcijskog nadzora sačinjava se zapisnik o inspekcijskom nadzoru i donosi rješenje o dodatno utvrđenim poreskim obavezama. Sektor za inspekcijski nadzor, obavještavanje i istrage koji se sastoji od Odsjeka za kontrolu velikih poreskih obveznika i Odsjeka za obavještavanje i istrage i isti su raspoređeni prema regijama, je nadležan za sproveđenje inspekcijskih nadzora/ kontrolu u upravnom postupku kod velikih poreskih obveznika, te sproveđenje radnji u krivičnom postupku, vezano za poreska krivična djela definisana u Krivičnom zakonu FBiH.⁶⁵ Navedeni sektor posjeduje i Odsjek za planiranje i koordinaciju inspekcijskoga nadzora, koji ima organizacionu i koordinacijsku ulogu u sproveđenju inspekcijskih nadzora u Poreskoj upravi FBiH.

Kantonalni poreski uredi u svom sastavu imaju Odsjeke za inspekcijski nadzor koji su prema svojoj stvarnoj i mjesnoj nadležnosti zaduženi za sproveđenje inspekcijskih nadzora kod malih i srednjih preduzeća. Poreska uprava Federacije BiH, u sklopu svojih organizacionih jedinica – Poreskih ispostava vrši i uredsku kontrolu prilikom prijema i obrade poreskih prijava i u određenoj mjeri daje inpute za terensku kontrolu. Nadležne ispostave Poreske uprave FBiH, po osnovi konačnih i izvršnih rješenja o dodatno utvrđenim obavezama, te na osnovi prijavljenih, a

⁶⁴ Sl. novine FBiH, broj 33/02, 28/04, 57/09, 40/10, 27/12, 7/13, 71/14 i 91/15

⁶⁵ Sl. novine FBiH, broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14 i 46/16

neplaćenih obaveza, poduzimaju mjere naplate dužnih obaveza, u skladu sa propisanim procedurama.

Poreska uprava Republike Srpske je nadležna i za utvrđivanje poreske obaveze u skladu sa zakonom, vršenje kontrole zakonitosti i pravilnosti primjene poreskih propisa, uključujući obračun i uplatu direktnih poreza i kamata. Navedene postupke sprovodi putem organizacionih jedinica u sjedištu i sedam (7) područnih centara. U Sjedištu je nadležan Sektor za kontrolu, istrage i obavještajne poslove, a u čijem su sastavu Odjeljenje za kontrolu velikih poreskih obveznika, Odjeljenje za istrage i obavještavanje i Odjeljenje za upravljanje rizikom, dok su u područnim centrima nadležna odjeljenja za kontrolu.

Strategiju rada Poreske uprave Republike Srpske donosi direktor Poreske uprave sa jasnim smjernicama u kojem pravcu Poreska uprava treba da teži u narednom strateškom periodu. Ona predstavlja polaznu osnovu za praćenje ostvarivanja planiranih ciljeva u periodu implementacije strategije. Poreska kontrola vrši se na osnovu godišnjeg i mjesecnog plana, odnosno vanrednog plana, koji donosi direktor Poreske uprave, a koji je zasnovan na procjeni rizika poreskog obveznika, kao i procjeni uticaja poreske kontrole na efikasnost naplate poreza u određenim djelatnostima.

Godišnji plan kontrola sačinjava se na osnovu izvršene sveobuhvatne analize kontrola (rezultata izvršenih kontrola prethodnih godina i broja raspoloživog ljudskog resursa) po područnim centrima i sjedištu poreske administracije i ciljeva odjeljenja za kontrolu.

Na osnovu godišnjeg plana prave se mjesecni operativni planovi. Operativni-mjesecni plan kontrola donosi se u tekućem za naredni mjesec koji sadrži određene podatke o konkretnom poreskom obvezniku. Pomoćnik direktora područnoga centra i načelnik Odjeljenja za kontrolu dužni su da pripreme prijedlog operativnog mjesecnog plana kontrole i dostave ga u sjedište Uprave - načelniku Odjeljenja za upravljanje rizikom u Sektoru za kontrolu, istrage i obavještajne poslove, i to do 25. u mjesecu, za naredni mesec. U Odjeljenju za upravljanje rizikom vrši se analiziranje dostavljenih prijedloga, kao i analiza drugih poreskih obveznika, te se sačinjava završni prijedlog operativnog mjesecnog plana kontrole. Nakon usvajanja mjesecnog plana na eksternom sajtu poreske administracije objavljuje se spisak poreskih obveznika kod kojih se planira vršenje kontrole.

U toku mjeseca može se izvršiti dopuna mjesecnog plana dobijanjem raznih zahtjeva da se zbog hitnosti izvrši vanredna kontrola u navedenom mjesecu i u tom slučaju se izrađuje dopuna mjesecnog plana i isti je postupak kao i kod izrade redovnog mjesecnog plana.

Kod odabira poreskih obveznika za kontrolu početna tačka je segmentacija poreskih obveznika prema visini prihoda na velike poreske obveznike i ostale, zatim utvrđivanje sektora privredivanja i poreskih pitanja, kako bi se stvorile logične grupe poreskih obveznika i pratilo njihovo izvršavanje poreskih obaveza. Kontrola obračuna, prijave i uplate poreza vrši se uredskom kontrolom i u postupcima inspekcijskih nadzora na temelju uvida u knjigovodstvenu dokumentaciju poreskih obveznika.

Postoje četiri zakonom uređene vrste poreskih kontrola: a) uredska kontrola, b) terenska kontrola, c) posebna kontrola, d) kontrola neregistrovanog subjekta, na osnovu odredbi (članovi 78 – 90).

Uredska i terenska kontrola predstavljaju postupak provjere i utvrđivanja zakonitosti i pravilnosti prijavljivanja i plaćanja poreske obaveze. Posebna kontrola obuhvata kontrolu prijavljivanja obveznika doprinosa u Jedinstvenom sistemu registracije, kontrole i naplate doprinosa u skladu sa Zakonom o poreskom postupku i kontrolu primjene zakona kojim se uređuju fiskalne kase. Posebna kontrola ne obuhvata kontrolu zakonitosti prijavljivanja, utvrđivanja i izmirivanja poreskih obaveza.

Kontrola neregistrovanog subjekta podrazumijeva inspekcijski nadzor nad primjenom propisa kojima se uređuju opšti uslovi obavljanja djelatnosti kao što su registracija subjekta, odobrenje za rad, rješenje, saglasnosti i drugo odobrenje nadležnih institucija. Kontrolu velikih poreskih obveznika vrše inspektorji Sektora za kontrolu, istrage i obavještajne poslove. Kriterijum za određivanje velikih obveznika propisani su Pravilnikom o kriterijumima za određivanje velikih poreskih obveznika. Kontrolu ostalih obveznika vrše inspektorji Odjeljenja za istrage i obavještavanje i inspektorji Odjeljenja za kontrolu u područnim centrima. Kontrolu prijavljivanja obveznika doprinosa u Jedinstvenom sistemu i kontrolu neregistrovanog subjekta vrše inspektorji Poreske uprave, Republičke uprave za inspekcijske poslove i Republičke uprave za igre na sreću. Kontrolu primjene zakona kojim se uređuju fiskalne kase vrše inspektorji Odjeljenja za kontrolu u područnim centrima.

U Brčko Distriktu BiH, u skladu sa članom 30. Zakona o Poreskoj upravi BDBiH⁶⁶, svrha kontrole je provjera tačnosti i blagovremenosti obračuna i uplate poreskih i drugih propisanih obaveza poreskog obveznika putem poreske prijave, osnovne i pomoćne dokumentacije, robe i sirovina, uposlenosti radne snage i drugih dokaza do kojih Poreska uprava BDBiH dođe u vršenju svojih aktivnosti.

Poreska kontrola u Poreskoj upravi BDBiH sastoji se od uredske i terenske kontrole organizovane u okviru dva sektora. U skladu sa Uputstvom o radu poreske administracije prijedlog godišnjeg plana inspekcijskih kontrola priprema šef Sektora eksterne kontrole zajedno sa glavnim inspektorima. Osnov za izradu prijedloga godišnjeg plana predstavljaju raspoloživi podaci za procjenu rizika o poštivanju propisa poreskih obveznika, eksterne informacije, saznanja i stečena iskustva sektora.

Prijedlog godišnjeg plana dostavlja se direktoru poreske administracije na odobravanje. Na osnovu odobrenog mjesecačnog plana kontrole, glavni inspektor sačinjava pojedinačne naloge za kontrolu. Glavni inspektori su dužni da prate status predmetne kontrole i da vode računa da li se poštuje ažurnost u provođenju postupka.

Kontrola obračuna, prijave i uplate poreza vrši se uredskom kontrolom i u postupcima inspekcijskih nadzora na osnovu uvida u knjigovodstvenu dokumentaciju poreskog obveznika i evidencija Poreske uprave BDBiH. Na osnovu činjeničnog stanja utvrđenog u postupcima inspekcijskog nadzora sačinjava se zapisnik o inspekcijskom nadzoru i donosi rješenje o dodatno utvrđenim poreskim obavezama.

Kompletiranjem materijalnih činjenica iz predmeta kontrole pristupa se izradi zapisnika koji, prije nego što se uruči poreskom obvezniku, prosljeđuje glavnom inspektoru na davanje saglasnosti na zapisnik. Nakon što je data saglasnost glavnog inspektora, zapisnik se dostavlja poreskom obvezniku. Ukoliko obveznik uloži prigovor na zapisnik, inspektor je dužan da u roku od tri dana zakaže usmenu raspravu kako bi se dala mogućnost istom da se izjasni o konstatacijama u zapisniku. Nakon provedene usmene rasprave komisija sačinjava zapisnik i donosi rješenje. Kada je poreski obveznik saglasan sa zapisnikom ili u zakonskom roku nije uložio prigovor, na osnovu

⁶⁶ Sl. glasnik BDBiH, broj 3/02, 42/04, 8/06, 3/07, 19/07, 2/08 i 06/13

utvrđenog činjeničnog stanja, inspektor će donijeti rješenje kojim će naložiti knjiženje i uplatu dodatno utvrđenih obaveza i dati uputstvo o otklanjanju nepravilnosti.

Poreska uprava BDBiH po osnovi konačnih i izvršnih rješenja o dodatno utvrđenim obavezama, te na osnovi prijavljenih, a neplaćenih obaveza, poduzima mjere naplate dužnih obaveza, u skladu sa propisanim procedurama.

Funkcioniranjem međusobno neuvezanih poreskih uprava u BiH sa postojanjem brojnih poreskih propisa otvara se prostor za utaju poreza i poresku evaziju, sa posljedicama na fiskalnu disciplinu što pogoduje stvaranju mnoštva problema ekonomskog, pravnog pa i sociološkog karaktera. Upravljanje porezima u BiH je otežano zbog nepostojanja holističkog pristupa upravljanju poštivanjem propisa poreskih obveznika, jer je poreski sistem u BiH u ovom trenutku heterogen, nepovezan i nejedinstven i dovodi do neujednačenog poreskog okruženja u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Disktriktu BiH. Zajednička ocjena mogla bi sa dati za sve poreske administracije je da su poreske kontrole suviše površne, uslijed nedostatka sistemskih podataka iz poreskog sistema, reaktivne i neusmjerene, uglavnom sa akcentom na formalnom prikazu aranžmana i verifikaciji transakcija, umjesto na analizi osnovne ekonomske stvarnosti i ne sprovode se posebni programi kontrole. Kada dođe do deregistracije u jednoj poreskoj upravi, nema konzistentne komunikacije o tome sa drugim upravama. Poreski obveznici mogu biti predmet više kontrola sa više strana, ne samo u istoj godini, nego povremeno, u isto vrijeme. Osnovni problemi se iskazuju kroz nepostojanje jedinstvene poreske kartice za datog poreskog obveznika i nemogućnost automatskog upoređivanja podataka i vršenja analize u oblasti poštivanja propisa i mjerena učinka na nivou BiH sa nemogućnošću vršenja analize po sektorima (djelatnostima), po vrstama prihoda. Isto tako ograničena je mogućnost praćenja aktivnosti obveznika u drugom entitetu/distriktu npr. promet preko fiskalnih kasa u slučaju obveznika sa poslovnim jedinicama u drugom entitetu a također je nemoguće sistemski pratiti pravna lica sa sjedištem u jednom entitetu i poslovnim jedinicama u drugom npr. poreski obveznik iz RS ima poslovne jedinice u FBiH, koje nisu oporezovane za ostvarenu dobit, dok su u obrnutom slučaju poslovne jedinice u RS oporezovane. Procjene rizika za poreske prihode odvojeno sprovode sve poreske uprave. Najozbiljnije je pitanje nepostojanja mogućnosti pristupa podacima o privatnim računima u bankarskom sektoru jer u postupcima kontrola ne uzima se u obzir privatna imovina.

Intenzivna i brza razmjena informacija između poreskih administracija je ključni element u cilju jačanja poreske discipline i vjerovatno u velikoj mjeri utiče na pojavu različitih poreskih zloupotreba koje mogu rezultirati poreskom evazijom. Podaci iz finansijskih izvještaja a tu spadaju bilans stanja, bilans uspjeha i drugi finansijski izvještaji moraju biti na raspolaganju svim upravama, redovno i u automatskom obliku i podaci o velikim gotovinskim i sumnjivim transakcijama (jedinica za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma). Pravo na pristup podacima poreskim upravama od drugih javnih institucija isto tako trebalo bi uspostaviti a to uključuje finansijske institucije i banke, sudske registracije privrednih društava i drugih poreskih obveznika, opštinske baze podataka o registrovanim poduzetnicima, zavod za statistiku, podaci o članstvu strukovnim tijelima, vlasništvo nad nekretninama prodaja i kupovina (katastri i opštinske administracije nadležne za poreza na imovinu), podaci o registraciji luksuznih roba jahte i putnička i motorna vozila u policijskim administracijama. Kada bi se rizici bolje poznavali, mogao bi se koristiti veći broj instrumenata za obezbjeđivanje poreske discipline. Uspostava procesa razmjene podataka zasnovanog na procesu rizika (razmjena informacija o rizicima, vrsti, procjeni vjerovatnoće i uticaja rizika), uz odgovarajuću tehniku za sistemsko utvrđivanje rizika i sprovođenje svih potrebnih mjera za ograničavanje izloženosti riziku, može doprinijeti boljoj i efikasnijoj aktivnosti na suzbijanju poreske evazije, posebno radi:

- Jedinstvenog pristupa u radu sa poreskim obveznicima,
- Profiliranja i identifikovanja rizičnih poreskih obveznika,
- Pravovremenosti kontrola, pristupa optimalnoj upotrebi resursa u kontroli, eliminisanja duplih i nekoordinisanih kontrola i povećanje efikasnosti u sprovođenju inspekcijskih kontrola,
- Povećanja naplate javnih prihoda i podizanja poreske discipline na viši nivo od postojećeg.

Za sada je nivo razmjene podataka u BiH za svakog poreskog obveznika, pojedinačno, bez mogućnosti preuzimanja podataka u izvještajnim oblicima, što bi pridonijelo efikasnijoj i efektivnijoj upotrebi podataka u cilju poboljšanja otkrivanja slučajeva utajenih poreza.

Kada bi se rizici bolje poznavali, mogao bi se koristiti veći broj instrumenata za obezbjeđenje poreske discipline. Ključ djelotvorne kontrole je u jedinstvenom sagledavanju poreskih obveznika i njegovog odnosa prema ispunjenju poreskih obaveza. Nije moguća djelotvorna kontrola bilo koje

vrste poreza, ako ne postoji pristup ključnim podacima u poreskim sistemima. Radi ostvarenja navedenog cilja neophodan je jedinstven pristup kontrolama, nezavisno od toga koje predmet kontrole i nezavisno od stepena znanja i radnog iskustva inspektora i drugih službenika koji učestvuju po bilo kom osnovu u vršenju kontroli ili nekih drugih provjera. Da bi se cilj ostvario, potreban je širok spektar aktivnosti i metodološki pristup kontrolama sa jasnim određenjem postupaka kontrole, kako bi se sve radne aktivnosti sistematski izvršile u najboljem mogućem profesionalnom postupku.

Neki poreski obveznici propuštaju izvršiti svoje obaveze, što iz neznanja i nemara ili namjerno, ali i uslijed određenih slabosti poreske uprave. Kako bi se spriječile ove pojave ili kako bi se procenat njihovog pojavljivanja sveo na najmanju moguću mjeru poreske uprave trebaju imati sistemske strategije, a ne „ad hoc“ mjere i organizaciju pomoću kojih bi se mogao osigurati najmanji mogući stepen poreske nediscipline ili poreske prevare. On strane inostranih kompanija fragmentarnost fiskalnog sistema BiH smatra se preprekom za strana ulaganja, a od strane domaćih kompanija faktorom slabije konkurentnosti.⁶⁷ Ovakvo stanje ne doprinosi konkurentnosti kompanija iz realnog i javnog sektora, nego naprotiv izaziva nesigurnost kod poreskih obveznika i investitora. Poreski obveznik koji traži povrat po osnovu jednog poreza, može imati neizmirene poreske obaveze po osnovu drugog poreza. Ovo ne doprinosi efikasnosti poreskih autoriteta, niti poreskoj disciplini. Širim sagledavanjem uloge kontrole u sprečavanju poreske evazije, kontrole bi bile djelotvornije, rad poreskih administracija bi bio efikasniji, a troškovi poreskih obveznika manji.

2.5.3 Opšta poreska politika u Bosni i Hercegovini po pitanju određivanja transfernih cijena

Transferne cijene (engl. transfer pricing), neki ih nazivaju „sumnjivim cijenama“ su jedno od složenijih pitanja u postupku oporezivanja. Agresivno poresko planiranje radi neplaćanja ili znatnog umanjenja poreskih obaveza iskorištavanjem razlika u poreskim sistemima od strane poreskih obveznika posebno u pogledu transfernih cijena da se smanje ili izbjegnu poreska davanja su stalni rizici za svaku poresku administraciju. Prikrivanje ostvarene dobiti kroz transferne cijene povezanih lica sa zavisnih na matično preduzeće (prebacivanje profita), premještanje sjedišta firme i otvaranje podružnica, troškovi reprezentacije, revalorizacija sredstava, uvećana amortizacija ili

⁶⁷ EBRD, „Transition report 2011, Recovery and Reform“, UK London, 2011, Foreign Investors Council, „White Book“-2009, www.fic.ba.

uvećani troškovi, nepokrivene (fiktivne) isplate naknada za rad su samo neki od korištenih oblika poreske evazije. Transferne cijene imaju implikacije direktno na poreske obaveze, u oblasti poreza na dobit (transakcije između pravnih i fizičkih lica) i poreza na dohodak (transakcije kod preduzetnika), koje se odvijaju između povezanih lica. Ako se transferne cijene ne formiraju po tržišnim uslovima, između povezanih lica, u velikoj mjeri postoji mogućnost umanjivanja plaćanja poreske obaveze. Dužnost poreskog obveznika ja da ako ima transakcije sa povezanim licima, da uveća poresku osnovicu za razliku između realiziranih i tržišnih cijena. Poreski propisi o transfernim cijenama nalaze se u svim zemljama regije.

U Federaciji BiH oblast transfernih cijena je uređena Zakonom o porezu na dobit (članovima 44. 45. i 46.) i Pravilnikom o transfernim cijenama.⁶⁸ Zakonom o porezu na dobit propisano je da poreski obveznik koji učestvuje u transakciji s povezanim licem mora da utvrdi svoju oporezivu dobit na način koji je u skladu s principom van dohvata ruke. Pored zakona, oblast transfernih cijena je uređena je posebnim Pravilnikom o transfernim cijenama FBiH. Pravilnikom su detaljno uređene metode transfernih cijena, utvrđivanje transfernih cijena (analiza usporedivosti, funkcije, rizici, usluge itd), i dokumentovanje transakcija sa povezanim licima.

Uslovi transakcija s povezanim licima se ne smiju razlikovati od uslova koji bi bili primijenjeni između nezavisnih lica u usporedivim transakcijama provedenim pod uporedivim okolnostima. Pojam povezana lica podrazumijeva bilo koja dva lica ukoliko jedno lice djeluje ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama drugog lica ili ukoliko oba djeluju ili će vjerojatno djelovati u skladu sa smjernicama, zahtjevima, prijedlozima ili željama trećeg lica, bez obzira na to da li su te smjernice, zahtjevi, prijedlozi ili želje saopšteni. Povezanim licima se smatraju posebno sljedeća lica:a) bračni i vanbračni drug, potomci usvojenici i potomci usvojenika, roditelji, usvojenci, braća i sestre i njihovi potomci, djedovi i nene i njihovi potomci kao braća i sestre i roditelji bračnog ili vanbračnog druga; b) pravno lice i svako fizičko lice koje posjeduje neposredno ili posredno 25 ili više procenata vrijednosti ili broja dionica ili glasačkih prava u tom pravnom licu; c) dva ili više pravnih lica ukoliko jedno fizičko lice ili treće lice posjeduje direktno ili indirektno 25 ili više procenata vrijednosti ili broja dionica ili glasačkih prava u svakom pravnom licu (član 44. Zakona o porezu na dobit FBiH). Metode transfernih cijena

⁶⁸ Sl. novine FBiH, broj 67/16

su: metoda usporedivi nekontroliranih cijena; metoda cijene koštanja uvećane za uobičajenu zaradu, metoda preprodajne cijene, metoda podjele dobiti; metoda transakcijske neto marže i bilo koja druga metoda, pod uslovom da se nijedna od navedenih ne može primjeniti (član 45.).

Po pitanju dokumentacije, poreski obveznik je dužan u trenutku podnošenja svoje poreske prijave imati dokumentaciju o transfernim cijenama koja sadrži dovoljno informacija i analizu da se potvrdi da su uslovi njegovih transakcija s povezanim licima u skladu s principom van dohvata ruke. Na zahtjev Poreske uprave dužan je istu dostaviti u roku od 45 dana (član 46.). Poreski obveznik uz poresku prijavu koju dostavlja jednom godišnje, do 31. marta tekuće za prethodnu godinu, dužan je dostaviti i pregled transakcija sa poveznim licima na obrascu–TP 902. (član 92. Pravilnika o transfernim cijenama FBiH). Pored toga za poreskog obveznika koji ima transakcije sa povezanim licima unutar teritorije FBiH, omogućeno je uklanjanje dvostrukog oporezivanja tih transakcija, te je predviđen obrazac TP–900 (član 95.). Pravilnikom o transfernim cijenama je predviđen i Country by Country izvještaj–Obrazac TP–900, koji sadrži i Uputstvo o popunjavanju. Isti je preuzet u cijelosti iz BEPS akcionog plana, s tim da je njegova primjena odgođena do 01.01.2018. godine (član 91.).

Zakonom o porezu na dobit Republike Srpske uređene su transakcije između povezanih lica, odnosno pravila o transfernim cijenama, gdje je propisano šta se smatra transfernom cijenom, povezanost lica, metode za utvrđivanje usklađenosti transakcija, kao i potrebna dokumentacija o transfernim cijenama. Također, donesen je i Pravilnik o transfernim cijenama i metodama za njihovo utvrđivanje⁶⁹, u čijem prilogu je objavljena forma i sadržaj godišnje prijave kontroliranih transakcija. U skladu sa članom 31. Zakona o porezu na dobit, transfernom cijenom smatra se cijena nastala u vezi sa transakcijom sredstava i stvaranjem obaveza između povezanih lica. Jedno lice je povezano sa drugim kada to lice učestvuje neposredno ili posredno u upravljanju, kontroli ili kapitalu tog drugog lica ili kada isto lice ili ista lica učestvuju neposredno ili posredno u upravljanju, kontroli ili kapitalu oba lica. Lice učestvuje neposredno ili posredno u upravljanju, kontroli ili kapitalu drugog lica kada to lice posjeduje neposredno ili posredno najmanje 25% akcija ili udjela u drugom pravnom licu ili kada to lice ima faktičku mogućnost da kontroliše poslovne odluke drugog lica. Lice ima faktičku mogućnost kontrole nad poslovnim odlukama

⁶⁹ Sl. glasnik Republike Srpske, broj 47/16

drugog lica kada: 1) ima ili kontroliše 25% ili više glasačkih prava u drugom pravnom licu, 2) ima kontrolu nad sastavljanjem odbora direktora drugog pravnog lica, 3) ima pravo na učešće u dobiti drugog lica od 25% ili više, 4) je član porodice ili povezano lice sa članom porodice ili 5) na drugi način ima faktičku kontrolu nad poslovnim odlukama drugog lica. Članovima porodice iz stava 4. tačka 4) ovog člana smatraju se: bračni i vanbračni supružnici, djeca i usvojenici, roditelji i usvojenci, braća i sestre, odnosno srodnici u pravoj liniji bez obzira na stepen, u pobočnoj liniji do trećeg stepena, kao i tazbinsko srodstvo do drugog stepena.

U skladu sa članom 32. Zakona, poreski obveznik koji ima jednu ili više transakcija sa povezanim licima dužan je da utvrdi svoju oporezivu dobit na način koji je u skladu s principom „van dohvata ruke“. Poreska osnovica poreskog obveznika koji ima jednu ili više transakcija sa povezanim licima u skladu je sa principom „van dohvata ruke“, ukoliko se uslovi pod kojima se transakcije sa povezanim licima obavljaju ne razlikuju od uslova koji bi postojali između nepovezanih lica u usporedivim transakcijama obavljenim pod usporedivim okolnostima. Transakcija između nepovezanih lica iz stava 2. ovog člana je usporediva sa transakcijom između povezanih lica: 1) kada ne postoje značajne razlike između transakcija koje bi mogle da materijalno utiču na finansijski indikator koji se ispituje u skladu sa odgovarajućom metodom za provjeru transfernih cijena ili 2) kada je, uprkos postojanju značajnih razlika iz tačke 1) ovog stava, razumnim preciznim prilagođavanjima relevantnog finansijskog indikatora eliminisan efekat takvih razlika.

Ukoliko uslovi transakcije sa povezanim licem nisu u skladu s principom „van dohvata ruke“, Poreska uprava će povećati poresku osnovicu poreskog obveznika tako što će ili povećati oporezivi prihod ili smanjiti priznate rashode da bi se ostvarila usklađenost sa principom „van dohvata ruke“. Za utvrđivanje usklađenosti transakcija između povezanih lica sa principom „van dohvata ruke“, saglasno sa članom 33., koristi se jedna od sljedećih metoda: 1) metoda uporedive cijene na tržištu, 2) metoda cijene koštanja uvećana za uobičajenu zaradu (metoda troškova uvećanih za bruto maržu), 3) metoda preprodajne cijene, 4) metoda transakcione neto marže, 5) metoda podjele dobiti, 6) bilo koja druga metoda kojom je moguće utvrditi cijenu transakcije po principu „van dohvata ruke“, pod uslovom da primjena metoda navedenih u t. 1) do 5) ovog stava nije moguća. Izuzetno od stava 1. člana 33., prilikom utvrđivanja cijene transakcije po principu „van dohvata ruke“, može se koristiti i kombinacija više metoda, kada je to potrebno.

Što se tiče dokumentacije, članom 34. propisano je da poreski obveznik, koji ima transakcije sa povezanim licima, obavezan je da u vrijeme podnošenja poreske prijave poreza na dobit posjeduje dokumentaciju o transfernim cijenama, koja sadrži dovoljno podataka i analize na osnovu kojih se može potvrditi da su uslovi transakcija sa povezanim licima u skladu sa principom „van dohvata ruke“. Poreski obveznik dužan je da dokumentaciju i analize o transfernim cijenama iz stava 1. ovog člana dostavi Poreskoj upravi u roku od 30 dana od dana prijema zahtjeva Poreske uprave za njenu dostavu. Poreski obveznik koji ima transakcije sa povezanim licem u iznosu iznad praga koji propiše ministar, dužan je da podnese godišnju prijavu kontroliranih transakcija. Članom 13. stav 1. Pravilnika o transfernim cijenama i metodama za njihovo utvrđivanje propisano je da, ukoliko ukupan iznos kontroliranih transakcija (uključujući kredite i zajmove) poreskog obveznika u poreskoj godini prelazi 700.000 KM, poreski obveznik ima obavezu da podnese Poreskoj upravi godišnju prijavu kontroliranih transakcija. Prilikom određivanja ukupnog iznosa transakcija nije dozvoljeno prebijati prihode i rashode.

U Brčko Distriktu BiH u skladu s odredbama člana 9. Zakona o porezu na dobit BDBiH, transfernom cijenom smatra se cijena nastala u vezi sa transakcijama sredstava ili stvaranjem obaveza između povezanih lica. S tim u vezi, poreski obveznik je dužan da u poreskom bilansu posebno prikaže vrijednost transakcija između povezanih lica po transfernim cijenama i cijenama koje bi se ostvarile na tržištu u uslovima slobodne konkurencije po principu „van dohvata ruke“. Definicija povezanog lica utvrđena je članom 2. Zakona o porezu na dobit BDBiH i članom 34. Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit BDBiH.

Kod utvrđivanja i procjene da li su transakcije sredstvima i stvorene obaveze između povezanih lica ugovorene po tržišnim cijenama, koriste se slijedeće metode: 1) metoda uporedive tržišne cijene po kojoj se cijena, u vezi izvršenja transakcije sa sredstvima ili stvorenom obavezom upoređuje sa cijenom u tržišnim uslovima za istu ili sličnu transakciju, te ukoliko je moguće upoređivanje i analiza cijena, ova metoda ima prednost nad ostalim metodama; 2) metoda neto dobitka po kojoj se ispituje ostvarena dobit na neku osnovu kao što su: ukupni troškovi–prihod od prodaje, imovina ili vlastiti kapital koje jedno lice ostvaruje u poslovima s jednim ili više povezanih lica; 3) metoda trgovačkih cijena po kojoj se utvrđuje cijena nabavljenе robe od povezanih lica prodaje nepovezanim licima i tako utvrđena cijena umanjuje se za odgovarajuću bruto trgovačku maržu koja se može postići u tržišnim uslovima; 4) metoda dodavanja bruto dobiti

na troškove po kojoj se prvo određuju troškovi koje je imalo jedno lice koje je proizvode prodalo drugom povezanom licu nakon čega se na tako utvrđene troškove dodaje odgovarajuća bruto dobit koja se može ostvariti u tržišnim uslovima i dobijeni iznos je cijena po kojim se proizvodi mogu biti nabavljeni od nepovezanog lica; 5) metoda podijele dobiti po kojoj se eliminišu efekti posebnih uslova na dobit između povezanih lica. Eliminacija efekata odnosi se na utvrđivanje podjele dobiti koju bi nepovezano lice ostvarilo sudjelovanjem u jednoj ili više transakcija. Gubitak koji nastaje u transakcijama između povezanih lica ne može se odbiti od poreske osnovice.

Kada se radi o poreskim utajama i gubitku poreskih prihoda od transfernih cijena, objektivno ta vrsta rizika je relativno niska, uglavnom zbog niskog nivoa direktnih poreza u Bosni i Hercegovini (visina poreskog opterećenja), odnosno slabog prisustva većih međunarodnih kompanija u vidu povezanih društava u BiH, kao i društava u inostranstvu čiji su osnivači rezidenti BiH.

2.6 Procjena poreske evazije i poreskog jaza

Zbog ukupnog značaja poreza za funkcioniranje društva, postoji stalna težnja da se preispituje i mjeri efikasnost prikupljanja poreza a samim tim veliki je izazov procjene poreske evazije i poreskog jaza. Pitanje poreske evazije i poreskog jaza važno je za svaku poresku administraciju radi dobivanja uvida u odsudstvo poreske discipline i analiziranja potencijalnih rizika. Kvantifikacije finansijskih gubitaka je važno radi ustanavljanja šireg konteksta i osnovnih trendova koji utiču na poresku evaziju i jaz. Procjene bi trebale dati podatak koliko bi se trebalo naplatiti poreza u uslovima kada bi svi obveznici u potpunosti izmirili svoje obaveze u skladu sa važećim poreskim propisima. Poreske uprave moraju redovno pratiti potencijalne gubitke prihoda od poreske evazije, izbjegavanja plaćanja poreza i drugih slučajeva nepreciznog izvještavanja.⁷⁰ Ne postoji saglasnost oko toga kako bi trebao izgledati efikasan sistem prikupljanja poreza. Analiza poreskog jaza ukazuje na sivu, neposmatranu ili skrivenu ekonomiju kao prisutno pitanje koje nastavlja da narušava naplatu prihoda.

Glavna poteškoća u analizi poreske evazije je nedostatak relevantnih, usporedivi i pouzdanih tumačenja informacija o poštivanju i sprovodenju poreskih propisa od strane poreskih obveznika. Relevantnost informacija podrazumijeva da informacija odgovara svrsi za koju je potrebna korisniku. Usporedivost informacija podrazumijeva mogućnost donošenja zaključaka na osnovu

⁷⁰ www.tadat.org, module 8, Accurate reporting in declarations. POA-6.

međusobnog poređenja informacija, a pouzdanost se ogleda u njenoj vjerodostojnosti i potpunosti kod tumačenja istih. Uostalom, poreska evazija je ilegalna, a pojedinci imaju jak poticaj da prikriju svoje nelegalnosti, s obzirom na finansijske i druge kazne koje su izriču pojedincima koji namjerno izbjegavaju poreske obaveze (Alm, 2012 b, str.56).

Poreske administracije redovno trebaju da rade sveobuhvatne analize naplaćenih prihoda i potencijalnih prihoda koji su izgubljeni od poreske evazije, legalnog izbjegavanja poreskih obaveza i drugih slučajeva netačnog izvještavanja od strane poreskih obveznika.

Nedavna nastojanja da se obezbijedi poštivanje poreskih propisa u grupama određene populacije kao što su pojedinci koji su vlasnici velikog bogatstva odnosno vlasnici kompanija sa pravima upravljanja, nailaze na značajne prepreke, pošto je potrebno ispitati i njihove lične prihode da bi im se utvrdila odgovarajuća poreska obaveza. Izrada studija o izračunu poreskog jaza koje se sprovode služe za identifikovanje rizičnih područja (grube procjene gubitka prihoda) na osnovu kojih se sačinjavaju programi poštivanja i sprovođenja poreskih propisa. Utaja i izbjegavanje poreza nisu jedini krivci za nastanak poreskog jaza; njemu doprinose i drugi faktori kao što su administrativne pogreške i stečajevi. Međutim, statistički podaci o poreskom jazu jasno govore o razmjerima namjernog izbjegavanja poreza.⁷¹

Fuest i Riedel (2009:15), definišu poreski jaz kao razliku između prihoda koji bi bili prikupljeni u savršenom svijetu uz potpuno poštivanje poreskih propisa i prihoda koji su stvarno prikupljeni. Imati posmatrane poreske prihode, je ključna komponenta za mjerjenje poreskog jaza radi dobijanja neosmatrane „teorijski“ ili hipotetički poreske osnove i prihoda koji bi se trebali očekivati bez poreske evazije i izbjegavanja plaćanja poreza (Gemmell, Hasseldine, 2014, str.279). Porez koji bi trebao biti plaćen obuhvaća porez koji nije plaćen zbog izbjegavanja plaćanja (utaje), prijavljeni ali neplaćeni porez, umanjeni porez kao rezultat pogrešnog shvaćanja poreskih propisa i dr. (Sandford, 1997). Poreski gubitak ili jaz predstavlja razliku između teorijske poreske obaveze i stvarno naplaćenog poreza. Teorijski porez predstavlja iznos poreza koji bi bio naplaćen u određenom vremenskom periodu pod uslovom da svi poreski obveznici u cjelini izmire obaveze u skladu sa poreskim propisima. Poreski jaz najvećim dijelom posljedica je utaje poreza pa se stoga ova dva termina često poistovjećuju. Međutim, osim utaje poreza, poreski jaz sadrži i neke druge

⁷¹ Evropska komisija, poreska transparentnost u sprečavanju utaje i izbjegavanja poreza, Bruxelles, COM (2015) 136 final.

elemente kao što su prijavljeni, a neplaćeni porezi, izgubljeni poreski prihodi uslijed stečaja obveznika i dr., ali je njihov bilansni značaj po pravilu nizak (Krstić, Schneider, 2014). Poreski jaz u Sjedinjenim Američkim Državama poreska administracija (engl. Internal Revenue Service IRS), definiše jednostavno „To je razlika između poreza koje poreski obveznik treba da plati i što upravo plaća na dnevnoj osnovi“.⁷²

Prema statistici OECD, stvarno naplaćeni prihodi od PDV-a u EU predstavljaju samo 55% PDV prihoda koji bi se teoretski mogli ubrati, dok je u najvećim konkurentima EU situacija daleko bolja, u J. Koreji i Japanu 69%, u Švicarskoj 71%, a u Novom Zelandu čak 96% (OECD, 2014). Nadalje, većina literature koja se fokusira na mjerjenje poreskog jaza preko mjerjenja sive ekonomije ne pravi razliku između vrsta poreza. Uobičajeno je da se empirijski utvrđuje poreski jaz i dizajniran je da se identificira koliko ukupno nedostaje prihoda od poreza (Gemmell, Hasseldine, ibid., str.6-7).

Svaki poreski obveznik bi trebao da daje tačne i na vrijeme podatke o poreskoj obavezi koju je dužan da plati. S druge strane poreska administracija treba da ima mogućnost uvida u tačnost podataka koji se dostavljaju. Nesporno je da postoje oni poreski obveznici koji nisu spremni ili nisu u mogućnosti da dostave tačne informacije poreskom organu, a to se posebno odnosi u kontekstu poreske evazije. Suština problema je da se kroz prikupljanje podataka omogući relevantna procjena visine poreske evazije i poreskog jaza.

Za poresku evaziju ne postoji objektivan sistem ocjenjivanja (zasnovan npr. na procentu i sl.) što daje mogućnost da svako može izraziti sumnju na procjenu iste. Postoji stara izreka da nije moguće upravljati nečim što nije mjerljivo. Uspostava i procjena visine poreskog jaza kroz analizu statističkih podataka može nam dati odgovor koliko je potrebno uložiti velike i koordinirane napore kako bi se situacija promijenila nabolje. Mnoge zemlje vrše procjene poreskog jaza, neke unutar same poreske administracije, unutar ministarstva finansija ili putem istraživačkih instituta. Procjene visine poreskog jaza rade se na međunarodnom nivou, regionalnom ili kroz određene agencije. Primjera radi Evropska komisija mjeri PDV jaz za zemlje članice EU, međunarodni monetarni fond izrađuje analize PDV jaza u nekim zemljama unutar poreske administracije putem (RA-GAP) programa, a američki centar za poreske administracije (CIAT) priprema i analizira

⁷² http://irs.gov/pub/irs-utl/tax_gap_facts-figures.pdf

visinu PDV poreskog jaza za većinu Južnoamerički država. Potreba za odgovarajućim mjerjenjem i redovnom analizom poreskog jaza će posebno biti izražena prilikom ispunjavanja obaveza Bosne i Hercegovine na put ka članstvu EU.

2.6.1 Opis problema i zašto mjeriti poreski jaz i poresku evaziju

Empirijsko proučavanje mjerjenja poreske evazije može doprinijeti da se upotpuni informativna praznina radi značajnog doprinosa formulisanja i uspostave borbe protiv poreske evazije (represivne i preventivne mjere), pri tome unoseći transparentnost i odgovornost u taj proces. Bez saznanja o poreskom jazu, upravljanje naplate poreza postaje beskorisno. Primarni cilj svih poreskih administracija je naplata poreskih prihoda u skladu sa poreskim zakonskim propisima. Pojedini poreski obveznici propuštaju da izvršavaju zakonito svoje poreske obaveze, što iz neznanja, nemara ili namjerno, ali i uslijed određenih slabosti i nedostataka kod same poreske administracije. Poreske administracije iz tih razloga vrše mjerjenje poreskog jaza i poreske evazije kako bi osigurali i sveli na najveći mogući nivo poresku nedisciplinu ili poreske utaje.

Evropska komisija je 19.10.2014. godine je objavila najnovije istraživanje o poreskom jazu, koje pokazuje da je zbog nepridržavanja propisa ili neubiranja poreza u 2012 izgubljeno približno 177 milijardi EUR, što je jednako 16% ukupno očekivanog prihoda od PDV za 26 država članica.⁷³ U studiji istraživanja poreskog jaza (VAT Gap in the EU-28 Member States⁷⁴) se navodi da je PDV jaz u državama članicama EU u 2014 godini iznosio 160 milijardi Eura. Evropska komisija za preko granične PDV prevare procjenjuje da nanose štetu 50 milijardi Eura godišnje Evropskoj uniji.⁷⁵

Kao što je navedeno u izvještaju, vrijednost jaza PDV ne treba izravno povezivati sa prevarom i utajom jer navedeni iznos uključuje i učinke jednostavnih (statističkih ili izvještajnih) pogrešaka (npr. u statistici nacionalnih računa), te finansijske nesloventnosti i probleme u plaćanju. Međutim, kao što su jasno pokazale i druge studije, prevare u vezi sa PDV i nadalje su ozbiljan problem za države članice. Postoji tanka linija definisanja između poreske evazije i izbjegavanja plaćanja poreza, napraviti razliku između ova dva pojma je teško (Fuest, Riedel, 2009:5). Poreski jaz

⁷³ <http://ec.europa.eu/taxation-customs/common/publications/studies/index-en.htm>

⁷⁴ Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2016 Final Report Warsay, 23. August 2016 .

⁷⁵ European Commission Press relase VAT Action Plan: Commission presents mesures to modernise VAT in the EU. Brussels, 7. April 2016.

najvećim dijelom nastaje zbog poreskih utaja, ali može da se i odnosi i na prijavljene a neplaćene poreze, porezi koji se ne plate zbog insolventnosti, likvidacije ili stečaja poreskog obveznika, automatskog duga zaračunatog od strane poreskog organa, reprogramirani poreski dug, otpisa poreskog duga, naknadnog tereta prinude, statističkih grešaka i sl.

Poreski jaz je razlika između poreza koji se mora platiti i iznosa koji nacionalna nadležna tijela stvarno naplate. Utaja i izbjegavanje poreza nisu jedini krivci za nastanak poreskog jaza; njemu doprinose i drugi faktori kao što su administrativne pogreške i stečajevi. Međutim, statistički podaci o poreskom jazu jasno govore o razmjerima namjernog izbjegavanja poreza.⁷⁶ Poreska administracija mora voditi aktivnu brigu o poreskom jazu, jer je isti važan pokazatelj efikasnosti i efektivnosti i neadekvatno upravljanje po tom pitanju usporava poslovne funkcije administracije. Mjerenje poreskog jaza zahtijeva da se problem pogleda dosta šire i da se analize rade „osluškujući“ poreske obveznike po tom pitanju a ne oslanjajući se na ono što prezentiraju same poreske administracije.

Da bi se smanjio poreski jaz potrebno je efektivno djelovati na poresku evaziju. Poreska evazija je raširena pojava u Bosni i Hercegovini i iz razloga komplikovanog poreskog sistema. Na popisu zemalja u kojim je ocjenjivanja jednostavnost obračuna i plaćanja poreza Bosna i Hercegovina je na 151 mjestu⁷⁷, što znači da su zbog komplikovanosti poreskog sistema, poreski obveznici stimulirani da ga izbjegavaju umjesto da ga primjenjuju. U BiH ne postoji zvanična procjena poreske evazije i poreskog jaza, nedovoljna je primjena međunarodne regulative po pitanju mjerenja poreskog jaza, pa nije moguće mjeriti uspješnost u pogledu efikasnosti prikupljanja poreza. Iako postoje određeni pokazatelji efikasnosti koji se koriste u usporedbi efikasnosti poreskih sistema različitih zemalja, oni nisu pouzdani, jer je previše specifičnosti svakog od sistema da bi se mogli izvoditi egzaktni zaključci. Mnoge sektorske djelatnosti većinski, potpuno ili djelimično posluju na „crnom“ tržištu, i ne postoji segment koji nije ušao u paralelni sistem.

Poreska evazija u BiH je očigledna, poreski obveznici iskorištavaju jaz i zbog jurisdikcije, odnosno zbog postojanja više poreskih uprava gdje svaka sprovodi svoje nadležnosti za vrijeme

⁷⁶ Evropska Komisija, COM (2015), 136 , poreska transparentnost za sprečavanje utaje i izbjegavanje poreza.

⁷⁷ <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2015-low-resolution.pdf> (preuzeto 10.010.2016 god.)

registrovanja u istoj. Jedan broj poreskih obveznika stvaraju poreske obaveze u jednoj jurisdikciji, a zatim se sele u drugu. Postoji više razloga što poreske obveznici svoju aktivnost prebacuju u drugu jurisdikciju. Jedan od razloga mogu biti i zakonski propisi koji nisu istu u svim jurisdikcijama (poreske stope, osnovica oporezivanja).

2.6.2 Mjerenje poreske evazije

Postupak oporezivanja podrazumijeva da se cjelokupna poreska obaveza prijavljuje poreskoj upravi, na odgovarajući način, međutim, u praksi postoji značajno odstupanje između prijavljene poreske obaveze od strane poreskih obveznika i stvarne obaveze koja je trebala biti prijavljena. Kvantificiranjem opsega poreske evazije i izbjegavanja poreskih obaveza treba se pronaći način pouzdanog utvrđivanja opsega poreske evazije (poreske utaje i izbjegavanja plaćanja poreskih obaveza).

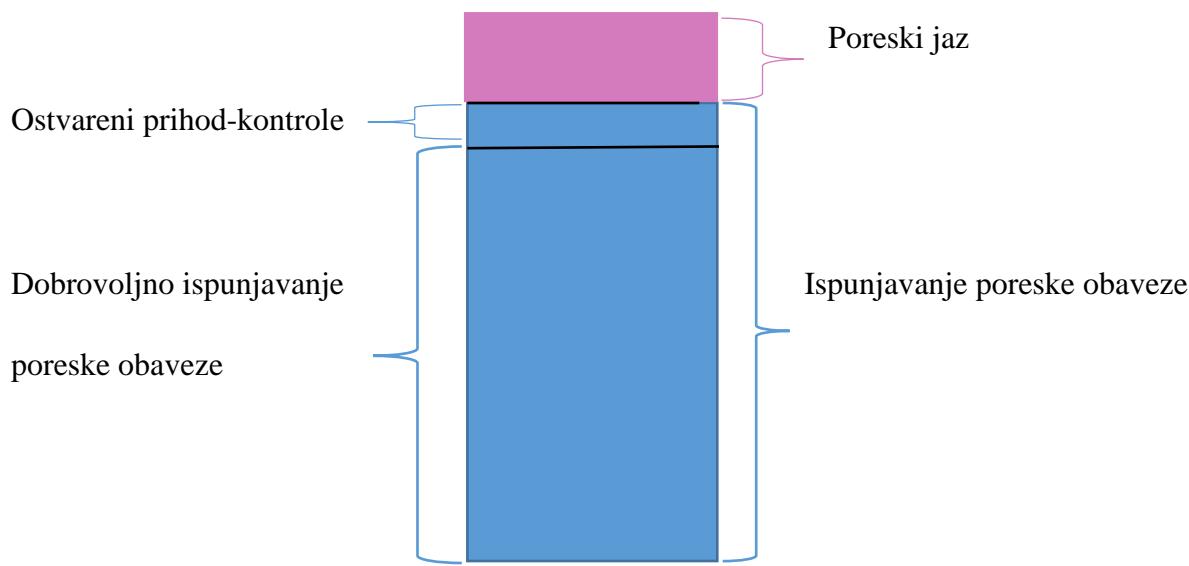
Prvi problem koji se susreće u svakom empirijskom istraživanju je analiza determinanti poreske evazije i procjena mjerenja neusklađenosti. Mjerenje ponašanja koje pojedinci pokušavaju sakriti je inherentno (Feige, Cebula, 2011, str.3). Svaki pokušaj mjerenja je donekle nesavršen iako određena fleksibilnost mora da bude dozvoljena kako bi pružene informacije zadovoljile kvalitativnu odliku relevantnosti, a svaka fleksibilnost jeste otvaranje prostora i za oportunističko oblikovanje rezultata. Ako postoji zahtijeva za određenim kompromisima to onda samo djelimično može da prikaže neku pojavu i ne postoji pouzdana metoda kojom bi se tačno moglo izračunati visina poreske evazije, zna se jedino pouzdano da postoji u većoj ili manjoj mjeri u svim državama. Prema dosadašnjim spoznajama nije moguće precizno kvantificiranje opsega same pojave poreske evazije, nije moguće precizno pokriti svu raznolikost privrednog života poreskih obveznika. Izračun poreskog jaza nema jednostavan put i nije jednostavan zadatak. Glavni dijelovi za izračun poreskog jaza su skriveni (STA, 2014, str.22). Univerzalni model mjerenja poreske evazije ne postoji i uniformna rješenja rijetko mogu da budu najpogodnija u svim okolnostima, jer je jasno da su neprikupljeni porezi uvijek iznad evidentiranih. Međutim, zbog nepostojanja uniformnog rješenja, ne treba odustati od pokušaja adekvatnog objektivnog mjerenja i praćenja samog fenomena poreske evazije, poresku evaziju treba sagledati integralno uz primjenu specifičnosti svake zemlje i da se pokuša izračunati i ono što se čini nemogućim, veličinu onoga što je skriveno. U ekonomiji postoji nekoliko metoda procjene razvijenih na principu „mjerenja nemjerljivog“

(Schneider, Enste, 2000). Ocjena visine poreske evazije je kompleksan zadatak koji treba da obuhvati mnoštvo faktora, (nema savršenog okruženja) i složenih analiza.

Alm (2011, str.20), iznosi osnovne zaključke o poreskoj evaziji: naučili smo mnogo u posljednjih 40 godina, ali još uvijek postoje velike praznine u našem razumijevanju. Zaista, i dalje treba pokušavati davati odgovore na mnoga osnovna pitanja o mjerenu i objašnjavanju poreske evazije i ta pitanja zahtijevaju mnoga dodatna istraživanja i činjenica je i da svaka prisutna fleksibilnost ima i svoje neželjene nus pojave. Koliko iznosi poreska evazija na nacionalnom i na lokalnom nivou? Da li veća poreska stopa podstiče ili obeshrabruje nivo poštivanja poreskih propisa? Koliko su efikasne sankcije i kazne? Kako su postavljene poreske kontrole, da li se kontrole najavljaju i kakva su očekivanja i pojedinačni odgovori na ta pitanja? Kakav je odnos troškova i benefita u spovođenju poreske politike i kakvi su distribucioni efekti smanjenja poreske evazije?

Jedan od uslova za mjerjenje evazije je uspostava kvalitetnih, zvaničnih i potpunih statističkih informacija i ekonomskih analiza, jer nepotpuni podaci mogu rezultirati da se donose pogrešne ocjene. Kod utvrđivanja stepena i karakteristika poreske evazije odmah se ističu dva problema, jedan je konceptualni a drugi je empirijski. Kod konceptualnog problema ističe se problem kada se tvrdi da je zakonita linija razdvajanja u praksi između poreske evazije i zakonitog načina poreske evazije veoma tanka i ta linija je u praksi često ne vidljiva. Ponekad sam poreski zakon nije jasan, a ponekad je zakon jasan ali poreska administracija zanemaruje određene aktivnosti po tom pitanju. Drugi problem je u tome što po svojoj prirodi poresku evaziju nije lako mjeriti (Slemrod, Yitzhaki, 2000, str.21-22).

Globalizacija i digitalizacija svjetske ekonomije rezultira je između ostalog nastankom problema mjerjenja visine poreske evazije, što nameće potrebu stalnog kreiranja novih mjera i postupaka. Tranzicijske zemlje postale su sve otvorene i tako postale izložene izazovima raznih međunarodnih operacija po pitanju oporezivanja. Bez obzira na sve, svaka zemlja treba da mjeri i procjenjuje visinu poreske evazije, jer nema automatskog rješenja problema i sve zavisi i od samog okruženja unutar zemlje.

Slika 2.6.1. Izračun poreskog jaza i šta čini poreski jaz (STA, 2014, str.20).

Slika 2.6.1. predstavlja strukturu ispunjenjenja poreske obaveze i prikazuje odnos koliko se poreza prikupi putem ispunjavanja poreske obaveze putem samoprijavljanja (plavi dio), koliko je to prikupljeno prihoda dobrovoljnim putem a koliko putem kontrole poreskih obveznika. Poreski jaz je iskazan svjetlom nijansom crvene boje (STA, 2014, str.19). Gubitak poreskih prihoda odnosi se na razliku između teorijske poreske obaveze i stvarno naplaćenog poreza. Mali dio, tj. gubitak poreskih prihoda odnosi se na razliku između teorijske poreske obaveze i stvarno naplaćenog poreza.

Mnoge zemlje putem poreskih administracija, ministarstva finansija ili putem istraživačkih institucija vrše mjerjenje visine poreske evazije. Švedska poreska administracija (STA) je istraživala kako se mjeri poreski jaz u Velikoj Britaniji i Danskoj, i kako mjerjenje koristiti za razvoj vlastitih potreba poreske administracije (STA, 2014, str.17). Mjerjenje obima poslovanja van zakonskih okvira i mjerjenje poreske evazije o strane države, obezbjeduje se da sve zainteresovane strane dobiju potrebne i pouzdane informacije a to doprinosi stvaranju transparentnog privrednog ambijenta a i sama koristi različite statističke pokazatelje i formuliše potrebne mjere u okviru ekonomske i finansijske politike. Ključno obilježje je, poreska evazija je skrivena od strane poreske administracije i državnih regulativa i procjena visine poreske evazije je izuzetno teška ali i izazovna posebno za ekonomiste. Osim toga, procjene se vrše i od strane

međunarodnih, regionalnih i bileteralnih agencija. Tako npr. Evropska komisija mjeri visinu poreskog jaza PDV zemalja članica EU, Međunarodni Monetarni Fond provodi analize i mjerenje u nekoliko zemalja putem podataka iz poreskih administracija putem (RA-GAP) programa, i Inter-Američkog centra poreskih uprava (CIATT) za većinu zemalja Latinske Amerike (TADAT, Filed Guide, 2015, str.81).

Postoje mnogi pristupi načina mjerenja poreske evazije, i isti se mogu klasifikovati kao tradicionalni i moderni. U tradicionalne metode se uključuju „direktne“, „indirektne“ i drugi dostupni modeli (Alm, 2012, str.3). Obim poreske evazije opredeljen je i strukturom dohotka, jer je nivo poreske evazije kod dohotka od zaposlenja znatno manji u odnosu na evaziju poreza na dohodak od samostalnih djelatnosti (poljoprivrednici, preduzetnici, samostalne radnje i sl.), zbog samog načina naplate ovih poreza, jer se dohodak od zaposlenja najčešće oporezuje na izvoru, po osnovu odbitka, dok se dohodci od samostalne djelatnosti uglavnom oporezuju po principu samooporezivanja.

PDV jaz ima, međutim, znatno veće značenje nego li sama prevara i utaja. Također pokriva gubitke PDV do koji primjerice, dolazi zbog insolventnosti, bankrota, administrativnih pogrešaka i poresko pravne optimizacije.⁷⁸ Drugim riječima, cilj mjerenje poreskog jaza (engl. Tax gap) je da pokaže propuste između planiranih i naplaćenih poreza. Zbog same prirode poreskog postupka teško je precizno govoriti o procjenama visine planiranog a ne prikupljenog prihoda od poreza na dodatu vrijednost tzv. PDV jaz (engl. VAT gap)⁷⁹. U određenim zemljama Evropske unije došlo se do spoznaje da prosječni PDV jaz u EU-27 čini oko 12% ukupno očekivanog prihoda po osnovu poreza na dodatu vrijednost.⁸⁰ S druge strane, shodno istim istraživanjima utvrđeno je, također da poreske prevare učestvuju sa od 11% - 19,4% u ukupnom godišnjem PDV jazu. Drugim riječima, godišnji nominalni iznosi šteta u Evropskoj uniji se kreću između 20 - 35 milijardi € (Borselli, 2011, str.16).

U studiji o kvantifikovanju i analizi PDV jaza u EU-25 rađeno u 2009. godini navedeno je da su Švedska, Belgija i Velika Britanija vršile analizu učinjenih poreskih prevara, te da su na osnovu

⁷⁸ https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2016-09_vat-gap-report_final.pdf, str.9, preuzeto, 15.05.2017.

⁷⁹ Vid.: inter alia, the Reckon Report (note 2), str. 61-62.

⁸⁰ U zemljama Evropske unije postoje i signifikantna odstupanja od ovog prosječnog PDV jaza od 12%, i kretao se u vrijeme izrade ove studije, tj. 2009. godine od 1% u Luksemburgu do 30% u Grčkoj.

dobijenih rezultata procijenile štetu koje su pomenute prevare nanijele njihovim budžetima.⁸¹ Kao takve, navedene su procijenjene štete od 1 milijardu SEK u 2008. godini u Švedskoj, u Belgiji 1,1 milijarda € u 2001. godini, odnosno 29 miliona € u 2010. godini, zatim u Velikoj Britaniji između 2-3 milijarde £ u periodu 2005.-2006. godine, odnosno između 0,5 – 1,5 milijardu £ u 2011. godini. Također, određene procjene su rađene i u Njemačkoj na osnovu kojih je zaključeno da je tokom 2006. godine gubitak javnih prihoda po ovom osnovu iznosio oko 17 milijardi €, dok je gubitak po istom osnovu u 2007. godini iznosio 4,5 milijarde €. Također, prema procjenama, godišnje štete u Italiji se po ovom osnovu kreću između 5 i 9 milijardi € (Borselli, 2011, str.17). U nominalnim iznosima posmatrano, PDV jaz 2014. godine u 27 država članica EU, koristeći nacionalne podatke, procijenjen je na 159,5 milijardi eura. Godine 2014., najmanji jaz zabilježen je u Švedskoj (1,24%), Luxemburg (3,80%) i Finskoj (6,92%). Najveći jaz zabilježen je u Rumuniji (37,89%), Litvanija (36,84%) i Malta (35,52%). Općenito, polovina od 27 država članica imala je jaz ispod 10,40%.⁸²

U akcijskom planu⁸³ Evropske komisije predloženi su između ostalog mjere kvantificiranja opsega poreske utaje i izbjegavanja poreske obaveze. Komisija i Eurostat, zajedno i u saradnji s državama članicama, pokušat će pronaći način pouzdanog utvrđenja opsega poreske utaje i izbjegavanja plaćanja poreza. Iako postoje jasne indicije o široko rasprostranjenoj poreskoj utaji i izbjegavanju plaćanja poreza, prema dosadašnjim spoznajama nije moguće precizno kvantificirati njihovog opsega.

Mjerenje poreske evazije je veoma važna informacija za svaku fiskalnu vlast. Ukoliko je ista izmjerena sa priličnom tačnošću i pouzdanošću to će nosiocima poreske politike omogućiti bolji uvid u planiranja naplate poreskih prihoda, a što se u krajnjoj liniji očituje na budžet zemlje. Sveobuhvatna analiza poreskog jaza pruža neophodan uvid u odsustvo poreske discipline i pomaže poreskom autoritetu u razvoju strategije jačanja poreske discipline. Za mjerenje poreske evazije u sistemu PDV trebao bi se koristiti model mjerenja poreskog jaza koji se koristi u zemljama

⁸¹ Study to quantify and analyse the VAT gap in the EU-25 Member States, Reckon LLP, London, str. 99-106. uz napomenu da je Studija sponzorisana i objavljena od strane Evropske komisije. Studija dostupna na: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/tax_cooperation/combatting_tax_fraud/reckon_report_sep2009.pdf

⁸² Ibid., str.15-16.

⁸³ Akcijski plan objavljen je pod nazivom: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A Fair and Efficient Corporate Tax System in the European Union: 5 Key Areas for Action, Brussels, 17/6/2015, COM (2015) 302 final.

članicama EU. Model se zasniva na odnosima stvarnih (aktuuelnih) poreskih prihoda i planiranih poreskih prihoda (koji su planirani od strane vlade ili poreske administracije). U odnos se stavlja i veličina koja odražava ukupne obaveze krajnje potrošnje po svim grupama dobara i usluga sa standardnom stopom. Pristup odozdo prema gore najprimjereni je metod za mjerenje poreskog jaza i u velikom broju zemalja analiza jaza PDV sprovodi se odvojeno od analize sveukupnih prihoda. Budući da BiH ima jednu stopu obračun bio trebao biti prilično jednostavan.

Kada se govori o visini poreske evazije u Bosni i Hercegovini, zvanične i precizne procjene ne postoje, ali se ipak smatra da ona varira između 25% i 35% ukupnih poreskih prihoda, te da se razlikuje od zavisnosti poreskog oblika oporezivanja od indirektnih do direktnih poreza.

Analizirajući (Terzić, 2009, str.62), identifikovane i realizovane slučajeve utaja poreza na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini, pojavnii oblici mogu se sistematizovati u nekoliko osnovnih kategorija. Ipak, postoje dva osnovna načina modus operandi prevara evidentirana u UIO:

- Izbjegavanje obavezne registracije, odnosno biti izvan sistema PDV iako bi po iznosu godišnjeg oporezivog prometa poslovni subjekt trebao biti registrovan poreski obveznik.
- Biti u sistemu PDV i registrirati se kao obveznik, pritom utajiti porez, smanjiti ili ne prikazati obaveze za PDV, ili prikazati veći ulazni PDV i tražiti neosnovan povrat poreza od UIO.

Dva su poznata načina utaja poreza na dohodak, prvi način je kada poslodavci uopšte ne prijavljaju radnike i to je tzv. „rad na crno“ i u tom slučaju se radi o utajama cijelokupnog iznosa obaveza po osnovu isplaćenih plata a drugi način je kada poslodavci prijavljaju radnike na zakonski minimalne plate, a razliku do pune plate isplaćuju „na ruke“ tzv. „rad na sivo“. Za porez na dohodak bitno je napomenuti da velika većina mase zarada isplaćenih zaposlenim u BiH ostvaruje se po osnovu zaposlenja u javnom sektoru u odnosu na realni sektor pa se ovaj vid poreske evazije od strane poslodavca i zaposlenog možda zasigurno manje praktikuje i može se zaključiti da je visina poreske evazije poreza na rad u prosjeku znatno manja od evazije indirektnih poreza.

Isto tako s obzirom na relativno nisku stopu poreza na dobiti visina poreske evazije poreza na dobit prosjeku je znatno manja od evazije indirektnih poreza. Iz prethodnog izlaganja proizilazi da razmatranje o mjerenu poreske evazije i pored određenih nedostataka imaju svoju potvrdu ne samo od strane države već i od velikog broju drugih korisnika.

2.6.2.1 Tradicionalni pristup

Razvijene su različite metode za procjenu visine poreske evazije, na osnovu konceptualnih i statističkih poboljšanja u procjeni sive ekonomije. Direktni metod („odozdo prema gore“) koristi mikroekonomske podatke prikupljene putem anketa ili podataka prikupljenim putem kontrola. Indirektni metod („odozgo prema dole“) pruža procjenu baziranu na uspoređivanju teorijske poreske obaveze i stvarnih poreskih podataka (Borselli, 2011, str.12). Tradicionalni pristup mjerena poreske evazije, isključivo baziran na informacijama, iako nije prevaziđen, niti će bit, pokazao se kao nedovoljno precizan, a u nekim slučajevima i nedovoljno pouzdan. Tradicionalni pristup, u svojoj osnovi je nefleksibilan, pošto sporo prati brze promjene u turbulentnom okruženju. U osnovi, mjerenje se zasniva na dvije faze:

1. Prikupljanje podataka, informacija;
2. Sortiranje podataka, informacija da se utvrdi koji su relevantni za dalje obrađivanje i mjerenje.

Jedan od indirektnih načina mjerena poreske evazije koristi se procjenom veličine neregistrovanih aktivnosti, koja se zatim množi sa prosječnom poreskom stopom da bi se dobio „poreski jaz“ (Tanzi, 1993). Jednostavnost u mjerenu nikako ne treba poistovjećivati sa jednostavnošću analize i razumjevanja efekata i ovaj metod može dovesti do pogrešnih zaključka.

Direktan pristup se temelji na dokazima istraživanja, u kojem su pojedinci pitaju o njihovom stavovima po pitanju poreske evazije (Alm, 2011, str.20), (Alm, 2012, str.3). Među tradicionalnim pristupima, najtačniji način mjerena visine poreske evazije zasniva se na „direktnom“ mjerenu putem izvršenih kontrola podnesenih poreskih prijava (Alm, 2011, str.3). Naučna istraživanja dizajnirana za procjenu učestalost i visine poreske evazije oslanjaju se na više različitih pristupa mjerena, kao što su laboratorijski eksperimenti zasnovani na simuliranju plaćanja poreza, revizija pojedinačni poreskih prijava ili procjena razlike potrošnje električne energije i službene ekonomske aktivnosti (za pregled ovih pristupa kao i njihove prednosti i mane) vidjeti (Alm, 2012). Indirektni metod mjerena poreske evazije je i potrošnja električne energije (Schneider i Enste, 2000). Oni uzimaju u obzir da je usluga električna energija dobar indikator ukupne ekonomske aktivnosti i da je potrošnja struje u jediničnoj elastičnosti sa BDP. Stavljanjem u relaciju nekih fizičkih inputa kao što je potrošnja električne energije i „stvarne“ ekonomske

aktivnosti, sa mjeranjem jaza između zvaničnih isporuka i predviđenih „stvarnih“ aktivnosti dobijenih od izlaza, prosječan iznos poreske evazije se može procijeniti (Alm, 2012, str.4).

Više „indirektnih“ metoda zasnivaju se na traženju tragova koji ukazuju na evaziono ponašanje koji su ostali u različitim indikatorima koji mogu biti identificirani, i za to se evazija ne mjeri direktno nego se mjeri putem različitih tragova. Primjera radi procjena na osnovu potrošnje vode ili struje i ako se ima u vidu podatak o mjesечноj dinamici potrošnje vode, struje po poreskom obvezniku, može se provjeriti konzistentnost na osnovu prosječne potrošnje. Postoji nekoliko indikatora koji se često koriste. Jedan je pristup mjerjenja preko „jaza“, koji se može očekivati kao npr. jaz između prikazanoga prihoda u poreskoj prijavi i prihoda koji se očekuje na nacionalnom nivou (Alm, 2012, str.4). Ankete o poreskoj evaziji nisu uvijek tačne i podložne su ograničenjima u smislu da ispitanici iskazuju svoju percepciju a ne stvarnost. Osim mjerjenja učestalosti i obima visine poreske evazije, naučna istraživanja sa dala doprinos i istraživanju faktora poreske evazije (za pregled vidjeti Kirchler, 2007).

U zavisnosti od zemlje do zemlje koriste se razne metode mjerjenja poreske evazije. Pojedine zemlje imaju široko postavljen zakonski osnov tako da se kontrolom omogućuje jednostavniji način utvrđivanja visine evazije, odnosno inspektorji lakše utvrđuju gdje se nalazi „prazan prostor“, odnosno lakše utvrđuju dodatnu obavezu. Ovo je posebna karakteristika zapadnih zemalja. Na našim prostorima, karakteristika je da se za svaku radnju zahtjeva primjena materijalnog propisa i da postoji utvrđeno pravilo postupanja, precizno postupanje traži, zakonski osnov ili pravilnik, što ostavlja manje mogućnosti kontrolnom organu da vrši dodatnu procjenu.

2.6.2.2 Moderni pristup

Jedan od moderniji načina načina mjerjenja poreske evazije jeste i pristup MMF, koji se zasniva istraživanju slabosti u poreskim sistemima i poreskim administracijama (engl. Tax GAP-policy), jer je visina poreske evazije najvažniji pokazatelj efikasnosti i efektivnosti poreske administracije i poštivanja poreskih propisa. Tax GAP-policy, odražava ukupnu poresku sumu koja je izgubljena zbog elemenata poreskog sistema, gubitka prihoda uslijed zakonskih rješenja (poreski izuzeci, neoporezivih predmeta, poreske olakšice i oslobođanja, snižene poreske stope, itd). Tax Compliance GAP, je razlika između prikupljenih prihoda i potencijalno mogućih, koliko omogućuje trenutni poreski sistem, (TADAT, Filed Guide, 2015, str.142) i nastaje zbog nedostatka

usklađenosti s postojećim poreskim sistemom kao što je (neregistrovana poslovna djelatnost, neprijavljen porez, namjerno umanjenja poreska obaveza, poreski dug, itd.).

Analitički modeli za mjerjenje visine poreske evazije:

1. Procjena visine poreskog jaza PDV na makro nivou,
2. Procjena visine poreskog jaza poreza na dohodak na makro nivou,
3. Procjena visine poreske evazije na osnovu rezultata poreske kontrole,
4. Procjena visine poreske evazije osnovu rezultata iz razmjene podataka sa „trećim licima“.

Prednost procjene PDV jaza na osnovu makroekonomskih računa u odnosu na druge metode procjene je u tome što on obuhvata PDV sadržan u svim komponentama agregatne tražnje (potrošnji domaćinstva, investicijama, ostaloj potrošnji) i u svim institucionalnim sektorima (domaćinstva, preduzeća, država) (Krstić, Schneider, 2014).

Međunarodni monetarni fond je razvio prepoznatljiv model i metodološki pristup za mjerjenje poreskog jaza RA-GAP program, (model je izradio Odjel za fiskalna pitanja MMF-a) sa ciljem procjene poreskog jaza i utvrđivanja nekih od osnovnih uzroka te razlike.⁸⁴ Iako poreski jaz predstavlja presudni, ključni pokazatelj učinka za sveukupne efikasnosti poreske uprave u naplati poreza, važno je biti u mogućnosti da se utvrди šta dovodi do pojave ove razlike. Tačno procjenjivanje poreskog jaza može predstavljati izazov jer se može zasnivati na podacima neizvjesne kvalitete. Kako bi se osigurala što tačnija procjena mora se izvršiti detaljan pregled svih komponenti podataka koji se koriste za procjenu poreskog jaza. Pri vršenju detaljnog pregleda podataka, posebno poreskih podataka, mogu se identifikovati i drugi aspekti rada poreske uprave koji utječu na pojavu jaza.

RA-GAP analiza za porez na dodatnu vrijednost oslanja se na dva odvojena skupa podataka.⁸⁵ Prvi skup podataka je detaljna evidencija o aktivnostima poreskog obveznika. Drugi skup su detaljni statistički podaci o ekonomskim aktivnostima.

⁸⁴ <https://www.imf.org/external/np/fad/news/fadtools.pdf>

⁸⁵ IMF Fiscal Affairs Department, Data Requirements for IMF RA-GAP-VAT.

1) Podaci o registraciji poreskog obveznika:

- a. anonimni identifikacijski broj poreskog obveznika (engl. ATIN–Anonymized Taxpayer Identification Number),
- b. datum registracije u sistemu poreza,
- c. datum odjave u sistemu poreza (ukoliko je primjenljivo),
- d. periodi neaktivnog statusa (ukoliko postoje),
- e. osnovna djelatnost,
- f. sve posebne odredbe u pogledu podnošenja prijave (npr. razlika između obveznika koji dostavljaju prijave kvartalno i onih koji to čine mjesечно).

2) Podaci iz prijava poreza–detaljni podaci za pet punih kalendarskih godina iz poreskih prijava, uključujući:

- a. ATIN-anonimni identifikacijski broj poreskog obveznika,
- b. poreski period,
- c. datum podnošenja prijave,
- d. originalne vrijednosti iz svih redova prijave korištene za izračune dospjelog poreza prema podacima koje je predao poreski obveznik,
- e. sadašnje procjenjene vrijednosti svih redova prijave korištene za izračune dospjelog poreza.

3) Podaci o plaćenom porezu i povratu–detaljni podaci za pet punih kalendarskih godina o porezu i povratu poreza, uključujući:

- a. ATIN-anonimni identifikacijski broj poreskog obveznika,
- b. vrsta transakcije (plaćanje poreza ili povrat),
- c. period na koji se odnosi plaćeni porez ili povrat,

- d. datum transakcije,
- e. iznos transakcije.

4) Podaci o carinskoj prijavi - detaljni podaci za pet punih kalendarskih godina iz carinskih prijava uključujući:

- a. ATIN-anonimni identifikacijski broj carinskog obveznika,
- b. datum uvoza,
- c. šifra carinske procedure koja predstavlja detaljne podatke o prirodi transakcije,
- d. bilo koji poseban poreski tretman ili preferencijalna šifra kojom se opisuju posebni porezi koji se primjenjuju na prijavu,
- e. šifra robe za svaku stavku navedenu u prijavi,
- f. vrijednost istovarene robe po stavkama u lokalnoj valuti,
- g. svi naplaćeni porezi koji ulaze u osnovicu PDV,
- h. iznos PDV za plaćanje.

5) Podaci nacionalnih računa:

Podaci nacionalnih računa u stvarnim iznosima za proteklih pet godina (istih pet godina kao i kod podataka o porezu) prema računima prihoda, rashoda i proizvodnje. Za proizvodne račune podaci trebaju biti razloženi na što više detalja po mogućnosti po sektorima–dvocifrena ISIC šifra ili ekvivalent prema domaćem sistemu klasifikacije, a poželjno je i više detalja (npr. nivo detalja od oko 80 ili više sektora).

Procjena visine poreske evazije na osnovu rezultata poreske kontrole. Kada su izvrši kontrola kod poreskih obveznika, može se očekivati dva efekta na njihov način budućeg ispunjavanja poreskih obaveza. Prvo, kada se otkrije nepoštivanje, tu je direktni uticaj u obliku dodatnog poreskog razreza, uključujući i sve kazne i plaćanje kamata, za period kontrole. Drugo, tu su moguće indirektne posljedice u vidu promjena na buduće ponašanje poreskih obveznika kod ispunjava poreskih obaveza. Promjene ponašanja mogu biti kroz dva oblika: (1) promijene ponašanja kod

budućih kontrola kod poreskih obveznika (ponekad označene kao „korektivni“ ili „preventivni“ efekat); i (2) promjene ponašanja kod nekontroliranih poreskih obveznika, ponekad označene kao "zastrašujući" efekat (Gemmell, Ratto, 2012). Logična bi bila prepostavka da se pojačanom kontrolom poreskih obveznika i povećanjem kazni, putem oštrijje zakonske regulative i drugim represivnim mjerama se može smanjiti poreska evazija. Poreske uprave sada u svom radu više pažnje daju na otkrivanja kako se ponašaju poreski obveznici: prebacuju svoj fokus aktivnosti na prevenciju, a ne samo za otkrivanje neusklađenosti poštivanja poreskih propisa, posebno iz razloga:

- 1) većina poreskih obveznika sada želi da dobровoljno ispunjava poreske obaveze, glavni zadatak poreske uprave je da im pomogne na tom putu;
- 2) poreski obveznici postaju sve više agresivni i insistiraju da oni imaju prava kao i obaveze; 3) segmentacija poreskih obveznika, prihvatanje da različite grupe obveznika imaju različite vrste potreba;
- 4) sve više se ostavlja pristup po pojedinim porezima a više se zastupa pristupanje po pojedinim poreskim obveznicima;
- 5) mora se priznati da se efikasna borba protiv poreske evazije ne može se zasnivati samo na pooštravanju krivičnih sankcija (Owens, 2014, str.16).

3 ANALIZA SUBJEKTIVNIH I OBJEKTIVNIH FAKTORA PORESKE EVAZIJE, IDENTIFIKOVANJE DETERMINANTI

Brojni su faktori koji utiču i podstiču na poresku evaziju, između pojedinih faktora postoji interakcija i oni mogu biti strukturalni problemi jedne zemlje. Faktori poreske evazije su uzajamno povezani i nadopunjajući u svim zemljama iz razloga što su države i društva bitno različiti sa stanovišta privrednog sistema i stepena razvoja, različitog zakonodavnog, poreskog okvira ili istorijskog razvoja. Većina država nastoji da utiče na faktore, ali kako to može da ima značajne posljedice, takva odluka ne bi trebala da se donosi bez pažljivog istraživanja.

Veliki je broj egzogenih faktora, na koje poreski obveznik ima vrlo mali ili nikakav utjecaj, jer se faktori dinamički mijenjaju tokom vremena (privredni uslovi, inovacije u poslovanju, razvoj e-trgovine, ekonomска kriza, politička stabilnost, raspoloživost resursa, infrastruktura, konkurentska situacija, kvalitet i sposobnost državnih institucija, poreska legislativa) a oni istovremeno imaju veoma značaj utjecaj, njihova stabilnost je bitan preduslov i najneposrednije utiču prije svega na finansijsku situaciju poreskog obveznika. Jasno je da od razvoja ovih faktora zavisi kako će se finansirati država od strane poreskih obveznika a samim tim i većeg blagostanja u državi što i jeste konačni cilj ekonomске politike bilo koje zemlje. Posljednjih godina rasprave o ovom pitanju su još intenzivnije, poreska evazija je kontraverzno područje koje je teško harmonizirati, jer se faktori umnogome usložnjavaju uslijed promjena iz okruženja.

Obzirom da je sa aspekta pojedinca, poreski obveznik podložan raznim uticajima pogoršanog vanjskog okruženja a može biti ograničen brojnim endogenim faktorima unutar samog sebe, (konkurentnost, kreditna sposobnost, vlastita organizacija) mora neprestano da se prilagođava. Razmatrajući karakter pojedinih faktora, u svom manevarskom prostoru u načelu poreski obveznik može uticati na faktore koje se odnose interno na njega samog, ali nema mogućnost uticaja na faktore koji eksterno utiču na samog poreskog obveznika, osim prilagođavanja novonastaloj situaciji.

Poznato je da upravljanje bilo kojom pojavom i konceptom zahtijeva poznavanje determinanti te pojave i svakako da se kao jedan od ključnih problema postavlja i nameće upoznavanje sa pojavom koje će pružiti korisno polazište za formulisanje politike za suzbijanje te pojave. Rješenja se ne mogu uopštavat i generalizirati, jer svako područje zahtijeva posebna razmatranja i specifična

rješenja i to je stalna i univerzalna tema. Zato se postavlja pitanje koje su ključne determinante za nastanak poreske evazije, koji faktori doprinose i koje treba razmotriti? Glavni teorijski pristupi u objašnjenju načina poštivanja poreskih propisa (kod poreske evazije) obično su podijeljeni u modelu pristupa „ekonomskog odvraćanja“ i u širem pristupu koji uključuje socijalne, fiskalne i psihološke pristupe. Faktori koji su ispitani u modelu pristupa ekonomskog odvraćanja uključuju, složenost poreskog sistema, nivo usluga pruženih na osnovu prikupljenih prihoda, informacije iz finansijskih izvještaja, visina odgovornosti radi kazne, vjerovatnoća poreske kontrole, progresivna i stvarna visina poreske stope, visina kazna za poresku evaziju (Devos, 2014, str.14).

Prvi važniji sveobuhvatni pregled ponašanja poreskih obveznika kod poreske evazije u literaturi dali su (Jackson i Milliron, 1986, str.3, opć.) i ustanovili su 14 najvažnijih determinanti poreske evazije. U determinante su uključene: godine, spol, edukacija i zanimanje, status (demografske determinante), visina dohotka, izvor prihoda, marginalna poreska stopa, sankcije, kazne i mogućnost otkrivanja (ekonomski determinanti) i složenost i pravednost poreskog sistema, aktivnost poreske administracije, etika i poreske moral (determinante ponašanja). Kada se determinante jasno i sistematski identificiraju putem empirijske analize mogu se izvući određeni odgovori, što omogućuje kreatorima ekonomski politike izrađivanje ekonomski strategije minimiziranja štetnih posljedica poreske evazije (Richardson, 2006, str.151).

Allingham i Sandmo (1972), su prvi uspostavili teorijsku osnovu za istraživanja o poreskoj evaziji, bazirano na tradicionalnom ekonomskom modelu. Oni su predstavili teorijski model, šta utiče na poreske obveznike da izbjegnu plaćanje poreskih obaveza. Model pokazuje da će poreski obveznik izabrati da izbjegne porez ako je očekivani benefit veći od vjerovatnoće otkrivanja i visine kazne. Na osnovu ovog modela, najpraktičnija strategija za povećanje poštivanja poreskih obaveza je stvaranje povećanoga rizika od otkrivanja putem kontrola i pojačati visinu kazne, tako da će poreski obveznici uzeti u obzir rizik od počinjenja poreske evazije. Model, je ispitana i kritiziran kroz ekonomski i psihološka istraživanja (Allingham, Sandmo, 1972).

Poreski obveznici analiziraju kolika je vjerovatnoća da će biti otkriveni u činjenju poreske prevare, da li postoje signali da će biti otkriveni prilikom poreske kontrole, koliko može zaraditi ako ne bude otkriven i ako je pozitivan odgovor ići će ka izvršenju poreske evazije. S druge strane poreska administracija što prije analizira rizik, manji je rizik od poreske evazije i veći preventivni efekat na buduća dešavanja.

Feld i Frey (2002), i Frey (2003), tvrde da Allingham i Sandmo model precjenjuje poresku evaziju i da promatrano poštivanje poreskih obaveza je veće nego što model pokazuje. Više studija (vidjeti među ostalima (Clotfelter, 1983), (Beron i dr., 1988), (Slemrod, Blumethal i Christian, 2001), također su pokazale da vjerovatnoća otkrivanja i visina kazne nisu statistički značajne varijable i ne pojavljuju se značajnija objašnjenja zašto određeni poreski obveznici žele da izbjegnu plaćanje poreza. Frey (2003), predlaže alternativnu teoriju na temelju ekonomskog ponašanja i psihološkog istraživanja. Ta teorija stavlja naglasak na poreskom moralu za objašnjavanje poštivanja poreskih propisa. Argument je da poreski obveznici nisu isključivo motivirani vanjskim faktorima kao što su kazne i nagrade, ali i motivirani su unutarnjom motivacijom da plaćaju porez. Za povjerenje između poreskih obveznika i poreskog autoriteta od presudne važnosti je poreski moral. Nezadovoljstvo poreskog obveznika može proizaći iz nekoliko izvora: percepcija nepoštenog tretmana, složenost poreskog sistema sa visokim poreskim opterećenjem i percepcija da je vrijednost dobivenih javnih dobara i usluga manja u odnosu koliko se plati poreza (Bloomquist, 2003, str.4).

Na poresku evaziju utiču svojom isprepletenošću brojni faktori. Oni su po svojoj prirodi, veoma dinamični, fluidni i izuzetno međuzavisni i zato je teško iste empirijski analizirati. Faktori koji utiču na ispunjenje poreske obaveze ili ne ispunjenje se razlikuju od jedne zemlje do druge a također zavise i od individualnog ponašanja od jednog lica do drugog Kirchler (2007). Faktori koji utiču na ponašanje poreskog obveznika mogu biti poslovni, privredni, sociološki, ekonomski i psihološki (Khwaja, M., i dr., 2011, str.15, preuzeto OECD, 2004 b, Compliance Risk Managment). U standardnoj finansijskoj literaturi uzroci evazije poreza uobičajeno se klasificuju na; (Jovašević, Gajić-Glamočlija, 2008, str.100).

Subjektivne faktore i

Objektivne faktore.

Termin „subjektivan“ dolazi od latinske riječi *subiectus* (subjekcija), što znači podmet, ono što se nalazi ispod u temelju. Subjektivnost proizilazi iz nekog ličnog međusobnog odnosa poreskog obveznika. U ekonomskim relacijama skoro uvijek su prisutni subjektivni faktori, svojstveni ljudskom ponašanju, sa nepredvidljivim dejstvom (Lovrić i dr., 2017, str.383). Termin objektivan dolazi od latinske riječi *objectus* (objekcija), što znači predmet, ono što je stavljen ispred.

Razna istraživanja navode subjektivne (kvalitativne) ili objektivne (kvantitativne) faktore, a kao najčešće se spominju visina poreskog opterećenja, poreski sistem, poreska stopa i visina kazne, korupcija, neefikasna organizacija poreske administracije, poreski moral, stavovi ispitanika prema poštivanju poreskih propisa, socijalne norme i nacionalna kultura. Svaki od navedenih faktora imaju različitu „težinu ili važnost“, neki faktori koji utiču na poresku evaziju možda nisu još uvijek poznati, za neke za koje se smatra da su trenutno nevažni, mogu imati drugačije značenje u budućnosti a neki faktori postaju važni tek kroz njihovu interakciju sa drugim faktorima. Ključni izbor, koja se mora napraviti nakon identifikacije najvažnijih faktora koji utiču na poresku evaziju, a za koje je moguće pristupiti analizi i spoznajama, je započeti proces usmjeravanja resursa, fokusiranje na unapređenje isti radi minimaliziranja tih opasnosti.

Alm, Bahl, Murray (1990), razvili su i testirali model uticaja vladine politike na poresku evaziju i odluke poreskih obveznika. Studija uključuje faktore kao što su poreske stope, plaćena poreska davanja i primanja, vjerojatnosti kontrole i visina kazne. Opredjeljenje poreskih obveznika da u potpunosti ili djelimično izbjegnu plaćanje poreza i doprinosa zavisi u prvom redu od intenziteta otpora plaćanju poreza. Taj intenzitet otpora zavisi od više elemenata koji se mogu svesti na slijedeće: visina poreskog opterećenja, namjena trošenja sredstava prikupljenih porezom, poreske oblik, mišljenje javnosti da li je porez pravičan ili ne Popović (1997). Yiqun (2012), istražuje determinante poreske evazije na nivou preduzeća.

Osim, poznati faktora koji utiču na poresku evaziju, poreske stope, poreska administracija, pojedinačni faktori na nivou jedne zemlje, postojeće studije o poreskoj evaziji zanemaruju kao faktor i pojedinačnog obveznika i njegovog kompetentnoga statusa, koji može imati ključnu ulogu u igri oko poreske evazije. Uopšteno, manje novoosnovane firme više izbjegavaju plaćanje poreskih obaveza i mnogo više resursa je potrebno staviti u funkciju od strane poreske administracije za firme u ovoj kategoriji.

Identificiranje i analiziranje uticaja subjektivnih i objektivnih faktora na poresku evaziju u nekoj državi je veoma teško jer traži znatnu količinu specifičnih informacija koje nekada nisu ni dostupne. Razmatranjem i analizom faktora koji utiču na poresku evaziju, prvobitno je potrebno razmotriti sve faktore i tek onda razviti i primjeniti raspoloživi i upotrebljiv instrumentarij radi donošenja mjera i uspješne realizacije na sprečavanju i suzbijanju poreske evazije.

Svaki od navedenih subjektivnih i objektivnih faktora na različite načine utiču na poresku evaziju, ne postoji jedinstven stav i teško je izmjeriti koji su to najvažniji faktori. Svi ovi navedeni subjektivni i objektivni faktori imaju uticaj na poresku evaziju odnosno oni su u korelaciji (ili se pretpostavlja da su u korelaciji) sa poreskom evazijom.

Željene promjene na planu smanjenja, prevencije i determinacije faktora poreske evazije zahtijevaju da se napravi dobar instrumentarij, dizajn i odgovarajuće promjene ne samom u poreskom sistemu već i u ekonomskom, socijalnom, društvenom i političkom stanju države i društva, kako bi se obezbijedilo efikasno sprovođenje i ostvarivanje ciljeva. Jasno, u pokretanju, realizaciji i dizajnu tih promjena možemo postići uspjeh samo ako spoznamo o kakvoj se prirodi problema radi (Jovašević, Gajić-Glamočlija, Op. cit., 2008, str.100).

- ✓ Subjektivne uzroke čine oni elementi koji zavise od ličnosti obveznika. U subjektivne faktore najčešće se ubrajaju:
- ✓ Egoizam i težnja za sticanjem profita,
- ✓ Poreski moral,
- ✓ Nepostojanje svijesti o opravdanosti poreza,
- ✓ Shvatanja o pravičnosti poreskog sistema.

Nema poreskog sistema koji je otporan na poresku evaziju i nedosljednost i složenost poreskog sistema oporezivanja je jedan od problema sa kojim se suočavaju poreski obveznici prilikom ispunjavanja poreskih obaveza. Poreski sistem je važan dio primjene poreskih zakonskih propisa i postojanje velikog broja različitih pravila kod oporezivanja čini poreski sistem složenim. Organizacija poreske administracije je važna determinanta unutar svakog ekonomskog sistema i ona je bitna stavka kao odgovor na izazove poreske evazije. Sama poreska evazija zavisi i od spremnosti obveznika da obračuna poreske obavezno korektno i tačno i da ih plati blagovremeno. Sistem kontrole ostvaruje nezanemarivu ulogu i slabosti kontrole obračuna i naplate javnih prihoda od strane poreske administracije je jedan od uzroka nastanka poreske evazije.

Dobrovoljno plaćanje poreza uveliko zavisi od toga da li obveznici imaju pozitivan stav prema poreskom sistemu odnosno a posebno da li imaju stav da je to pravedan sistem (Bloomquist, 2003, str.4). Kriterij pravednosti podrazumijeva da se svi poreski obveznici od strane poreskog autoriteta tretiraju jednakom. Osnovno pravilo dobrotoljnog izvršavanja poreskih obaveza jeste da poreski

obveznici pripremaju svoje poreske prijave i podnose ih poreskoj administraciji prije isteka datuma predviđenog zakonom.

Spremnost poreskih obveznika da čini poresku evaziju determinirana je, između ostalog i postojanjem vjerovatnoće otkrivanja od strane poreske administracije. Zato je važno da poreska administracija osigura najbolju moguću naplatu prihoda uz dobru saradnju sa poreskim obveznicima, uz uvođenje ubrzanja i pojednostavljenja poreskih postupaka i sprovođenja „priateljske politike (engl. business-friendly)“. Povećanje efikasnosti poreskih uprava u naplati poreza utiče na veću poresku disciplinu i smanjenje poreske evazije. Poreski obveznici osjećaju porez relativno kao teret, poreska evazija se može povećati ako je poresko opterećenje odnosno poreska presija viša. Isto tako politička i pravna sigurnost jedne države utiče na ekonomski razvoj a samim tim može biti jedan od parametara koji utiču na evaziju.

Mnoge zemlje danas se suočavaju sa problemom korupcije i uprkos naporima za suzbijanje, ona snažno utiče na poresku evaziju. Moral, etičko ponašanje, etičke vrijednosti kultura ponašanja imaju uticaj na poresku evaziju kao i stepen i stav prema poštivanju poreskih propisa od strane obveznika. Poreska evazija može biti manja ako su sredstva prikupljena putem oporezivanja troše u svrhu zadovoljenja opšte društvenih potreba. Kao faktori poreske evazije identificuju se i same socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika, starosna dob, spol i edukacija.

U tom smislu, osvjetljavanje postojećih ključnih faktora poreske evazije ili istraživanje da postoje i drugi koji su podjednako ili čak i više važniji, de facto, potvrđuju kompleksnost, značaj i aktuelnost ove problematike. Međutim, s obzirom na sve spomenute faktore koji utiču na poresku evaziju, istraživači moraju imati na umu da se većina studija koja se bavi pitanjem poreske evazije, mjerjenje visine poreske evazije će vjerovatno biti predmet sistemske greške, zato što se govori o predrasudama i zbog toga se ta pitanja „tretiraju oprezno“ (Alm, 2012, str.65).

Konačno, veoma je malo istraživanja sprovedeno do danas o odnosu poreskih obveznika i poreskih službenika na pitanja poreske evazije i faktora koji je determinišu, jer većina dosadašnjih istraživanja se fokusirala na praćenje, istraživanje i povezivanje pojedinih faktora sa poreskom evazijom i namjera rada je da se putem teorijskih argumenta i empirijskim istraživanjem bliže rasvijetli i ukaže na moguće pravce poboljšanja upravo ovog područja i problema.

3.1 Poreski sistem

Poreski sistem je najefektivniji i najefikasniji instrument jedne zemlje kod prikupljanja prihoda, ima važnu ulogu i on je osnov za funkcionisanje države ali i također poreski sistem ima uticaja na šire ekonomski i društvene implikacije. Poreski sistemi, metode i tehnike oporezivanja neprestano se usavršavaju (Vukmirica, Špirić, 2005, str.317). Prema Stiglitzu (2004, str.464), pet poželjnih karakteristika svakog poreskog sistema su: ekonomska efikasnost, jednostavnost u administrativnom pogledu, fleksibilnost, politička odgovornost i pravičnost. Primjena poreskih propisa je zadatak za poreske obveznike i za same poreske uprave. Poreski zakonski propisi su osnov za oporezivanje. Većina ljudi nije zainteresirano, niti ima pravilno razumijevanje poreskih zakona. Često imaju samo nejasno nagađanje o porezima koje plaćaju. Loše razumijevanje ili nerazumijevanje izaziva nepovjerenje i suprotstavljanje (Kirchler, 2007, str.192). Postojanje velikog broja različitih pravila kod oporezivanja čini poreski sistem složenim i bez putokaza u vidu jasnih pravila i principa javljaju se sive zone. Jednostavniji poreski sistem reducira poresku evaziju (Richardson, 2006, str.165).

Poreski propisi moraju biti temelj za oporezivanje. Promjene u poreskoj regulativi, bilo da je riječ promjeni poreske stope ili neke druge odredbe poreskih zakona, nisu rijetke pojave, a mogu se značajno odraziti na poresku evaziju. Pogrešne odluke, kod donošenja poreske regulative, mogu dovesti do spirale posljedica koje mogu imati loš uticaj kako na poreske obveznike, tako i na poresku administraciju, koje podrazumijevaju pojavu mnogobrojnih grešaka.

Mnoga pravila kod oporezivanja mogu da odražavaju opšta opredjeljenja, tako da je mnogo veći nivo detalja potrebno dodatno pojasniti, kako bi se došlo do njihove jednoznačne primjene. Pravilnim tumačenjem propisa mogu se u velikoj mjeri izbjegći negativne posljedice i od ključnog značaja je da postoje jasne smjernice kako bi se poreskim obveznicima olakšalo prikazivanje poreske obaveze. Poreska pravila bi morala biti zasnovana na poreskim principima i poštivanje zakonske forma je važan dio primjene poreskih zakonskih propisa.

Svaki poreski sistem je rezultat istorijskog razvoja i brojnih kompromisa i zato se ukazuje na važnost potrebe postojanja kvalitetnoga poreskog okvira (pravnog i institucionalnog). Poreski sistem treba biti primijeren i pozitivno povezan sa cjelokupnom privrednom, političkom i socijalnom situacijom. Poreski sistem može generirati hirovito ili sistemsko dodjeljivanje poreskog tereta među svojim građanima (Aaron, Slemrod, 2004, str.95).

Maksimizacijom efikasnosti i efektivnosti poreskog sistema, koji je razuman i ne proizvodi dvosmislenost i nejasnoće, koji proizvodi pravnu sigurnost, stabilnost i sveobuhvatnost zakonodavnog okvira, koji obezbjeđuje usklađenost, država ima mogućnost postizanja naplate poreskih prihoda a glavni problem u postizanju takvog maksimuma jeste poreska evazija.

Poreski sistem savremene države je centralni stub sveukupnog finansijskog sistema i bez kvalitetnog funkcionisanja istog se ne može sprovoditi efikasna makroekonomска politika (Berger i dr., 2012, str.491). Ispravno ubiranje poreskih prihoda je od suštinske važnosti za privredni razvoj i makroekonomsku održivost jedne zemlje. Upravo zbog toga poreski sistem jedan je od najvažnijih instrumenta socijalne i ekonomске politike (Stojanović, 2007, str.55).

Nema poreskog sistema koji je otporan na poresku evaziju, samo se razlikuju metode poreskih prevara. Složenost poreskog sistema kao i sama „zrelost“ je jedan od faktora koji utiče na poresku evaziju.

Tako prema McClureu, postoji pet osnovnih izvora složenosti poreskog sistema a) pravila u vezi sa preciznim definisanjem stvarnog dohotka, b) odredbe u vezi sa poreskim olakšicama, c) pravila usmjerena na smanjenje mogućnosti za zloupotrebu poreskih olakšica, d) karakter tranzitornih pravila koja se primjenjuju u periodu prelaska sa „starih“ na „nova“ poreska pravila, e) odsustvo logičke koherentnosti poreskih propisa (Chattopadhyay, Das-Gupta, 2002, str.4). Kompleksnost propisa u oblasti oporezivanja je prepoznata kao mogući razlog za nepoštivanje poreskih propisa (Richardson, 2006, str.164). Torgler (2004), argumentira da ako poreski obveznik ima povjerenja u državu, poreski sistem i u nacionalne institucije, više je voljan da plati poreske obaveze. Uniformiranost poreskog sistema daje prednost, jer se eliminišu ekonomski distorzije izazvane porezima.

Na nivo poreske evazije utiče i dizajn poreskog sistema, jer povećanje broja poreskih oblika dovodi do povećanja poreske evazije. Uzrok toga nalazi se u nemogućnosti poreske administracije da na efikasan način kontroliše naplatu velikog broja različitih poreza. Osim toga, povećanje složenosti poreskog sistema dovodi do rasta nemamjeravane poreske evazije, uslovljenog činjenicom da poreski obveznici često nisu upoznati sa svim bitnim pravilima (Randelović, 2012, str.66). Svakom poreskom sistemu imanentan je lukrativni potencijal, koji može da inspiriše poreske obveznike da izbjegavaju plaćanje poreskih dažbina, sa ciljem protupravnog stjecanja imovinske koristi na teret budžeta države. U tom smislu potrebno je imati permanentno nadzor i rigidnu kontrolu poreza, obzirom na njihov monetarni značaj i široku lepezu mogućih prevara.

Posljednih godina najznačajniji problemi kod poreske evazije, proističu i iz percepcije o pravičnosti postojećih poreskih sistema. Iz prethodnog proizilazi da poreski sistem ima široke posljedice kako na veliki broj interesnih skupina tako i na poreske obveznike i prvenstveno je potrebno izvršiti ispitivanje poreskih obveznika o kompleksnosti poreskog sistema, a nakon istog poreska uprava treba da pronađe ciljane odgovore kroz izmjene poreskih propisa da se uspostavi poreski sistem prilagođen poslovnom ambijentu poreskog obveznika.

Poreskom politikom država može uticati na razvoj poslovnog ambijenta. Primjera radi prema podacima iz UIO kompletan izvoz iz BiH odvija se preko registrovanih PDV obveznika što govori da su izvoznici imali veliki motiv da se uključe u PDV sistem i registruju svoje izvoze (Grgić, Terzić, 2014, str.961).

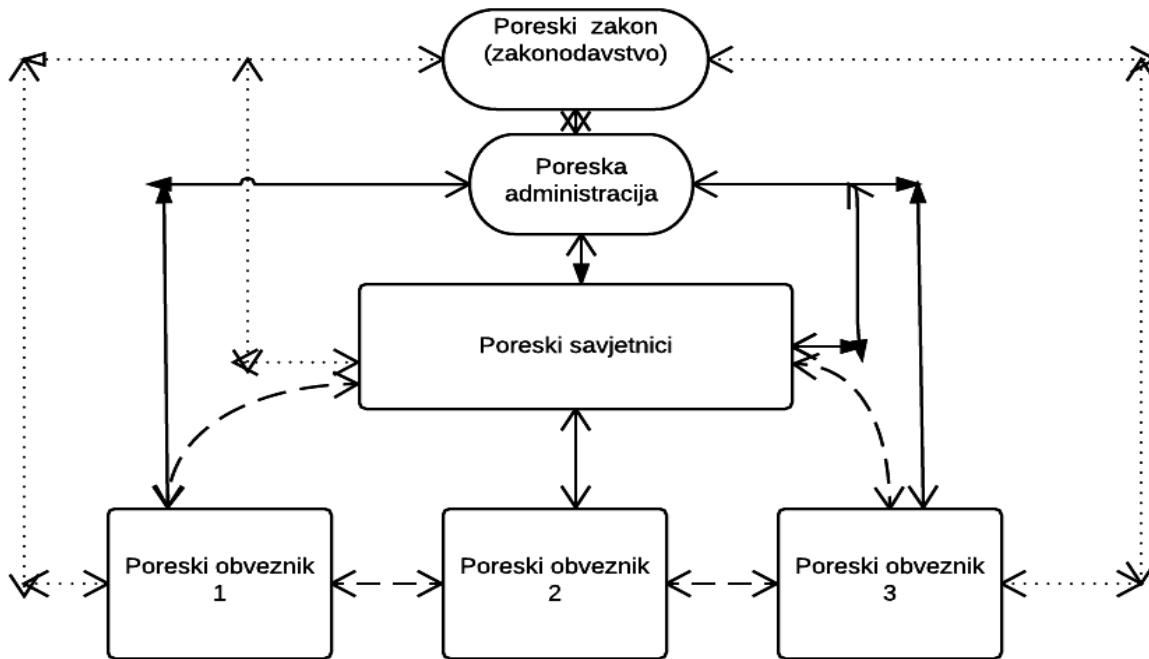
Poreski sistem treba da je transparentan i jednak za sve poreske obveznike, jednostavan, efikasan, adekvatan, konzistentan, rezistentan i neutralan na poresku evaziju i da isti prati dovoljnom dinamikom određene promjene koje realni životni uslovi donose u svakom društvu. Uspostavljanjem jednostavnog i razumljivog poreskog sistema trebao bi biti manji otpor kod plaćanja poreza, štede se resursi kako poreskih obveznika, tako i poreskih administracija.

Primarni cilj svih poreskih administracija je naplata poreza u skladu sa zakonskim propisima i na način koji održava povjerenje u poreski sistem, koji treba da bude transparentan, pristupačan i jednak za sve poreske obveznike, jer svaka derogacija, asimetričnost ili diferencirano oporezivanje proizvodi distorzije i otvara prostor za poresku evaziju.

U uslovima postojanja visoke stope poreske evazije, dolazi do snažnog pritiska poreske administracije na poreske obveznike, a s druge strane poreski obveznici često su suočeni sa komplikovanim poreskim sistemom, nedorečenim poreskim propisima i različitim postupanjima od strane poreskog organa. Dobro uspostavljen i funkcionalan poreski sistem je suštinska komponenta kompetitivne poreske politike za uspostavljanje okruženja koje podstiče invenstiranje, preuzimanje rizika i preduzetništvo (OECD, 2016, str.312).

Stvaranjem jednostavnog poreskog sistema, bez stalnih promjena, koji se sprovodi dosljedno i efikasno, pažljivo dizajniranog za poreske obveznike u nastojanju smanjenja opterećenja za poreske obveznike, koji omogućuje elektronske interakcije sa poreskim obveznicima i bez obaveze da se dokumenti dostavljaju u papirnom obliku može dovesti do smanjenja poreske evazije, čak i ondje gdje je neplaćenje poreza u „pandemijskom“ zamahu. Prihvatanjem činjenice kod poreske administracije da kontrola poreskog obveznika nije uvijek pravi ili jedini način saniranja

nediscipline kod poreskog obveznika i da se disciplina može unaprijediti djelotvornijim pristupom gdje se akcenat stavlja na svakom slučaju ponaosob, „od baze ka vrhu“ i na druge načine, može dovesti do smanjenja poreske evazije.

Slika broj: 3.1.1. Prikaz interakcije (engl. The tax game).

Najvažnija interakcija, je kontakt između poreskih obveznika i poreskih tijela (što je navedeno u slici 3.1.1. masnim punim linijama). Ova interakcija hijerarhijski je strukturirana utoliko što poreska tijela mogu sprovoditi poreske zakone i kažnjavati devijantne obveznike. S tim u vezi, povezanost poreskog obveznika i poreskog tijela je u srži poreske igre (Pickhardt, Prinz, 2013, str.3).

Harmonizacijom poreske legislative nije dovoljno samo zakonski dobro urediti okvir, već ga treba dosljedno i strogo provoditi u praksi. Prema procjenama ekonomista (IFS, 2011), troškovi poštivanja poreskih propisa od strane obveznika iznose 2% prometa, što može predstavljati značajan iznos za male kompanije, dok za velike kompanije ti troškovi iznose 3% prometa. Ovi troškovi smanjuju konkurentnost poreskog obveznika i predstavljaju visok rizik za prelazak u zonu poreske evazije.

Pri koncipiranju poreskog sistema vrlo je korisno sagledati iskustva Evropske unije (EU). Evropska komisija je 17. Juna 2015. godine predstavila akcijski plan za temeljitu reformu

oporezivanja trgovackih društava unutar EU⁸⁶ sa nizom inicijativa radi suprotstavljanja zloupotrebe poreskog oblikovanja, jačanja trajnog privrednog razvijanja i poboljšanja poslovnog okruženja na zajedničkom tržištu. Očekuje se da će spomenute inicijative zajedničkim djelovanjem stvoriti pravednije i efikasnije poreske okvire za snažniji privredni razvoj. Glavna tačka akcijskog plana jest novo izdanje prijedloga za uvođenjem zajedničke konsolidirane poreske osnovice poreza na dobit, kao i odredbi koje bi trebale osigurati efikasnije oporezivanje na mjesto stvaranja vrijednosti. Pored toga, Komisija je po prvi put objavila listu trećih država i područja (država izvan EU), koje nisu kooperativne po pitanju saradnje u poreskim pitanjima. Otvorene su i javne konsultacije na temu treba li trgovacka društva obavezati na objavu određenih poreskih informacija. Tim je povodom Pierre Moscovici, povjerenik EU nadležan za poreze i carine (privredna i finansijska pitanja), kazao: „Oporezivanje društva u EU treba biti temeljito reformirano. U interesu privrednog rasta, tržišne sposobnosti i korektnosti moraju države članice zajednički povlačiti konopac, kako bi svaka svojim pravednim dijelom doprinijela poreskim prihodima. Komisija je danas položila kamen temeljac za novi koncept oporezivanja trgovackih društava u EU“.

Povećanje složenosti poreskog sistema zasigurno može imati neželjen efekat na visinu poreske evazije i buduća istraživanja trebaju uzeti u obzir ovaj faktor (Devos, 2014, str.86). Zadaća poreskog sistema je i da obezbijedi pravnu sigurnost za poreske obveznike, odnosno poreski obveznici bi trebali imati mogućnost planiranja svojih aktivnosti, sigurni u postupak oporezivanja kao posljedice svojeg djelovanja.

U cilju povećanja pravne sigurnosti, sva postupanja poreskih organa moraju biti utemeljeni na poreskim propisima. Poreski postupci bi trebali da se sprovode na pravilnoj podlozi materijalnog prava sa pravnom izvjesnošću u pogledu trajanja poreskog postupka, bez kršenja osnovnih pravila i bez uticaja subjektivnog ili proizvoljnog tumačenja poreskog organa.

Za uspostavljanje efikasnog poreskog sistema važna je i opredijeljenost poreskih obveznika za ispravno ispunjavanje poreskih obaveza, a ne za „izigravanje“ poreskog sistema, a također je i važna opredijeljenost poreske administracije da prati disciplinu poreskih obveznika, da ne daje

⁸⁶ Akcijski plan objavljen je pod nazivom: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A Fair and Efficient Corporate Tax System in the European Union: 5 Key Areas for Action, Brussels, 17/6/2015, COM (2015) 302 final.

proizvoljna tumačenja poreskih propisa bez pravnog uporišta ali i da bude na usluzi poreskim obveznicima kako bi se postigla potpuna odgovornost rada poreske administracije.

Poreski sistem i zakonodavstvo je kompleksno i uspostavom jednostavnog poreskog sistema daje prednost i za poresku administraciju i za poreske obveznike jer zahtijeva manje vremena i resursa kod poštivanja i sproveđenja poreskih zakonskih propisa, administriranja i kontrole naplate poreza, što bi u konačnici pojavu poreske evazije svelo na minimum. Neusklađenost poreskih propisa sa stvarnošću i neodređenost poreskih propisa sa odredbama difuznoga karaktera podložne širokom tumačenju nerijetko vodi i sporovima između poreskih organa i poreskih obveznika, jer ekonomski aktivnosti su dinamično područje podložno stalnim promjenama i unapređenjima, otvara mogućnost za poresku evaziju.

Može se zaključiti da nesigurnost u vezi sa primjenom poreskih propisa predstavlja veliko opterećenje za poreske obveznike i nema savršenog poreskog sistema. Stabilan i usklađen poreski sistem se nameće ko imperativ i nužna pretpostavka, sa dosljednim sproveđenjem postojećih i donošenjem novih poreskih zakonskih propisa i rješenjima sa promjenama „na bolje“, koji vodi računa o potrebama države i poreskih obveznika daje prednost i za poresku administraciju i za poreskog obveznika.

Kreatori poreske politike moraju posvetiti pažnju funkcionisanju poreskog sistema, njegove odredbe moraju biti saglasne bez pravnih praznina i sprovedene dosljedno i efikasno kako bi se izbjegli problemi po pitanju poreske evazije. Bitno je da poreske administracije ostanu fokusirane na dugoročni strateški cilj kreiranja održivoga poreskog sistema zasnovanom na principu dobrovoljnog izvršavanja poreskih obaveza, upotrebljavajući principe samoprijavljanja i principe upravljanja rizikom. Sveobuhvatan poreski zakonski okvir, bez čestih izmjena poreskih propisa, koji pruža harmonizaciju nacionalnog i međunarodnog zakonodavstva posebno prema harmoniziranom zakonodavstvu EU (*acquis communautaire*) koji bi vremenom postao kompatibilan onome u EU po pitanju poreskog sistema je neophodno uvesti u BiH, jer zemlje sa dobro osmišljenim i pravilnim implementiranjem poreskog sistema u dugoročnom periodu imaju manje problema sa izbjegavanjem plaćanja poreza od strane poreskih obveznika.

3.2 Organizacija poreske administracije

Moderne poreske administracije su primarno agencije za prikupljanje prihoda, egzistiraju i rade na principima međusobne usklađenosti, idu u korak sa najnovijim trendovima u oporezivanju s ciljem

maksimiziranja vrijednosti za ukupnu ekonomiju. Sve poreske administracije teže da postignu maksimalan nivo poštivanja poreskih propisa, odnosno da ostvare najbolji mogući rezultat iskazan ostvarenim poreskim prihodima. Poreska evazija je veoma značajan i dugotrajan problem, koji od poreskih administracija traži unapređenje poslovnih procesa, metoda i postupaka u cilju smanjenja poreskog jaza.

Svaki poreski organ mora biti proaktiv u radu, uslužno okrenut prema poreskim obveznicima radi unapređenja, poboljšanja i zadovoljenja njihovih potreba. Dobar i kvalitetan „odnos“ i „kvalitetna“ komunikacija sa pružanjem usluga je krucijalno pitanje za poresku administraciju. Pružanje usluga poreskim obveznicima pruža potencijalno značajne mogućnosti, sada važnije nego ikad prije, jer što je poreska administracija „bliže“ poreskom obvezniku, oni svoje poreske obaveze urednije i brže izvršavaju. Od poreskih obveznika potiče se dobrovoljno poštivanje poreskih propisa putem tzv. principa samooporezivanja, da rade u skladu sa svojim obavezama, da uredno podnose poreske prijave, a sa druge strane korist takvog postupka je da poreska administracija efikasnije troši svoje resurse. Poreska administracija mora da stvara odgovarajuće prepostavke kako bi smanjila troškove poslovanja, unaprijedila kako međusobnu tako i interakciju sa poreskim obveznicima.

Poreska administracija predstavlja važnu determinantu unutar svakog ekonomskog sistema i ona ne može biti operativna ako je izolovana od ostalih institucija. Operativna i upravljačka struktura poreske administracije uz podizanje njene efikasnosti putem unapređenja i modernizacije poslovnih procesa je bitna stavka kao odgovor na izazove poreske evazije. Profesionalna, odgovorna, dostupna, djelotvorna, uslužna i efikasna poreska administracija koja služi u najboljem interesu poreskih obveznika i organizacija orijentisana prema efektima treba biti absolutni prioritet u radu jednog poreskog organa.

Kako pronaći rješenje kod organizacije poreske administracije i za kojim instrumentima posegnuti kako bi se ovi ciljevi ostvarili u poreskoj administraciji radi smanjenja poreske evazije? Osnovno rješenje je sistematska primjena propisa i adekvatnost instrumenata koji omogućavaju poreskoj administraciji da u svjetlu dinamičnog okruženja (zakonsko, organizaciono, ljudski resursi, tehnologiju i finansije) da pripremi odgovore. Ovu kombinaciju resursa je potrebno koristiti na koordinirani način odnosno da se stvori odgovarajući partnerski odnos i jačanje povjerenja između poreske uprave i poreskog obveznika. Za ovakve transformacije, nema sumnje to traži temeljito

primjeniti poboljšati i proširiti zakonodavni i regulatorni okvir zasnovan na holističkom pristupu, radi modernizacije postojećih procesa i promjena postojeće organizacije.

Poreski sistem zasnovan na principu samoprijavljanja podrazumijeva izgrađenu svjest poreskog obveznika da dobrovoljno, na osnovu poreskih zakona, utvrđuje svoje poreske obaveze i putem podnošenjem poreske prijave prijavljuje i plaća svoje poreske obaveze nadležnom poreskom organu. Samooporezivanje se ostvaruje na taj način da poreski obveznik ima pristup svim informacijama neophodnim za utvrđivanje visine poreske obaveze, da izračuna visinu poreskog davanja i da na tom osnovu plati utvrđenu poresku obavezu ili da zatraži povrat poreza. U sistemu dobrovoljnog ispunjavanja poreskih obaveza potrebno je educirati poreske obveznike i omogućit im da na jednostavan način ispune svoje obaveze.

Jezgrene funkcije i glavna područja i poslovni procesi zasnovani na međunarodnim standardima poreske administracije su (TADAT, 2015):

- Integritet baze registrovanih poreskih obveznika,
- Analiza rizika poreske administracije,
- Podrška poreskim obveznicima ka dobrovoljno poštivanju poreskih obaveza,
- Podnošenje poreskih prijava i drugih isprava,
- Plaćanje i naplata na vrijeme poreskih obaveza,
- Kontrola poreskih obveznika,
- Proces rješavanja žalbi poreskih obveznika.
- Pružanje usluga poreskim obveznicima,
- Odgovornost i transparentnost svih poslovnih procesa.

Za analizu i razumijevanje (dobrih i loših) poslovnih procesa unutar pojedine poreske administracije i njenih svih funkcija koristi se tzv. TADAT⁸⁷, metodologija. To je procedura koja se koristi za dijagnostiku poreske administracije (engl. Tax Administration Diagnostic Assessment Tool), razvijena od strane sekretarijata TADAT pri Međunarodnom monetarnom fondu. TADAT je dijagnostički instrument koji daje sveobuhvatnu procjenu jakih i slabih strana poreske administracije u različitim operativnim oblastima. Procjena se zasniva na 28 najvažnijih indikatora poreske administracije, a indikatori daju 47 mjerljivi dimenzija koje daju odgovor kakve su performanse poreske administracije. Svaki indikator daje ocjene na skali A, B, C i D. Ocjena A

⁸⁷ www.tadat.org.

označava da poreska administracija ima najbolje performanse, ocjena B da poreska administracija ima dobro uspostavljenje poslovne procese, koji su na međunarodnom nivou prihvatljiv, ocjena C da je uspostavljen minimum standarda, a ocjena D daje oznaku da je upravljanje poslovnim procesima loše.

Bez postizanja najviših standarda profesionalnosti, nepristranosti, objektivnosti i zakonitosti u postupcima sa poreskim obveznicima i kohezivne koordinacije aktivnosti sa postizanjem određenog nivoa „zrelosti“ u bilo kojoj organizaciji nije praktično moguće u potpunosti uspostaviti potrebne instrumente.

Najveći problem za poresku administraciju u poreskom postupku su neujednačena pravila poreskog postupka i oporezivanja, nekonzistentan pristup i selektivno oporezivanje. Usvajanjem jedinstveni poreskih pravila i procedura i implementacijom istih u poreski sistem može dovesti do pravne sigurnosti poreskih obveznika i eliminacije poreske evazije, jer nekonzistentna i divergentna pravila predstavljaju pogodno tlo za izbjegavanje plaćanja poreza, pogotovo danas u eri globalizacije gdje su razvijene agresivne i složene šeme poreskih utaja.

Poznavanje poreskih propisa je vrlo značajan preduslov za pravilno ispunjavanje poreskih obaveza. U kontinuiranoj komunikaciji sa poreskom administracijom, poreski obveznici podnose poreske prijave i informišu poreske organe o ostvarenim prihodima, dohotku, dobiti i drugim propisanim ekonomskim kategorijama koje predstavljaju osnov za utvrđivanje poreza na dodatu vrijednost, poreza na dobit, poreza na dohodak i drugih poreza. Mora se naglasiti da u slučaju da se od strane poreskog obveznika pogrešno utvrdi visina poreske obaveze ili da eventualno poreski obveznik pogrešno zatraži povrat poreskog kredita, otvara se poreski postupak pri kojem je poreski obveznik izložen riziku kontrole od strane poreske administracije i eventualnom kažnjavanju.

Uspjeh evazonog poduhvata umnogome zavisi od vrlo bitne pretpostavke mogućnosti i spremnosti poreske administracije za uspostavu i kreiranje jasnih smjernica da se na vrijeme otkrije poreska evazija. Sistem oporezivanja treba da bude uspostavljen i postavljen na način koji će smanjiti mogućnost poreske evazije, a da sa druge strane, isti da bude relativno jednostavan za primjenu kako od strane poreske administracije tako i od strane poreskih obveznika. Selektivnost kod oporezivanja poreskih obveznika može staviti pojedine poreske obveznike u povlašten položaj kod oporezivanja u odnosu na druge. Kako bi se sprječile ove pojave ili kako bi se procenat

njihovog pojavljivanja sveo na najmanju moguću mjeru potreban je stalan protok tačni, pravovremenih i relevantnih informacija.

Efikasna i dobro organizovana poreska administracija je od presudnog značaja u sprečavanju poreske evazije i ima relativan značaj kod povećanja ispunjavanja poreskih obaveza od strane poreskih obveznika i povećanja naplate prihoda. Svaka poreska administracija ima isti problem, provjera podataka iskazanih od strane poreskih obveznika, jer se očekuje od poreskih obveznika da rade u skladu sa svojim obavezama, da uredno podnose poreske prijave, a sa druge strane, želi da što manje kontroliše same poreske obveznike.

Jako je važno da poreski autoritet bude fleksibilno organizovan i odlučan da brzo reaguje i da ima interoperabilnost kada je u pitanju poreska evazija. Automatska razmjena podataka i napredna analitika podataka ima potencijal da vodi i transformiše poreske uprave. Korištenjem analitike u poslovnim procesima, poreske administracije mogu dobiti uvid koji će im omogućiti da bolje služe klijentima kroz veću otvorenost i saradnju, da smanje dominaciju subjektivnih faktora, poboljšaju svoje planiranje, identifikuju potencijalne prevare, lakše utvrđuju određene poreske zloupotrebe te da brže otkriju neizvršavanje poreskih obaveza.

Jačanjem komunikacije i pružanjem usluga prema poreskim obveznicima, kojim će se podići svijest o obavezi poštivanja poreskih propisa, može se obezbijediti transparentno, odgovorno, djelotvorno i efikasno prikupljanje javnih prihoda. Da bi se to postiglo potrebna je i odgovarajuća tranzicija sa klasičnih komunikativnih kanala i servisa na elektronsko i on line okruženje i odgovarajući partnerski odnos prema poreskim obveznicima a to zahtijeva značajan odmak od oslanjanja isključivo na programe kontrole u detektovanju i korigovanju poreske evazije kod poreskih obveznika.

Najčešći nedostaci kod poreske administracije uglavnom se ističu kao sljedeći:

- ✓ nedovoljno stručno i opšte znanje inspektora i neujednačeni stavovi u tumačenju zakona (postojanje dvojnih tumačenja može dovesti do problema u pogledu odgovornosti unutar poreskog sistema),
- ✓ visoka diskreciona prava odlučivanja u postupcima provođenja kontrole, interpretacija pojedinih zakonskih normi na različite načine ostavlja mogućnost za pojavu „sive“ zone,
- ✓ nedostatak i neusklađenost poreskih propisa (ne postoji opšti propis kojim bi se usklađivao, koordinirao poreski postupak),

- ✓ dodatni razrez poreske obaveze neutemeljen na potpunom i pravilno utvrđenom činjeničnom stanju i/ili pogrešna primjena pravnih propisa,
- ✓ visok stepen podložnosti korupciji,
- ✓ nedovoljna i neadekvatna obuka zaposlenih, edukacija, neadekvatni materijalno tehnički uslovi za rad i drugo.

Poreski organ danas definitivno ima drugačije odgovornosti u odnosu na su na one što su nekada bile odgovornosti. Prodor digitalnih usluga i tehnološki razvoj imaju moć stvaranja fundamentalnih promjena u mnogim područjima poreske administracije. Poreska administracija ima široku dispoziciju da uredi poresku disciplinu kod poreskih obveznika, ipak data dispozicija postupanja u sprovodenju poreskih zakonskih propisa poreskoj administraciji ne može biti nauštrb poreskog prava i pravne sigurnosti svih poreskih obveznika. Očekivane aktivnosti preusmjerene su uglavnom sa tradicionalnih kontrolnih aktivnosti, na unapređenje sistema kontrola upravljanog na osnovu rizika, gdje se definiše u kojoj mjeri treba izvršiti kontrolu (npr. da li treba izvršiti informativnu, ograničenu, djelimičnu ili potpunu kontrolu). Odgovornost i transparenost su dva centralna stuba dobrog upravljanja. Neke od glavnih promjena su:

1. Poreska uprava treba da pristupa obveznicima putem integrisanog prisustva, radi smanjenja troškova i povećanja dobrovoljnog poštivanja poreskih propisa. Fokus treba biti na promjeni načina konverzacije sa poreskim obveznicima i unapređenju povjerenja javnosti i progresivnim saradnjama (ciljnim interesnim grupama u društvu), za odgovorno korištenje postupaka unutar svojih odgovornosti i na podsticanju postupka o razmjeni podataka da bi se unaprijedilo poštivanje propisa od strane poreskih obveznika. Veći nivo organizacijske sposobnosti utiče na poreske obveznike, pojednostavljuju se postupci a osigurava se naplata poreza.
2. Većina poreskih administracija uspostavila je posebne jedinice za rad sa skupinama poreskih obveznika koji su posebno važni u smislu prihoda radi efikasnijeg preduzimanja aktivnosti, poreski službenici su postali ambasadori poreskih obveznika u cilju smanjenja poreske evazije putem modernizacije i poboljšanja poslovnih procesa posebno putem poboljšanja razmjene podataka sa poreskim obveznicima.
3. Poreske uprave usvajaju sofisticiraniji pristup po pitanju upravljanja rizicima. Osnovna ideja je jednostavna: usmjeravanje sredstva na veći segment rizika kod poreskih obveznika, poreska uprava može napraviti efikasnije korištenje svojih ograničenih resursa i time se

štede resursi. To zahtijeva sustavan pristup identifikaciji, procjeni i određivanju prioriteta i na ovakav način one postaju više otvorene prema obveznicima, prate korak s vremenom i razvojem modernih tehnologija.

Poreske uprave se sada kreću prema vlastitom razvoju koji više daje pažnju na dobrovoljno poštivanje propisa, u potpunosti mijenjaju dosadašnju praksu pružanja usluga poreskim obveznicima, promiče se aktivnost usmjerenja prema prevenciji, a ne samo za otkrivanje i represiju. Tom osnovnom cilju pored represije treba svakako da doprinese i povećanje opšte poreske discipline s jedne strane kod poreskih obveznika i sa druge strane da poreski organ svojim mjerama dejstvuje u pravcu predupređivanja ovakvih ponašanja. Zašto ova promjena? Razlozi su:

- prepoznavanje da većina poreskih obveznika želi dobrovoljno ispunjavati poreske obaveze i glavni zadatak poreskog autoriteta je da im pomogne to učiniti;
- poreski obveznici postaju sve više uporni i inzistiraju da imaju svoja prava kao i obaveze;
- obveznici su segmentirani i prihvaćaju da različite skupine poreskih obveznika imaju različite vrste potreba;
- promjena pristupa načinu oporezivanja usmjerenog na pristup više usmjeren na poreske obveznike;
- većina poreskih administracija, svakako u razvijenom svijetu, sada su pod ozbiljnim pritiscima da povećaju efikasnost a da smanje troškove; i
- priznanje da se neformalna ekonomija ne može efikasno oriješiti samo represivnim mjerama (Owens, 2014., str.15).

S tim u vezi cilj strukturne poreske reforme treba da bude razvoj konkurentnog fiskalnoga okruženja koje s jedne strane podstiče investicije, preuzimanje rizika i poduzetništvo, a s druge strane ima za cilj da optimizira prihode od poreza tako što će, na primjer, destimulisati poreznu evaziju i sivu ekonomiju. Isto tako cilj treba da bude uspostava efikasne naplate prihoda uz jednostavan poreski postupak sa razvijenim administrativnim kapacitetima uz pravilnu primjenu poreskih propisa uskladištenih sa najboljom međunarodnom praksom, niske troškove izvršenja obaveza i dobru saradnju sa poreskim obveznicima.

Tri su ključne organizacione sposobnosti svake dobro organizirane poreske administracije:

- Uspostava dobre analize rizika – Poreska uprava mora kontinuirano raditi na napretku razvoja kapaciteta za analizu rizika. Upravljanje rizikom je esencijalno važno za poresku administraciju. Isto ima ključnu ulogu u oblikovanju resursa koje koristi poreska administracija radi ostvarivanja maksimalnih svojih ciljeva.⁸⁸ Uspostavljanjem sistema procjene rizika umanjuje se neujednačenost u postupanju i korupciji i umanjuju se druge moguće negativne pojave i proces bi trebao rezultirati boljim pristupima u radu. Jasni i fokusirani izvještaji omogućuju da analiza rizika odmah identificuje sektore koji će pokazati:
 - najviše rizično rangirane djelatnosti;
 - najrizičnije poreske obveznike u tim sektorima i subjekti koji su visokorizični;
 - razloge za takav rang i pravila koji u najvećoj mjeri doprinose tom rangu.
- Izrada djelotvorne strategije za poboljšanje poreske discipline i planova rada – potrebno je izraditi planove i programe s ciljem identifikovanja mogućeg povećanja resursa i vještina radi utvrđivanja prioriteta rizika za prihode i način njihovog tretiranja u cilju zaštite finansijskih interesa u borbi protiv poreske evazije. Razvijanje znanje o modalitetima i načinima povreda propisa je moćno sredstvo za borbu protiv povreda poreski propisa i kriminalnih aktivnosti.
- Uspostava efikasnih osnovnih poslovnih operacija - organizaciona struktura je ključna funkcija poreske administracije, uposleni moraju biti adekvatno pripremljeni, osposobljeni i opremljeni da bi mogli brzo i efikasno prilagoditi promjenama u okruženju – tu spadaju: usluge poreskim obveznicima, podnošenje prijava, upravljanje obavještajnim saznanjima i rizicima, kontrola i istrage, prinudna naplata i procesuiranje prevare / krivičnih djela, itd.

Potpun, tačan i ažuriran registar poreskih obveznika predstavlja kamen temeljac pravične i efektivne administracije poreza. Registracija i numerisanje poreskih obveznika su fundamentalni prvi koraci u upravljanju porezima. Registracija i numeracije svakog poreskog obveznika podupire ključne administrativne procese koje se odnose na podnošenje, plaćanje, procjenu, naplatu I

⁸⁸ www.tadat.org, module 4, Efective risk managment. POA-2.

rješavanje žalbi.⁸⁹ Nijedan poreski organ ne može adekvatno funkcionisati ako ne zna ko su poreski obveznici i koji obveznici su dužni da podnose prijave i plaćaju porez. Moderni pristupi upravljanju disciplinom počivaju na tačnim registrima poreskih obveznika, što je osnov analize rizika, tako da se resursi opredijeljeni za jačanje poreske discipline usmjeravaju na segmente koji nose najveći prinos i rizik.

Reforme poreskog tijela generalno su usmjerenе na modernizaciju upravljačke strukture i operativne strukture kao i na poboljšanje i povećanje obima usluga koje se pružaju poreskim obveznicima jer program usluga poreskim obveznicima pojednostavljuje dobrovoljno poštivanje poreskih propisa. U skladu sa navedenim osnovni cilj svake poreske administracije je povećanje dobrovoljnog poštivanja propisa i bolja naplata javnih prihoda. Poreske uprave moraju osigurati da poreski obveznici imaju informacije i podršku prilikom ispunjavanja svoje obaveze i da mogu potraživati svoja prava po zakonu. Savjeti i pomoć poreskim obveznicima igraju presudnu ulogu u premošćivanju nedostatka.⁹⁰

Usmjeravanje vlastitih resursa poreske administracije ka obveznicima koji uplaćuju većinu prihoda dolazi do neracionalne upotrebe resursa na male obveznike koji malo doprinose ukupnim fiskalnim efektima. Time se stvara prostor za slabljenje finansijske discipline kod velikih obveznika, kao i prostor za poreske prevare kod malih obveznika koji mogu da ne prijave uredno poreske obaveze i da u dogledno vrijeme “nestanu”, znajući da poreska administracija nema kapaciteta za kontrolu obveznika. Krajnji rezultat je ugrožavanje prihoda budžeta država.

Poreske administracije se moraju stalno nositi sa brojnim faktorima koji utiču na porast raznih rizika i upravljanje rizikom ima važnu ulogu u kompletном poslovnom procesu. Većina poreskih administracija je u okviru svojih nadležnosti usvojila CRM (engl. Compliance Risk Management) pristup upravljanja rizicima, sa stohastičkom procjenom rizika u skladu sa preporukama OECD i sa rangiranjem i segmentacijom obveznika po određenim kriterijima, koji se mogu zasnivati na sljedećem: (1) pojedinci; (2) veličina preduzeća—mikro, malo, srednje i veliko preduzeće; (2) neprofitne organizacije; (3) vladini organi i preduzeća; (4) poreski savjetnici; (5) vrsta djelatnosti, visina prometa; (6) lokacija poslovanja; (7); dobrovoljnost registracije; (8) status izvoznika i sl.

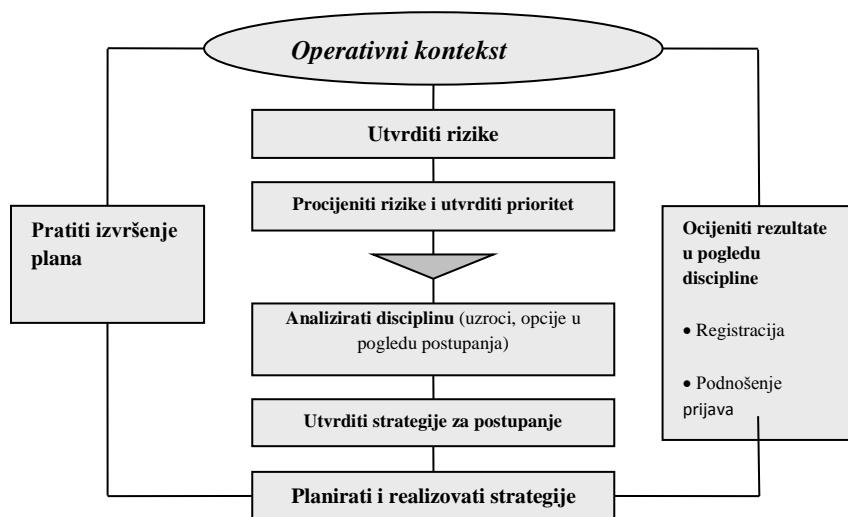
⁸⁹ www.tadat.org, module 3, Integrity of the registered taxpayer base. POA-1.

⁹⁰ www.tadat.org, module 5, Suporting voluntary compliance. POA-3.

Da bi se moglo uticati na poreske obveznike koji stvaraju poreski jaz, potrebno je identifikovati i sistematski koristiti izvore podataka.

Izvori podataka, koji su neophodni u sistemu za analizu i upravljanje rizikom mogu se podijeliti u dvije grupe: interni i eksterni. Interni podaci su oni koji su dostupni poreskoj administraciji, kao što su: sjedište poreskog obveznika, prijavljena djelatnost, odgovorno lice, efekat iz kontrole, dug poreskog obveznika i slično. Eksterni podaci su oni koji su dostupni drugim institucijama, a koji su neophodni kako bi se unaprijedio proces analize i upravljanja rizikom, finansijski izvještaji entiteta (bilans stanja, bilans uspjeha, izvještaj o promjenama kapitala, izvještaj o novčanim tokovima), promet preko transakcijskih računa u zemlji i inostranstvu, registar privrednih sudova (osnivanje, spajanje, pripajanje, gašenje preduzeća i ostale promjene, visina osnivačkog uloga, odgovorno lice, osnivači).

CRM model procesa upravljanja rizicima (OECD, 2008, str.8) koji primjenjuju poreske administracije prema standardima za koje se zalažu razna međunarodna tijela i zemlje članice OECD-a prikazan je na (slici 3.2.1.).

Slika 3.2.1. Model procesa upravljanja rizikom, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

Ključni elementi ovog modela obuhvataju sljedeće: akcenat se stavlja na utvrđenim problemima u vezi sa procjenom rizika discipline, umjesto na kontroli visokorizičnih poreskih obveznika. Primjeri ovih problema su: neplaćanje poreza, ne podnošenje prijava, intenzivno poslovanje u sivoj ekonomiji u određenim sektorima, pogrešna klasifikacija oporezive nabavke, npr. kao neoporeziv materijal, u određenim branšama ili kod posebne grupe poreskih obveznika, itd.). Određivanje

rizika prema prioritetu kako bi se akcenat stavio na pitanja najvišeg rizika sa ciljem ostvarivanja maksimalnih rezultata poreska administracija može dodatno profitirati.

Organizacija poreske administracije mora biti takva da ima volju, snagu i aparat dovoljan da sve one poreske obveznike koji posluju van legalnih tokova uvede u legalne tokove. S druge strane važna promjena koja mora da se desi je činjenica da poreski obveznik nije suparnik poreskoj administraciji i koji se mora disciplinovati, on se mora pridobiti ako se želi povećati nivo poštivanja poreskih propisa. Tradicionalni stav i ponašanje poreske administracije se mora mijenjati u pravcu uzajamne saradnje sa poreskim obveznicima.

3.3 Kontrola poreskih obveznika

Finansijska i globalno dužnička kriza koja je počela prije 10 godina je bespōstredno otkrila koliko dalekosežne posljedice na realnu ekonomiju može da ima nepostojanje i nedostatak efikasne i efektivne kontrole. Poreska evazija se najčešće dešava tamo gdje su kontrole slabe, ne postoje ili se ne primjenjuju u dovoljnoj mjeri i za efikasnu uspostavu kontrole potrebno je dovoljno znanja, sposobnosti i iskustva.

Sistem kontrole ostvara nezanemarivu ulogu u podizanju kvaliteta rada u poreskoj administraciji a slabost kontrole obračuna i naplate javnih prihoda od strane poreske administracije je jedan od uzroka nastanka poreske evazije. Kontrola poslovanja poreskih obveznika jedan je od svakodnevnih zadataka poreske administracije, posebno za one obveznike koji svojim postupcima „neprihvatljivo minimiziraju“ poreske obaveze ili ne žele da ih dobrovoljno izvršavaju. Uprkos propisanim poreskim zakonskim procedurama, budući da pojам „neprihvatljivog minimiziranja“ nije precizno određen kod kontrola poreskih obveznika, veliku ulogu ima ljudski faktor, kako od strane poreskih obveznika tako i od poreskih inspektora.

Pitanje poreske evazije i slabe efikasnosti kontrolne funkcije i nerazvijenosti kod poreske administracije međusobno je povezano, jer uvođenjem pojačanih mjera putem kontrolnih postupaka, može dovesti do povećanoga administriranja kod poreskih obveznika i ne fer odnosa prema urednim poreskim obveznicima. Efikasnost poreskih kontrola u velikoj mjeri zavisi od pravilno dizajnjirane strategije za odabir kontrole koja treba da se fokusira na poreske obveznike visokog rizika (Khwaja i dr., 2011). Zbog povećane primjene elektronske komunikacije i sve savršenije digitalne trgovine, potreba za višim standardima kontrole postaje izuzetno važna.

Iskustvo je pokazalo da je za male i srednje poreske obveznike potreban manji broj visoko obučenog osoblja, dok bi veliki privredni subjekti trebalo da imaju češće kontrole od strane visoko obučenih kontrolora.

Efikasnije prikupljanje poreza, koje je zasnovano na jasno definiranim principima poreskih kontrola i provjera putem jednakog pristupa prema svim poreskim obveznicima, utemeljeno na procjeni i analizi rizika koja daje veću vjerovatnoću otkrivanja i ispravljanja nepoštivanja poreskih zakonskih propisa, u konačnici bi trebalo da dovede do povećanja naplate poreskih prihoda i smanjenju poreske evazije.

Poreska administracija ima ulogu pomaganja poreskim obveznicima tako da razumiju koje su to njihove obaveze i prava a nakon toga poduzimanje kontrolnih mjera protiv onih koji ne ispunjavaju uredno svoje obaveze. Martinez-Vazquez, Rider (2005), testirali su efekat sprovođenje poreskih propisa na poresku evaziju koristeći 1982 TCMP podataka (engl. Taxpayer's Compliance Measurement Program). Rezultati su pokazali da povećano sprovođenje poreskih propisa ima pozitivan učinak na izmirenje obaveza kada se koristi na ciljani način, negativan efekat na ne ciljani način, a pozitivan ukupni učinak na izmirenje svih poreskih obaveza.

Popunjavanje i prijavljivanje poreske obaveze prepušteno je poreskim obveznicima po principu samoprijavljanja, u uslovima obimnih i kompleksnih poreskih zakona, kao i brojnih i raznih poslovnih događaja i transakcija, gotovo sigurno se poreski obveznik može suočiti sa nejasnim poreskim tretmanom određenih postupaka. Ukoliko se poreski obveznik opredijeli za samostalno odlučivanje koliko poreskih obaveza treba da plati, ta poreska prijava će biti prihvaćena od strane poreske administracije, ali sve dok postoji mogućnost poreske kontrole od strane poreske administracije koja raspolaže sa svim relevantnim informacijama, postoji mogućnost osporavanja prijavljene poreske obaveze odnosno izračunavanja dodatne poreske obaveze, uključujući, kaznu i kamate.

Napredne poreske administracije znaju da dobro organizovan sistem kontrole umanjuje poresku prevaru i poresku evaziju, iz jednostavnog razloga što su potencijalni poreski prestupnici odvraćani od prestupa postojanjem realne šanse da bi mogli biti brzo otkriveni i kažnjeni. Dobro uspostavljena kontrola poreskih obveznika ima značajan uticaj na vjerojatnosti pojave poreske evazije, (Slemrod, Blumenthal i Christian, 2001), izvještavaju o signifikantnim pozitivnim efektima

poreske kontrole na poresku evaziju. Kontrole trebaju da budu koncipirane tako da maksimalno podižu poresku disciplinu obveznika i one moraju biti kontinuiran i obnavljajući postupak. Da bi se ostvarila što veća uspješnost kontrole potrebno je uvesti određene standarde prakse i kvaliteta. Zbog potencijalno nametljive prirode kontrole i mogućih dodanih troškova kojim se opterećuje poreski obveznik, važno je da poreski obveznik kod kojeg se vrši kontrola ima jasnu predstavu o odgovornostima i pravima kako poreskih obveznika tako i poreskih službenika.

Kontrolna funkcija mora biti u mogućnosti da ispunji svoje ciljeve i zadatke a za tu funkciju mora biti i adekvatno kadrovski osposobljena. Ako postoji veliki broj poreskih obveznika a postojeći kadrovski kapaciteti poreskih administracija nisu upotpunjeni za rezultat će se dobiti nezadovoljavajući procenat kontrole, pa se uslijed toga događa da se mnogi poreski obveznici nikad ne kontrolišu intenzivno a krajnji rezultat je ugrožavanje prihoda budžeta države. Kontrolu bi trebalo da sprovode profesionalno obučeni službenici, sa integritetom, etičkim vrijednostima i sa dobrim posjedovanjem vještina, znanja i sposobnosti. Ona treba da bude jedan važan element sveobuhvatnog programa poštivanja poreskih propisa koji obuhvata sve oblasti koje su visokorizične po pitanju poreske evazije.

Poreska kontrola (engl. Tax audit) je pregled finansijskih evidencija i poslova poreskih obveznika kako bi se potvrdili iznosi prijavljeni u poreskim prijavama (TADAT, Filed Guide, 2015, str.142). Sam pojam kontrole može se definisati i kao postupak provjere i utvrđivanja zakonitosti ispunjavanja poreskih obaveza, kroz nadgledanje, nadzor, ispitivanje i utvrđivanje tačne obaveze po osnovu direktnih ili indirektnih poreza koju vrše inspektori koji su ovlašteni da učestvuju u poslovima kontrole. Svaka kontrola treba da ima slijedeće ciljeve:

- da utvrdi usaglašenost postupanja poreskih obveznika sa poreskim zakonima i propisima,
- da se utvrdi i ispravi nepoštivanje poreskih propisa,
- da se uoče eventualni prekršaji vezani za poreze.

Osnovni cilj kontrole je provjera tačnosti i ispravnosti podataka koje je obveznik podnio u svojim prijavama samooporezivanja. Prevashodni cilj kontrole nekog poreskog obveznika od strane poreskog organa jeste da se sa objektivnom sigurnošću utvrdi da li su prijavljeni svi oporezivi prometi i da se planski provedenim kontrolama zakonitosti rada obveznika, ispitivanjem i utvrđivanjem poreske tačne obaveze, spriječi poreska evazija (Terzić, 2017, str.30). Da bi se ovo postiglo potrebno je radi ostvarenja navedenih ciljeva jedinstven i usklađen pristup kontrolama,

nezavisno od toga koja je djelatnost ili obveznik predmet kontrole a i da kontrolori posjeduju znanje, vještine i mehanizme za brzo i uspješno obavljanje svojih dužnosti. Poreski obveznik nema teret dokazivanja jer za njega važi prepostavka da je porez ispravno prijavljen sve dok se ne dokaže suprotno (Terzić, ibid.).

Kontrolna aktivnost se sprovodi prema određenim i ujednačenim standardima uz optimalne upotrebe ograničenih sredstava i vremena za vođenje kontrole, propisanim normama i zacrtanim planovima da se uoče propusti i greske, da se objasni poreskim obveznicima eventualne greške i da se pomogne poreskim obveznicima kako da prevaziđu greške. Kontrolirani period najčešće se određuje nalogom za kontrolu i ne produžava se ako u razumnoj mjeri odražava stvarne poslovne transakcije, osim ukoliko postoje fizički dokazi koji ukazuju na to da se može utvrditi znatan iznos dodanih poreskih obaveza.

Ako preliminarno minimalno ispitivanje ukazuje da je značajan dio poreza prijavljen u manjem iznosu, inspektor treba da primjeni tehniku detaljne kontrole da bi ustanovio dodatni poreski razrez (Terzić, ibid.). Koliko je dokaza potrebno da bi poreski organ dobio spor u poreskom postupku koji se odnosi na neprijavljeni porez zavisi od tereta dokazivanja koji su za poresku upravu ustanovili zakonodavac ili sudovi. Stav suda, snagom nepristranoga autoriteta je dobar putokaz formiranju stava na kojem treba da zasnivaju poreski postupci.

Bez tehnika utvrđivanja prihoda, mogućnost tačnog utvrđivanja potencijalnih poreskih obaveza je izuzetno ograničena, pa čak i ne postoji. Postoje dve moguće metodologije koje inspektor može da primjeni prilikom utvrđivanja neprijavljenog poreza:(Terzić, ibid.).

- ✓ Metod direktnog dokazivanja,
- ✓ Metod indirektnog dokazivanja.

Direktni dokazi i dokazi na osnovu indicija su važni za odvijanje kontrole. Kontrolom u kontroliranim poreskim periodima obično se daje prednost direktnim dokazima, ali se često u kontroli ako se utvrdi razlika prijavljenih iznosa poreske obaveze primjenjuju i dokazi na osnovu indicija.

1. Direktne metode ili metode konkretnog izvora

Direktne metode, često nazivane metode konkretnih pitanja ili konkretnih stavki, zasnivaju se na provjeri prihoda ili rashoda i direktno se vezuju za knjige i evidencije koje se koriste prilikom

pripreme poreske prijave. Ispravke prijava ili utvrđenih obaveza potkrepljene su konkretnim dokazima vezanim za neku prihodnu ili rashodnu stavku (Biber, 2010, str.2). Kontrole prometa iz direktnih izvora obično se oslanjaju na direktne dokaze.

- ✓ Kontrola direktne stavke je osnovni metod dokazivanja koji se oslanja na direktan dokaz,
- ✓ Direktan dokaz je dokaz iz kojeg može da se izvuče samo jedan logičan zaključak,
- ✓ Direktan dokumentarni dokaz se generalno smatra najboljom metodom za slučajeve u kojima promet može da se poveže sa konkretnim izvorom i da se jasno dokumentuje (Terzić, ibid.).

2. Indirektne metode

Indirektne metode obuhvataju utvrđivanje poreskih obaveza kroz analizu finansijskog stanja i poslovanja poreskog obveznika korišćenjem informacija iz niza izvora mimo prijave poreskog obveznika i zvaničnih knjiga i evidencija. Poreske obaveze se često utvrđuju na osnovu posrednih dokaza koji ukazuju na objektivnu procjenu tačne obaveze poreskog obveznika (Biber, 2010, str.2).

- ✓ Indirektna metoda kontrole podrazumijeva upotrebu dokaza na osnovu prikupljenih indicija, posrednim putem radi utvrđivanja neprijavljenih poreske obaveze,
- ✓ Posredni dokazi na osnovu indicija čini niz činjenica, koje uzete zajedno, mogu da dovedu do objektivnoga osnovanog zaključka,
- ✓ Da bi potkrepili indirektno izračunavanje neprijavljenog prometa, dokazi moraju da budu uvjerljivi a zaključak objektivan, na osnovu poznatih činjenica,
- ✓ Generalno, porez izračunato primjenom indirektne metode nije vezan za jedan konkretni izvor, te se stoga naziva porez bez izvora (Terzić, 2017, str.30-31).

U većini zemalja, pravo korišćenja indirektnih metoda proizilazi iz ovlašćenja koja su data poreskim organima da sprovode relevantne poreske zakone, uključujući utvrđivanje poreskih obaveze i naplatu poreza koji su u skladu sa tim zakonima dospjeli i koje treba platiti. Premda indirektne metode obično nisu izričito navedene u zakonskim propisima, zakonodavci su time što su upravi dali ovlašćenje da procjenom utvrdi poreske obaveze i time što ništa nisu rekli o metodama koje treba koristiti implicitno naveli da uprava radi utvrđivanja iznosa poreza koji treba platiti može odabrati metod koji je primjeren (Biber, 2010, pogl.III).

Svrha kontrole poreskih obveznika je da se kontroliše i cijeni zakonitost prema odredbama materijalnog prava radi utvrđivanja pravilnog činjeničnog stanja, profesionalno da se prosuđuje o sproveđenju i poštivanju obaveza po osnovu poreza i vrši preispitivanje i eventualno korigovanje i ispravka stanja. Kontrolom direktnih i indirektnih poreza, selektivnom, djelimičnom i potpunom, vrši se provjera knjiga, evidencija, spisa, faktura, korespondencije od važnosti za poreze, računarski baza podataka, programa, evidencija ili spisa koji se odnose na privredne djelatnosti, ili bilo kojih podataka za koje bi poreska administracija trebala da zna ili koji bi bili potrebni za postupanje u skladu s obavezama plaćanja poreza.

Prilikom kontrole neophodno je staviti akcenat na relaciju između očekivanih troškova i koristi od kontrole i stoga se mora pronaći prihvatljiva metoda. Da bi se uspješno sprovedla kontrola poreskog obveznika, prije svega treba se spoznati sam poreski obveznik i način na koji je kontrolirani obveznik organiziran (sama vlasnička struktura).

Planiranje je temelj kvalitetne kontrole i inspektor treba da budu dobro pripremljeni prije nego što otpočnu sa ispitivanjem finansijskog stanja i poslovanja poreskog obveznika. Pripreme treba da uključuju: (1) pristup i analizu dostupnih informacija, i interno i eksterno, koje mogu biti od koristi prilikom kontrole, npr. poreskih prijava, carinskih podataka, informacija o licencama, spremnih evidencija koje vode druge vladine agencije, organi i treća lica, (2) proučavanje dostupnih informacija o poreskom obvezniku i djelatnosti kojom se bavi i izračunavanje komparativnih indeksa, (3) navođenje visokorizičnih ili sumnjivih oblasti ili pitanja, i (4) planiranje pristupa u kontroli kako bi se obuhvatili rizici, uključujući pripremu upitnika, kontrolnih lista, i planova za sproveđenje koji pokazuju koja će se metodologija ispitivanja primijeniti u cilju provjere navoda poreskog obveznika (Biber,2010, poglavlje 5).

Kontrola se sastoji se od izvršavanja administrativnih postupaka i poslova da bi se osiguralo sproveđenje i poštivanje poreskih zakonskih propisa s ciljem: a) provjera i otkrivanja značajnih činjenica u vezi s porezima koje su nepoznate poreskoj administraciji, b) analitičke provjere pouzdanosti i tačnost podataka unesenih u poreske prijave, c) dobivanja informacija koje se odnose na upravljanje porezima, d) vršenja raznih provjera, f) informisanja obveznika o njihovim dužnostima i pravima, g) utvrđivanja dodatnog razreza poreza kroz poresku kontrolu.

Kombinacijom svih ovih postupaka i nezavisno od toga ko je predmet kontrole, poreski obveznici, pravna lica koji imaju obavezu vođenja dvojnoga knjigovodstva, ili fizička lica (postupak kontrole izvorne dokumentacije i evidencija obveznika, sprovodi se u dijelu koji ne obuhvata pozicije analize knjigovodstvenih evidencija koje pomenuti obveznici nisu dužni voditi) i nezavisno od stepena znanja i radnog iskustva inspektora i drugih službenika koji učestvuju po bilo kom osnovu u vršenju kontrola ili nekih drugih provjera kontrolom se prije svega utvrđuju opšti podaci:

- ✓ Podaci o mjestu i datumu sačinjavanja zapisnika o kontroli i podaci iz naloga za kontrolu i o prethodnoj kontroli,
- ✓ Podaci iz rješenja o registraciji poreskog obveznika (da li se radi o pravnom ili fizičkom licu, na osnovu uvida u rješenja suda ili opštinskog rješenja kojim je izvršeno osnivanje poreskog obveznika, utvrđuje se složenost organizacije poreskog obveznika),
- ✓ Podaci o registrovanoj djelatnosti poreskog obveznika, (definiše se osnovna djelatnost kontrolisanog obveznika, nakon pregleda analitičke strukture prihoda i analitičkog pregleda kupaca kao i potpisanih ugovora),
- ✓ Podaci o knjigovodstvenim i vanknjigovodstvenim evidencijama koje obveznik posjeduje,
- ✓ Podaci o mjestu vršenja kontrole i licima prisutnim u postupku kontrole,
- ✓ Podaci o ovlaštenim bankama, transakcioni računi i saldo novčanih sredstava,
- ✓ Zakonski osnov za postupak kontrole i pravilnost obračuna poreske obaveze,
- ✓ Dokumentacija značajna sa aspekta kontrolnog okruženja, koja je značajna za izvještaj.

U jednoj poslovnoj transakciji mogu da postoje sljedeće faze: narudžbe, slanje, fakturisanje, prijem robe, skladištenje, plaćanje, prodaja i ispunjavanje poreske obaveze. Komercijalne evidenciju mogu da čine poslovne evidencije, kao što su: poslovne knjige, registri, fakture, priznanice za obračun i plaćanje, cjenovnici, narudžbenice, tovarna dokumenta, carinska dokumenta, transportna dokumenta, ugovori, evidencije zaliha, nalozi za prodaju, finansijski izvještaji (uključujući godišnje i privremene izvještaje), protokoli za kontrolu i kontrolni izvještaji, evidencija o proizvodnji i kvalitetu. Kontrolor bi trebalo da vodi računa o svim ovim fazama jer gotovo je nemoguće provjeravati svaki dokument, jer bi se taj posao u vremenskom smislu neprihvatljivo odužio.

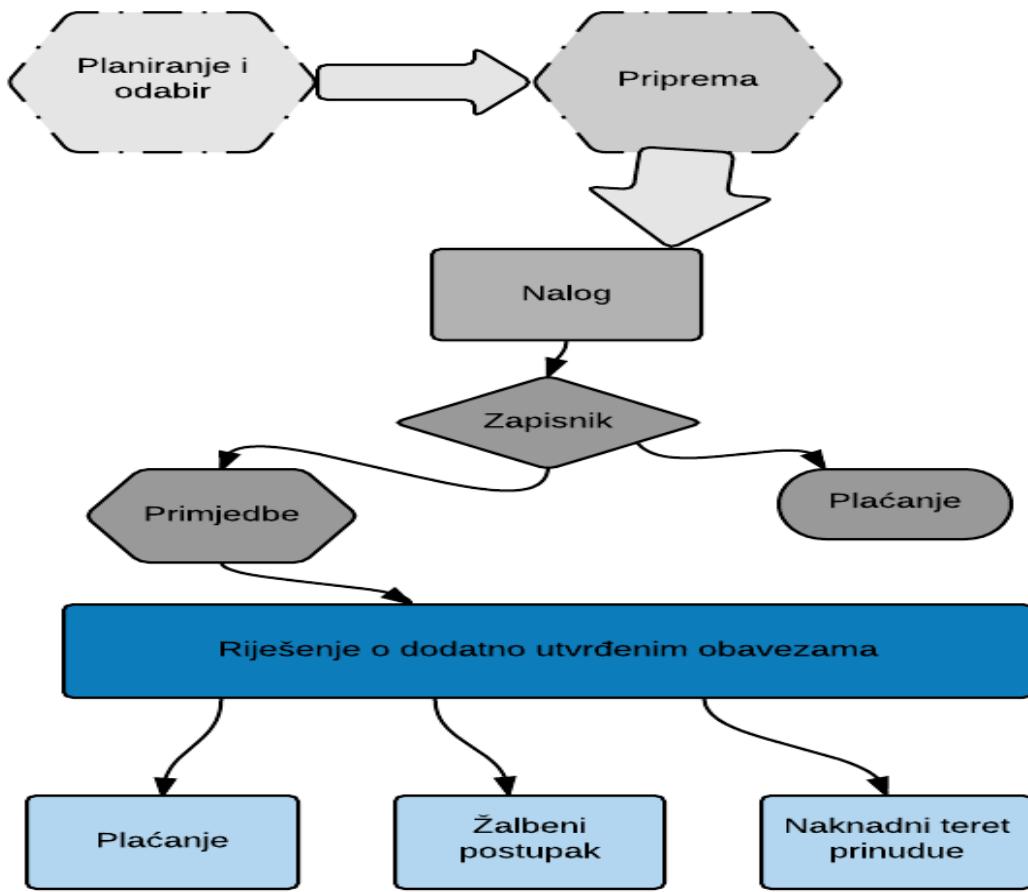
U postupku kontrole se posebna pažnju obraća na pomoćne knjige, koje u zavisnosti od toga na šta se odnose, mogu obezbijediti podatke ne samo po vrijednostima, već i po količinama za

konkretnu računovodstvenu kategoriju. Tako se, npr. u tzv. „pomoćnim knjigama zaliha“ mogu obezbijediti podaci ne samo po vrijednostima, već i po količinama koje se odnose na konkretnu računovodstvenu kategoriju. U praksi se obično formiraju slijedeće pomoćne knjige: analitika kupaca i dobavljača, knjiga osnovnih sredstava, pomoćne knjige zaliha (materijala, robe, gotovih proizvoda), knjiga (dnevnik) blagajne, itd. U toku kontrole provjerava se da li su usaglašeni podaci pomoćnih knjiga i glavne knjige, realizacija iskazane marže (ako se marža smanjuje, možda je realizacija prikrivena) naročito u slučaju kad pomoćne i glavna knjiga sistemski nisu povezane, odnosno kad ne predstavljaju funkcionalne dijelove jedinstvenog sistema obrade podataka.

Zato je potrebno revidirati i uspostaviti slijedeće pristupe u kontrolama:

- ✓ Struktuirano i sistematicno (više holistično) nasuprot slučajnom i ad hoc;
- ✓ Proaktivno i preventivno nasuprot reaktivnom i represivnom (rješavanje problema umjesto izazivanja problema);
- ✓ Otvoreno i transparentno nasuprot zatvorenog;
- ✓ (Opravdano) povjerenje nasuprot nepovjerenja. (Terzić, 2017, str.31-32).

Na narednom prikazu (slika 3.3.1.) daje se konceptualni okvir i pružaju se dodatne informacije o fazama osnovnih postupaka kontrole, vezano za pregled osnovnih postupaka koji se uglavnom sprovode u postupku kontrole. Nijedan od datih koraka ne smije da se zanemari ili odvoji od prethodnih ili narednih faza, a svaka faza se temelji na prethodnoj i treba da se završi prije nego što se kreće u narednu fazu. Uz to, u okviru svake faze postoje podfaze i one variraju od kontrole do kontrole, u zavisnosti od njene složenosti i obima.

Slika 3.3.1. Konceptualni okvir faza osnovnih postupaka kontrole

Za provjeru i apostrofiranje ključnih pokazatelja efekata kontrola potrebno je definisati standarde rada poreskih inspektora kako bi se omogućilo adekvatno vrednovanje njihovog rada. Pored vremena provedenog u kontroli, kao pokazatelji kvaliteta završenih kontrola mogu se definisati i sljedeći pokazatelji:

- ✓ Broj završenih kontrola (u ovaj broj ne ulaze one kontrole gdje nisu utvrđene dodatne poreske obaveze),
- ✓ Ukupno utvrđena dodatna obaveza koja se ogleda u vrijednosti utvrđenih obaveza koje su direktno rezultat kontrole i izrečena kazna,
- ✓ Ukupno naplaćeni prihodi od dodatno utvrđenih poreskih obaveza koji se ogledaju u ukupnoj vrijednosti prihoda naplaćenih u toku poslovne godine iz aktivnosti kontrola u toj godini,

- ✓ Ukupno naplaćeni prihodi od izrečenih kazni, koji se ogleda u ukupnoj vrijednosti prihoda od kazni iz aktivnosti kontrola u toj godini,
- ✓ Prosječan iznos poreza i kazni po kontroli koji se dobije stavljanjem u odnos ukupne vrijednosti utvrđene poreske obaveze i kazni sa brojem kontrola koje su zaključene,
- ✓ Prosječan iznos poreza po kontroli koji se dobije stavljanjem u odnos ukupne vrijednosti utvrđene poreske obaveze sa brojem kontrola koje su zaključene,
- ✓ Prosječan iznos kazni po kontroli koji se dobije stavljanjem u odnos ukupne vrijednosti izrečenih kazni sa brojem kontrola koje su zaključene,
- ✓ Broj zaposlenih izvršioca koji su raspoređeni na aktivnostima vezanim za kontrole (za svaku vrstu kontrole posebno), odnosno broj zaposlenih koji su direktno učestvovali u kontrolama,
- ✓ Prosječna vrijednost kontrola po jedinici zaposlenog (ili po jedinici troška ako je moguće doći do podataka), odnosno pokazatelj koji se dobije kad ukupno utvrđene poreske obaveze i kazne podijele se sa brojem zaposlenih ljudi koji su direktno učestvovali u kontrolama,
- ✓ Stopa uspješnosti kontrola, odnosno učešće zaključenih kontrola koje su dovele do korekcije (plus ili minus) obaveza koje je poreski obveznik prijavio,
- ✓ Broj predmeta u kojima se poreski obveznik dobrovoljno prijavio na početku kontrole,
- ✓ Prosječno vrijeme potrebno da se zaključi kontrola, koje obuhvata prosječno vrijeme kontrole po različitim vrstama kontrola od početka zaključenja kontrola,
- ✓ Broj kontrola koje su započete a nisu zaključene,
- ✓ Procenat nezaključenih kontrola koje stoje nezavršene duže od unaprijed određenog broja mjeseci.

Kontrolom i u toku kontrole da bi se cilj ostvario, utvrđuju se i vrše provjere podataka o poslovanju poreskog obveznika sa jasnim određenjem postupaka kontrole, kako bi se sve radne aktivnosti sistematski izvršile u najboljem mogućem profesionalnom postupku. U postupku kontrole donose se odluke na osnovu brižljive i savjesne ocjene svakog dokaza posebno i svih dokaza zajedno.

Dokumentovanje postupaka kontrole i obrazloženja pruža podršku u slučaju bilo kakvog osporavanja. Iako zakon možda i stavlja teret dokazivanja na poreskog obveznika, inspektor mora biti u stanju da obezbijedi dokaze relevantne za metodologije koje je primijenio i zaključke do kojih je došao. Ako ne postoje knjige i evidencije poreskog obveznika, radna dokumentacija inspektora u kojoj dokumentuje šta se tokom trajanja kontrole dešavalo, uključujući odgovore

poreskog obveznika na pitanja, informacije trećih lica, pomoćne knjige i osmatranje poslovanja, postaje od instrumentalnog značaja za potvrđivanje utvrđenih obaveza (Biber,2010, poglavlje 5).

Uzimajući u obzir sve navedeno, može se zaključiti da planski sprovedene kontrole zakonitosti rada poreskih obveznika, ispitivanjem i utvrđivanjem tačne poreske obaveze, sprečava se poreska evazija. Kontrola poreskih obveznika, jedan od bitnih faktora poreske evazije i zato je i važno razumijevanje samog postupka kontrole poreskih obveznika. Identificujući najčešće greške ili nesporazume, kroz analizu rezultata kontrola, poreski autoritet bi trebao da sačini ciljane materijale za edukaciju poreskih obveznika kako bi se poboljšalo poštivanje poreskih propisa. Kontrola je sredstvo ostvarenja cilja ali postoje i drugi načini koji se mogu uraditi na drugačiji način, da bi se povećala motivacija poreskih obveznika na poštivanje propisa, npr. informisanje poreskih obveznika dopisima, javnim informativnim kampanjama i boljim uslugama poreskim obveznicima.

3.4 Vjerovatnoća otkrivanja i kazne

Vjerovatnoća otkrivanja i visina kazne je jedan od važnijih determinanti poreske evazije. Spremnost poreskih obveznika da istu čini determinirana je, između ostalog i postojanjem vjerovatnoće otkrivanja od strane poreske administracije i uspostavljenog nivoa zapriječeni kazni za poreske utaje i prevare. U svim visoko razvijenim društвima poreski obveznici znaju da je poreska evazija zabranjena i počinjenje ovog krivičnog djela uvijek sa sobom nosi rizik od otkrivanja i kazne.

Jedna od determinanti o opsegu nepoštivanja poreskih propisa je percipirana vjerojatnost da će pokušaj poreske evazije biti otkriven i kažnen (Aaron, Slemrod, 2004, str.90). Povećanje vjerovatnoće otkrivanja poreske evazije putem brze kontrole i provjera kao preventivnih mjera mogu se preduhitriti poreski obveznici da je izvrše. Allingham i Sandmo (1972), objašnjavaju da povećanje vjerovatnoće otkrivanja može se povezati sa stvarnim prikazanim prihodom. Jedan broj poreskih obveznika zasigurno kalkuliše prilikom ispunjavanja poreskih obaveza putem agresivnog poreskog planiranja i idu sa vjerovatnoćom da poreska kontrola uopšte neće doći ili preuzimaju rizik da kontrolom neće biti otkriveni. Mogućnost detekcije i visine kazne može ohrabriti poreskog obveznika da istinito prijavi svoje prihode da bi izbjegao mogućnost kažnjavanja.

Prema teorijskim razmatranjima, poreska stopa, uz vjerovatnoću otkrivanja utaje i visinu kazne, predstavlja ključnu determinantu visine poreske evazije. Racionalni poreski obveznik će težiti da povećava evaziju poreza dok se ne izjednače granične koristi od te aktivnosti i granični troškovi. Budući da sa rastom poreske stope korist od poreske evazije raste, zaključuje se da povećanje poreske stope dovodi do povećanja gornje granice troškova skrivanja dohotka, pri kojoj je ova aktivnost isplativa. S druge strane, i država će povećavati aktivnosti usmjerene na otkrivanje utaje poreza sve do izjednačavanja graničnih koristi od te aktivnosti i odgovarajućih graničnih troškova (Randelović, 2012, str.81).

Vjerovatnoća otkrivanja poreske evazije utoliko je veća ukoliko je i sama visoka i zasnovana je na pojedinačnoj i subjektivnoj procjeni uposlenih na poslovima kontrole poreskih obveznika. Vjerovatnoća zavisi i od slobodne ocjene, ličnih vještina, sposobnosti inspektora koji sprovode postupke kontrole i nadzora poreskih obveznika i raspoloživih kapaciteta unutar poreske administracije.

Ukoliko postoji saznanje i spoznaja o postojanju vjerovatnoće otkrivanja i visokim kaznama, veća je mogućnost da se kod pojedinaca aktiviraju odbrambeni mehanizmi koji će ga odvratiti od poreske evazije. Mogućnost kažnjavanja u slučaju poreske evazije je ključni element jedne uspješne strategije za postizanje urednosti poreskih obveznika. Pojedini poreski obveznici poštuju poreske zakonske propise samo iz razloga zato što postoji vjerovatnoća da mogu biti otkriveni i kažnjeni.

Krivično pravnom zaštitom poreskih prihoda, uspostavom efikasnog i snažnog sistema kazni sa osposobljavanjem sudova i tužilaštava, svaka država štiti svoju ekonomsku funkciju. Kažnjavanje ima za svrhu da se kazni onaj ko vrši poresku utaju ali i da se pošalje poruka svim drugim poreskim obveznicima da je kažnjivo neuredno ispunjavanje poreskih obaveza i to bi trebalo dovesti do smanjenja opšte percepcije u javnosti o nekažnjavanju poreske evazije. Kazne mogu predstavljati ključni korak na suzbijanju poreske evazije i ukoliko su kazne neadekvatne, nepotpune i ograničavajuće za posljedice imaju povećanje poreske evazije.

Povećavanjem visine kazne, vjerovatnoće otkrivanja, efektivne krivične zaštite i efikasnim sankcijama koje se odnose na poresku evaziju može dovesti do smanjenja pojavnih oblika poreskih prevara, smanjenja obima neregularnosti i distorzije na tržištu što bi trebalo rezultirati povećanjem

naplate prihoda. Kazne bi trebale biti takve da se nikome ne „isplati“ ulaziti u poresku evaziju. Slijedom toga, visina kazne je važan faktor i on se izvrsno može dopuniti kroz druge faktore u postizanju odbijanja poreskih obveznika od poreske evazije i ista se može mjeriti na alternativne načine (Devos, 2014, str.80). Allingham i Sandmo (1972), su ustanovili da povećanje visine kazne, smanjuje visinu poreske evazije, zato što će kažnjavanjem poreski obveznik smanjiti izbjegavanje prikazivanja prihoda i prijaviti svoje stvarne prihode. Kirchler (2009), ustanovio je da više kazne kod poreza imaju značajnu ulogu u smanjivanju poreske evazije i povećanju poštivanja poreskih zakonskih propisa od strane poreskih obveznika.

U cilju spriječavanja evazije, država ima na raspolaganju vođenje prekršajnog postupka uglavnom kada se radi o manjem iznosu uskraćenih poreskih davanja i vođenje krivičnog postupka za djela za koje je propisana kazna u krivičnom zakonodavstvu. Manje upravne sankcije treba da se sprovode za beznačajne greške u prikazivanju, dok bi veće sankcije i kazne trebalo da budu na raspolaganju u slučajevima kada je poreski obveznik namjeravao netačno prikazati značajne iznose poreske obaveze. Odgovarajućim izmjenama krivičnog zakona kako bi se obezbijedilo postojanje djelotvornih sankcija može povećati poresku disciplinu i unaprijediti poštivanje i sprovođenje poreskih zakonskih propisa. Ovakvim rješenjima trebalo bi da se postigne preventivno dejstvo, a posljedično i represivno.

3.5 Poresko opterećenje i visina poreske stope

Zbog činjenice da poreski obveznici osjećaju porez relativno kao teret, poreska evazija se povećava ako je poresko opterećenje odnosno poreska presija viša, odnosno da bi država nadoknadila izgubljene prihode koje nisu prikupljeni od utajivača poreza najčešće pribjegava povećanju poreskih stopa. Samo država ima legitimitet da nameće poreske obaveze i odredi njegovu visinu shodno poreskim propisima koje donosi, a sa druge strane politikom kontinuiranog povećanja poreza, suprotno očekivanjima, povećanjem poreske stope smanjuju se poreski prihodi, posljedice su negativne i povećava se poreska evazija. Poreska stopa je često ključni faktor u determinisanju poreske evazije. Poreska evazija očigledan je indikator da poreski obveznici ne prihvataju poresko opterećenje (Jelčić, 2001, str.145).

U fokusu teorijskih i empirijskih analiza efekata oporezivanja postavlja se pitanje da li postojeće poresko opterećenje i poreska stopa su optimalni, da li utiču na poresku evaziju i da li se njihovom korekcijom može efikasnije ostvariti ciljani nivo poreskih prihoda. Visoko poresko opterećenje i

poreske stope često impliciraju različite distorzije u ekonomskom ponašanju obveznika. Ukupno poresko opterećenje, poreska stopa, njihova visina i ubrzana dinamika rasta, utiču na dinamiku privrednog rasta, nivo zaposlenosti i druge makroekonomske performanse zemlje. Razlike u poreskom opterećenju, uvijek predstavlja poticaj poreskim obveznicima da smanje poreski teret i to može dovede do širenja poreske evazije. Što je manja poreska stopa, poreski obveznici imaju mogućnost da smanje svoj poreski teret i zbog toga je važno da anticipativno predviđaju promjene u poreskom okruženju, kako bi efikasno mogli izvršavati svoje poreske obaveze.

Poresko opterećenje nastaje i kao posljedica efikasnosti poreskog sistema. U tržišnim uslovima smanjenjem poreskih troškova donosi obveznicima prednost nad konkurencijom. Velike razlike u poreskom opterećenju uvijek predstavljaju poticaj poreskim obveznicima da smanje poreski teret a to je racionalno poslovno ponašanje i legitimna aktivnost.

Visoko fiskalno opterećenje, poreska presija, podrazumijeva i visoku stopu oporezivanja što dodatno podstiče evaziju. Poreska evazija je u pozitivnoj korelaciji sa poreskom stopom. Drugim rječima, smanjenjem efektivne poreske stope, pozitivno bi trebalo uticati na ispunjenje poreske obaveze (Christie, Holzner, 2006, str.ii). Većina istraživanja pokazuju da je ispunjenje poreskih obaveza niže ako su poreske stope visoke (Kirchler i dr., 2007). Ovo je veoma dobro poznato i onima koji kreiraju poreske politike jer nastojanja da se javni prihodi uvećaju, često mogu dovesti do suprotnih efekata. Povećanje poreske stope iznad nekog nivoa, uvijek dovodi do povećanja rizika poreske evazije, a time i smanjenja prihoda. Kada se poslovanje iz jedne poreske zajednice preseli u drugu, i kada se kao argument doda i razlika u oporezivanju i prenos dobiti i isplata dividendi, tada vlasnici kapitala, biraju povoljnija rješenja i nastoje da iskoriste i druge mogućnosti da dođu do poreske uštede. Kada je cilj samo umanjenje poreske obaveze, ali ne i poslovni cilj, tada se takve aktivnosti mogu okarakterisati i kao poreska evazija.

Naravno, teško je definisati šta se smatra prevelikim poreskim opterećenjem koje bi izazavalo značajnu poresku evaziju, jer to zavisi i od poreskog obveznika. Visoko poresko opterećenje i neusklađenost sa ekonomskim prilikama dovodi do negativnih efekata i gubitka enormnih potencijalnih poreskih prihoda. Koliko treba biti visok porez i poresko opterećenje i kako ono treba biti raspoređeno među poreskim obveznicima u cilju ostvarenja fiskalnog efekta? Primjenom politike postepenog i umjerenog povećavanja nivoa oporezivanja, odnosno uspostavljanje dugoročne poreske politike kombinovano sa efektivnim mjerama suzbijanja ilegalne trgovine može biti jedan od odgovora. Važan omjer za mjerjenje efikasnosti jednog preduzeća i poreskog

opterećenja je postojeća (zakonska) poreska stopa, a vrlo teško je procijeniti efekat poreske stope kod poreskih obveznika jer sami podaci predstavljaju samo presjek određenog stanja. Realno poresko opterećenje nije isključivo određeno visinom zakonske poreske stope, već i poreskim olakšicama i oslobođanjima što znači da efektivno poresko opterećenje je u praksi više od poreske zakonske stope.

Sa stanovišta poreskog obveznika šta je preveliko poresko opterećenje je subjektivni osjećaj, njegove ocjene o glomaznoj državnoj upravi, javnom sektoru ili javnim preduzećima. Preveliko poresko opterećenje značajno može uvećati poresku evaziju koja može dostići toliki nivo da dođe do apsolutnog pada javnih prihoda i do drastičnog pada legalnog tržišta. Ako je poresko opterećenje veće, veće je izbjegavanje plaćanja poreza jer veće izdvajanje za porez više opterećuje ekonomski potencijal poreskog obveznika. Drugim riječima, poreski obveznik će lakše podnijeti manji poreski teret, a veći porez, koji značajno utiče na njegov ekonomski potencijal izbjegći će da plati.

Politika oporezivanja služi ostvarivanju različitih i potencijalno kontradiktornih ciljeva. Država svojom poreskom politikom može dati poticaj poreskim obveznicima da legalno izbjegavaju plaćanje visokih poreskih dažbina. Ta politika može dovesti ne samo do smanjenje poreskih prihoda i povećanja jaza, već i do distorzije na tržištu, izostanka ekonomskog prosperiteta, disruptivnim promjenama i alokacije kapitala u smislu promjene ponašanja u smislu potražnje prema drugim proizvodima. Dok prihodi od naplate poreza osiguravaju državi dovoljno finansijskih sredstava za zadovoljenje potreba (javno obrazovanje, zdravstvo i socijalna skrb) i potreba u oblasti infrastrukture, oni također utiču na ekonomske odluke u oblasti investicija, proizvodnje, potražnje i ponude radne snage i uštede. Stabilnost propisa koji uređuju oporezivanje, mogu unaprijediti privredni rast a samim tim i povećanje naplate prihoda. U godišnjem istraživanju rasta (Annual Growth Survey) za 2015 godinu⁹¹ Evropske komisije, ukazano je kako širenje poreske osnovice, pojednostavljenje i jačanje transparentnosti može povećati efektivnost poreskog sistema i poboljšati izvršavanje poreske obaveze, a borbu protiv agresivnog poreskog planiranja učiniti kvalitetnijom.

⁹¹ http://ec.europa.eu/europe2020/making-it-happen/annual-growth-surveys/2015/index_hr.htm, preuzeto dana 10.12.2015 god.

Visina poreske stope ima snažan uticaj na ekonomski rast i razvoj, dok s druge strane stopa rasta ekonomije umnogome određuju visinu poreskih prihoda. Standardna poreska stopa i visina kazne imaju uticaj na frekvenciju poreske evazije (Slemrod, 2007). Za poreske stope, uopšteno govoreći utvrđeno je istraživanjima da su pokretačka sila za učestalost poreske evazije (Torgler, 2002), (Kirchler, 2007). Za očekivati je da viša poreska stopa treba da donese više prihoda ali za očekivat je da visoki poreski nameti povećavaju sivu ekonomiju a poreska evazija postaje uobičajen način poslovanja. Da bi poreski sistem bio efikasan potrebno je odrediti takav način i nivo oporezivanja da se sa što nižom stopom postigne što veći fiskalni prihod. Kada je reč o uticaju visine poreske stope na nivo poreske evazije, empirijska istraživanja nedvosmisleno pokazuju da taj uticaj postoji, ali su rezultati različitih istraživanja divergentni (Keen i dr., 2008). U slučajevima kada je poreska stopa pojedenih dobara ili usluga veća u odnosu na druga, poreski obveznici mogu se opredijeliti za ona dobra ili usluge koja imaju manju stopu oporezivanja i ovo je zakonita poreska evazija, koja u svakom slučaju ostavlja posljedice po prihode i produbljuje jaz. Allingham, Sandmo (1972), su ustanovili da relacija između poreske stope i poreske evazije pozitivna, ali to zavisi posebno od pretpostavke da postoji rizik straha i kazne za poresku evaziju. Kirchler (2009), u svojoj studiji ustanovio je da poreska stopa ima značajan efekat na poresku evaziju i ona zavisi od toga kako poreski obveznik preferira rizik. Interakcija kako je poreska stopa povezana sa drugim faktorima takvi kao što su kontrola i visina kazne, objašnjava prije svega kakve sklonosti ima poreski obveznik.

Uvođenje povećane ili snižene poreske stope dovodi do određene neravnoteže, distorzije i može za posljedicu povećati ili smanjiti administrativno opterećenje poslovnoj zajednici i što može uticati na ponašanje poreskih obveznika a zasigurno može imati uticaj na budžet. Pitanja odabira optimalne visine poreske stope i primjena miksa poreskih stopa predstavljaju značajne elemente za dizajn nacionalne politike oporezivanja, jer niži porezi mogu da podstiču stvaranje novih vrijednosti, ali stimulišu i utiču na smanjenje aktivnosti iz domena neregularne ekonomije u uređen sistem.

3.6 Korupcija i poreska evazija, fenomenološka analiza

Korupcija spada u pojmove kojima je teško denotativno odrediti sadržaj s obzirom na to da se njeno značenje mijenja u različitom vremenskom društvenom i političkom kontekstu (Stojanović, Raičević, 2013, str.96). Ona je sveprisutni fenomen koji se pojavljuje u svim državama i

predstavlja društveno neprihvatljivu i štetnu pojavu pojavu. Postoje mnoge definicije pojma korupcije. Jeremy Pope, bivši šef Transparency International, je definisao korupciju kao „zloupotrebu povjerenja vlasti za privatnu korist“ (Pope 2000:2). Pri određivanju pojma korupcije, može se krenuti od pojmovnoga određenja iz Leksikona stranih riječi i izraza. Riječ korupcija (lat. *Corruptio*), između ostalog, označava pokvarenost, potkupljivanje, podmićivanje, podkupljenje, podmićenje, krivotvorene (spisa, mjere, tega i sl.), (Vujaklija, 1991, str.456).

Korupcija potkopava te ugrožava temeljne vrijednosti društvenih odnosa, ometa ekonomski razvoj i ravnopravno tržišno natjecanje, ugrožava vladavinu zakona, demokratiju i ljudska prava, razara moral, predstavlja devijaciju osnovnih društvenih načela te ugrožava stabilnost, efikasnost i privredni napredak države, podriva dobro upravljanje, pravičnost i socijalnu pravdu, omogućava rast organizovanog kriminala i terorizma, ugrožava stabilnost demokratskih institucija i moralnih osnova društva. Jedna od značajnijih posljedica korupcije može biti gubitak povjerenja poreskih obveznika u rad poreskih službenika. Ukoliko su poreski službenici podložni korupciji, poreski obveznici imaju veću mogućnost ostvarenja poreske evazije.

Osnovni cilj borbe protiv korupcije je da se svede u razumne okvire, manja korupcija može direktno da utiče na manju poresku evaziju, odnosno uspostavljanje efikasnih antikoruptivnih mjera će spriječiti poresku evaziju. Borba protiv poreske evazije i korupcije izuzetno je važna za svaku poresku administraciju zbog same prirode djelatnosti (naplata poreza), ova činjenica ukazuje da ta aktivnost mora predstavljati jednu od krucijalnih i permanentnih aktivnosti.

Nur-tegin (2008), ukazuje da je korupcija značajna determinanta poreske evazije i podržava literaturu koja dokazuje da će firme ući u domen sive ekonomije kada država ne može da kontroliše korupciju. Kada najčešće dolazi do korupcije između poreskog obveznika i poreskog inspektora, odnosno koji su to povodi? Shodno, (Tanzi, 1998), do ovakvog ponašanja dolazi najčešće radi:

- ✓ poreski zakon je komplikovan i nejasne su poreske legislative zbog čega su poreskim obveznicima potrebna dodatna tumačenja i pojašnjenja iste;
- ✓ izmirenja poreskih obaveza zahtijevaju višestruki, učestali kontakt između poreske administracije i obveznika;
- ✓ malih plata poreskih službenika;
- ✓ blagih kazni za učinjenje korupcione radnje od strane poreskih inspektora;

- ✓ labave poreske procedure (npr. slab kriterijum za izbor obveznika kod kojih će se vršiti kontrola), nedostatak transparentnosti u radu poreske ili carinske administracije;
- ✓ poreski službenik ima diskreciona prava da samostalno donose neke bitne odluke, kao npr. odluke koje se odnose na davanje ili priznavanje poreskih olakšica konkretnim poreskim obveznicima, utvrđivanje poreskih obaveza i odluke u vezi sa (ne)podnošenjem prekršajne i/ili krivične prijave za nezakonite radnje.

Mnoge zemlje danas se suočavaju sa problemom korupcije i uprkos naporima za suzbijanje, ona je u mnogim djelovima svijeta zapravo u porastu. Bez snažne pravne države nema uspostavljanja sistema vrijednosti, nema pravne sigurnosti poslovanja, nema moralnosti u međuljudskim odnosima, nema zaštite imovine, nema ostvarivanja sloboda (Tomaš, 2010, str.15). Korupcija izaziva smanjenje raspoloživih sredstava iz budžeta za javne potrebe i uništava povjerenje ljudi u državnu službu (Torgler, 2007, str.161). Tamo gdje je raširena korupcija i nepravedan (kao i slab) poreski sistem, plaćanje poreskih obaveza biti će niže (Hanousek, Palda, 2004).

Poreska evazija i fiskalna korupcija su generalni i stalni problem istorijski gledano sa ozbiljnim privrednim posljedicama, ne samo u tranzicijskim zemljama, također i u zemljama sa razvijenim poreskim sistemom. Općenito, poreska evazija i korupcija mogu dvosmisleno djelovati na ekonomski rast: poreska evazija povećava količinu sredstava koju poreski obveznici akumuliraju, ali s druge strane smanjuje se količina pruženih javnih usluga, što dovodi do negativnih posljedica za ekonomski rast (Cerquetti, Coppier, 2009, str.1). Korupcija se kao kategorija kriminalne radnje može pojaviti u obliku podmićivanja, sukoba interesa i ostalih oblika korupcije (Wells, 2005, str.255). Korupcija u nekim zemljama predstavlja ozbiljan privredni i politički problem posebno za zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji (Stojanović, Raičević, 2013, str.2013). Ona predstavlja posebnu opasnost za državu, kao što je BiH, u kojima vrijednosni i institucionalni sistemi nisu dovoljno izgrađeni, te se ne pružaju dovoljno garancije za efikasnu kontrolu raspolaganja javnim ovlaštenjima čiju zloupotrebu korupcija i predstavlja.

Korupcija je sistemski problem, i da bi se ista spriječila unutar institucije, aktivnosti na borbi protiv korupcije moraju postati sastavni dio upravljanja, odnosno trebaju biti integrisane u ostale procese donošenja odluka i njihovu implementaciju. Svaki reformski proces, a posebno borba protiv korupcije je složen i zahtjevan proces, kojeg prate razne prepreke, kao što su: nedostatak političke volje, neispunjavanje međunarodno preuzetih obaveza, nedovoljna samostalnost i kompetentnost

subjekata sprovođenja, nedovoljna angažovanost subjekata sprovođenja, nedostatak finansijskih sredstava, nedostatak sistematičnosti i koordinacije, nedostatak podrške javnosti i neosnovano očekivanje za brze efekte u borbi protiv korupcije.

Budući da je borba protiv korupcije dug i kompleksan proces u kojem nema jednostavnih i brzih rješenja, potrebna je kontinuirana i sistemska aktivnost, dominantno zasnovana na preventivnim i proaktivnim djelovanjima, sa anti-koruptivnim mjerama u cilju poboljšanja transparentnosti. Sistemski pristup prevenciji i suzbijanju korupcije podrazumijeva adekvatnu procjenu mogućnosti postojanja rizika od koruptivnog ponašanja u okviru svakog od poslovnih procesa, aktivnosti i radnog mjeseta, definisanje mjera koje je potrebno preuzeti u cilju prevencije i sprečavanja korupcije, uspostavljanje nadzora nad sprovođenjem mjera i praćenje efekta sprovedenih mjera.

Nepostojanje uspostavljenog sistema upravljanja rizicima od korupcije može imati za posljedicu nedostatak efikasnih kontrolnih aktivnosti, neefikasnost u upravljanju rizicima i neadekvatno i pogrešno definisane odluke i aktivnosti u odnosu na strateške i operativne ciljeve ključni za realizaciju u borbi protiv korupcije.

Postojeće stanje po pitanju korupcije u BiH nije zadovoljavajuće ukoliko se uporedi sa stanjem po zemljama u okviru Evropske unije. Normativne manjkavosti, dvosmislenost prilikom primjene, nejasnoće i nepreciznosti u odredbama postojećih poreskih propisa u BiH doprinose zloupotrebama i dovodi do korupcije. Kroz donošenje novih zakona neophodno je usvojiti mjere smanjenja korupcije, stavljanjem pod veći nadzor i efikasniju kontrolu korupcije. Prije svega potrebno je izvršiti promjene na planu organizacije i upravljanja ljudskim potencijalima. Istovremeno, nova zakonska rješenja treba da počivaju na uočenim nepravilnostima i manjkavostima postojećeg normativnog okvira, direktivama Evropske unije, te zakonodavnim rješenjima zemalja iz okruženja.

Brojna domaća i strana istraživanja već godinama svrstavaju BiH u red evropskih zemalja sa najvećim stepenom korupcije, ujedno konstatujući da su u BiH prisutni društveno najopasniji oblici korupcije, koji imaju ogromne posljedice za ukupan društveno-ekonomski razvoj zemlje. Nepostojanje političke volje, jasnih strateških okvira i mehanizma za implementaciju antikorupcionih politika, karakteristika je cijelog postkonfliktnog perioda u BiH.

Uspostavljanjem funkcionalne i samoodržive zemlje i njen napredak u evropskim integracijama velikoj mjeri biće uslovljen rezultatima antikorupcione reformi (Transparency International BiH, 2009), to se posebno vrednuje u procesu pristupanja zemlje Evropskoj uniji i njenim standardima. Prema istraživanju Centra za istraživačko novinarstvo, procjena stanja korupcije u Bosni i Hercegovini iz 2013. godine navedeno je da je korupcija u BiH raširena u javnom i privatnom sektoru. BiH je rangirana među zemlje koje karakteriše stanje „zarobljene države“. Na osnovu indikatora percepcije korupcije koje je razvila organizacija Transparency International, Bosna i Hercegovina je rangirana na 72. mjestu od ukupno 177 zemalja.⁹²

U studiji sistema nacionalnog integriteta Bosne i Hercegovine koja je rađena za 2015. godinu istaknuto je da su duboko ukorijenjenje slabosti i problemi u većini analiziranih stubova, koji za rezultat imaju široko rasprostranjenu korupciju. Analizirani su slijedeći stubovi: zakonodavstvo, izvršna vlast, javni sektor, Agencija za sprovođenje zakona, Tužilaštva, Izborna komisija, Ombudsmen, revizijske institucije, Antikorupcijska agencija, političke partije, mediji, civilno društvo, poslovni sektor, državna preduzeća i međunarodne organizacije. Utvrđeno je da ne postoji stvarna politička volja za uspostavljenjem sistema borbe protiv korupcije, jer stanje nije popravljeno od 2004. godine kada je urađena prva Studija.⁹³ Bosna i Hercegovina prepoznaće ovaj problem i preduzima niz zakonodavnih i drugih mjera u pravcu njenog rješavanja.

3.7 Poreski moral, etika i nacionalna kultura

Poreski moral, etiku i kulturu kod ispunjavanja poreskih obaveza teško je mjeriti jer isti zavisi od same percepcije poreskih obveznika. Feld, Frey (2002, 2006), u svojim studijama su naglašavali važnost ponašanja, psiholoških i kulturnih aspekata poreske evazije. Postoje uvjerljivi dokazi da kod ispunjavanja poreske obaveze, ponašanje poreskog obveznika se ne može u potpunosti objasniti tradicionalnim pristupom, ekonomskom analizom faktora koji su uglavnom fokusirani na odbijanje (Alm, Torgler, 2006, str.241). Spremnost poreskih obveznika da se uključe u poresku evaziju ne zavisi samo od procjene trošak/ zarada (engl. cost benefit), veći i od njihovog moralnog

⁹² http://seldi.net/fileadmin/public/PDF/Publications/CAR_BiH/CarBiH_bos.pdf

⁹³ <https://ti-bih.org//wp-content/uploads/2015/12/Studija>

pogleda na poresku evaziju (Krstić, Schneider, 2014, str.139). Odnos prema poreskoj evaziji od strane poreskih obveznika oblikuje i javni moral.

Zadovoljstvo poreskih obveznika u odnosu prema državi i kako se troši novac od prikupljenih poreza i kakav je efekat od plaćanja poreskih obaveza u velikoj mjeri utiče na visinu poreskog morala, etike i kulture poreskih obveznika. Pitanje morala je svakako važno i vjerovatno je da različite kulture u recimo Švedskoj i Grčkoj doprinose velikim razlikama u njihovoј poreskoj politici (Auerbach i dr., (Besley, Persson), 2013, str.100).

Svaki poreski obveznik bi trebao imati moralno držanje i nedvojben odnos prema devijantnim pojavama i mora biti svjestan da prije ili kasnije preuzima posljedice nepoštivanja profesionalnih normi i prava. Ukazivanjem na potrebu da se poveća nivo poreskog morala, etike i kulture može se stvoriti pozitivan stav kod poreskih obveznika kod ispunjavanja poreskih obaveza.

Svi sudionici u poreskom postupku moraju imati jednak opšti moral, ako to nije ne može se dosegnuti kvalitetna interakcija. Iz perspektive socijalne teorije, poreski moral se može posmatrati kao društveno zajednička znanja, vjerovanja i vrednovanja po pitanju poreza, kao i namjere ponašanja i očekivanog socijalnog odobravanja i neodobravanja (Kirchler, 2009. str.102). Poreski moral može objasniti visok stepen ispunjavanja poreskih obaveza Torgler (2002). Torgler (2007), je utvrdio značajnu korelaciju između poreskog morala i poreske evazije; također je zaključio da veća edukacija ima pozitivne efekte na poresku evaziju (educiran poreski obveznik predpostavlja da zna mnogo više o poreskom zakonu i izbjegavanju poreza). Moralni dignitet koji zapravo proizilazi iz materijalnog obezbjeđenja je ključni faktor visoke osjetljivosti na poresku evaziju. Uopšteno, dokazi pokazuju da povjerenje prema poreskoj administraciji pozitivno korelira sa plaćanjem poreza. Frey i Torgler (2007), analizirali su podatke ankete iz 30 Zapadnih i Istočno evropskih zemalja i utvrdili su visoku negativnu povezanost između percipirane poreske evazije i poreskog morala. Drugim riječima, ako pojedinac percipira da drugi pojedinci imaju tendenciju da ne plaćaju svoje poreze, on će imati niži poreski moral.

Poreski moral je ključna determinanta za povećanje poštivanja poreskih obaveza, gdje postoje različite politike, osim prinude koja će pomoći da se poveća nivo poštivanja poreskih obaveza (Torgler i dr., 2007, str.33). Za Torglera (2004), poreski moral mjeri očekivanje stavova poreskih obveznika, dok je poreska evazija mjereno ponašanja poreskih obveznika. Drugim riječima

poreski moral ne može biti varijabla kao poreska evazija. Poreski moral može, dakle biti definisan kao moralna obaveza plaćanja poreza. Pojam „poreski moral“ definira se kao moralna obveza plaćanja poreza, uvjerenje u doprinos društvu plaćanjem poreza (Frey, Torgler, 2007).

U cjelini, dokazi pokazuju da povjerenje u poreske vlasti pozitivno korelira s plaćanjem poreza Torgler (2003). Alm, Torgler (2006), smatraju da poreski moral može objasniti više od 20% ukupne varijanse od promjenljive veličine sive ekonomije (koristi se kao mjera poreske evazije), dakle, ako je poreski moral u opadanju, neslužbena ekonomija vjerovatno će se povećati. Slemrod, Blumethal i Christian (2001), su prezentovali formalni model kako povećano povjerenje kod ljudi povećava izvršavanje poreskih obaveza. Kao što je navedeno od Sandmo (2004, str.9), „*ljudi se suzdržavaju od poreske evazije [...] ne samo od njihovih procjena zbog očekivane kazne, već i iz razloga koji su u vezi sa socijalnim i moralnim principom*“ . Ovakav stav je podržan od strane dovoljno empirijski dokaza, koji pokazuje važnost poreskog morala i stavova poreskih obveznika o moralnim vrijednostima i viđenja o građanskoj dužnosti.

U zemljama u kojima je nivo poreskog morala nizak i efiksanost naplate poreskih dažbina je niža što samim tim dovodi do povećanja poreske evazije. Na poreski moral utiče i obrazovna struktura stanovništva. Poreski obveznici koji nisu obrazovani ne znaju svrhu poreza i šta znači ne platiti poresku obavezu. Faktor obrazovanosti više utiče na poresku evaziju u poreskom sistemu u kojem se utvrđivanje poreskih obaveza vrši po principu samoprijavljivanja. Frey, Torgler (2007), pokazuju da su u Istočnoj i Zapadnoj Evropi stariji ljudi, žene, oženjeni ljudi i ljudi s većom prisutnošću u crkvi pokazali višu razinu poreskih moralnosti. Razvijena svijest poreskih obveznika i nacionalna kultura jedan je od značajnijih faktora koji utiču na poresku evaziju. Ako poreski obveznici imaju izgrađenu svijest da plaćanjem poreza doprinose razvoju svoje društvene zajednice koja im omogućava zadovoljenje opštih potreba, poreski organ neće morati da sprovodi represivne mjere radi naplate poreza, što zahtijeva resurse i vrijeme. Neizgrađena svijest poreskih obveznika za posljedicu ima nemogućnost poreske administracije da kod velike većine poreskih obveznika sproveđe represivne mjere radi naplate poreza čime se stepen poreske evazije povećava.

Uticak značajnog pada poreskog morala koji ugrožava društvo odavno je prisutan u političkim krugovima i popularnim medijima.⁹⁴ Veće su šanse da će poreski obveznici izbjegavati plaćati porez, ako se ne slažu sa politikom gdje se porez troši ili ako nisu u potpunosti uključeni u donošenje političkih odluka (Feld, Frey, 2002).

Pošto poreska evazija sprječava ostvarivanje socijalne pravde, povećava nejednakost u društvu, postala je i ozbiljan etički problem. Etika se odnosi na sistem ili niz pravila obavljanja posla, koji se temelje na moralnim dužnostima ili obavezama (Mintz. S. M., 1992 preuzeto od William, Messier, 2000, str.47). U svim zanimanjima posluje se pod nekom vrstom etičkih pravila ili pravila djelovanja. Struke donose pravila kojima korisnicima svojih usluga pokazuju da postoje standardi ponašanja koje članovi struke trebaju poštivati (William, Messier, 2000, str.47).

Etičko ponašanje, etičke vrijednosti, integritet i standardi ponašanja imaju uticaj na poresku evaziju, pogotovo u slučaju nepostojanja pravih kontrolnih mehanizama.

Kada su pojedinci suočeni sa situacijama koje se impliciraju na moralnom i etičkom planu, oni se ponekad ne slažu u shvatanju kako i na koje će pojedince ili skupine to imati utjecaja, ili u shvatanju koja su rješenja ili sljedovi postupaka dostupni ili primjereni za rješavanje takve situacije. Takve razlike mogu prozilaziti iz različitih individualnih koncepata o pravednosti te iz različitih mišljenja o tome koji je postupak odgovarajući da se poduzme upravo u toj određenoj situaciji (William, Messier, 2000, str.716).

Etičko i odgovorno ponašanje poreskih obveznika osigurava napredak, blagostanje i ugled jedne zemlje. Ukoliko postoji percepcija da je nepoštivanje poreskih propisa uobičajeno, neetično i poreski obveznici će se ponašati u skladu sa sličnim etičkim normama i očekivanjima.

McGee i dr. (2009), su u Bosni i Hercegovini istraživali da li je poreska evazija etična. Istraživanje je bilo konstruisano i distribuirano studentima treće i četvrte godine dodiplomskog studija poslovne ekonomije Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu (ibid., str.3). U istraživanju su utvrdili da većina ispitanika ne vjeruje da je problem poreske evazije etičnost i da je etički stav

⁹⁴ Horst Keler prilikom dodjele Nagrade Maks Veber za ekonomsku etiku 2008: „Ako većina smatra da je pametno da se vara poreska uprava, onda ne gubimo samo poreske prihode, time se ugrožava i vladavina prava i poverenje u demokratsko uređenje.“, www.stern.de/politik/deutschland/manager-schelte-koehlers-neues-lieblings-thema-621740.html.

prema izbjegavanju poreza je mnogo komplikovaniji. Prosječni rezultati su se razlikovali između 3,44 i 6,11 na skali Likerta u sedam tačaka, što ukazuje na to da prosječno gledište spada u srednju kategoriju, to jest da je poreska evazija ponekad etična. Najjači argumenti koji opravdavaju poresku evaziju se javljaju u slučajevima kada: 1) vlada se smatra korumpiranom, 2) kada se vidi da je poreski sistem nepravedan 3) kada se poreska sredstva troše na projekte koje obveznici ne odobravaju (ibid., str.6). Posvećenost etičkom i zakonitom ponašanju trebalo bi da postane obrazac prihvatljivog i očekivanog ponašanja od strane svih poreskih obveznika.

Poreskoj evaziji često pogoduju određeni kulturni faktori i postojanje supkultura. Riječ kultura ima veći broj značenja (lat. colere, culture gajenje, obradivanje, usavršavanje, njegovanje, oplemenjivanje). Prema Enciklopediji leksikografskog zavoda (Zagreb, 1958; svezak IV, str.468) kultura je ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti izrađenih po čovjeku u njegovoj društveno-istorijskoj praksi, u svrhu pokoravanja prirodnih sila, razvoja proizvodnje i rješavanja društvenih zadaća uopšte. Sikavica i Novak (1999), razlikuju ove vrste kultura:

Tabela 3.7.1. Osnovne vrste organizacijskih kultura

Dominantna kultura i supkultura
Jaka i slaba kultura
Jasna i nejasna kultura
Izvrsna i užasna kultura
Participativna i neparticipativna kultura

Za sigurno je da kultura i tradicija mogu imaju uticaj na nivo poreske evazije u jednoj zemlji. Za kulturu se smatra da je snažan faktor koji utiče na ispunjenje poreskih obaveza od strane poreskog obveznika.

Drugačije društvene norme i etičke vrijednosti mogu stvoriti drugačiji poticaj za ispunjenje poreskih obaveza. U stvari, etičkim vrijednostima pod uticajem društvenih normi može se proizvesti kod poreskog obveznika da se ne uključuje u poresku evaziju (Blanthorne, Kaplan

2008). Kultura se smatra važnim faktorom koji utiče na poštivanje poreskih propisa od strane poreskog obveznika. Drugačije društvene norme i etičke vrijednosti stvaraju drugačiji poticaj na poštivanje poreskih propisa (Chau, Leung, 2009, str.38).

Pojam kulture se u literaturi definiše na različite načine. Većina definicija naglašavaju da se radi o psihološkom procesu koji potiče i usmjerava ponašanje. Kako se radi o psihološkom procesu, kulturu nije moguće direktno opažati, nego se koriste „zamjenski“ pokazatelji poput zadovoljstva ili nezadovoljstva. Determinante kulture mogu poticati, kako iz okruženja, tako i iz same osobe tj. mogu imati ekstrinzičan (vanjski) ili intrinzičan (unutarnji) karakter. Imajući to u vidu, potrebno je praktično ispitati način djelovanja na poresku evaziju.

Države se ne razlikuju samo po političkom sistemu, već i po mnogim drugim osobinama. Ako se otkrije veći slučaj poreske evazije u ekonomsko sređenim zemljama tipa „karusel prevara“ u EU, poreski obveznici u zemljama koje su izvan EU mogu postaviti pitanje ako se ne plaćaju poreske obaveze u tim zemljama i ako se oni tako ponašaju, zašto bi mi trebali plaćati poreske obaveze. Sigurno je da postoji neki kulturološki faktori i elementi koji objašnjavaju sličnost nekih zemalja.

Bosna i Hercegovina kao i sve zemlje iz okruženja ne mogu biti zadovoljne sa visinom poreskog morala i kulture kod izvršavanja poreskih obaveza. Država ne poštuje poreskog obveznika, drugu stranu u poreskom ugovoru, pa ni on(a) ne poštuje državu i „snalazi“ se. I još ga javno mjenje cijeni zbog toga („ko je jamio, jamio“). To pokazuje stupanj civiliziranosti društva i moralne uljuđenosti društva u kojem živimo (Domljan, 2017, str.14).

3.8 Stepen i stav prema poštivanju poreskih propisa

Stepen i stav prema poštivanju poreskih propisa od strane obveznika je važna determinanta pojave poreske evazije. Subjektivni stav o porezima u razumijevanju običnih ljudi oko oporezivanja - je važno znati zašto se ljudi tako ponašaju i zbog čega (Kirchler, 2009, str.31).

Procijeniti razliku u njihovom intenzitetu i kakve su uzročno-posljedične veze stavova poreskih obveznika prema pojavi poreske evazije je veoma važno pitanje, jer u nekim državama poreski obveznici uz relativno malo iznimki, uredno plaćaju porez, a u drugima poreska evazija je masovna pojava. Ako država zavisi od poreskih prihoda, je li u njenom vlastitom interesu da tretira vlastite građane dovoljno dobro da bi oni bili zainteresirani da plaćaju porez (Stridh, Wittberg, 2015, str.83)

Ako poreski obveznici vjeruju da je poreska evazija široko rasprostranjeno i društveno prihvaćeno ponašanje, onda je vjerojatnije je da i oni neće prihvati poštivanje poreskih propisa. Odnosi između društvenih normi i namjere ispunjavanja poreskih obveza su veoma složeni (Kirchler, 2009, str.67).

Prije svega, u odgovoru na pitanje zašto je to tako i razlozima divergentnog ponašanja, neophodno je definisati šta je stav? Stav predstavlja načelo ili princip, odnosno način shvatanja, tako da može, kao efekt, biti nametnut spolja ili da potiče iznutra i zbog toga se izražava istim govornim metaforama. Stavovi se ispoljavaju kao trajnija osjećanja ili opredjeljenja ličnosti prema određenom predmetu, situaciji, okolnosti, proizvodu, uslugi, stvari ili drugoj ličnosti (Galogaža, 2007). Preko stavova možemo relativno lako, brzo i jeftino ustanoviti kakav odnos ima pojedinac prema raznim stvarima i pojavama. Na subjektivni osjećaj poreskog obveznika utiču i mnogi drugi neekonomski faktori, npr. prethodno iskustvo, obrazovanje, kulturološka pozadina, organizacijske norme itd. Poštivanje propisa je spremnost obveznika da plate poreske obaveze dobrovoljno, putem ispravno prijavljene poreske obaveze i plaćenoga poreza na vrijeme.⁹⁵

Poreska evazija može biti manja ako su sredstva prikupljena putem oporezivanja troše u svrhu opšte društvenih potreba, racionalno su redistribuirana i radi zadovoljenja korisnih i opravdanih potreba poreskih obveznika. Na primjer, osjećaj da raspodjela poreskog tereta nije pravična može dovesti do značajne evazije poreza čak i kada su stope poreza, odnosno kada je poresko opterećenje relativno nisko. Ovaj osjećaj, najčešće, posljedica je male ekonomske snage poreskog obveznika. Više studija o poreskoj evaziji ustanovili su značajnu ali i ne previše jaku vezu između stava prema porezima i poreskoj evaziji (Trivedi, Shehata, Mestelman, 2005).

U istraživanjima je dokazano da poreski obveznici ispravno ispunjavanju poreske obaveze kada misle da imaju pošten i korektan tretman od strane poreske administracije i ako je poreski sistem nepravedan češće ne poštju poreske propise. U Švicarskoj studiji, Feld i Frey (2002), predstavili su empirijski dokaz kojim ukazuju da naplata poreza se povećava kada se poreski obveznici

⁹⁵ Monitoring Taxpayers' Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience, OECD, 2008; James, Simon; Alley, Clinton: Tax Compliance, Selfassessmentand Administration in New Zealand - Is the Carrot or the Stick More Appropriate to Encourage Compliance? In: New Zealand Journal of TaxationLaw and Policy, 1999, 5: 3-14.

tretiraju korektno od strane poreske administracije. Ako obveznici doživljavaju da poreska administracija i poreski sistem nije fer prema njima, to ih može motivirati da čine poresku evaziju.

Izrada efikasne politike za smanjenje i optimizaciju prevencije poreske evazije zahtijeva i razumijevanje ponašanja poreskih obveznika. Stav poreskog obveznika o obavezi plaćanja poreza daleko je bolji u Skandinavskim zemljama u odnosu na jug Evrope. Pojedini stavovi i individualna očekivanja poreskih obveznika zavise i od socijalnih normi (Elster, 2008).

Za Skandinavske zemlje je karakteristično da imaju državu blagostanja, koja daje široke beneficije koje pokrivaju cijelokupno stanovništvo. Nivo educiranosti poreskog obveznika je važan faktor koji pridonosi razumjevanju poreskog postupka posebno u pogledu zakona i propisa o oporezivanju (Eriksen, Fallan, 1996). Važan aspekt koji osigurava poštivanje i sprovođenje poreskih zakonskih propisa je uticaj na edukaciju poreskog obveznika. Jer sa više poreskog znanja će se poboljšati percepcija obveznika o pravednosti poreskih propisa. Uticaj visine nivoa obrazovanja poreskog obveznika na poštivanje poreske discipline nije jasan. Međutim, Kornhauser (2007), tvrdi da obrazovanje ima svoju ulogu u procesu internacionalizacije društvenih normi, obrazovanje ima uticaj na više moralno rasuđivanje kod pojedinaca i utiče na poštivanje poreskih obaveza.

Razumijevanje populacije poreskih obveznika i njihovog ponašanja je ključan element ciklusa poštivanja propisa. Racionalno ponašanje poreskih obveznika podrazumijeva da svoje poreske obaveze umanj, te u te svrhe koristi sva raspoloživa sredstva i mogućnosti.

S druge strane, konačni cilj svake poreske administracije je da, između ostalog, smanji prostor poreskim obveznicima za nelegalno umanjenje poreskih obaveza i da utvrđuje koliki iznos poreske obaveze je kroz poresku evaziju izgubljen. To ponekad rezultira u konfliktnu situaciju između poreskog autoriteta i poreskog obveznika (Stridh, Wittberg, 2015, str.121).

Da bi se analizirali stavovi poreskih obveznika potrebno je da se sveobuhvatnije razumiju problemi, prepreke i njihovi temeljni uzroci. Ključna pitanja su:

- *Zakonodavni okvir.* Ovim se obuhvataju pitanja koja se kreću od jasnoće postojećeg zakona do više korištenje resursa kako bi se prave stvari uradile na početku i kako treba. Ovo je u

suštini pitanje koje postavljaju poreske administracije, da li se njihovo tumačenje zakona shvata i prihvata i da li su zahtjevne i stroge procedure za poreske obveznike?

- *Neznanje.* Problemi u poštivanju poreskih propisa dolaze u situacijama kada poreski obveznik želi da ispoštuje poreske propise, ali nije educiran kako da to učini. S druge strane poreski autoritet ne odgovara na postavljena pitanja ili ako da odgovor kroz poreski postupak inspektor u kontroli ne poštuje stavove poreskog organa. Mogu li poreske administracije da imaju standardizirane poreske procedure, čime bi se otklonili neki razlozi nenamjernog i neusaglašenog postupanja poreskih obveznika?
- Procesi i procedure. Uspostava saradnje formalno ili neformalno sa poreskim obveznicima može da utječu na njihovo ponašanje u smislu poštivanja propisa. Važno je osiguravanje pojednostavljenih procesa saradnje putem korištenja informacioni tehnologija, kao i djelovanje na poreske obveznike prije nego što se registruju ili trebaju da podnesu poresku prijavu. Novine u tretmanu odmah utiču na način izvršenja poreskih obaveza.
- Povjerenje. Da li uspostaviti saradnju sa poreskim obveznicima na principima povjerenje ili antagonizma. Kod principa antagonizma koristi se princip represije da bi se spriječili budući nepovoljni događaji. Vjerovatnoća da će poreski obveznik poduzeti nešto rizično je pod utjecajem njihove percepcije o povjerenju i ograničenim resursima i kapacitetima Poreske uprave, na primjer, odnos uposlenih u poreskoj upravi naspram broja i prema samim poreskim obveznicima u kontekstu poreske evazije. Da li poreska administracija, ona koja uzima porez od poreskih obveznika koristi niz intervencija da bi povećala i doprinijela povjerenje u zajednici?
- Kultura poreske administracije. Profesionalnost i predusretljivost uposlenih poreske administracije dok sprovode svoje dužnosti imaju veliki utjecaj na spremnost poreskih obveznika da ispoštuje propise. Da li u svom radu postupaju objektivno, čestito, povjerljivo, profesionalno i u okviru mjerodavnih profesionalnih standarda i u skladu sa profesionalnim etičkim smjernicama, da li su predusretljivi prema poreskim obveznicima i da li daju pravi odgovor?

Ove aktivnosti i proaktivne mjere mogu dati uvjerenje da je poreska administracija efikasna i profesionalna u načinu na koji upravljaju poreskim sistemom i što je od ključnog značaja, da na nepoštivanje reagiraju čvrsto i pravovremeno.

Bez podizanja međusobnog povjerenja, svijesti i pozitivnih stavova poreskih obveznika o poreskoj evaziji svaka borba protiv poreske evazije je ograničena.

3.9 Socijalno demografske karakteristike

Veza između demografskih determinanti i poreske evazije dugo je bilo predmet interesa istraživanja (Tittle, 1980). Demografske varijable su uključene u poznati Fisherov model poštivanja propisa (Fischer, Wartick i Mark, 1992), faktora koji utiču na ponašanje poreskih obveznika. Demografski faktori koji su uključeni u Fisherov model su starosna dob, spol, edukacija i zanimanje.

Analiza demografskih i socijalnih (engl. demographic/social) determinanti se fokusira na demografske i socijalne promjene i njihov uticaj na poresku evaziju.

Pri operacionalizaciji problema istraživanja, tj. ispitivanja stavova poreskih obveznika i državnih službenika o uticaju uvođenju PDV u BiH na poreske prevare i utaje kao i faktora koji u manjoj ili većoj mjeri determinišu te stavove (s obzirom na smjer i intenzitet), polazio sam od ranije navedenih konstatacija da djelovanje različitih faktora u socijalnoj sredini može biti manje ili više podsticajno za ispoljavanju različitih oblika ponašanja, te da se u tom smislu može govoriti i o uslovima koji su manje ili više povoljni za određene oblike ponašanja. Stoga je za razumijevanje stavova o poreskim prevarama i utajama važno analizirati i socijalno okruženje koje je medij za ispoljavanje takvih stavova (Terzić, 2009, str.79).

Kao faktori poreske evazije u literaturi se navode i same socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika. Kao najvažniji faktori oportuniteta navode se radno iskustvo i obrazovanje značajno za nalaženje posla i njegovo uspješno obavljanje van okvira zakonske regulative (Jović i dr., 2003).

Socijalno etičko ponašanje pojedinca zavisi od ličnih vrijednosti samog pojedinca ali i od ponašanja okoline odnosno od objektivnih faktora. Pojedinac pa čak i cijela skupina poreskih obveznika mogu biti skloniji ka činjenju poreske evazije od drugih. To su jednostavno same karakteristike i socijalno psihološke osobine poreskih obveznika i oni čine poresku evaziju ako im se ukaže prilika.

Određene organizovane grupe mogu djelovati kao jedan alternativni društveni sistem, u kojem se akteri povezuju putem zajedničkih karakteristika ista starosna dob, zanimanje ili nivo edukacije. Vjeruje se da pojedine socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika mogu imati značajnu ulogu u nastanku poreske evazije.

Socijalne norme imaju rastuću pažnju u ekonomskoj literaturi. Acemoglu, Jackson (2014), istraživali su interakciju društvenih normi i sprovođenje zakona. Oni tvrde da pooštravanje zakona može imati komplementarne efekte na norme i ponašanje ukoliko se sprovedu pažljivo (Abraham i dr., 2016, str.2).

Istraživanja pružaju dokaze koji ukazuju na različita ponašanja muškaraca i žena prema spremnosti preuzimanju rizika.

Studije pokazuju da su žene pokazale više sklonosti prema riziku kod donošenja odluka, posebno odluka vezano za finansijske rizike (Meier-Pesti, Penz, 2008). Polinsky i Shavell (2000), prezentirali su istraživanje ekonomske teorije javnog sprovođenja zakona, ističu važnost socijalnih normi u smislu da socijalne norme mogu se smatrati kao opšta zamjena kod sprovođenje zakona radi usmjeravanja pojedinaca u njihovom ponašanju.

Kontinuiranim unapređenjem socijalnih normi (koje upućuju na saradnju i zajedničke aktivnosti) unapređuje se kredibilitet i reputacija poreskog autoriteta kod javnosti, poslovne zajednice, drugih službi i interesnih grupa i s tim u vezi neophodno je uspostaviti mehanizme koji će u javnosti podići nivo uvjerenja o štetnosti poreske evazije.

3.9.1 Starosna dob i spol

Sa ciljem davanja odgovora naučno utemeljenoga i relevantnog u istraživačkim pitanjima empirijskoga tipa istraživanja da li određeni faktor ima uticaja na pojavu poreske evazije posebno se analizira starosna dob i spol ispitanika, kao dominantna karakteristika svakog poreskog obveznika.

Starosna dob je uobičajena demografska varijabla.

Prema istraživanjima, mlađi poreski obveznici su više spremniji da preuzimaju rizične aktivnosti i manje su osjetljivi na dobijene sankcije. Većina studija koje su pregledali Richardson i Sawyer

(Devos, 2014, str.88), koji su ispitivali starosnu dob kao faktor pokazala je da su starije osobe poreski obveznici skloniji da budu korektniji od mlađih poreskih obveznika.

Rana istraživanja (Tittle, 1980), testirala su nivo poštivanja poreskih propisa žena vs. muškaraca i došla do zaključka da žene više poštuju poreske propise, jer imaju osjećaj moralne obaveze plaćanja. Tradicionalno, žene imaju moralne stavove i više konzervativan obrazac života (Jackson, Milliron, 1986). Za muškarce i mlađe osobe je dokazano da imaju veće šanse da izbjegavaju porez (Alm, Torgler, 2006).

Većina studija zaključuje da su mlađe osobe više spremne da preuzmu rizik za poreskom evazijom od starijih poreskih obveznika (McGee, Tyler, 2006).

3.9.2 Obrazovanje i zanimanje

Funkcija edukacije je važna da bi se uvele zakonske promjene u samoj poreskoj administraciji i novi radni metodi. Edukacija kao demografska varijabla odnosi se na sposobnost poreskih obveznika da shvate zakone (Jackson, Milliron, 1986). Osobe bez obrazovanja imaju negativnije mišljenje o institucijama nego ispitanici s višim obrazovanjem (Gérxani, 2003, str.76).

Istraživani aspekti znanja su opšti stepen fiskalnoga znanja i stepen znanja o mogućnostima poreskih prevara i utaja. Smatra se da fiskalno znanje utiče na pozitivan stav za plaćanje. Brojna su i istraživanja sprovedena o edukaciji i zanimanju kao iznimno bitnoj determinanti sa aspekta da li bitno ili presudno utiče na poštivanje i sprovođenje poreskih zakonskih propisa i poresku evaziju.

Edukacija o poreskoj evaziji, ulozi i funkciji u savremenom društvu i uticaju neplaćanja poreza samih poreskih obveznika može efikasno i uspješno smanjiti sam rizik pojave poreske evazije.

U literaturi se odnos između zanimanja i evazije objašnjava ovisno o sektoru u kojemu lice radi (Gérxani, 2003, str.68). Visokoobrazovane osobe imaju bolje mišljenje o formalnim institucijama nego neobrazovani ljudi; visokoobrazovane osobe također pozitivnije ocjenjuju neformalne institucije nego one s nižim obrazovanjem (Gérxani, 2003, str.79).

Nivo edukacije ima komplikovan efekat na poresku evaziju. Frey, Torgler, (2007), smatraju da bi ljudi koji su više obrazovani mogli biti u boljoj poziciji prepoznavanja važnosti plaćanje poreza za društvo, pa se vjerojatnost izbjegavanja poreza smanjuje s obrazovanjem.

Alm, Torgler, (2006), studijom su dokazali da nivo edukacije ima veliki uticaj na unapređenje poštivanja poreskih propisa. Postoji pozitivna relacija između edukacije i poreske evazije.

Bez obzira na stepen stručne spreme i poreski službenici trebaju biti edukovani i periodično trebaju da usavršavaju svoja znanja, kako bi mogli odgovoriti promjenama u smislu izbjegavanja zakonskih propisa koja se dešavaju.

4 VISINA, STRUKTURA I RAŠIRENOST PORESKE EVAZIJE

Jedan od glavnih zadataka države jeste da pravno reguliše obavljanje ekonomskih aktivnosti, da ih evidentira i oporezuje, ali uvijek postoje veći ili manji obim ekonomskih transakcija koje nisu evidentirane i zbog toga se javlja potreba da se ove pojave posebno proučavaju, prate i da se procjenjuje njihov obim i uticaj. Važan aksiom od kojeg se polazi u istraživanju je spoznaja da je visinu poreske evazije empirijski teško dokazati, ponekad se uzima da je inherentna i odgovor nije tako jednostavan kako to popularni diskurs sugerire, ovo je tema koja zaslužuje studiozan pristup i o kojoj svako ima svoje mišljenje.

Poreska evazija je veoma složena pojava, nije staticka kategorija i iz tog razloga naučno se sagledavaju tokovi, faktori i efekti fenomena poreske evazije. Analiza naučnog i stručnog diskursa pojma poreske evazije, ukazuje da je akademski diskurs opsežan. Na osnovu pretraživanja ključne riječi „tax evasion“ na specijalističkom akademском pretraživaču Google Scholar pronađeno je 143.000 članaka. U prilog navedenom, govori podatak da je u trenutku pisanja teksta ove doktorske disertacije na internetskom pretraživaču Google pronađeno 15.700.000 rezultata za izraz „tax evasion“.⁹⁶ Relevantna literatura naglašava multidimenzijijski pristup različitim faktora koji mogu da pokrenu poresku evaziju. U objavljenim istraživanjima (the World Values) između 1999. i 2002. godine, ispitanici su pitani, da li je s obzirom na priliku opravdana poreska evazija, gdje su odgovori dati u vrijednosti nikad, ponekad, ili uвijek opravdano, odgovori su dati u vrijednosti 1. „Nikad opravdano“ i vrijednost od 10 odgovora „Uvijek opravdano“, prosjek je bio 2,28, samo neznatno su ispod prosjeka OECD od 2,34 (Slemrod, 2007, str.41).

U našim savremenim društvenim institucijama rijetka su istraživanja o poreskoj evaziji, nedovoljno su kompleksna, zahvaćaju mali broj aspekata ove pojave i predstavljaju momenat snimke situacije, znači, nema longitudinalnog sagledavanja trendova u praksi kod samih poreskih obveznika i društvenog okruženja. Da bi se na naučnoj osnovi analiziralo istraživanje o poreskoj evaziji, neophodno je postaviti pitanje po prirodi stvari kako „suprotstavljene strane“ inspektor, državni službenik (poreska služba) i vlasnik ili direktor ili drugo odgovorno lice privrednog subjekta gleda na visinu, strukturu i raširenost poreske evazije.

⁹⁶ Posljedni datum pretraživanja: 23.11.2016. godine.

4.1 Plan istraživanja i prikupljanje podataka, sekundarni podaci, primarni podaci, uzorak istraživanja i instrumenti

Zavisna varijabla u ovom istraživanju je poreska evazija (u kontekstu visine i raširenosti poreske evazije), dok bi nezavisne varijable predstavljale poreski sistem, organizacija poreske administracije, kontrola poreskih obveznika, visina poreskog opterećenja i visina poreske stope, vjerovatnoća otkrivanja i kazne za poresku utaju, visina korupcije, poreski moral, etika i nacionalna kultura, stepen i stav ispitanika prema poštivanju poreskih propisa i socijalno demografske karakteristike. Svaka od navedenih nezavisnih varijabli ima svoj udio u detekciji poreske evazije.

Statističkim istraživanjem putem regresione analize utvrdit će se oblik međuzavisnosti (jedna zavisna varijabla objašnjava se uticajem jedne ili više nezavisnih varijabli) a putem korelaceione analize izvršit će se provjera signifikantnosti i jačine zavisnosti zavisnih i nezavisnih varijabli. Međuzavisnost može biti izražena kao povoljan ili kao nepovoljan odnos ili neutralan. Kod analize podataka koristit će se multipla regresiona analiza, eventualno uz dopunu sa eksplorativnom faktorskom analizom. Mjerenje stepena povezanosti zavisnih i nezavisnih varijabli provodit će se metodama korelacijske analize.

Cilj regresione analize je da se odredi regresioni model koji najbolje opisuje vezu između pojava i da se na osnovu toga modela ocijene i predviđi vrijednosti zavisne promjenljive Y za odabrane vrijednosti objašnjavajuće promjenljive X. Cilj korelaceione analize jeste da se ispita da li između varijacija posmatranih pojava postoji kvantitativno slaganje i, ako postoji, u kom stepenu i smjeru (Lovrić i dr., 2017, str.363).

U obradi podataka koristiti će se statistički postupci koji će najviše odgovarati prirodi distribucija dobijenih podataka, u prvom redu: mjere statističke značajnosti razlika među segmentima ukrštenih varijabli, mjere koje ukazuju na stepen povezanosti među varijablama kao i postupci za ispitivanje strukture stavova. Putem zavisnih i nezavisnih varijabli verifikovat će se postavljene hipoteze.

4.2 Metodološki okvir istraživanja

Osnovni cilj predmetnog istraživanja je identifikovati ključne subjektivne i objektivne faktore koji utiču na poresku evaziju, te utvrditi mjeru u kojoj ovi faktori utiču na visinu poreske evazije. Da

bi se ostvario postavljeni cilj, empirijsko istraživanje će se fokusirati na prikupljanje podataka kako od strane poreskih obveznika tako i od zaposlenih u poreskim administracijama. U skladu sa definiranim predmetom i ciljevima istraživanja planirano istraživanje bi moglo biti inicijalno za kompleksno proučavanje problema poreske evazije. Procjena i aktivnost u ovom istraživanju u velikoj je zavisnosti od pristupa kvalitetnim podacima i informacijama, jer ne adekvatni podaci i informacije mogu dovesti do pogrešnih zaključaka.

Ovo empirijsko istraživanje se odlikovalo dubinom i širinom, u smislu da je istraživanje obuhvatilo ključne subjektivne i objektivne faktore poreske evazije i sprovedeno je fazom terenskoga istraživanja. Fazom terenskoga istraživanja anketirane se dvije grupe ispitanika poreskih obveznika, po prirodi stvari „suprotstavljenih strana“, direktori privrednih društava ili drugo odgovorno lice (Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt BiH) koji ostvaruju intenzivne kontakte sa poreskom službom i zaposlenih u profesionalnim organizacijama (poreski inspektorji UIO, Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt BiH). Reprezentativnim uzorkom ispitanika obuhvaćeno je 300 ispitanika, 200 ispitanika poreskih obveznika i 100 ispitanika poreskih inspektora. Za potrebe sprovođenja istraživanja, izrađen je opsežan anketni upitnik koji je reprezentativan i prigodan, pokrivač je cijelokupnu problematiku doktorske disertacije i koji sam po sebi predstavlja snažnu inicijativu za dalja istraživanja fenomena poreske evazije. Istraživanje je sprovedeno u periodu septembar 2015. godine do juna 2016. godine, te je krajem juna 2016. godine prikupljen ciljni uzorak od (N:300) ispitanika, kada je proces prikupljanja podataka okončan i pristupljeno je obradi prikupljenih primarnih podataka.

Ispitanici su u istraživanju učestvovali dobrovoljno i anonimnost ispitanika je osigurana (Goel, 1988). Anonimnost ispitanika obezbjeđena je i time što se upitnici dostavljena elektronski ili su dijeljeni u istim kovertama, a od ispitanika je traženo da se ne potpisuju na popunjeno upitnik, te da upitnik vrate u zatvorenoj koverti ili putem napravljenoga dogovora o načinu direktnog preuzimanja popunjениh odgovora (prilikom predaje mjesecne PDV prijave). Ispitanici su uz anketni upitnik dobili obavještenje koje je sadržavalo osnovne informacije o istraživanju: ciljevima istraživanja, elementima upitnika, načinu popunjavanja, sa posebnim naglašavanjem na principe povjerljivosti i dobrovoljnosti.

Kako je cilj bio dobiti što potpuniju sliku radi holističkog pogleda o poreskoj evaziji, ispitivanje je bilo sprovedeno među poreskim obveznicima koji rade kao ključne osobe kod poreskog

obveznika, direktor poslovnog subjekta ili drugo odgovorno lice, a tipovi privrednog društva su registrovani kao samostalni poduzetnik, privredno društvo registrovano u sudu i obveznici direktnih ili indirektnih poreza. Termin „preduzetnik“, prema relevantnim pozitivnim propisima uži je od termina „samostalna djelatnost“, ali će se radi jednostavnosti, posmatrati kao sinonim. Također, istraživanjem su obuhvaćeni direktori poslovnog subjekta ili druga odgovorna lica zaposleni u različitim tipovima organizacije, od privatnih do javnih preduzeća. U okvir preduzeća uključena su osnovna djelatnost kao suština preduzetničke djelatnosti, pomoćna djelatnosti (sve djelatnosti koje često proizilaze iz osnovne djelatnosti) i sporedna djelatnosti (djelatnosti koje ne čine glavnu svrhu preduzetničke djelatnosti i ne proizlaze iz njih, ali su vezane sa osnovnom djelatnošću). Po broju ispitanika, grupa obveznika indirektnih poreza i poreski inspektori UIO, bila je najzastupljenija. Za učesnike koji su iskazali spremnost za učešće u istraživanju, a nisu mogli samostalno popuniti upitnik, obezbjeđena je pomoć pri popunjavanju upitnika (od strane službenika UIO koji rade na prijemu PDV prijava, angažovani kao pomoć za distribuciju upitnika ispitanicima, a potom i prikupljanje popunjениh kovertiranih odgovora).

U obradi prikupljenih relevantnih podataka korišteni su statistički postupci i statistički alati uz pomoć valjanih istraživačkih instrumenata koji su najviše odgovarali prirodi distribucija dobijenih podataka, u prvom redu: mjere statističke značajnosti razlika raspodjеле frekvencija među segmentima ukrštenih varijabli, mjere koje ukazuju na stepen povezanosti među varijablama kao i postupci za ispitivanje strukture stavova putem regresijske i korelacijske analize (testovi regresije i korelacija) eventualno uz dopunu sa eksplorativnom faktorskom analizom. Ova faza istraživanja je najzahtjevnia jer je potrebno čitati, sortirati, reorganizirati i prezentirati vrlo pažljivo veliku količinu brojeva i podataka. Uspjeh ili neuspjeh cijelog istraživanja ovisi o tome koliko su uspješno podaci transformirani.

Rezultati su prikazani u različitim tehnikama prezentiranja (tabele, grafikoni, dijagrami) i isti su odgovarajuće komentarisani kako bi se pomoglo u razumijevanju sadržaja. Korištenje grafikona i dijagrama (dijagram je grafički prikaz koji pokazuje kako su dva ili više skupova podataka ili varijabli međusobno povezani (Samuelson, Nordhaus, 2011, str.18), umjesto riječi je najprikladniji način za prezentiranje podataka.

Struktura, sadržaj rada i tematske cjeline kompatibilne su sa istraživačkim dijelom rada i shodno dobijenim podacima, na kraju su izvedeni odgovarajući zaključci. Podaci su prikupljeni pomoću

standardnih instrumenata i instrumenata koje su konstruisani samo za potrebe ovog istraživanja. U istraživanju je korišteni sljedeći instrumenti: Upitnik za prikupljanje podataka o relevantnim iskustvenim obilježjima ispitanika i za ispitivanje niza njihovih posebnih stavova o problemima poreske evazije.

Samo prikupljanje podataka mora da bude tačno, precizno isplanirana aktivnost i ovaj korak zavisi od plana za prikupljanje informacija i podataka. Plan je „živi dokument“ jer se dodatne informacije mogu pojaviti u toku izrade, te ih svako treba uzeti u obzir pri kompletiranju plana. Informacije se procjenjuju u pogledu pouzdanosti i validnosti podataka (uviđanje logičnosti i međuzavisnosti informacija), jer ako su informacije slabe i imaju nedostatke, ova ograničenja trebaju biti opisana. Zavisno od tipa pitanja primjenjivanje su kvantitativne i kombinovane kvalitatitvno-kvantitativne metode. Za analizu podataka, prikupljenim istraživanjem, korištene su slijedeće statističke naučne metode:

- Deskriptivna statistička analiza prikupljenih podataka, pomoću koje je dat detaljan opis posmatrane pojave,
- Deskriptivna analiza međusobnih odnosa među izabranim podacima.

Analiza podrazumijeva postupak naučnog istraživanja i objašnjavanja stvarnosti putem raščlanjivanja neke cjeline na sastavne dijelove i razmatranje svakog dijela za sebe i u odnosu na druge dijelove date cjeline (Rovčanin, 2006). U okviru deskriptivne statistike za analizirane varijable ukupno i prema grupama koje se razlikuju po zanimanju, spolu ili nekoj drugoj klasifikaciji izračunati su sljedeći parametri:

- minimalna i maksimalna vrijednost analizirane varijable,
- prosjek ili srednja vrijednost izračunata primjenom aritmetičke sredine,
- standardna devijacija, kao absolutna mjera varijabiliteta oko prosjeka,
- medijana kao poziciona mjera srednje vrijednosti.

Deskriptivne statističke mjere opisuju originalne numeričke podatke ili statističke serije (odnosno rasporede frekvencija), kako na nivou skupa, tako i na nivou uzorka (Lovrić i dr., 2017, str. 57). Pored deskriptivne statističke obrade podataka, primjenjene su statističke metode za provjeru međuzavisnosti i uticaja pojedinih faktora.

4.2.1 Opis pitanja iz upitnika

Kroz prikupljanje primarnih podataka dolazi se novih saznanja i do podatka koji su potrebni za testiranje hipoteza. Podaci koji se prikupljaju na ovaj način, prvi put od strane istraživača, nazivaju se primarnim (Tihi, B., 2003). Primarni podaci prikupljaju se neposrednim promatranjem svojstava elemenata statističkog skupa u skladu s unaprijed definiranim ciljevima statističkog istraživanja. Prikupljanje ovih podatka zahtjeva definiranje statističkog skupa, izbor obilježja koja se žele istražiti, određivanje modaliteta promatranog obilježja, pripremanje anketnih upitnika i/ili pratećih formulara te organiziranje i sprovođenje samog prikupljanja podataka (Biljan-August, i dr., 2007). Metode prikupljanja primarnih podataka su ispitivanje i posmatranje, a sredstva za prikupljanje primarnih podataka su anketni upitnik i podsjetnik. U primjeni metode ispitivanja korištena je tehnika „anketni upitnik”, kojom je sa listom pitanja naznačeno šta se traži od ispitanika, a koji su kao uzorak odabrani.

Cilj istraživanja primarnih podataka, a na osnovu jasno sagledanog stanja i mogućnosti sekundarnih podataka, bio je da se kroz jednu listu pitanja, ima se u vidu da su to podaci koji garantuju da neke podatke od vitalnog interesa za istraživanje neće biti ispušteni u upitniku tj. da neće se ostaviti neformulisanim pitanje koje će taj podatak obezbijediti (Tihi, B., op. cit., str.161). Pitanja koja su stavljena u anketni upitnik su takva da obezbjeđuju potrebne i korisne podatke, pri čemu kod načina postavljanja pitanja imalo je se u vidu podjela na: otvorena pitanja, pitanja sa više mogućih odgovora i dihotomna pitanja (Tihi, B., op. cit., str.165). Metodološki propusti i poteškoće u fazi kreiranja mjernoga instrumenta za istraživanje u realizaciji uzorka najčešći su izvori pristranosti u anketnim istraživanjima (Meade, Watson i Kroustalis, 2007). Pristranost kao rezultat neodziva na istraživanje ili odbijanje za učestvovanje u istraživanju u manjoj mjeri je pod nadzorom istraživača, a puno više je pod uticajem samih personalnih karakteristika ispitanika i njihovog stava i subjektivne percepcije prema samom predmetu istraživanja.

Korištena su i „pitanja sa više mogućih odgovora” (Tihi, B., op. cit., str.166) jer je nastojano da se usmjeri na predmet i problem istraživanja, dajući ispitanicima usmjerjenje kroz određeni broj ponuđenih alternativa, s tim da se preciznije sazna mišljenje, o poreskoj evaziji kod svih ispitanika. Na način da pored usmjerene alternative, nastojano je da ispitanik ima mogućnost da doda i neku koja nije ponuđena sa posebnim ciljem da pored svake alternative izvrši i što preciznije vrednovanje i rangiranje u smislu važnosti i prisutnosti. Imalo je se u vidu da je ovo jedan malo

složeniji način ispitivanja, ali također i smatrajući da će pružiti zahvalniju građu za obradu i analizu, više nego što je to slučaj kod otvorenih pitanja. Zato su često korištena usmjeravanja na ponuđene alternative u odgovorima u pravcu za koje se smatra da su logični, da se izbjegne nesporazum sa ispitanicima (Tihi, B., op. cit., str.165). U anketnom upitniku korištena su i dihotomna pitanja, jer su ispitanicima stavljene na raspolaganje samo dvije alternative kao mogući odgovor (Tihi, B., op. cit., str.169). To je korišteno stoga što je nastojano da se kanališe ispitanik, izbjegavajući nepotrebna otvorena pitanja, a interesovanje kao istraživača je bilo dovoljno ako se primjene dihotomna pitanja.

Anketni upitnik, za ovo istraživanje sastojao se najvećim dijelom od pitanja zatvorenog tipa, uz određeni broj pitanja otvorenog tipa i pitanjima sa ponuđenim odgovorima nabranjanja. Korištena su i otvorena pitanja jer se željelo da ispitanik slobodno formuliše svoj odgovor i da iskaže svoje mišljenje. Obzirom da nije bilo previđeno pitanje u kojem bi ispitanici iskazali svoje mišljenje vezano za nedostatke istraživanja, u ovom upitniku je ostavljena mogućnost da se daju slobodni komentari ispitanika u vidu kada je u pitanju prijedlog i sugestija poboljšanja i efikasnosti borbe protiv poreske evazije. Da bi odgovorili na sva pitanja ispitanici su trebali odvojiti nešto više vremena za korektno popunjavanje cijelog upitnika, a u prosjeku ispitanicima je trebalo 20 minuta vremena za odgovor na sva pitanja (prema usmenim izjavama ispitanika sprovedenog prilikom popunjavanja upitnika). Anketni upitnik koji je korišten za prikupljanje primarnih podataka, sastoji se od nekoliko setova i preko 50 pitanja.

Prvi dio upitnika obuhvatio je opšte podatke o ispitanicima, a koji se tiče sociodemografskih odlika ispitanika: mjesto stanovanja, spol, nivo obrazovanja, zanimanje, dužina radnog iskustva, status privrednog društva i broj zaposlenih.

Drugi set pitanja obuhvatao je pitanja u vezi stava ispitanika i stepena slaganja prema poreskoj evaziji, koliko su zadovoljni sa pojavama koje utiču na poresku evaziju i šta smatraju važnim prioritetom u otklanjanju prepreka. Isto tako postavljena su pitanja sklonosti ispitanih prema poreskoj evaziji po starosnim grupacijama, koji su sektori privrede najviše uključeni u poresku evaziju i koja je visina poreske evazije u Bosni i Hercegovini (u procentima), od ukupnih poreskih prihoda. Ispitanicima je data mogućnost kroz otvoreno pitanje da daju prijedloge i sugestije kada je u pitanju poboljšanje i efikasnost borbe protiv poreske evazije.

Upitnik je sastavljen po jednom logičkom slijedu, gdje je nastojano da se ispitanik prvo uvede u problem istraživanja, nastojeći da redoslijed bude interesantan i privlačan, sa namjerom da se izvrši i određena edukativna uloga kroz ovaj upitnik za naše ispitanike, smatrajući time da dužina pitanja ne šteti, nego naprotiv pomaže u postizanju zajedničkog cilja, istraživača i ispitanika. Možda je bilo i tzv. „nezgodnih pitanja“, kada se pitalo o opštim podacima i gdje se konkretno traži razmišljanje ispitanika, a za ostala pitanja može se kazati da nisu bila takve kategorije.

Upitnik se sastojao od raznolikih tvrdnji te do pitanja sa ponuđenim odgovorima intenziteta. Ispitanici su morali označiti stepen slaganja odnosno neslaganja sa navedenim tvrdnjama, pri čemu je stepen slaganja sa pojedinim tvrdnjama mjereno skalom Likertova tipa. Ponuđeni intenziteti su varirali u jednom ili u dva pravca, od nedovoljno do odličnog ili od neutralnog do maksimalnog zadovoljstva na jednoj strani ili maksimalnog nezadovoljstva na drugoj strani. Stepeni skale odnosno mogući odgovori, bile su ocjene u rasponu 1 do 5, pri čemu je intenzitet stepeni od 1 uopšte se ne slažem; uopšte nisam; nije bitno i najmanje do 5, potpuno se slaže; potpuno jesam; najvažnije i najviše.

Ujedno, sa ciljem postizanja što veće stope povrata upitnik je postavljen u elektronskoj formi na internet mjesto, u sklopu web portala google.docs, kako bi se olakšalo ispunjavanje upitnika te prikupljanje podataka. Elektronska verzija upitnika poslana je putem e-maila na adrese poreskih obveznika i poreskih inspektora, sa linkom putem kojeg su ispitanici mogli pristupiti upitniku. Istovremeno je učesnicima u istraživanju dato uputstvo o načinu predaje popunjениh upitnika (najčešće je za predaju popunjениh upitnika korištena mogućnost da iste se dostave putem dostavljanja mjesecne PDV prijave ili je napravljen dogovor o načinu direktnog preuzimanja popunjениh odgovora od strane šefa Grupe za obradu poreskih prijava pri svakom Regionalnom centru, Uprave za indirektno oporezivanje). Za one ispitanike koji su iskazali spremnost za popunjavanje upitnika, a nisu bili u mogućnosti samostalno popuniti upitnik, pomoć pri popunjavanju obezbijedena je od lica kao i kod preuzimanja popunjениh odgovora.

Također je kod kreiranja upitnika i pratećeg pisma u kojem je objašnjeno zašto se ispitivanje vrši, (objašnjeno je da se istraživanje sprovodi isključivo u naučno-istraživačke potrebe, za potrebe izrade doktorske disertacije na Ekonomskom fakultetu u Banja Luci), da popunjavanjem upitnika doprinosi pronalaženju odgovora na pitanja koji faktori, subjektivni i objektivni, utiču na poresku evaziju i paženo je na jezik i pismo sa kojim će se komunicirati sa ispitanikom. Prilikom

distribucije upitnika i sakupljanja odgovora nastojalo se obezbijediti, da svaka profesionalna grupa „poreski obveznici“ i „inspektor“ bude realno predstavljena i kompetetivna kako bi dobijeni odgovori korektno se mogli poslužiti za uopštavanje na nivou profesionalnog zanimanja. U nastojanju da se osigura što veća stopa odziva u predmetnom istraživanju pružanjem navedenih informacija smanjena je nepovjerljivost ispitanika prema osobi/instituciji koja sprovodi istraživanje. Pored toga nastojano je da forma ima raspored koji je pregledan i naglašavano je samo šta će biti od koristi.

4.2.2 Ograničenja u istraživanju

Kao i svako drugo istraživanje, korištenjem relevantne literature, zvaničnih statističkih izvora i empirijskih istraživanja ukazano je da i ovo istraživanje ima svoja moguća ograničenja. Prvo ograničenje a i najvažnije je to što tačnost prikupljenih podataka kroz upitnik zavisi prije svega da li su ispitanici razumjeli pitanja i da li su na isto odgovorili iskreno. Upitnik kao instrument istraživanja upućuje na mogućnost subjektivne procjene stvarne situacije (subjektivizam anketiranih) odnosno prikazivanje stvarne situacije ljestvom ili lošjom, nego što uistinu jeste i nemogućnost provjere vjerodostojnosti odgovora. Bez obzira, što je ispitanicima ukazano da je ispitivanje je anonimno i da se ne potpisuju na upitnik, niti da upisuju bilo kakve podatke osim traženih, moguće je da ispitanici nisu dobro shvatili pitanja te da podaci koje su dali nisu tačni.

Prva faza dubinske analize podataka (engl. data screening) odnosi se na provjeru prikupljenih podataka i traženje eventualnih pogrešaka. Obzirom da pojava nedostajućih vrijednosti može nepovoljno uticati na ukupnu kvalitetu istraživanja, istraživač treba odabrati odgovarajuću metodu (tehniku) upravljanja nedostajućim vrijednostima (Hair, Black, Babin, Anderson, 2010). Obzirom da u praksi pojedini podatak nije raspoloživ ili je uskraćen od strane ispitanika (posebno kada se elektronski dostavljaju podaci putem upitnika, nephodno je riješiti i pitanja nedostajućih vrijednosti (engl. missing values)). U teoriji i praksi postoji nekoliko metoda i tehnika upravljanja nedostajućim vrijednostima, a neke su metode višestruke imputacije (engl. Multiple Imputation), imputacija pomoću regresije, pametno brisanje sa liste (engl. Listwise Deletion) i zamjena srednjom vrijednošću. U cilju utvrđivanja obima nedostajućih vrijednostima, sprovedena je analiza, tako da je u ovom radu u (tabeli 4.4.1. deskriptivna statistika stepena slaganja ispitanika u uzorku po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji) uvedena je nova varijabla „Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji“ izvedena kao prosjek navedenih 13 tvrdnji. Prije

donošenja odluke o odabiru metoda upravljanja nedostajuće vrijednosti, utvrđen je karakter pojave, tj. obrazac pojavljivanja. Nedostajuće vrijednosti se mogu javljati po slijedećim obrascima (Little i Rubin, 1987): nedostajući podaci prema potpuno slučajnom obrascu (engl. Missing Completely at Random–MCAR) – nedostajući podaci ne zavise od promjenljivih, niti bilo kojih varijabli u skupu podataka; nedostajući podaci prema slučajnom obrascu (engl. Missing at Random–MAR) – nedostajući podaci ne zavise od promjenljivih, ali su uslovjeni drugim varijablama u skupu podataka; i nedostajući podaci prema ne-slučajnom obrascu (engl. Not Missing at Random–NMAR) - nedostajući podaci zavise od samih vrijednosti te je u ovom slučaju riječ o problemu sistemske prirode.

Drugo ograničenje, odnosi se na obim i dizajn samog istraživanja koji je bio ograničen potrebom i ciljem provjere postavljenih hipoteza. U ovom istraživanju prikupljeni su podaci od 300 ispitanika, 200 ispitanika poreskih obveznika i 100 ispitanika poreskih inspektora, tako da se nije mogao donijeti zaključak koji bi bio zasnovan na širem obimu istraživanja. Ograničenje rada vezuje se i za odabrani način odabira pojedinih skala, iako je u samom radu argumentovan odabir, moguće je da bi izbor eventualno drugih mjernih instrumenata rezultirao drugačijim rezultatima u empirijskom dijelu rada.

Treće ograničenje, istraživanje se odnosi na nepostojanje sličnog istraživanja na našim prostorima, tako da se sprovedena diskusija odnosi na istraživanja onih zemalja koje imaju višegodišnje iskustvo na polju poreske evazije, primarno zemlje Evropske unije. Dodatno, nedostatak je i „čitanje“ i tumačenje dobijenih rezultata. Ni ova faza istraživanja nije bez uticaja predubjeđenja, u ovom slučaju istraživača.

Mada svaka od navedenih slabosti ima posebne uzroke, karakteristika većine istraživanja u Bosni i Hercegovini je da se sprovode bez finansijske pomoći, što posljedično proizvodi nužnost pravljenja kompromisa u načinu sprovođenja istraživanja. Primjera radi, poziv ispitanicima da učestvuju u istraživanju vrlo često izaziva sumnju ispitanika u pogledu konačnog korištenja podataka ili eventualne zloupotrebe.

S obzirom na ograničenja, ipak sa visokim stepenom pouzdanosti može se utvrditi da rezultati oslikavaju postojeće stanje vjerodostojno i dosta realno.

4.3 Analiza i prezentacija rezultata istraživanja sa stavovima ispitanika prema poreskoj evaziji

Na osnovu stečenih teorijskih i empirijskih spoznaja o karakteristikama poreske evazije disertacija je u središte propitivanja stavila subjektivne i objektivne faktore koji utiču na poresku evaziju te objasnila kako se ta veza manifestuje u stvarnosti po dubini i širini, u smislu da je istraživanje obuhvatilo ključne faktore. U okviru ovog istraživanja koje je sveobuhvatno, broj ispitanika (N:300) je heterogen zbog samog uzorka istraživanja, primjenjeno je mnoštvo analiza i različitih statističkih metoda, kojima je se sagledala detaljna odlika posmatranih varijabli (metode deskriptivne statistike, strukturne analize i „ukrštanja“, korelaceone analize, hi-kvadrat testa, modela višestruke regresije, multinomijalnog logit modela. Isto tako korišteni su slijedeći testovi:

1. Shapiro - Wilk (SW)⁹⁷ i Kolmogorov-Smirnov test⁹⁸, za provjeru da li distribucija analizirane varijable zadovoljava pretpostavku „normalnosti“ za uzorce sa malim ili velikim brojem observacija,
2. Mann-Whitney U test, za dva nezavisna uzorka, za distribucije koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“,
3. Z test, razlike dvije proporcije.

Za provjeru saglasnosti obimnih količina podataka načelo psihologije opažanja glasi, da iz slika (odnosno ilustracija) primamo i možemo da obradimo više informacija nego iz brojki i riječi⁹⁹, i ima veliko značenje za kvalitet same verifikacije.

⁹⁷ Kako bi se provjerilo da li u uzorcima sa kojima se raspolaze distribucija analizirane pojave zadovoljava pretpostavku normalnosti koristi se Shapiro - Wilk (SW) test (uzorak veličine manje od 50 elemenata). P-vrijednost uz odgovarajući SW test se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%. U tom slučaju se prihvata hipoteza da distribucija analizirane pojave ne zadovoljava pretpostavku „normalnosti“.

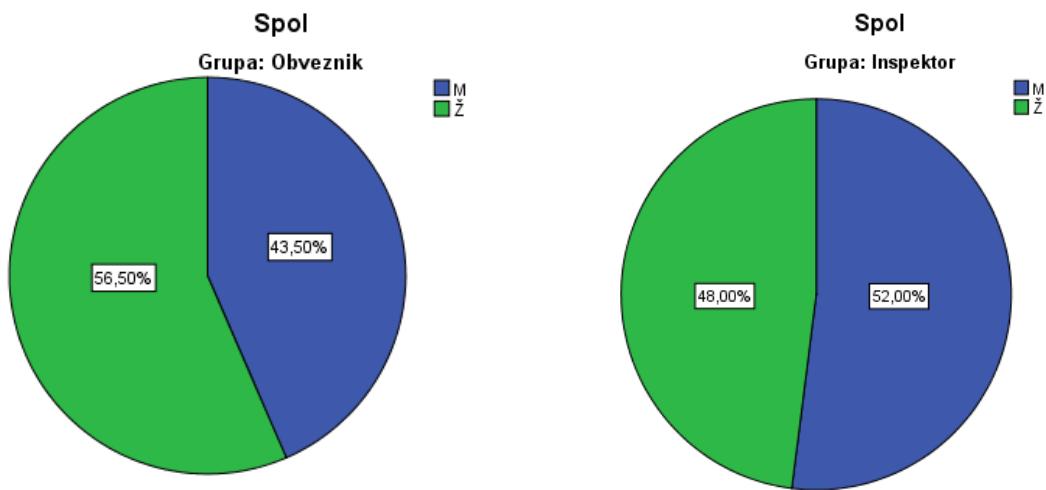
⁹⁸ Kako bi se provjerilo da li u uzorcima sa kojima se raspolaze distribucija analizirane pojave zadovoljava pretpostavku normalnosti koristi se Kolmogorov-Smirnov test (uzorak veličine 50 i više elemenata). P-vrijednost uz odgovarajući KS test se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%.

⁹⁹Barnard u jednom američkom časopisu za marketinšku branšu 1921: „One look is worth a thousand words“, nachzulesen unter: www.oai.de/de/component/content/article/45-publikationen/sprichwort/811-ein-bild-sagt-mehr-als-tausend-worte.html.

4.3.1 Opis uzorka

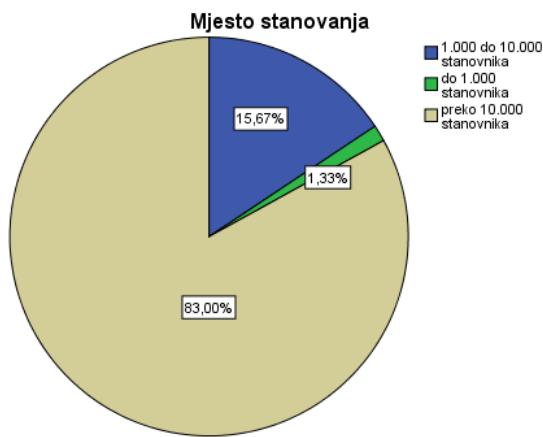
U skladu sa predmetom i problemom istraživanja, te hipotezama i ciljevima empirijskoga istraživanja u uzorku na kome je sprovedeno istraživanje dvije su ključne grupe ili poduzorka: 200 poreskih obveznika (66,7%) i 100 poreskih inspektora (33,3%), čiji stavovi se u okviru daljih analiza i interpretacije podataka dobivenih primarnim istraživanjem kompariraju. Prema spolnoj strukturi ispitanici u uzorku su relativno ravnomjerno distribuirani: 46,3% muškaraca i 53,7% žena. Spolna struktura u okviru poduzoraka je prezentirana na (grafikonu 4.3.1). Oscilacije u odnosu na strukturu kompletognog uzorka postoje ali su male.

Grafikon 4.3.1. Spolna struktura ispitanika u poduzorcima

Struktura uzorka prema mjestu stanovanja ispitanika predstavljena je na (grafikonu 4.3.2).

Grafikon 4.3.2. Struktura u uzorku prema mjestu stanovanja ispitanika

U uzorku dominiraju ispitanici koji stanuju u mjestima sa više od 10.000 stanovnika (83%). Veoma je mali udio ispitanika iz mjesta sa manje od 1.000 stanovnika (1,33%), i u poduzorcima situacija je slična i obzirom da je uzorak kao i poduzorci dosta homogen i vrlo slične strukture po pitanju ove karakteristike, komparacije između grupa po karakteristici mjesto stanovanja nisu potrebne. U kontekstu strukture prema obrazovanju distribucija frekvencija iz uzorka prikazana je u (tabeli 4.3.1) i (grafikonu 4.3.3).

Tabela 4.3.1. Struktura u uzorku i poduzorcima prema stepenu obrazovanja ispitanika

Stepen obrazovanja	Uzorak		Poduzorak obveznika		Poduzorak inspektora	
	Broj ispitanika u uzorku	%	Broj ispitanika u poduzorku	%	Broj ispitanika u poduzorku	%
SSS	60	20	60	30,0	/	/
VSS	215	71,7	125	62,5	90	90
Mr/Dr	25	8,3	15	7,50	10	10
Total	300	100	200	100	100	100

Struktura ispitanika po obrazovanju prikazuje da je zastupljenost ispitanika sa visokom i najvišom stručnom spremom od 80%, što govori u prilog činjenici da će stavovi iz ove ankete odražavati razmišljanja obrazovaniji ljudi, odnosno kada se ovaj podatak uporedi sa strukturuom ispitanika po

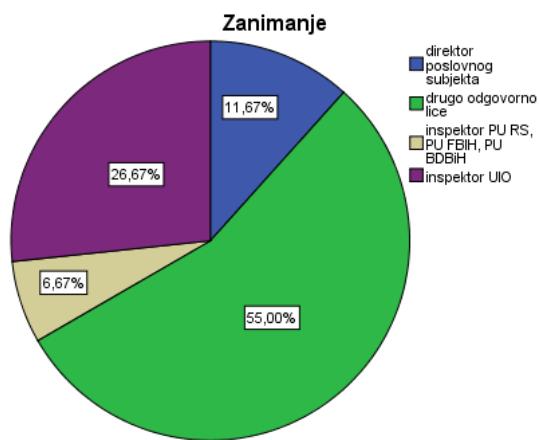
profesiji dolazimo do zaključka da su ispitanici osobe koje imaju veliko znanje o poreskoj problematiki i njihovi stavovi se trebaju respektovati.

Grafikon 4.3.3. Struktura ispitanika u uzorku i poduzorcima prema stepenu obrazovanja ispitanika

U analiziranom uzorku dominiraju ispitanici sa visokom školskom spremom 71,67%. I u poduzorcima je najviše ispitanika sa VSS ali je taj udio znatno veći kod inspektora, s time da naglašavamo da u poduzorku inspektora nema niko sa SSS, što je i očekivano obzirom na kriterije zapošljavanja u toj profesiji. Iz obrazovne strukture dolazimo do zaključka da su ispitanici osobe koje imaju veliko znanje i da su dobro upoznati sa poreskom evazijom i njihovi stavovi mogu reprezentativni. Pored klasifikacije u poduzorke urađena je detaljnija klasifikacija prema zanimanju. Struktura uzorka po toj detaljnijoj klasifikaciji, prema zanimanju prikazana je kroz (grafikon 4.3.4).

Grafikon 4.3.4. Struktura ispitanika u uzorku prema zanimanju ispitanika

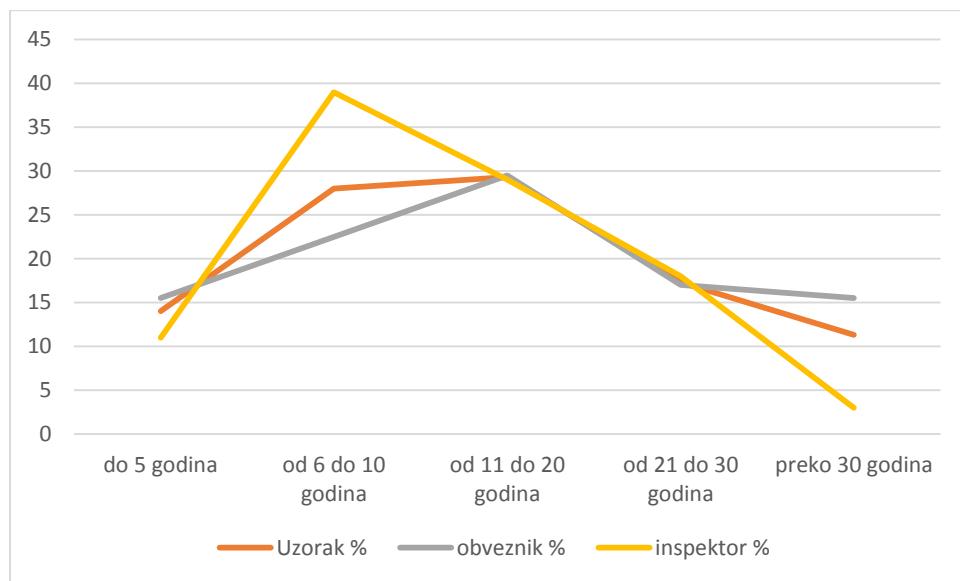

U pogledu složenosti organizacione strukture, u poduzorku obveznika većinom su odgovarala odgovorna lica u poslovnom subjektu koja nisu direktori, (55%) a u okviru poduzorka inspektora većinom imamo inspektore UIO (26,67%), (grafikon 4.4). Slijedeća socijalno-statusna karakteristika ispitanika važna u ovom istraživanju je radno iskustvo. Distribucija frekvencija iz uzorka po toj karakteristici prikazana je u (tabeli 4.3.2.) i (grafikonu 4.3.5.).

Tabela 4.3.2. Struktura u uzorku i poduzorcima prema radnom iskustvu ispitanika

Radno iskustvo	Uzorak		Poduzorak obveznika		Poduzorak inspektora	
	Broj ispitanika u uzorku	%	Broj ispitanika u poduzorku	%	Broj ispitanika u poduzorku	%
do 5 godina	42	14,0	31	15,5	11	11,0
od 6 do 10 godina	84	28,0	45	22,5	39	39,0
od 11 do 20 godina	88	29,3	59	29,5	29	29,0
od 21 do 30 godina	52	17,3	34	17,0	18	18,0
preko 30 godina	34	11,3	31	15,5	3	3,0
Total	300	100,0	200	100,0	100	100,0

Grafikon 4.3.5. Struktura ispitanika u uzorku i poduzorcima prema radnom iskustvu ispitanika

Dominiraju ispitanici sa radnim stažom 6 do 20 godina. Struktura po ovom obilježju je dosta heterogena, te ima smisla raditi komparacije između grupa formiranih na bazi obilježja radno iskustvo. U poduzorku obveznika praćeni su obveznici prema tipu privrednog društva i distribucija frekvencija po toj varijabli prezentirana je u (tabeli 4.3.3.). Ova varijabla se odnosi samo na obveznike i stoga neće biti uključena u dalje komparacije.

Tabela 4.3.3. Struktura u poduzorku obveznika prema tipu privrednog društva

Tip privrednog društva	Poduzorak obveznika	
	Broj ispitanika u poduzorku	%
obveznik direktnih poreza	20	10,9
obveznik indirektnih poreza	60	32,6
privredno društvo registrovano na sudu	51	27,7
samostalni preduzetnik	53	28,8
Ukupno	184	100,0

Struktura u poduzorku obveznika prema tipu privrednog društva je vrlo heterogena. Najviše je obveznika indirektnih poreza 32,6% a najmanje obveznika direktnih poreza 10,9%. U poduzorku

obveznika praćeni su obveznici prema broju zaposlenih i distribuciji frekvencija po toj varijabli sa prezentacijom u (tabeli 4.3.4.), i ova varijabla se odnosi samo na obveznike i stoga neće biti uključena u dalje komparacije.

Tabela 4.3.4. Struktura u poduzorku obveznika prema broju zaposlenih u društvu

.	Poduzorak obveznika	
	Broj ispitanika u poduzorku	%
do 9 zaposlenih	115	62,5
od 10 do 19 zaposlenih	21	11,4
od 20 do 49 zaposlenih	18	9,8
od 50 do 249 zaposlenih	23	12,5
preko 250 zaposlenih	7	3,8
Ukupno	184	100

Prema kriteriju broja zaposlenih dominiraju mala društva sa manje od 10 zaposlenih 62,5%. Najmanji je broj obveznika sa više od 250 zaposlenih (velika preduzeća). Prema strukturi uzorka, posmatrano prema kriteriju broja zaposlenih, vidimo da je uzorak reprezentativan, obzirom da u njemu dominiraju poreski obveznici do 9 zaposlenih. Aktivno registrovanih poreskih obveznika prema ORBIS bazi podataka je u BiH bilo 2015. godine 86.174¹⁰⁰ u Albaniji 113.072, Bugarskoj 1.441.227, Hrvatskoj 240.959, Makedoniji 303.536, Crnoj Gori 41.768, Rumuniji 1.427.995, Srbiji 405.394 i Sloveniji 267.271. Važna činjenica, potrebna za procjenu poreske evazije neke države jeste i identifikacija broja poreskih obveznika. Zbog različitog poreskog suvereniteta u BiH, komplikirana je registracija poreskih obveznika, od registracije na nivou države UIO do registracije na entitetskom nivou i Distriktu Brčko, putem poreskih uprava. U (tabeli 4.3.5) data je struktura poreskih obveznika u BiH.

¹⁰⁰ <https://orbis4.bvdinfo.com/version-20161125/orbis/Companies/Report>, preuzeto 15.11.2016. godine.

Tabela 4.3.5. Struktura poreskih obveznika u BiH

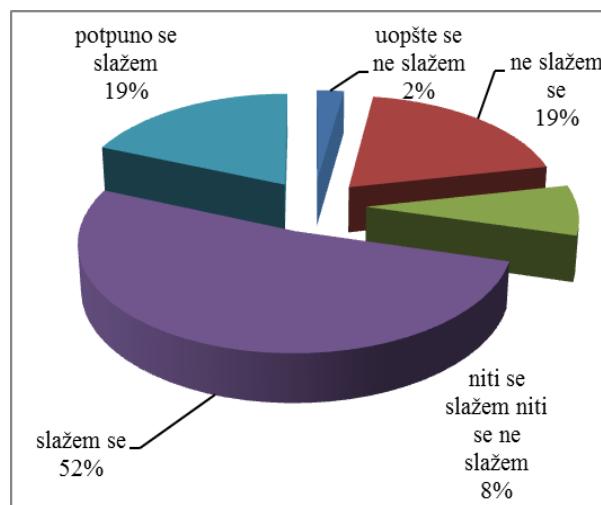
<i>Struktura poreskih obveznika u BiH</i>			
PDV obveznik	55.372	FBiH	RS
		BD	
Broj poreskih obveznika - porez na dobit	20.449	21.382	1.933
Broj poreskih obveznika - porez na dohodak	485.414	360.581	10.784

Izvor: Podaci za 2015. godinu UIO, PU FBiH, PU RS i PU BDBiH.

4.4 Stav prema poreskoj evaziji

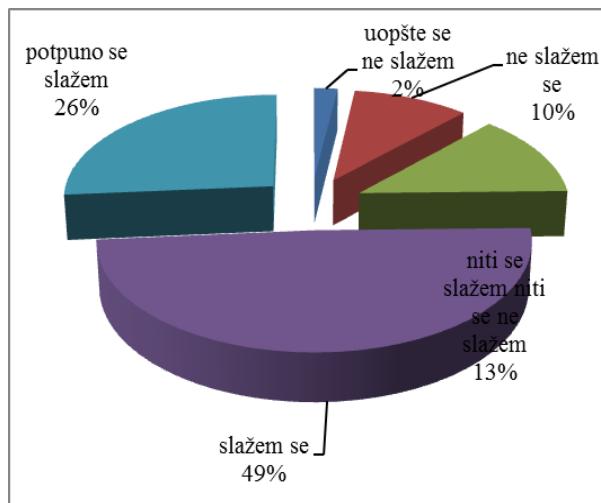
Kroz analizu stepena slaganja ispitanika iz uzorka po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji sagledaće se opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji. Slaganje je mjereno na Likertovoj skali 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). Struktura ispitanika iz uzorka po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji, grafikoni (4.4.1-4.4.13):

Grafikon 4.4.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva

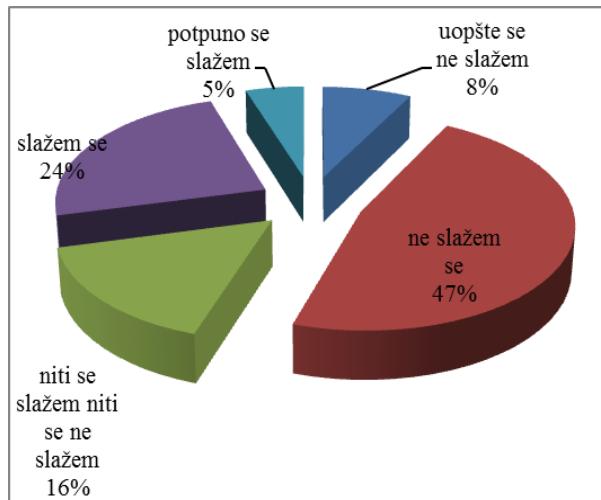
Opšta percepcija ispitanika je da poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva i na takav zaključka ukazuje stav 71% ispitanika (onih koji se slažu i potpuno se slažu). Iz ovog stava ispitanika može se vidjeti koliko su ispitanici svjesni opasnosti koju sa sobom nosi poreska evazija.

Grafikon 4.4.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu

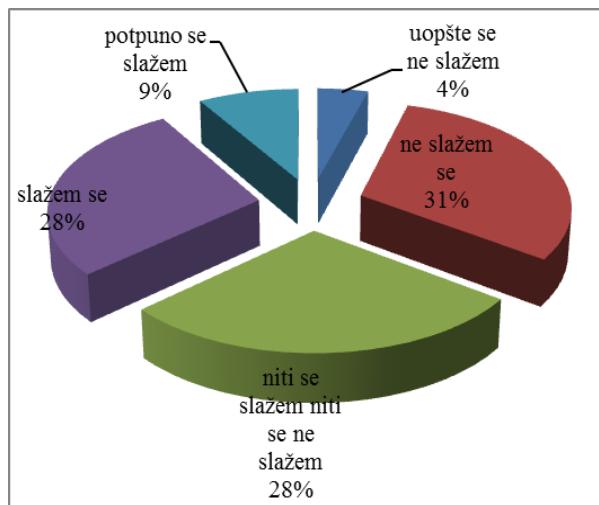
Značajan broj ispitanika iskazuje zabrinutost za postojeće norme ponašanja. Odgovori po ovom pitanju pokazuju da 75% ispitanika (onih sa slažem se i potpuno se slažem) ističu da osobe sa „visokim pozicijama“ se ne pridržavaju normama u društvu.

Grafikon 4.4.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama

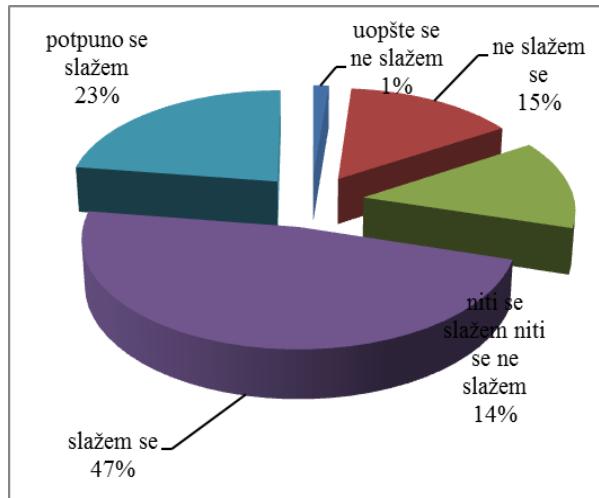
Poreska evazija nije podjednako prisutna u svim zemljama, ističu ispitanici 55% (oni koji se ne slažu i uopšte se ne slažu). Odgovori po ovom pitanju pokazuju da je poreska evazija više posljedica subjektivnih faktora i vjerovatno kao posljedica nepoznavanja situacije po pitanju poreske evazije u drugim državama i stoga imamo različite stavove.

Grafikon 4.4.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje

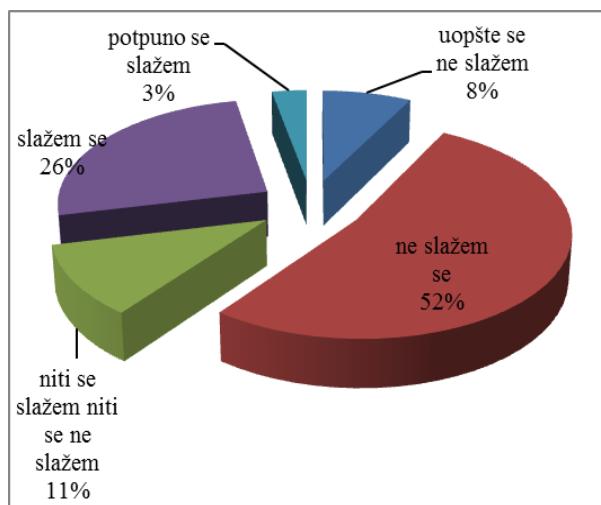
Stavovi ispitanika pokazuju da poreska evazija nije samo problem onih koji su u poziciji, već da je to problem cijelog društva. Stavovi i odgovori ispitanika slažem se 28% i ne slažem se 31% potvrđuju koliko je ovo kompleksno pitanje. Razlog za zabrinutost nalazimo u stavovima da 28% ispitanika niti se slaže, niti se ne slaže sa stavom.

Grafikon 4.4.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije

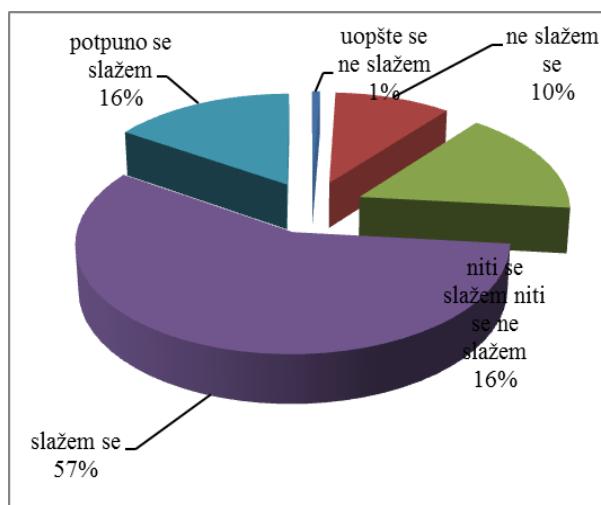
U stavovima koji se odnose na kazne/sankcije, može se konstatovati da ispitanici smatraju da iste moraju biti srazmjerene i efikasne. Ovakvi odgovori pokazuju očekivanja ispitanika da se jedna ovako važna oblast uredi, 70% ispitanika ima pozitivan stav (slažem se i potpuno se slažem).

Grafikon 4.4.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva

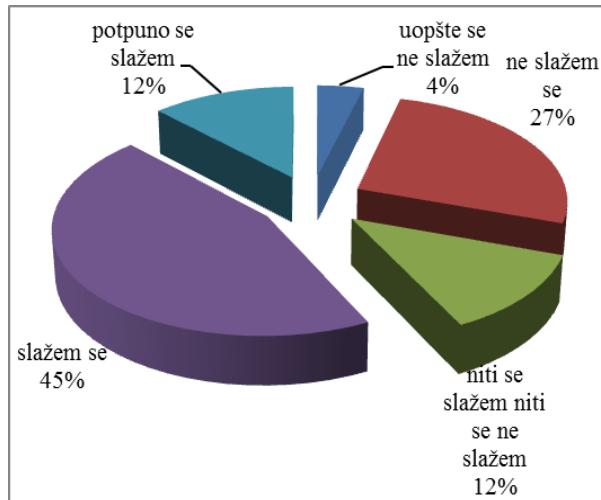
Sa stavom da je poreska evazija nedokaziva, 52% ispitanika se ne slaže. Iz ovih stavova proističe da je potrebno preduzeti svaki razuman napor i da se moraju naći adekvatniji pristupi za efikasniji način procesuiranja poreske evazije. Ovakav nalaz istraživanja je dobra indicija za mjere koje treba preduzimati za dostizanje postavljenih standarda prevencije u borbi protiv poreske evazije.

Grafikon 4.4.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti

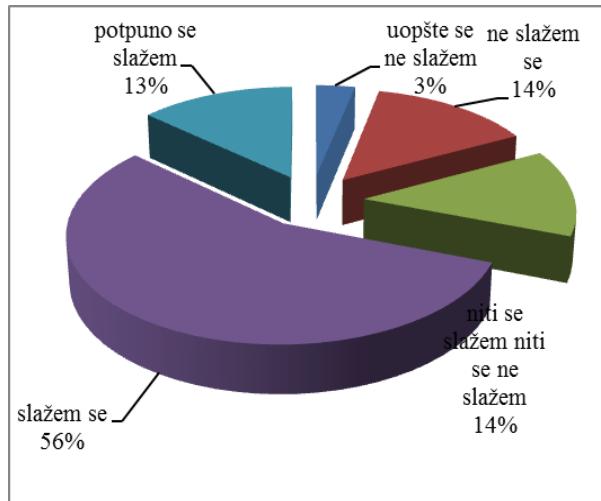
U javnosti se iznosi stav da je sistem pada vrijednosti posebno izražen u zemljama koje su u tranziciji. Značajan broj ispitanika a i rezultat istraživanja ukazuje na veoma zabrinjavajući podatak i ovakav stav ispitanika ukazuje na kompleksnost problema poreske evazije, 73% ispitanika je sa stavom (slažem se i potpuno se slažem).

Grafikon 4.4.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije

Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije, ističe 57% ispitanika (slaže se i potpuno se slaže).

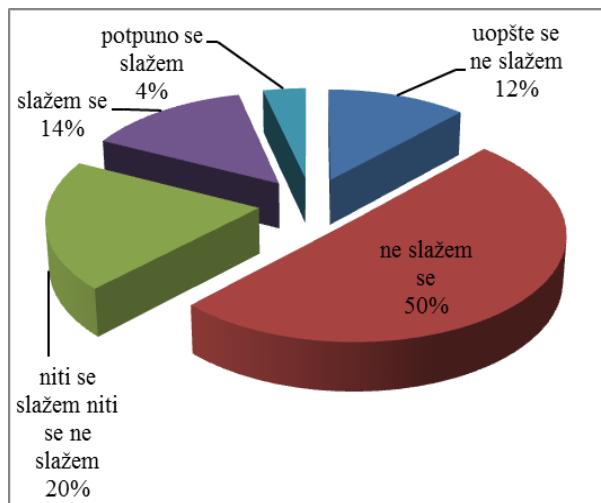
Grafikon 4.4.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji

Sa ovakvom tvrdnjom 56% ispitanika se slaže i potpuno se slaže 13%. Ovakvi stavovi ukazuju na postojanje različitih iskustava u svim državama u tranziciji.¹⁰¹

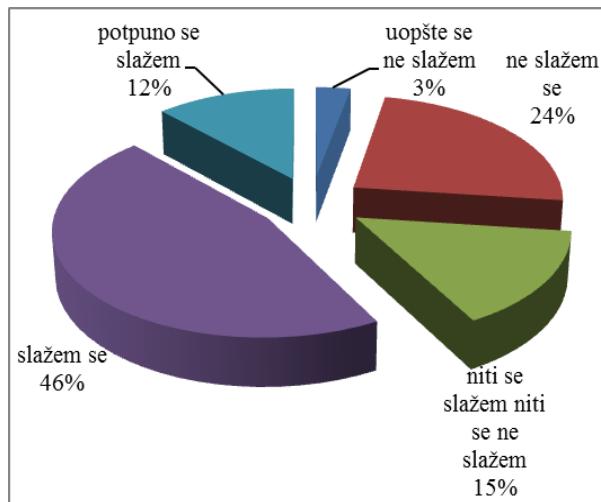
¹⁰¹ Vidjeti 2.4. poglavlje rada.

Grafikon 4.4.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije

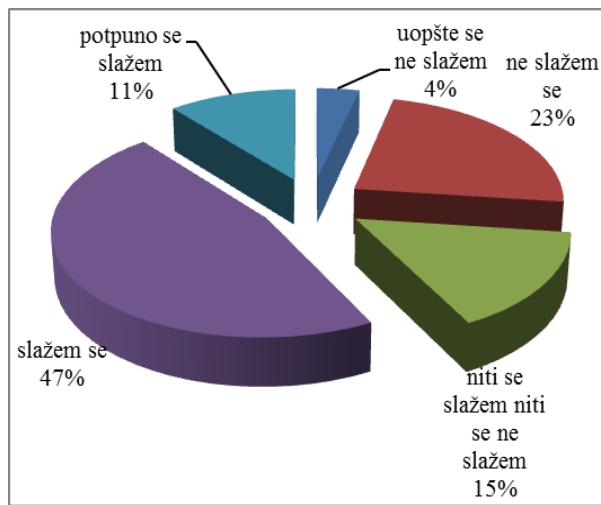
62% ispitanika se ne slaže (50% se ne slažu ili 12% uopšte se ne slažu) da mediji ne pretjeruju sa ukazivanjem na štetnost poreske evazije. Kroz odgovore na pitanje koje se odnosi na zastupljenost poreske evazije u medijima, kao i ukazivanja na njihovu štetnost, mogli smo utvrditi dosljednost odgovora naših ispitanika koji su shvatili teškoće i značaj borbe protiv poreske evazije.

Grafikon 4.4.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju

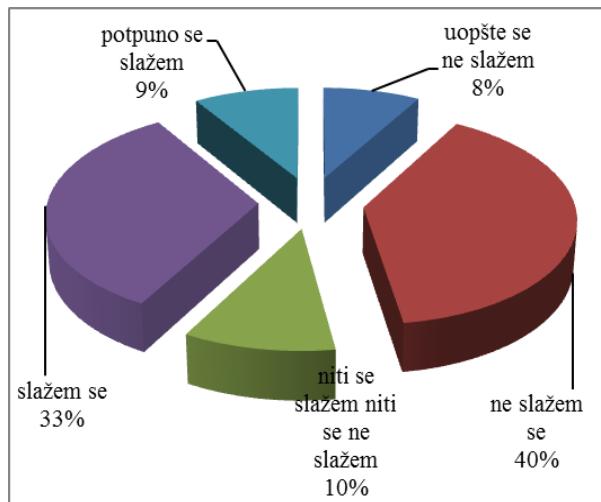
Kod tvrdnje „da su rijetki poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju“, 58% ispitanika ima pozitivan stav (slažem se i potpuno se slažem), dok svega 27% ispitanika ima stav ne slaganja (ne slaže se i uopšte se ne slaže). Ovakvi odgovori idu u prilog stavu da svi poreski obveznici moraju imati jednak tretman i da treba raditi na stvaranju jednakih uslova za sve, a ne da oni koji su skloniji poreskoj evaziji budu u povoljnijem položaju.

Grafikon 4.4.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet

Pitanje sa tvrdnjom „da je poreska evazija tradicionalno karakteristična za naš mentalitet“, pokazuje da se 58% ispitanika slaže (potpuno se slažem 11% i slažem se 47%). Ispitanici smatraju da je poreska evazija tradicionalna „vrijednost“ našeg mentaliteta, što može značiti da izbjegavaju odgovornost za poduzimanje mjera, jer to je „viša sila“, protiv koje se malo šta može uraditi.

Grafikon 4.4.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija

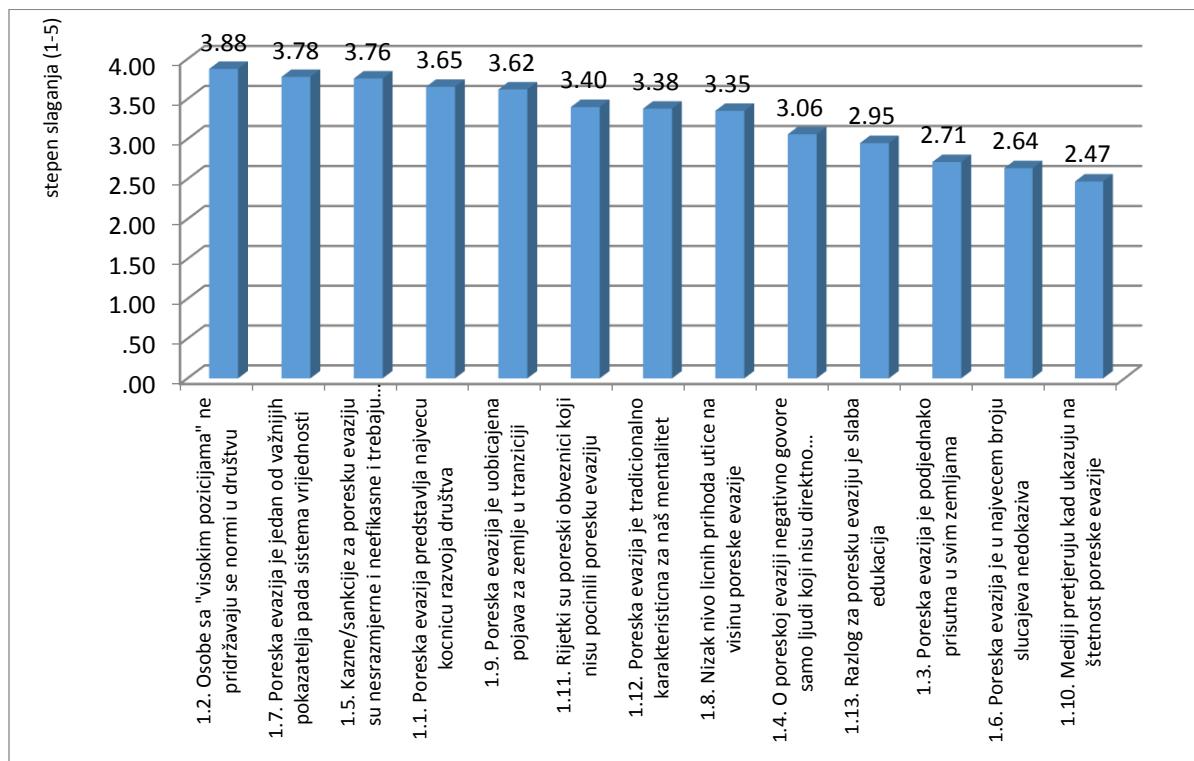
Pitanje „razlog za poresku evaziju je slaba edukacija“ pokazuje da su ispitanici značajno podijeljeni, 40% se ne slaže a 33% se slaže. Ako ovaj odgovor gledamo u kontekstu sa drugim stavovima, svakako da se on uklapa u jedan opšti zaključak i čini se da još uvijek nije dovoljno razvijena svijest o značaju edukacije.

Tabela 4.4.1. Deskriptivna statistika stepena slaganja ispitanika u uzorku po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

<i>Tvrđnje koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji</i>	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Proslek</i>	<i>Medijana</i>	<i>Standardna devijacija</i>
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	300	1	5	3,65	4,00	1,063
1.2. Osobe sa "visokim pozicijama" ne pridržavaju se normi u društvu	300	1	5	3,88	4,00	0,979
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	300	1	5	2,71	2,00	1,068
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	300	1	5	3,06	3,00	1,052
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	300	1	5	3,76	4,00	1,007
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	300	1	5	2,64	2,00	1,040
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	300	1	5	3,78	4,00	0,854
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	300	1	5	3,35	4,00	1,116
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	300	1	5	3,62	4,00	0,993
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	300	1	5	2,47	2,00	0,996
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	300	1	5	3,40	4,00	1,069
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	300	1	5	3,38	4,00	1,071
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	300	1	5	2,95	3,00	1,191
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	<u>300</u>	<u>1</u>	<u>5</u>	<u>3,28</u>	<u>3,23</u>	<u>0,44</u>

Nova varijabla „Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji“ izvedena je kao prosjek prethodno navedenih 13 tvrdnji. Prosječni stepen slaganja u kontekstu stava prema poreskoj evaziji u kompletnom uzorku (tabela 4.4.1) iznosi 3,28 sa standardnom devijacijom 0,44. Na bazi prethodnih analiza možemo kreirati rang listu ili poredak tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji prema stepenu slaganja ispitanika i time istaći najvažnije.

Grafikon 4.4.14. Poredak tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji prema stepenu slaganja ispitanika

Bez daljih analiza i tumačenja koje u suštini podrazumijevaju korak naprijed tj. konstataciju određenih stvari može se tvrditi da je neophodno poduzimati mjere i aktivnosti na izgradnji i podizanju (društveno pozitivnih) stavova poreskih obveznika s jedne strane i „inspektora“ državnih službenika sa druge strane po pitanju poreske evazije.

4.4.1 Komparacija između poduzoraka

Kako je na samom početku navedeno jedan od ciljeva ovog istraživanja je komparacija stavova obveznika i poreskih inspektora. S time u vezi je formulisana i jedna od hipoteza ovog rada. U cilju komparacije između poduzoraka po pitanju saglasnosti u kontekstu tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji, kako je riječ o varijablama mjerjenih na Likertovoj skali (ordinalnim

varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ (prilog 5.) unutar poduzoraka u cilju poređenja poduzoraka koristićemo U ili Mann-Whitney neparametarski test¹⁰² (tabela 4.4.2.). Te rezultate provjerićemo i krostabulacijom i hi-kvadrat testom proporcija¹⁰³ (tabela 4.4.3 (1.1-1.13)).

Prvo ćemo sagledati strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka (tabela 4.4.2 i grafikon 4.4.15). Pregled grafikona „Struktura ispitanika iz poduzoraka po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji“ je u (prilogu 1.) pod nazivom „komparacija između poduzoraka“ ovog rada (1.1-1.13).

¹⁰² Neparametarski Mann - Whitney U test za nezavisne uzorke je upotrebljavan za testiranje razlike između medijalnih vrijednosti dva uzorka koji predstavljaju ciljne populacije i nezavisni su, ako distribucija analizirane pojave ne zadovoljava pretpostavku „normalnosti“ što je sa uglavnom slučaj sa Likertovom skalom. Može se reći i da se testira hipoteza da li su dva nezavisna uzorka uzeta iz iste populacije, u našem istraživanju da li su stavovi u poduzorcima slični ili ne. Rezultira U, W i z vrijednošću. P-vrijednost uz odgovarajuće statističke testove se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%. U tom slučaju se prihvata hipoteza da se posmatrani uzorci ili grupe statistički značajno razlikuju.

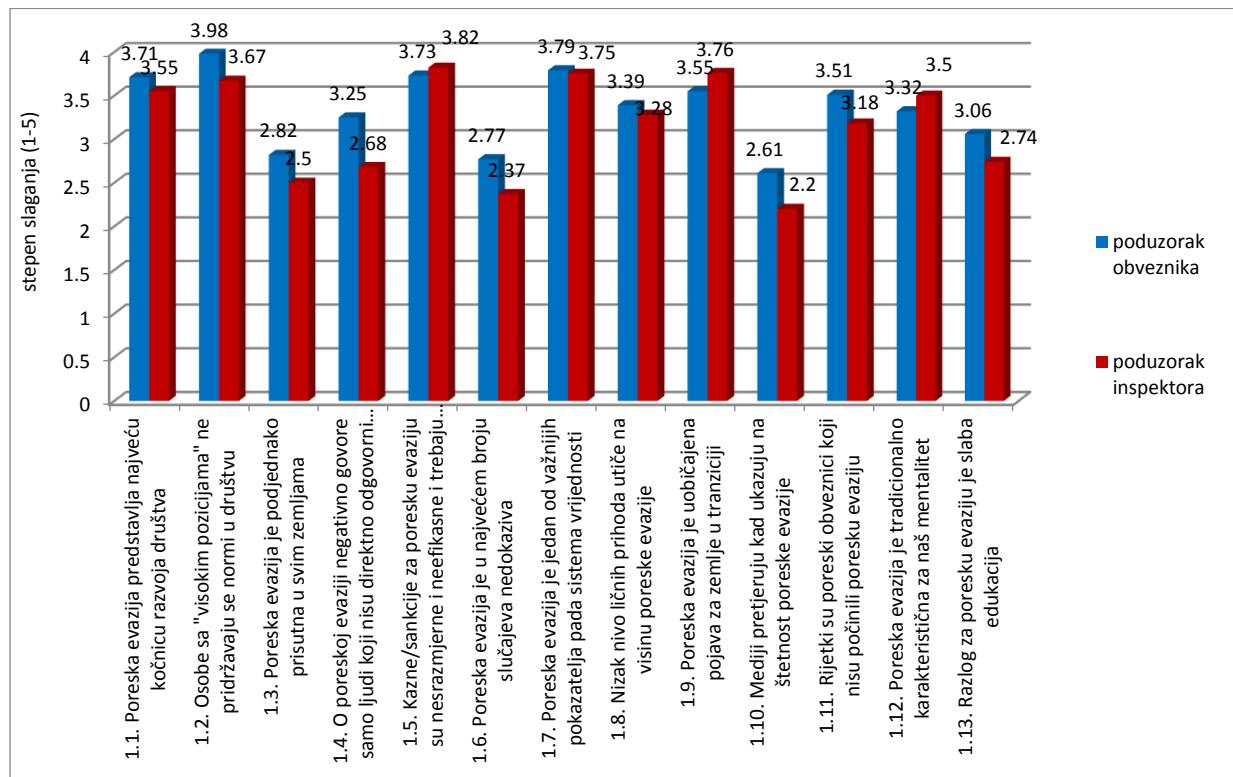
¹⁰³ Za provjeru da li postoji razlika između udjela to jeste proporcija modaliteta jedne varijable prema klasifikaciji dатој по другој varijabli, pri čemu su te varijable često kvalitativne, provodi se hi-kvadrat test proporcija koji se zasniva na krostabulaciji. Proporcije se razlikuju sa greškom prve vrste 0,05, ako je p vrijednost manja od 0,05. Hi-kvadrat neparametarski test poređenja strukture to jeste distribucije frekvencija kod dvije ili više grupa ispitanika prema zadanoj varijabli dovodi do zaključka da li se te grupe razlikuju ili ne (da li postoji razlika između proporcija ili zastupljenosti različitih kategorija). Rezultira hi-kvadrat empirijskom vrijednošću. P-vrijednost uz odgovarajuće statističke testove se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%. U tom slučaju se prihvata hipoteza da se posmatrani uzorci ili grupe statistički značajno razlikuju.

Tabela 4.4.2. Deskriptivna statistika i rezultati Mann-Whitney testa za komparacije između poduzoraka po pitanju saglasnosti u kontekstu tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji

	Poduzorak obveznika			Poduzorak inspektora			Mann-Whitney <i>U</i>	Wilcoxon <i>W</i>	Z	<i>p vrijednost</i>
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija				
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,71	4,00	1,065	3,55	4,00	1,058	9120	14070	-1,207	0,228
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	3,98	4,00	,951	3,67	4,00	1,006	8142	13092	-2,695	0,007
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,82	3,00	1,088	2,50	2,00	1	8146	13096	-2,666	0,008
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	3,25	3,00	1,060	2,68	3,00	,931	6922	11872	-4,399	0,000
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,73	4,00	1,012	3,82	4,00	,999	9234,500	29334,500	-1,012	0,311
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,77	2,00	1,069	2,37	2,00	,928	7780	12730	-3,300	0,001

1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,79	4,00	,848	3,75	4,00	,869	9773,500	14723,500	-,201	0,840
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,39	4,00	1,111	3,28	4,00	1,129	9429,500	14379,500	-,711	0,477
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,55	4,00	1,050	3,76	4,00	,854	8867,500	28967,500	-1,625	0,104
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,61	2,00	1,070	2,20	2,00	,765	7811	12761	-3,204	0,001
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,51	4,00	1,047	3,18	3,50	1,086	8275	13225	-2,458	0,014
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,32	4,00	1,120	3,50	4,00	,959	9020,500	29120,500	-1,333	0,183
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	3,06	3,00	1,220	2,74	2,00	1,107	8473	13423	-2,138	0,033
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	<u>3,34</u>	<u>3,31</u>	<u>0,47</u>	<u>3,15</u>	<u>3,15</u>	<u>0,35</u>	7661	12611	-3,189	<u>0,001</u>

Grafikon 4.4.15. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u poduzorcima obveznika i inspektora

Na grafikonu (4.4.15.) se jasno vidi da određene razlike između poduzoraka postoje. U 10 od 13 tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji slaganje obveznika je na višem nivou, ali odgovor na pitanje da li su te razlike statistički signifikantne dobijamo na osnovu rezultata Mann-Whitney testa (tabela 4.4.2.).

Prema Mann-Whitney U testu kod sljedećih sedam tvrdnji postoji statistički značajna razlika između stavova u poduzorcima (p vrijednost U testa u tabeli 4.4.2. niža od 0,05):

- Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu – viši stepen slaganja kod obveznika.
- Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama – viši stepen slaganja kod obveznika.
- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje – viši stepen slaganja kod obveznika.
- Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva – viši stepen slaganja kod obveznika.

- Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije – viši stepen slaganja kod obveznika.
- Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju – viši stepen slaganja kod obveznika.
- Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija – viši stepen slaganja kod obveznika.

Po pitanju opšteg stava prema poreskoj evaziji obveznici imaju signifikantno viši stepen slaganja.

Tabela 4.4.3. (1.1-1.13) krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti obveznik/poreski inspektor i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji

poduzorak		1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	5	35	16	102	42	200
	Očekivani broj ispitanika	4,7	38,7	15,3	104	37,3	200
inspektor	Broj ispitanika	2	23	7	54	14	100
	Očekivani broj ispitanika	2,3	19,3	7,7	52	18,7	100
Σ	N	7	58	23	156	56	300
	Očekivani broj ispitanika	7	58	23	156	56	300
Hi-kvadrat vrijednost = 3,067							
P vrijednost = 0,547 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	

obveznik	Broj ispitanika	4	16	20	100	60	200
	Očekivani broj ispitanika	4	20	25,3	98	52,7	200
inspektor	Broj ispitanika	2	14	18	47	19	100
	Očekivani broj ispitanika	2	10	12,7	49	26,3	100
Σ	N	6	30	38	147	79	300
	Očekivani broj ispitanika	6	30	38	147	79	300

Hi-kvadrat vrijednost = 8,954

P vrijednost = 0,062 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	16	80	39	54	11	200
	Očekivani broj ispitanika	15,3	94,7	32	48	10	200
inspektor	Broj ispitanika	7	62	9	18	4	100
	Očekivani broj ispitanika	7,7	47,3	16	24	5	100
Σ	N	23	142	48	72	15	300
	Očekivani broj ispitanika	23	142	48	72	15	300

Hi-kvadrat vrijednost = 14,048

P vrijednost = 0,007 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	7	49	54	67	23	200
	Očekivani broj ispitanika	8,7	61,3	56,7	56	17,3	200
inspektor	Broj ispitanika	6	43	31	17	3	100
	Očekivani broj ispitanika	4,3	30,7	28,3	28	8,7	100
Σ	N	13	92	85	84	26	300
	Očekivani broj ispitanika	13	92	85	84	26	300

Hi-kvadrat vrijednost = 20,818

P vrijednost = 0,000 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	3	28	35	89	45	200
	Očekivani broj ispitanika	2,7	29,3	27,3	95,3	45,3	200
inspektor	Broj ispitanika	1	16	6	54	23	100
	Očekivani broj ispitanika	1,3	14,7	13,7	47,7	22,7	100

Σ	N	4	44	41	143	68	300
	Očekivani broj ispitanika	4	44	41	143	68	300

Hi-kvadrat vrijednost = 8,028

P vrijednost = 0,091 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	15	90	28	60	7	200
	Očekivani broj ispitanika	15,3	105,3	22	51,3	6	200
inspektor	Broj ispitanika	8	68	5	17	2	100
	Očekivani broj ispitanika	7,7	52,7	11	25,7	3	100
Σ	N	23	158	33	77	9	300
	Očekivani broj ispitanika	23	158	33	77	9	300

Hi-kvadrat vrijednost = 16,517

P vrijednost = 0,002 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	2	17	34	115	32	200
	Očekivani broj ispitanika	1,3	20	32	115,3	31,3	200

inspektor	Broj ispitanika	0	13	14	58	15	100
	Očekivani broj ispitanika	0,7	10	16	57,7	15,7	100
Σ	N	2	30	48	173	47	300
	Očekivani broj ispitanika	2	30	48	173	47	300

Hi-kvadrat vrijednost = 2,770

P vrijednost = 0,597 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	8	48	29	88	27	200
	Očekivani broj ispitanika	8	52,7	24,7	90	24,7	200
inspektor	Broj ispitanika	4	31	8	47	10	100
	Očekivani broj ispitanika	4	26,3	12,3	45	12,3	100
Σ	N	12	79	37	135	37	300
	Očekivani broj ispitanika	12	79	37	135	37	300

Hi-kvadrat vrijednost = 4,320

P vrijednost = 0,364 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	

obveznik	Broj ispitanika	10	28	31	104	27	200
	Očekivani broj ispitanika	6,7	28	26,7	112	26,7	200
inspektor	Broj ispitanika	0	14	9	64	13	100
	Očekivani broj ispitanika	3,3	14	13,3	56	13,3	100
Σ	N	10	42	40	168	40	300
	Očekivani broj ispitanika	10	42	40	168	40	300

Hi-kvadrat vrijednost = 8,839

P vrijednost = 0,065 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	24	87	43	36	10	200
	Očekivani broj ispitanika	24	100,7	40	28	7,3	200
inspektor	Broj ispitanika	12	64	17	6	1	100
	Očekivani broj ispitanika	12	50,3	20	14	3,7	100
Σ	N	36	151	60	42	11	300
	Očekivani broj ispitanika	36	151	60	42	11	300

Hi-kvadrat vrijednost = 16,007

P vrijednost = 0,003 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	6	38	32	96	28	200
	Očekivani broj ispitanika	6	48	30	92	24	200
inspektor	Broj ispitanika	3	34	13	42	8	100
	Očekivani broj ispitanika	3	24	15	46	12	100
Σ	N	9	72	45	138	36	300
	Očekivani broj ispitanika	9	72	45	138	36	300

Hi-kvadrat vrijednost = 9,172

P vrijednost = 0,057 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	10	49	32	85	24	200
	Očekivani broj ispitanika	7,3	46,7	30,7	93,3	22	200
inspektor	Broj ispitanika	1	21	14	55	9	100
	Očekivani broj ispitanika	3,7	23,3	15,3	46,7	11	100
Σ	N	11	70	46	140	33	300

	Očekivani broj ispitanika	11	70	46	140	33	300
--	---------------------------	----	----	----	-----	----	-----

Hi-kvadrat vrijednost = 6,211

P vrijednost = 0,184 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
obveznik	Broj ispitanika	16	72	20	69	23	200
	Očekivani broj ispitanika	16,7	78,7	20,7	66	18	200
inspektor	Broj ispitanika	9	46	11	30	4	100
	Očekivani broj ispitanika	8,3	39,3	10,3	33	9	100
Σ	N	25	118	31	99	27	300
	Očekivani broj ispitanika	25	118	31	99	27	300

Hi-kvadrat vrijednost = 6,415

P vrijednost = 0,170 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

Prema hi-kvadrat testu kod sljedeće četiri tvrdnje postoji statistički značajna razlika između stavova u poduzorcima:

- Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama.
- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje.
- Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva.

- Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije.

Rezultati sprovedenih statističkih testova ukazuju na odbacivanje hipoteze 3. ovog rada (stavovi ispitanika od strane poreskih obveznika neće se bitno razlikovati od distribucije stavova iz profesionalnih organizacija) po pitanju većine od 13 navedenih tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji. Odgovori ispitanika govore nam da nisu u potpunosti jednaki stavovi ispitanika i razlike u stavovima ispitanika koje su se javile mogu biti rezultat jedino odbrambene reakcije ispitanika, kao ličnog interesa. Sukob interesa se u praksi, često veže i za korupciju, što je također bitno uzeti u obzir prilikom razmatranja rezultata sprovedenog istraživanja.

4.4.2 Komparacija između grupa prema demografsko-socijalno-statusnim karakteristikama

Jedna od hipoteza ovog rada je da demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji. Kako bi se provjerila hipoteza uporediti će se stavovi ispitanika sa različitim demografsko-socijalno-statusnim karakteristikama (spol, obrazovanje i radno iskustvo) po pitanju saglasnosti sa tvrdnjama koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji. U cilju komparacije između tih grupa po pitanju saglasnosti u kontekstu tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji, kako je riječ o varijablama mjerenim na Likertovoj skali (ordinalnim varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ (prilog 5.) unutar grupa u cilju poređenja poduzoraka koristit će se odgovarajući neparametarski testovi za dvije (Mann-Whitney U test) ili više od dvije grupe (Kruskal -Wallisov one way test).¹⁰⁴ Prvo će se sagledati deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka. Te rezultate provjerit će se i krostabulacijom i hi-kvadrat testom međuzavisnosti.

¹⁰⁴ Kruskal-Wallisov one way test znači da se testira da li postoji statistički značajna razlika između medijalnih vrijednosti više uzoraka (nezavisnih) koji predstavljaju ciljne populacije ako distribucija analizirane pojave ne zadovoljava pretpostavku normalnosti ili su uzorci mali. To je proširen test sume rangova ili poopštenje Mann – Whitney-evog testa za k uzoraka. Rezultira hi-kvadrat empirijskom vrijednošću. P -vrijednost uz odgovarajući Kruskal-Wallisovog one way test se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%. U tom slučaju se prihvata hipoteza da se posmatrani uzorci ili grupe statistički značajno razlikuju.

4.4.2.1 Spol

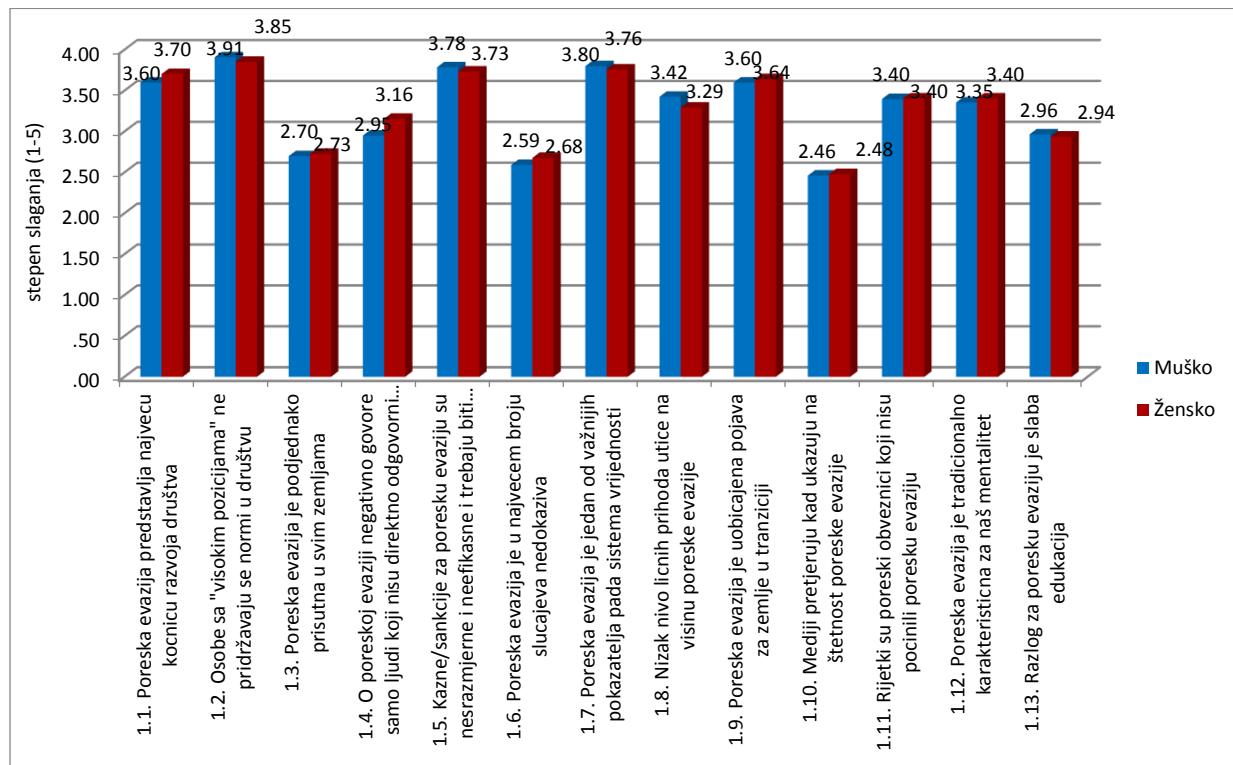
Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema spolu, (grafikoni su u prilogu 2. struktura ispitanika iz grupa formiranih prema spolu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji), (tabela 4.4.4) i (grafikon 4.4.16.).

Tabela 4.4.4. Deskriptivna statistika i Mann-Whitney testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema spolu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

	Muško			Žensko			Mann- Whitney <i>U</i>	Wilcoxon <i>W</i>	Z	<i>p</i> vrijednost
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija				
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,60	4,00	1,128	3,70	4,00	1,005	10815	20545	-,544	,587
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	3,91	4,00	1,014	3,85	4,00	,950	10618	23659	-,822	,411
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,70	2,00	1,074	2,73	2,00	1,066	10961	20691	-,327	,744
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	2,95	3,00	1,072	3,16	3,00	1,028	9958	19688	-	,088
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,78	4,00	1,013	3,73	4,00	1,005	10825	23866	-,521	,602
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,59	2,00	1,089	2,68	2,00	,998	10513	20243	-,989	,323

1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,80	4,00	,910	3,76	4,00	,804	10694	23735	-,740	,459
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,42	4,00	1,136	3,29	4,00	1,099	10382	23423	-	,252
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,60	4,00	1,020	3,64	4,00	,972	11071	20801	-,176	,861
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,46	2,00	,980	2,48	2,00	1,013	11104	20834	-,124	,901
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,40	4,00	1,101	3,40	4,00	1,045	11122	24163	-,096	,924
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,35	4,00	1,116	3,40	4,00	1,033	11106	20836	-,119	,905
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	2,96	3,00	1,218	2,94	3,00	1,171	11071	24112	-,167	,867
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	3,271	<u>3,231</u>	<u>0,469</u>	3,289	<u>3,231</u>	<u>0,423</u>	11020	20750	-,227	,820

Grafikon 4.4.16. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema spolu

Grafikoni u prilogu 2 (1.1-1.13.) i grafikon 4.4.16 jasno ukazuju na vrlo slične stavove ispitanika različitih spolova, što pokazuje deskriptivna statistika. Niti jedna razlika između grupa formiranih po spolu nije statistički signifikantna (sve p vrijednosti za U test u tabeli 4.4.4. su više od 0,05). To je razlog što dalje ne provodimo hi-kvadrat test i krostabulaciju, jer je evidentno da su razlike između spolova minorne. Dakle, može se zaključiti da spol kao socijalno-statusna karakteristika ispitanika nije determinanta njihovog stava prema poreskoj evaziji.

4.4.2.2 Obrazovanje

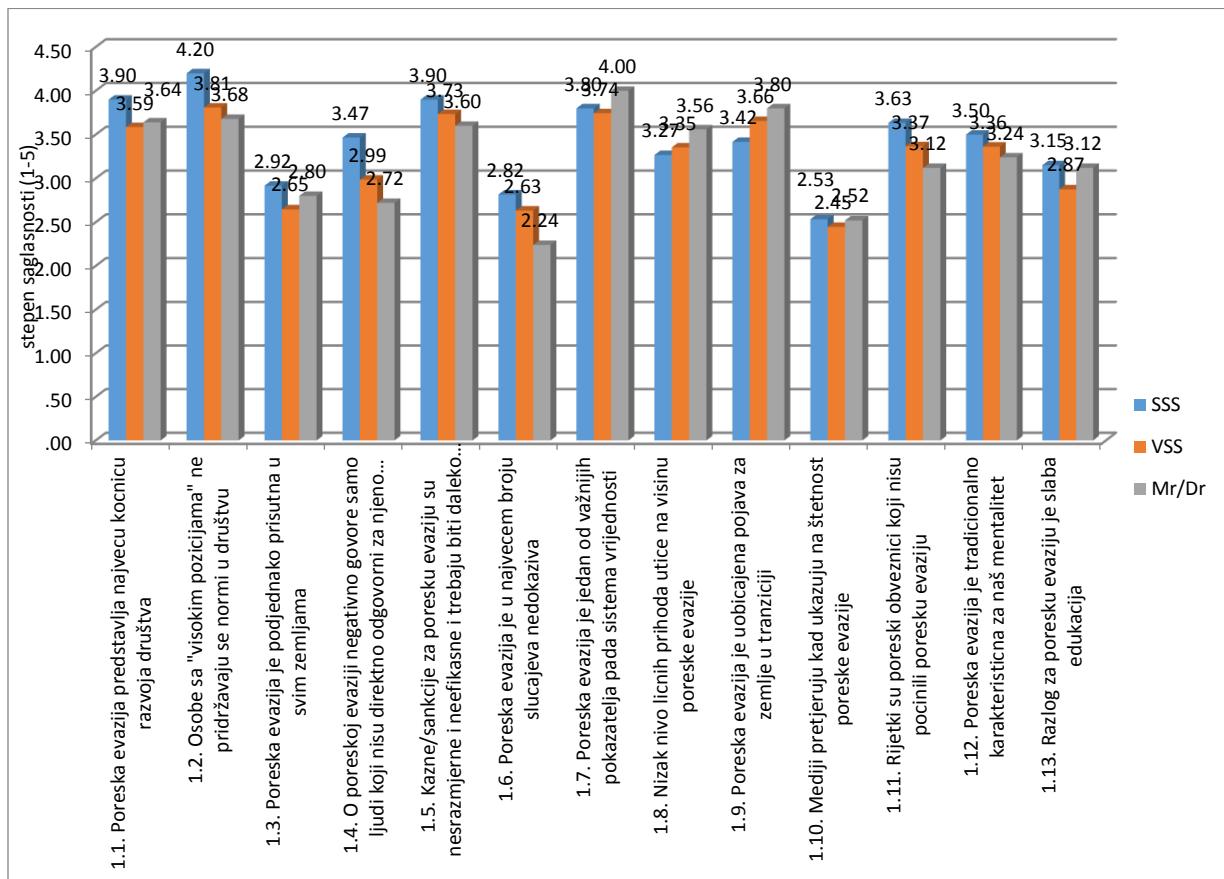
Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema obrazovanju (tabela 4.4.5.), (grafikoni iz priloga 3.) struktura ispitanika iz grupa formiranih prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji i (grafikon 4.4.17).

Tabela 4.4.5. Deskriptivna statistika i Kruscal-Wallis testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

	SSS				VSS				Mr./Dr.		<i>Hi- kvadrat</i>	<i>p vrijednost</i>
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija			
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,90	4,00	1,037	3,59	4,00	1,068	3,64	4,00	1,036	4,837		,089
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	4,20	4,00	,917	3,81	4,00	,979	3,68	4,00	,988	10,833		,004
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,92	3,00	1,169	2,65	2,00	1,017	2,80	2,00	1,225	3,124		,210
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno	3,47	4,00	1,016	2,99	3,00	1,039	2,72	3,00	1,021	13,773		,001
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti	3,90	4,00	,986	3,73	4,00	1,000	3,60	4,00	1,118	1,671		,434

1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,82	3,00	1,081	2,63	2,00	1,055	2,24	2,00	,663	5,252	,072
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,80	4,00	,898	3,74	4,00	,845	4,00	4,00	,816	2,443	,295
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,27	3,50	1,191	3,35	4,00	1,105	3,56	4,00	1,044	1,224	,542
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,42	4,00	1,124	3,66	4,00	,958	3,80	4,00	,913	2,933	,231
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,53	2,00	1,081	2,45	2,00	,984	2,52	2,00	,918	,296	,863
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,63	4,00	,991	3,37	4,00	1,072	3,12	3,00	1,166	4,917	,086
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,50	4,00	1,066	3,36	4,00	1,049	3,24	4,00	1,268	1,215	,545
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	3,15	3,50	1,191	2,87	2,00	1,195	3,12	3,00	1,130	3,176	,204
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	<u>3,423</u>	<u>3,385</u>	<u>0,437</u>	<u>3,246</u>	<u>3,231</u>	<u>0,447</u>	<u>3,234</u>	<u>3,231</u>	<u>0,378</u>	<u>10,365</u>	<u>,006</u>

Grafikon 4.4.17. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema obrazovanju

Grafikoni iz (priloga 3) i (4.4.17.) ukazuju na razlike u stavove ispitanika različitih nivoa obrazovanja i to uglavnom u smjeru da ispitanici iz grupe SSS pokazuju viši stepen saglasnosti, što pokazuje deskriptivna statistika. Međutim, prema rezultatima Kruskal-Wallis testa te razlike su signifikantne prema sljedećim tvrdnjama:

- Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu,
- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje.

Po pitanju opšteg stava prema poreskoj evaziji ispitanici sa SSS imaju signifikantno viši stepen slaganja.

Tabela 4.4.6 (a.-m.) Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti formirani prema nivou obrazovanja i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji

		a. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva						Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem		
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	6	1	14	4	25	
	Očekivani broj ispitanika	0,6	4,8	1,9	13	4,7	25	
SSS	Broj ispitanika	2	6	5	30	17	60	
	Očekivani broj ispitanika	1,4	11,6	4,6	31,2	11,2	60	
VSS	Broj ispitanika	5	46	17	112	35	215	
	Očekivani broj ispitanika	5	41,6	16,5	111,8	40,1	215	
Σ	N	7	58	23	156	56	300	
	Očekivani broj ispitanika	7	58	23	156	56	300	

Hi-kvadrat vrijednost =8,667

P vrijednost = 0,371 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		b. Osobe sa "visokim pozicijama" ne pridržavaju se normi u društvu						Σ
obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem		
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	5	2	14	4	25	
	Očekivani broj ispitanika	0,5	2,5	3,2	12,3	6,6	25	
SSS	Broj ispitanika	1	3	5	25	26	60	

	Očekivani broj ispitanika	1,2	6	7,6	29,4	15,8	60
VSS	Broj ispitanika	5	22	31	108	49	215
	Očekivani broj ispitanika	4,3	21,5	27,2	105,4	56,6	215
Σ	N	6	30	38	147	79	300
	Očekivani broj ispitanika	6	30	38	147	79	300

Hi-kvadrat vrijednost =16,098

P vrijednost = 0,041 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		c. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama					Σ
obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	3	10	3	7	2	25
	Očekivani broj ispitanika	1,9	11,8	4	6	1,3	25
SSS	Broj ispitanika	7	18	12	19	4	60
	Očekivani broj ispitanika	4,6	28,4	9,6	14,4	3	60
VSS	Broj ispitanika	13	114	33	46	9	215
	Očekivani broj ispitanika	16,5	101,8	34,4	51,6	10,8	215
Σ	N	23	142	48	72	15	300
	Očekivani broj ispitanika	23	142	48	72	15	300

Hi-kvadrat vrijednost =12,383

P vrijednost = 0,135 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

		d. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti seslažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	2	10	7	5	1	25
	Očekivani broj ispitanika	1,1	7,7	7,1	7	2,2	25
SSS	Broj ispitanika	3	6	19	24	8	60
	Očekivani broj ispitanika	2,6	18,4	17	16,8	5,2	60
VSS	Broj ispitanika	8	76	59	55	17	215
	Očekivani broj ispitanika	9,3	65,9	60,9	60,2	18,6	215
Σ	N	13	92	85	84	26	300
	Očekivani broj ispitanika	13	92	85	84	26	300

Hi-kvadrat vrijednost =18,309

P vrijednost = 0,019 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

		e. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije					Σ
obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti seslažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	7	1	12	5	25
	Očekivani broj ispitanika	0,3	3,7	3,4	11,9	5,7	25
SSS	Broj ispitanika	0	7	11	23	19	60

	Očekivani broj ispitanika	0,8	8,8	8,2	28,6	13,6	60
VSS	Broj ispitanika	4	30	29	108	44	215
	Očekivani broj ispitanika	2,9	31,5	29,4	102,5	48,7	215
Σ	N	4	44	41	143	68	300
	Očekivani broj ispitanika	4	44	41	143	68	300

Hi-kvadrat vrijednost =11,061

P vrijednost = 0,160 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		f. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	1	19	3	2	0	25
	Očekivani broj ispitanika	1,9	13,2	2,8	6,4	0,8	25
SSS	Broj ispitanika	6	22	10	21	1	60
	Očekivani broj ispitanika	4,6	31,6	6,6	15,4	1,8	60
VSS	Broj ispitanika	16	117	20	54	8	215
	Očekivani broj ispitanika	16,5	113,2	23,7	55,2	6,5	215
Σ	N	23	158	33	77	9	300
	Očekivani broj ispitanika	23	158	33	77	9	300

Hi-kvadrat vrijednost =15,422

P vrijednost = 0,051 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		g. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti					Σ

Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti seslažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	2	2	15	6	25
	Očekivani broj ispitanika	0,2	2,5	4	14,4	3,9	25
SSS	Broj ispitanika	2	2	13	32	11	60
	Očekivani broj ispitanika	0,4	6	9,6	34,6	9,4	60
VSS	Broj ispitanika	0	26	33	126	30	215
	Očekivani broj ispitanika	1,4	21,5	34,4	124	33,7	215
Σ	N	2	30	48	173	47	300
	Očekivani broj ispitanika	2	30	48	173	47	300

Hi-kvadrat vrijednost =16,005

P vrijednost = 0,042 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		h. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	7	0	15	3	25
	Očekivani broj ispitanika	1	6,6	3,1	11,3	3,1	25
SSS	Broj ispitanika	4	15	11	21	9	60
	Očekivani broj ispitanika	2,4	15,8	7,4	27	7,4	60
VSS	Broj ispitanika	8	57	26	99	25	215
	Očekivani broj ispitanika	8,6	56,6	26,5	96,8	26,5	215
Σ	N	12	79	37	135	37	300
	Očekivani broj ispitanika	12	79	37	135	37	300

Hi-kvadrat vrijednost =10,093

P vrijednost = 0,259 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

		i. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	4	1	16	4	25
	Očekivani broj ispitanika	0,8	3,5	3,3	14	3,3	25
SSS	Broj ispitanika	4	11	8	30	7	60
	Očekivani broj ispitanika	2	8,4	8	33,6	8	60
VSS	Broj ispitanika	6	27	31	122	29	215
	Očekivani broj ispitanika	7,2	30,1	28,7	120,4	28,7	215
Σ	N	10	42	40	168	40	300
	Očekivani broj ispitanika	10	42	40	168	40	300

Hi-kvadrat vrijednost = 6,997

P vrijednost = 0,537 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

		j. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	17	5	1	2	25
	Očekivani broj ispitanika	3	12,6	5	3,5	0,9	25
SSS	Broj ispitanika	9	26	11	12	2	60
	Očekivani broj ispitanika	7,2	30,2	12	8,4	2,2	60
VSS	Broj ispitanika	27	108	44	29	7	215

	Očekivani broj ispitanika	25,8	108,2	43	30,1	7,9	215
Σ	N	36	151	60	42	11	300
	Očekivani broj ispitanika	36	151	60	42	11	300

Hi-kvadrat vrijednost = 10,531

P vrijednost = 0,231 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		k. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	0	11	4	6	4	25
	Očekivani broj ispitanika	0,8	6	3,8	11,5	3	25
SSS	Broj ispitanika	2	8	8	34	8	60
	Očekivani broj ispitanika	1,8	14,4	9	27,6	7,2	60
VSS	Broj ispitanika	7	53	33	98	24	215
	Očekivani broj ispitanika	6,5	51,6	32,3	98,9	25,8	215
Σ	N	9	72	45	138	36	300
	Očekivani broj ispitanika	9	72	45	138	36	300

Hi-kvadrat vrijednost = 12,684

P vrijednost = 0,123 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		I. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	1	10	0	10	4	25
	Očekivani broj ispitanika	0,9	5,8	3,8	11,7	2,8	25
SSS	Broj ispitanika	3	10	8	32	7	60

	Očekivani broj ispitanika	2,2	14	9,2	28	6,6	60
VSS	Broj ispitanika	7	50	38	98	22	215
	Očekivani broj ispitanika	7,9	50,2	33	100,3	23,7	215
Σ	N	11	70	46	140	33	300
	Očekivani broj ispitanika	11	70	46	140	33	300

Hi-kvadrat vrijednost = 10,847

P vrijednost = 0,211 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

		m. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija					Σ
Obrazovanje		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
Mr/Dr	Broj ispitanika	1	9	3	10	2	25
	Očekivani broj ispitanika	2,1	9,8	2,6	8,3	2,3	25
SSS	Broj ispitanika	5	17	8	24	6	60
	Očekivani broj ispitanika	5	23,6	6,2	19,8	5,4	60
VSS	Broj ispitanika	19	92	20	65	19	215
	Očekivani broj ispitanika	17,9	84,6	22,2	71	19,4	215
Σ	N	25	118	31	99	27	300
	Očekivani broj ispitanika	25	118	31	99	27	300

Hi-kvadrat vrijednost = 5,871

P vrijednost = 0,662 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim nivoom obrazovanja

Prema hi-kvadrat testu kod sljedeće tri tvrdnje postoji statistički značajna razlika između stavova u grupama ispitanika sa različitim nivoom obrazovanja:

- Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu
- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje

- Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti.

4.4.2.3 Radno iskustvo

Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema radnom iskustvu (tabela 4.4.7.), (grafikoni iz priloga 4.) struktura ispitanika iz grupa formiranih prema radnom iskustvu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji i (grafikon 4.4.18.).

Tabela 4.4.7. Deskriptivna statistika i Kruscal-Wallis testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

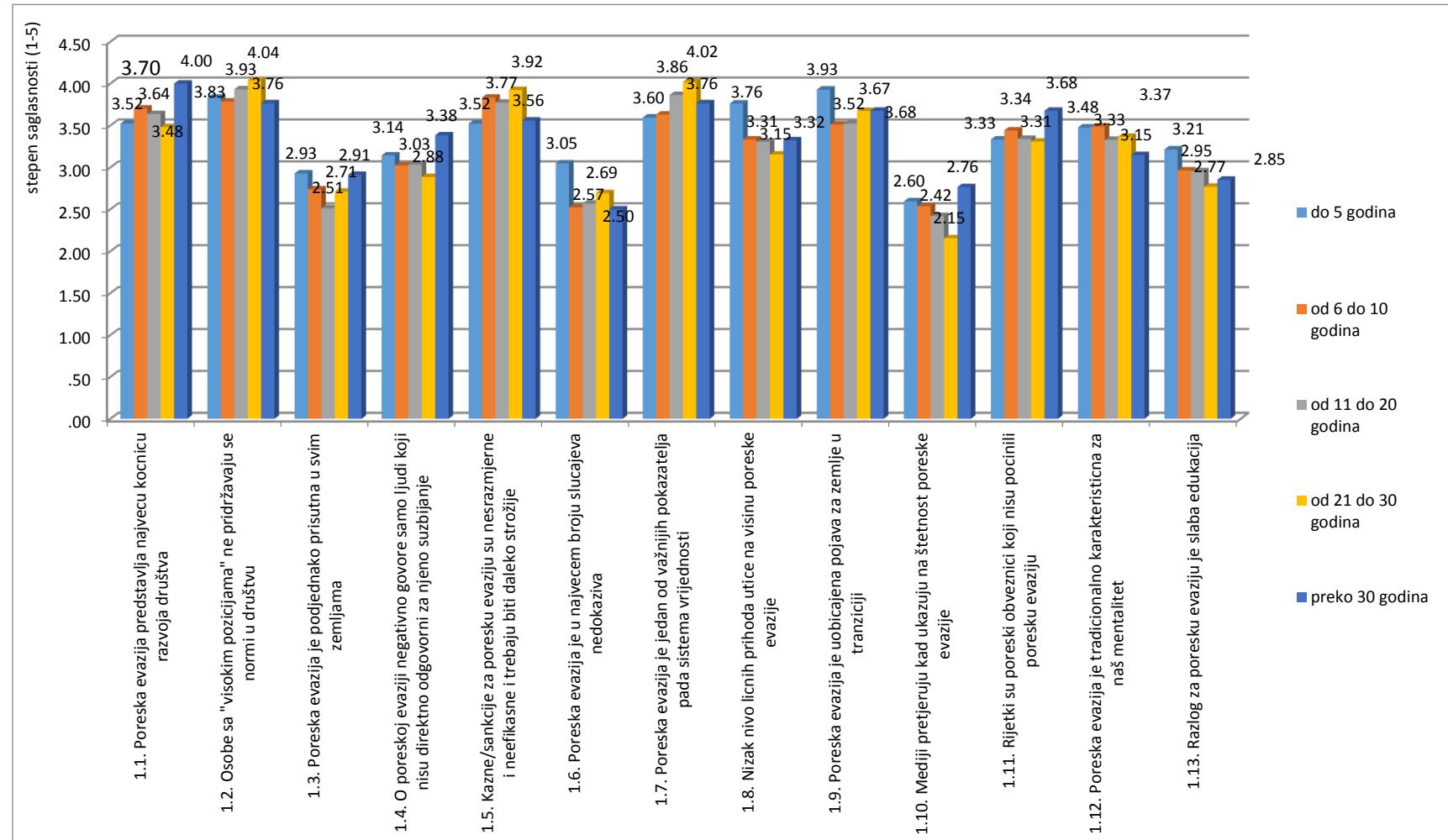
	Do 5 godina			6 – 10 godina			11 – 20 godina		
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,52	4,00	,943	3,70	4,00	1,138	3,64	4,00	1,008
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	3,83	4,00	,986	3,79	4,00	,970	3,93	4,00	,894
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,93	3,00	1,091	2,74	2,00	1,066	2,51	2,00	1,006
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	3,14	3,00	,843	3,02	3,00	1,018	3,03	3,00	1,149
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,52	4,00	,943	3,83	4,00	1,062	3,77	4,00	1,047
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	3,05	3,00	,987	2,52	2,00	1,070	2,57	2,00	,968
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,60	4,00	,885	3,63	4,00	,875	3,86	4,00	,899

1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,76	4,00	,906	3,33	4,00	1,068	3,31	4,00	1,197
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,93	4,00	,640	3,51	4,00	,963	3,52	4,00	1,061
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,60	3,00	,964	2,54	2,00	,937	2,42	2,00	1,025
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,33	3,00	,928	3,44	4,00	1,057	3,34	4,00	1,173
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,48	4,00	,969	3,49	4,00	1,035	3,33	4,00	1,080
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	3,21	3,00	1,138	2,96	3,00	1,197	2,95	3,00	1,231
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	<u>3,377</u>	<u>3,461</u>	<u>0,4530</u>	<u>3,271</u>	<u>3,231</u>	<u>0,482</u>	<u>3,246</u>	<u>3,231</u>	<u>0,41545</u>

	21 – 30 godina			Više od 30 godina			Hi- kvadrat	p vrijednost		
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija				
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,48	4,00	1,163	4,00	4,00	,953	6,853	0,144		
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	4,04	4,00	,885	3,76	4,00	1,304	2,590	0,629		
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,71	2,00	1,091	2,91	3,00	1,138	6,156	0,188		
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	2,88	3,00	,983	3,38	4,00	1,181	5,847	0,211		
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,92	4,00	,813	3,56	4,00	1,078	6,376	0,173		
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,69	2,00	1,058	2,50	2,00	1,108	9,997	0,040		
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	4,02	4,00	,641	3,76	4,00	,855	9,448	0,051		
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,15	4,00	1,144	3,32	4,00	1,147	6,473	0,166		
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,67	4,00	1,061	3,68	4,00	1,093	4,888	0,299		
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,15	2,00	,978	2,76	2,00	1,046	13,204	0,010		

1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,31	4,00	1,076	3,68	4,00	,976	3,617	0,460
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,37	4,00	1,103	3,15	4,00	1,209	2,249	0,690
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	2,77	2,00	1,165	2,85	2,00	1,184	3,593	0,464
<u>Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji</u>	<u>3,244</u>	<u>3,231</u>	<u>0,448</u>	<u>3,333</u>	<u>3,231</u>	<u>0,403</u>	4,026	0,402

Grafikon 4.4.18. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema radnom iskustvu

Grafikoni iz (priloga 4.) i (4.4.18.) ukazuju na razlike u stavove ispitanika sa različitim radnim iskustvom, što pokazuje deskriptivna statistika. Prema rezultatima Kruscal-Wallis testa te razlike su signifikantne prema sljedećim tvrdnjama:

- Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva
- Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije.

Po pitanju opšteg stava prema poreskoj evaziji ispitanici sa različitim radnim iskustvom nisu signifikantno različiti.

Tabela 4.4.8 (a.-m.). Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti formirani prema radnom iskustvu i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji

Radno iskustvo		a. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	0	9	6	23	4	42
	Očekivani broj ispitanika	1	8,1	3,2	21,8	7,8	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	0	20	6	48	14	88
	Očekivani broj ispitanika	2,1	17	6,7	45,8	16,4	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	3	12	1	29	7	52
	Očekivani broj ispitanika	1,2	10,1	4	27	9,7	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	4	13	7	40	20	84
	Očekivani broj ispitanika	2	16,2	6,4	43,7	15,7	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	0	4	3	16	11	34
	Očekivani broj ispitanika	0,8	6,6	2,6	17,7	6,3	34
Σ	N	7	58	23	156	56	300
	Očekivani broj ispitanika	7	58	23	156	56	300
Hi-kvadrat vrijednost = 24,439							

P vrijednost = 0,080 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom

Radno iskustvo		b. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	1	3	9	18	11	42
	Očekivani broj ispitanika	0,8	4,2	5,3	20,6	11,1	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	0	9	11	45	23	88
	Očekivani broj ispitanika	1,8	8,8	11,1	43,1	23,2	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	1	3	4	29	15	52
	Očekivani broj ispitanika	1	5,2	6,6	25,5	13,7	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	1	11	11	43	18	84
	Očekivani broj ispitanika	1,7	8,4	10,6	41,2	22,1	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	3	4	3	12	12	34
	Očekivani broj ispitanika	0,7	3,4	4,3	16,7	9	34
Σ	N	6	30	38	147	79	300
	Očekivani broj ispitanika	6	30	38	147	79	300

Hi-kvadrat vrijednost = 20,351

P vrijednost = 0,205 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom

Radno iskustvo		c. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	3	14	11	11	3	42
	Očekivani broj ispitanika	3,2	19,9	6,7	10,1	2,1	42
	Broj ispitanika	9	46	15	15	3	88

od 11 do 20 godina	Očekivani broj ispitanika	6,7	41,7	14,1	21,1	4,4	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	4	26	5	15	2	52
	Očekivani broj ispitanika	4	24,6	8,3	12,5	2,6	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	5	42	11	22	4	84
	Očekivani broj ispitanika	6,4	39,8	13,4	20,2	4,2	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	2	14	6	9	3	34
	Očekivani broj ispitanika	2,6	16,1	5,4	8,2	1,7	34
Σ	N	23	142	48	72	15	300
	Očekivani broj ispitanika	23	142	48	72	15	300

Hi-kvadrat vrijednost = 13,106

P vrijednost = 0,665 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

Radno iskustvo		d. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	1	8	18	14	1	42
	Očekivani broj ispitanika	1,8	12,9	11,9	11,8	3,6	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	6	28	21	23	10	88
	Očekivani broj ispitanika	3,8	27	24,9	24,6	7,6	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	0	25	11	13	3	52
	Očekivani broj ispitanika	2,3	15,9	14,7	14,6	4,5	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	4	23	31	19	7	84
	Očekivani broj ispitanika	3,6	25,8	23,8	23,5	7,3	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	2	8	4	15	5	34
	Očekivani broj ispitanika	1,5	10,4	9,6	9,5	2,9	34

Σ	N	13	92	85	84	26	300
	Očekivani broj ispitanika	13	92	85	84	26	300

Hi-kvadrat vrijednost = 31,478

P vrijednost = 0,012 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		e. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i nefikasne i trebaju biti daleko strožije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	0,6	6,2	5,7	20	9,5	42
	Očekivani broj ispitanika	0	16	12	36	24	88
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	1,2	12,9	12	41,9	19,9	88
	Očekivani broj ispitanika	0	5	4	33	10	52
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	0,7	7,6	7,1	24,8	11,8	52
	Očekivani broj ispitanika	3	9	10	39	23	84
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	1,1	12,3	11,5	40	19	84
	Očekivani broj ispitanika	1	7	3	18	5	34
preko 30 godina	Broj ispitanika	0,5	5	4,6	16,2	7,7	34
	Očekivani broj ispitanika	0,6	6,2	5,7	20	9,5	42
Σ	N	4	44	41	143	68	300
	Očekivani broj ispitanika	4	44	41	143	68	300

Hi-kvadrat vrijednost = 27,0858

P vrijednost = 0,041 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		f. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
	Broj ispitanika	3,2	22,1	4,6	10,8	1,3	42

do 5 godina	Očekivani broj ispitanika	4	53	11	17	3	88
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	6,7	46,3	9,7	22,6	2,6	88
	Očekivani broj ispitanika	2	31	2	15	2	52
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	4	27,4	5,7	13,3	1,6	52
	Očekivani broj ispitanika	10	44	9	18	3	84
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	6,4	44,2	9,2	21,6	2,5	84
	Očekivani broj ispitanika	5	17	3	8	1	34
preko 30 godina	Broj ispitanika	2,6	17,9	3,7	8,7	1	34
	Očekivani broj ispitanika	3,2	22,1	4,6	10,8	1,3	42
Σ	N	23	158	33	77	9	300
	Očekivani broj ispitanika	23	158	33	77	9	300

Hi-kvadrat vrijednost = 27,228

P vrijednost = 0,039 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		g. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	0	6	10	21	5	42
	Očekivani broj ispitanika	0,3	4,2	6,7	24,2	6,6	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	1	8	12	48	19	88
	Očekivani broj ispitanika	0,6	8,8	14,1	50,7	13,8	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	0	1	7	34	10	52
	Očekivani broj ispitanika	0,3	5,2	8,3	30	8,1	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	1	11	14	50	8	84
	Očekivani broj ispitanika	0,6	8,4	13,4	48,4	13,2	84

preko 30 godina	Broj ispitanika	0	4	5	20	5	34
	Očekivani broj ispitanika	0,2	3,4	5,4	19,6	5,3	34
Σ	N	2	30	48	173	47	300
	Očekivani broj ispitanika	2	30	48	173	47	300

Hi-kvadrat vrijednost = 14,802

P vrijednost = 0,539 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		h. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	0	4	11	18	9	42
	Očekivani broj ispitanika	1,7	11,1	5,2	18,9	5,2	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	6	24	6	41	11	88
	Očekivani broj ispitanika	3,5	23,2	10,9	39,6	10,9	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	2	20	2	24	4	52
	Očekivani broj ispitanika	2,1	13,7	6,4	23,4	6,4	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	3	20	16	36	9	84
	Očekivani broj ispitanika	3,4	22,1	10,4	37,8	10,4	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	1	11	2	16	4	34
	Očekivani broj ispitanika	1,4	9	4,2	15,3	4,2	34
Σ	N	12	79	37	135	37	300
	Očekivani broj ispitanika	12	79	37	135	37	300

Hi-kvadrat vrijednost = 31,780

P vrijednost = 0,011 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		i. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	

do 5 godina	Broj ispitanika	0	4	11	18	9	42
	Očekivani broj ispitanika	1,7	11,1	5,2	18,9	5,2	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	6	24	6	41	11	88
	Očekivani broj ispitanika	3,5	23,2	10,9	39,6	10,9	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	2	20	2	24	4	52
	Očekivani broj ispitanika	2,1	13,7	6,4	23,4	6,4	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	3	20	16	36	9	84
	Očekivani broj ispitanika	3,4	22,1	10,4	37,8	10,4	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	1	11	2	16	4	34
	Očekivani broj ispitanika	1,4	9	4,2	15,3	4,2	34
Σ	N	12	79	37	135	37	300
	Očekivani broj ispitanika	12	79	37	135	37	300

Hi-kvadrat vrijednost = 21,652

P vrijednost = 0,156 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		j. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	5	15	15	6	1	42
	Očekivani broj ispitanika	5	21,1	8,4	5,9	1,5	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	10	51	12	10	5	88
	Očekivani broj ispitanika	10,6	44,3	17,6	12,3	3,2	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	10	33	2	5	2	52
	Očekivani broj ispitanika	6,2	26,2	10,4	7,3	1,9	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	9	36	26	11	2	84
	Očekivani broj ispitanika	10,1	42,3	16,8	11,8	3,1	84

preko 30 godina	Broj ispitanika	2	16	5	10	1	34
	Očekivani broj ispitanika	4,1	17,1	6,8	4,8	1,2	34
Σ	N	36	151	60	42	11	300
	Očekivani broj ispitanika	36	151	60	42	11	300

Hi-kvadrat vrijednost = 36,890

P vrijednost = 0,002 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		k. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	1	7	14	17	3	42
	Očekivani broj ispitanika	1,3	10,1	6,3	19,3	5	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	5	23	9	39	12	88
	Očekivani broj ispitanika	2,6	21,1	13,2	40,5	10,6	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	0	18	6	22	6	52
	Očekivani broj ispitanika	1,6	12,5	7,8	23,9	6,2	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	2	19	14	38	11	84
	Očekivani broj ispitanika	2,5	20,2	12,6	38,6	10,1	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	1	5	2	22	4	34
	Očekivani broj ispitanika	1	8,2	5,1	15,6	4,1	34
Σ	N	9	72	45	138	36	300
	Očekivani broj ispitanika	9	72	45	138	36	300

Hi-kvadrat vrijednost = 26,075

P vrijednost = 0,053 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupe sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo	I. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	Σ

		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti seslažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	0	9	9	19	5	42
	Očekivani broj ispitanika	1,5	9,8	6,4	19,6	4,6	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	3	23	13	40	9	88
	Očekivani broj ispitanika	3,2	20,5	13,5	41,1	9,7	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	3	11	7	26	5	52
	Očekivani broj ispitanika	1,9	12,1	8	24,3	5,7	52
od 6 do 10 godina	Broj ispitanika	2	17	14	40	11	84
	Očekivani broj ispitanika	3,1	19,6	12,9	39,2	9,2	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	3	10	3	15	3	34
	Očekivani broj ispitanika	1,2	7,9	5,2	15,9	3,7	34
Σ	N	11	70	46	140	33	300
	Očekivani broj ispitanika	11	70	46	140	33	300

Hi-kvadrat vrijednost = 9,455

P vrijednost = 0,894 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom

radno iskustvo		m. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija					Σ
		uopšte se ne slažem	ne slažem se	niti seslažem niti se ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	
do 5 godina	Broj ispitanika	1	14	8	13	6	42
	Očekivani broj ispitanika	3,5	16,5	4,3	13,9	3,8	42
od 11 do 20 godina	Broj ispitanika	10	32	4	36	6	88
	Očekivani broj ispitanika	7,3	34,6	9,1	29	7,9	88
od 21 do 30 godina	Broj ispitanika	5	24	4	16	3	52
	Očekivani broj ispitanika	4,3	20,5	5,4	17,2	4,7	52
	Broj ispitanika	6	33	13	22	10	84

od 6 do 10 godina	Očekivani broj ispitanika	7	33	8,7	27,7	7,6	84
preko 30 godina	Broj ispitanika	3	15	2	12	2	34
	Očekivani broj ispitanika	2,8	13,4	3,5	11,2	3,1	34
Σ	N	25	118	31	99	27	300
	Očekivani broj ispitanika	25	118	31	99	27	300
Hi-kvadrat vrijednost = 20,059							
P vrijednost = 0,218 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom							

Prema hi-kvadrat testu kod sljedećih (5) pet tvrdnji postoji statistički značajna razlika između stavova u grupama ispitanika sa različitim radnim iskustvom:

- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje.
- Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije.
- Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva.
- Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije.
- Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije.

Opšti zaključak po pitanju hipoteze 2. (Posmatrane demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji) je da se hipoteza djelimično prihvata: za spol nije dokazano da je determinanta stava ispitanika prema poreskoj evaziji, dok nivo obrazovanja i radno iskustvo po nekim karakteristikama to jesu. Pojedine socijalno statusne karakteristike ispitanika su se u istraživanju pokazale kao bitna odrednica za ispoljavanje motiva i stavova. U prosjeku je dokazano da nivo obrazovanja jeste determinanta stava prema poreskoj evaziji a radno iskustvo nije.

4.5 Opšte (ne)zadovoljstvo pojavama po pitanju poreske evazije

U upitniku je kroz 11 tvrdnji analizirano (ne)zadovoljstvo ispitanika pojavama koje su u vezi sa poreskom evazijom. (Ne)zadovoljstvo je mjereno Likertovom skalom od 1 (uopšte nisam) do 5 (potpuno jesam). Prema Sanders, Lewis i Thomhill (1997), metoda Likertove dizajn skale u

upitniku omogućuje istraživaču da pita ispitanika o tome kako snažno se slažu ili ne slažu sa izjavom ili nizom izjava. Prednost Likertove skale u upitniku je u tome što omogućuje lakšu kvantitativnu analizu. Kod varijable „visinom poreskog opterećenja” imali smo 114 nedostajućih odgovora. Obzirom da je riječ o vrlo bitnoj varijabli u modelu koji će biti razvijen i kako ne bismo izgubili pouzdanost zbog smanjenog uzorka, za tu varijablu urađena je imputacija na bazi odgovora ispitanika na ostale upite o zadovoljstvu po pitanju poreske evazije. U ovom segmentu analize podataka prezentirat će se originalni rezultati istraživanja za tu varijablu, ali će nova varijabla sa imputiranim vrijednostima biti korištena kod konstrukcije modela.

Tabela 4.5.1. Deskriptivna statistika stepena (ne)zadovoljstva ispitanika u uzorku po pitanju 11 tvrdnji u vezi sa zadovoljstvom pojavnama koje se odnose na poresku evaziju i poreski sistem

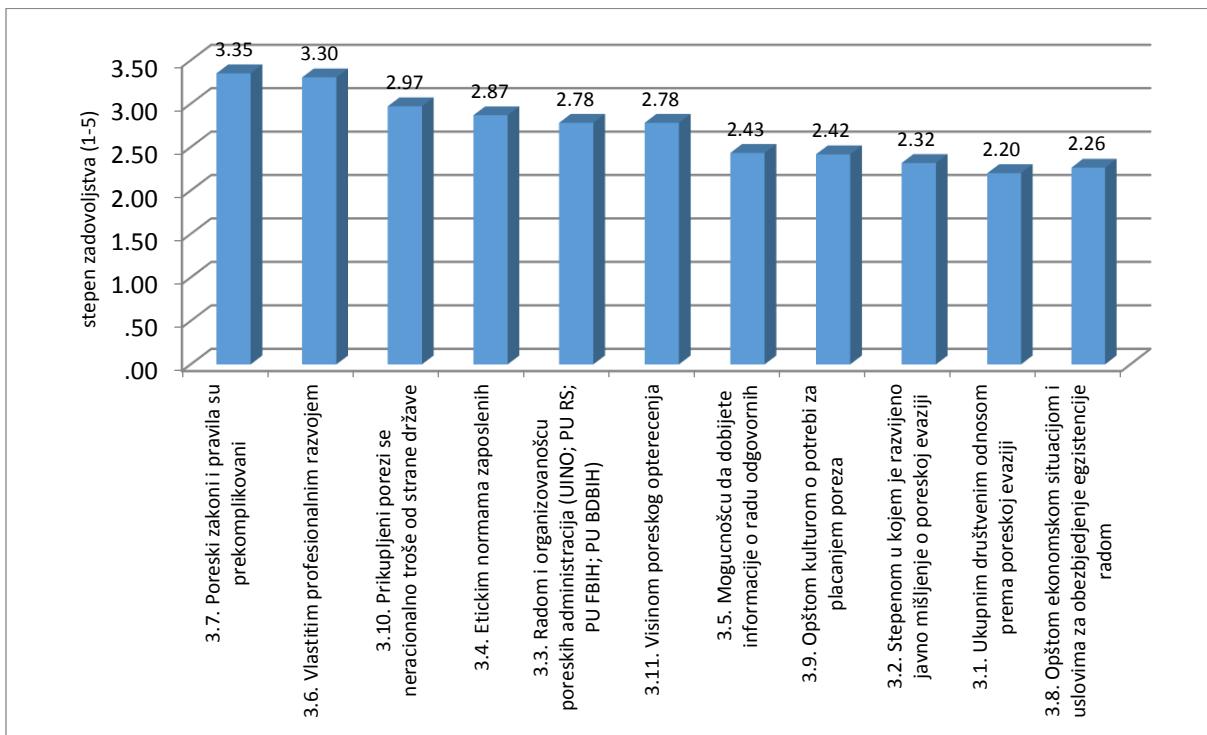
<i>Tvrđnje koje se odnose na poresku evaziju i poreske sistem</i>	<i>N</i>	<i>Minimu m</i>	<i>Maxi mum</i>	<i>Prosjek</i>	<i>Medijana</i>	<i>Standardna devijacija</i>
3.1. Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji	300	1	5	2,20	2,00	,998
3.2. Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji	300	1	5	2,32	2,00	1,003
3.3. Radom i organizovanošću poreskih administracija (UIO, PU RS, PU FBiH, PU BD)	300	1	5	2,78	3,00	1,162
3.4. Etičkim normama zaposlenih	300	1	5	2,87	3,00	1,101
3.5. Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih	300	1	5	2,43	2,00	1,115
3.6. Vlastitim profesionalnim razvojem	300	1	5	3,30	4,00	1,084
3.7. Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani	300	1	5	3,35	4,00	1,205
3.8. Opštom ekonomskom situacijom i uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom	300	1	5	2,26	2,00	1,224
3.9. Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem poreza	300	1	5	2,42	2,00	1,129

3.10. Prikupljeni porezi se neracionalno troše od strane države	300	1	5	2,97	3,00	1,369
3.11. Visinom poreskog opterećenja	186	1	5	2,78	3,00	1,294
<u>Opšte zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju</u>	<u>300</u>	<u>1</u>	<u>5</u>	<u>2,69</u>	<u>2,64</u>	<u>0,705</u>

Nova varijabla (tabela 4.5.1.) „Opšte zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju“ izvedena je kao prosjek prethodno navedenih 11 tvrdnji. Prosječni stepen zadovoljstva u kontekstu pojava koje se odnose na poresku evaziju u kompletном uzorku iznosi 2,69 sa standardnom devijacijom 0,705. Na bazi prethodnih analiza možemo kreirati rang listu ili poredak tvrdnji koje izražavaju zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju i time istaći najvažnije.

Analizirajući stavove ispitanika iz (grafikona 4.5.1.) može se zaključiti da su ispitanici najveći stepen slaganja iskazali kod tvrdnje da „poreski zakoni i pravila su prekomplikovani“ i da je ovo važna determinanta poreske evazije. Ovakav stav govori da se u BiH mora pristupiti harmonizaciji i pojednostavljenju poreske legislative. Iz ovog stava visokog stepen (ne)zadovoljstva ispitanika po pitanju „vlastitog profesionalnog razvoja“ može se vidjeti koliko su ispitanici svjesni potrebe dodatnog profesionalnog razvoja.

Grafikon 4.5.1. Poredak tvrdnji koje mjere zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju

4.5.1 Komparacija između poduzoraka

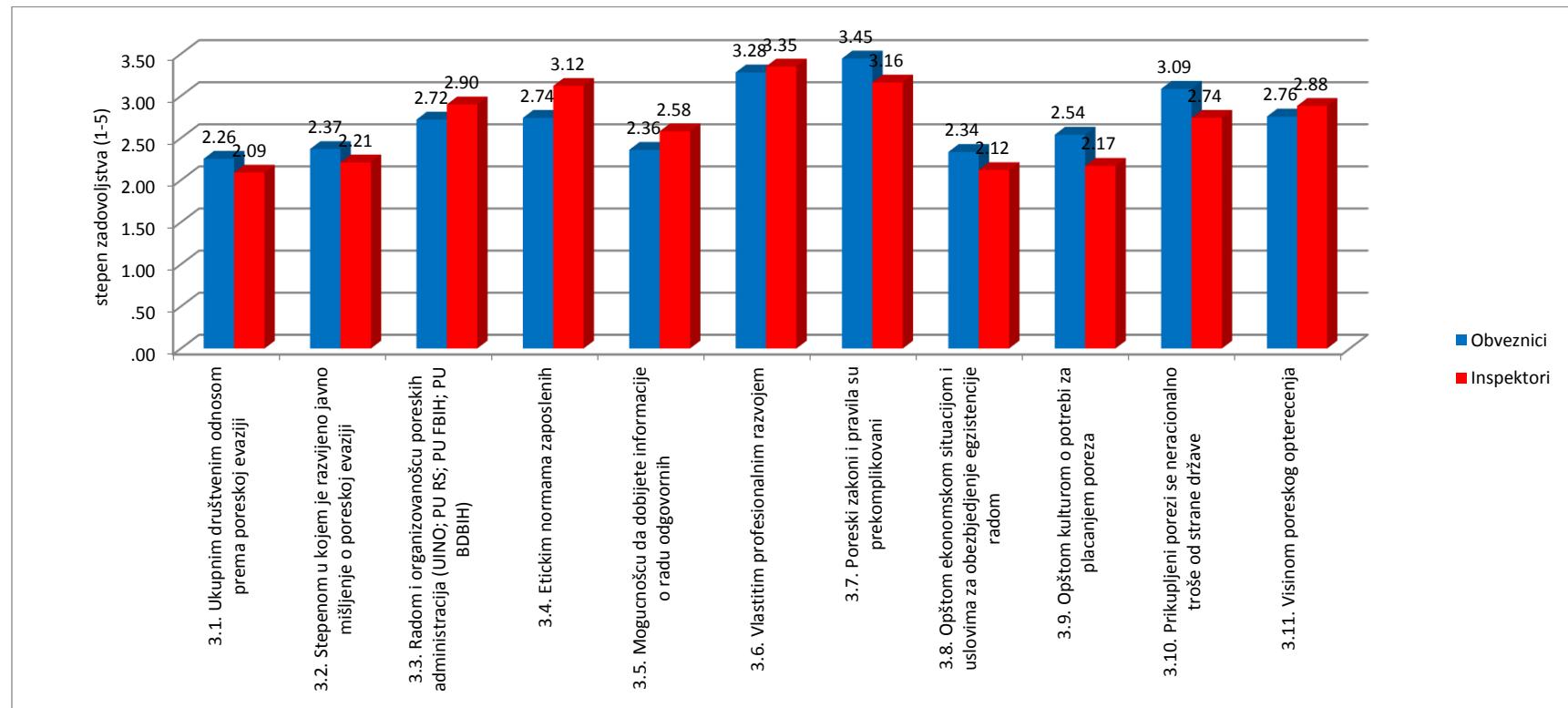
U cilju komparacije između poduzoraka po pitanju zadovoljstva ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju kako je riječ o varijablama mjeranim na Likertovoj skali (ordinalnim varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ (prilog 5.) unutar poduzoraka u cilju poređenja poduzoraka koristićemo U ili Mann-Whitney neparametarski test (tabela 4.5.2.). Te rezultate provjerićećemo i krostabulacijom i hi-kvadrat testom proporcija (tabele 4.5.3 (a-k)).

Prvo ćemo sagledati strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka (tabela i grafikon 4.5.2.).

Tabela 4.5.2. Deskriptivna statistika i rezultati Mann-Whitney testa za komparacije između poduzoraka po pitanju zadovoljstva ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju

	Poduzorak obveznika			Poduzorak inspektora			Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	p vrijednost
	Prosjek	Medij	Stan. devija	Prosjek	Medij	Stan. devija				
Tvrđnje koje se odnose na poresku evaziju i poreski sistem										
3.1. Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji	2,26	2,00	1,098	2,09	2,00	,753	9627,5	14677,5	-,565	,572
3.2. Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji	2,37	2,00	1,081	2,21	2,00	,820	9378,5	14428,5	-,938	,348
3.3. Radom i organizovanošću poreskih administracija (UIO, PU RS, PU FBiH, PU BD)	2,72	2,00	1,233	2,90	3,00	1,000	8977,0	29077,0	-1,504	,133
3.4. Etičkim normama zaposlenih	2,74	3,00	1,144	3,12	3,00	,967	8006,0	28106,0	-2,915	,004
3.5. Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih	2,36	2,00	1,169	2,58	2,00	,987	8613,0	28713,0	-2,035	,042
3.6. Vlastitim profesionalnim razvojem	3,28	4,00	1,117	3,35	4,00	1,019	9669,0	29769,0	-,504	,615
3.7. Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani	3,45	4,00	1,222	3,16	3,00	1,152	8600,5	13650,5	-2,064	,039
3.8. Opštom ekonomskom situacijom i uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom	2,34	2,00	1,312	2,12	2,00	1,018	9484,5	14534,5	-,760	,447
3.9. Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem poreza	2,54	2,00	1,186	2,17	2,00	,965	8382,0	13432,0	-2,413	,016
3.10. Prikljenjeni porezi se neracionalno troše od strane	3,09	3,00	1,479	2,74	3,00	1,088	8603,5	13653,5	-2,023	,043
3.11. Visinom poreskog opterećenja	2,76	2,00	1,347	2,88	3,00	1,038	2371,0	13999,0	-,772	,440
Opšte zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju i poreske sisteme	2,710	<u>2,636</u>	<u>0,798</u>	2,650	<u>2,600</u>	<u>0,470</u>	9963,0	15013,0	-,052	,958

Grafikon 4.5.2. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 11 tvrdnji koje izražavaju zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavnama koje se odnose na poresku evaziju i poreski sistem u poduzorcima obveznika i inspektora

Sa (grafikona 4.5.2.) se jasno vidi da određene razlike između poduzoraka postoje, ali odgovor na pitanje da li su te razlike statistički signifikantne dobijamo na osnovu rezultata Mann-Whitney testa (tabela 4.5.2.).

Prema Mann-Whitney U testu kod sljedećih pet (5) tvrdnji postoji statistički značajna razlika između zadovoljstva u poduzorcima (p vrijednost U testa u tabeli 4.5.2. niža od 0,05).

- Etičkim normama zaposlenih – više zadovoljstvo kod inspektora
- Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih – više zadovoljstvo kod inspektora
- Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani – više zadovoljstvo kod obveznika
- Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem poreza – više zadovoljstvo kod obveznika
- Prikupljeni porezi se neracionalno troše od strane države – više zadovoljstvo kod obveznika

Po pitanju opšteg zadovoljstva ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju i poreske sistemi nema signifikantne razlike između obveznika i inspektora, a razlog tome je vjerojatno u činjenici da po različitim tvrdnjama imamo različit smjer razlike jer negdje su obveznici zadovoljniji a negdje inspektori.

Tabele 4.5.3 (a-k), Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti Obveznik/poreski inspektor i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju zadovoljstvo ispitanika u vezi sa pojavama koje se odnose na poresku evaziju i poreski sistemi

Poduzorak		a. Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	52	86	29	25	8	200
	Očekivani broj ispitanika	46,7	98	29,3	20,7	5,3	200
inspektor	Broj ispitanika	18	61	15	6	0	100
	Očekivani broj ispitanika	23,3	49	14,7	10,3	2,7	100
Σ	N	70	147	44	31	8	300
	Očekivani broj ispitanika	70	147	44	31	8	300
Hi-kvadrat vrijednost = 12,974							
P vrijednost = 0,011 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		b. Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji					Σ

		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	44	81	38	31	6	200
	Očekivani broj ispitanika	38	96	36	24,7	5,3	200
inspektor	Broj ispitanika	13	63	16	6	2	100
	Očekivani broj ispitanika	19	48	18	12,3	2,7	100
Σ	N	57	144	54	37	8	300
	Očekivani broj ispitanika	57	144	54	37	8	300

Hi-kvadrat vrijednost = 15,335

P vrijednost = 0,004 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		c. Radom i organizovanošću poreskih administracija (UIO, PU RS, PU FBiH, PU BD)					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	32	75	26	51	16	200
	Očekivani broj ispitanika	25,3	73,3	33,3	56	12	200
inspektor	Broj ispitanika	6	35	24	33	2	100
	Očekivani broj ispitanika	12,7	36,7	16,7	28	6	100
Σ	N	38	110	50	84	18	300

	Očekivani broj ispitanika	38	110	50	84	18	300
--	---------------------------	----	-----	----	----	----	-----

Hi-kvadrat vrijednost = 15,556

P vrijednost = 0,004 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		d. Etičkim normama zaposlenih					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	30	61	52	45	12	200
	Očekivani broj ispitanika	22,7	58	52,7	56,7	10	200
inspektor	Broj ispitanika	4	26	27	40	3	100
	Očekivani broj ispitanika	11,3	29	26,3	28,3	5	100
Σ	N	34	87	79	85	15	300
	Očekivani broj ispitanika	34	87	79	85	15	300

Hi-kvadrat vrijednost = 16,014

P vrijednost = 0,003 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		e. Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	54	70	35	32	9	200
	Očekivani broj ispitanika	44	73,3	42	33,3	7,3	200
inspektor	Broj ispitanika	12	40	28	18	2	100
	Očekivani broj ispitanika	22	36,7	21	16,7	3,7	100
Σ	N	66	110	63	50	11	300
	Očekivani broj ispitanika	66	110	63	50	11	300

Hi-kvadrat vrijednost = 12,069

P vrijednost = 0,017 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		f. Vlastitim profesionalnim razvojem					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	14	44	32	92	18	200
	Očekivani broj ispitanika	12,7	43,3	29,3	100	14,7	200
inspektor	Broj ispitanika	5	21	12	58	4	100
	Očekivani broj ispitanika	6,3	21,7	14,7	50	7,3	100
Σ	N	19	65	44	150	22	300
	Očekivani broj ispitanika	19	65	44	150	22	300

Hi-kvadrat vrijednost = 5,372

P vrijednost = 0,251 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		g. Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	14	42	25	79	40	200
	Očekivani broj ispitanika	12	52	24	78	34	200
inspektor	Broj ispitanika	4	36	11	38	11	100
	Očekivani broj ispitanika	6	26	12	39	17	100
Σ	N	18	78	36	117	51	300
	Očekivani broj ispitanika	18	78	36	117	51	300

Hi-kvadrat vrijednost = 10,109

P vrijednost = 0,039 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		h. Opštom ekonomskom situacijom i uslovima za obezbjedenje egzistencije radom					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	

obveznik	Broj ispitanika	69	61	18	38	14	200
	Očekivani broj ispitanika	66	69,3	20,7	34	10	200
inspektor	Broj ispitanika	30	43	13	13	1	100
	Očekivani broj ispitanika	33	34,7	10,3	17	5	100
Σ	N	99	104	31	51	15	300
	Očekivani broj ispitanika	99	104	31	51	15	300

Hi-kvadrat vrijednost = 10,658

P vrijednost = 0,031 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		i. Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem poreza					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	37	84	25	42	12	200
	Očekivani broj ispitanika	40,7	88,7	26	36	8,7	200
inspektor	Broj ispitanika	24	49	14	12	1	100
	Očekivani broj ispitanika	20,3	44,3	13	18	4,3	100
Σ	N	61	133	39	54	13	300
	Očekivani broj ispitanika	61	133	39	54	13	300

Hi-kvadrat vrijednost = 8,690

P vrijednost = 0,069 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		j. Prikupljeni porezi se neracionalno troše od strane države					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	38	48	21	45	48	200
	Očekivani broj ispitanika	34	55,3	26	52	32,7	200
inspektor	Broj ispitanika	13	35	18	33	1	100
	Očekivani broj ispitanika	17	27,7	13	26	16,3	100

Σ	N	51	83	39	78	49	300
	Očekivani broj ispitanika	51	83	39	78	49	300

Hi-kvadrat vrijednost = 31,631

P vrijednost = 0,000 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		k. Visinom poreskog opterećenja					Σ
		uopšte nisam	uglavnom nisam	niti jesam niti nisam	uglavnom jesam	potpuno jesam	
obveznik	Broj ispitanika	30	48	25	27	22	152
	Očekivani broj ispitanika	26,2	49	28,6	28,6	19,6	152
inspektor	Broj ispitanika	2	12	10	8	2	34
	Očekivani broj ispitanika	5,8	11	6,4	6,4	4,4	34
Σ	N	32	60	35	35	24	186
	Očekivani broj ispitanika	32	60	35	35	24	186

Hi-kvadrat vrijednost = 7,781

P vrijednost = 0,100 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različito zadovoljstvo po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

Prema hi-kvadrat testu (tabela 4.5.3 a-k) kod sljedećih osam (8) tvrdnji postoji statistički značajna razlika između zadovoljstva u poduzorcima obveznik/inspektor:

- Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji,
- Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji,
- Radom i organizovanošću poreskih administracija (UIO, PU RS, PU FBiH, PU BD),
- Etičkim normama zaposlenih,
- Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih,
- Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani,
- Opštom ekonomskom situacijom i uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom,
- Prikupljeni porezi se neracionalno troše od strane države.

Na bazi rezultata provedenih analiza i statističkih testova možemo zaključiti da se obveznici i inspektor razlikuju samo po smjeru i te razlike variraju od tvrdnje do tvrdnje.

4.6 Najčešći vidovi poreske evazije u BiH

Da bi se shvatilo koji su najčešći vidovi poreske evazije u BiH, u cilju identifikacije mogućih načina poreske evazije u upitniku je ispitanicima ponuđeno da označe najčešće vidove poreske evazije i to tako da mogu odabrati više odgovora po tom pitanju. Distribucija odgovora po pitanju najčešćih vidova poreske evazije u uzorku i poduzorcima prezentirana je u (tabeli 4.6.1.) i na (grafikonu 4.6.1.).

Tabela 4.6.1. Najčešći vidovi poreske evazije u uzorku i poduzorcima

<i>Vidovi poreske evazije</i>	<i>obveznik</i>	<i>inspektor</i>	<i>svi ispitanici u uzorku</i>
Fiktivno izdavanje fakturna	123	70	193
Neevidentiranje izlaznih obaveza u poslovne knjige	98	70	168
Registracija nepostojeće firme	114	53	167
Šverc (krijumčarenje) robe preko granice	88	59	147
Fiktivan izvoz u cilju prava povrata poreza	56	21	77
Naknadno smanjenje poreske osnovice u cilju smanjenja budućih	48	21	69
Odgovorna lica u firmi strani državljeni bez propisanih dozvola za	47	21	68
Lažni zahtjev za povrat poreza od poreski službe	28	32	60
Σ	602	347	949

U (tabeli 4.6.1.) dati su najčešći vidovi poreske evazije koje su ispitanici u BiH identificirali kao najproblematičnije. Poreska evazija u Bosni i Hercegovini pojavljuje se u različitim oblicima i rezultat istraživanja pokazuje da najčešće ispitanici u obje kategorije navode kao ključnu kategoriju „fiktivno izdavanje računa“, kao uobičajen vid poreske evazije i da samo korištenje lažnih ili fiktivnih faktura postaje sve sofisticirane. Zanimljiva je činjenica da su ispitanici na drugo i treće mjesto skoro podjednako označili „neevidentiranje izlaznih obaveza u poslovne knjige“ i „registracija nepostojeće firme“. Ove prevare zasnivaju se na fiktivnim preduzećima (koje se također još nazivaju „nepostojeća trgovacka društva“ ili fantomska preduzeća). Fiktivna preduzeća registruju se na osnovu lažnih ličnih dokumenta (falsifikovanim ili ukradenim) ili se registruju na stvarnu osobu koja ostaje izvan poslovanja, uglavnom se bave trgovinskom djelatnošću, a kada dođe vrijeme da se plati porez, „nestaju“ ili „bankrotiraju“. Ova preduzeća

vode lažno knjigovodstvo i koriste druga uobičajena sredstva za izbjegavanje plaćanja poreza i ključna aktivnost je proizvodnja lažnih dokumenta i faktura. Postoji mogućnost da se radi o poreskom obvezniku koji je tek osnovan ili o ponovno aktiviranom preduzeću koje je bilo neaktivno. Poreska evazija povezana sa ovakvim vidom poreske prevare može imati razarajući uticaj na prihode.

Proces registracije u poreskim upravama prema kojem se verificira prijavljena djelatnost i identitet obveznika je od suštinskog značaja da bi se spriječila poreska evazija. U tom procesu neophodno je prikupiti više informacija koje bi omogućile da se spriječi evazija povezana sa fiktivnim firmama u ranoj fazi i da, u skladu s tim, znatno se smanji broj poreskih prevara.

Prema onome što vidimo na (grafikonu 4.6.1.) po ostalim vidovima poreske evazije primjećuje se različit udio u poduzorcima obveznik/ispitanik. Kako bismo provjerili signifikantnost te razlike provodimo hi-kvadrat test razlike proporcija. Rezultati testa prezentirani su u (tabeli 4.6.2.) i pokazuju da obveznici i inspektorji na drugačiji način rangiraju po važnosti različite vidove poreske evazije u BiH.

Grafikon 4.6.1. Najčešći vidovi poreske evazije u uzorku i poduzorcima

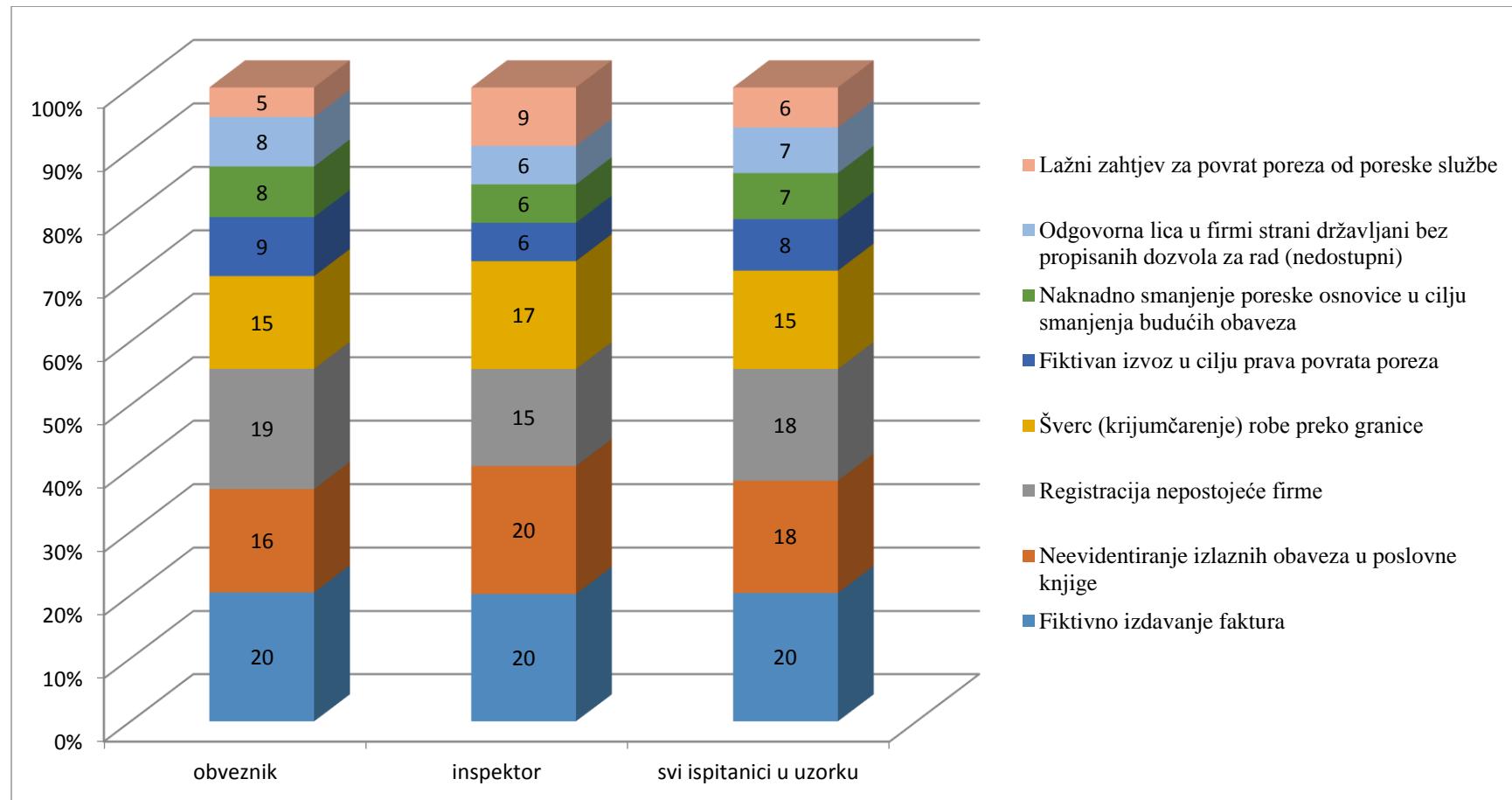

Tabela 4.6.2. Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testa za varijablu čiji su modaliteti Obveznik/poreski inspektor i varijablu u vezi najčešćih vidova poreske evazije

		Najčešći vidovi poreske evazije									
Po du zo ra k	O b ispitanika	Registr acija	Fiktivno izdavanje	Lažni zahtev za povrat poreza	Neevidentiranje izlaznih obaveza u poslovne knjige	Naknadno smanjenje poreske osnovice u cilju smanjenja budućih obaveza	Šverc (krijumčaren je) robe preko granice	Odgovorna lica u firmi strani državljanin prava povrata	Fiktiva n izvoz u cilju	ukupn o	
		nepost ojeće firme	faktura	povrat poreza							
Po du zo ra k	O b ispitanika	Broj	114	123	28	98	48	88	47	56	602
ve .	Očekivani broj	106	122	38	107	44	93	43	49	602	
In sp	Ispitanika	Broj	53	70	32	70	21	59	21	21	347
.	Očekivani broj	61	71	22	61	25	54	25	28	347	
Σ	N	167	193	60	168	69	147	68	77	949	
	Očekivani broj	167	193	60	168	69	147	68	77	949	

Hi-kvadrat vrijednost = 16,58

P vrijednost = 0,020 < 0,05 ⇒ postoji signifikantno različit poređak najčešći vidova poreske evazije kod ispitanika iz poduzoraka obveznik/inspektor

4.7 Prioriteti u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

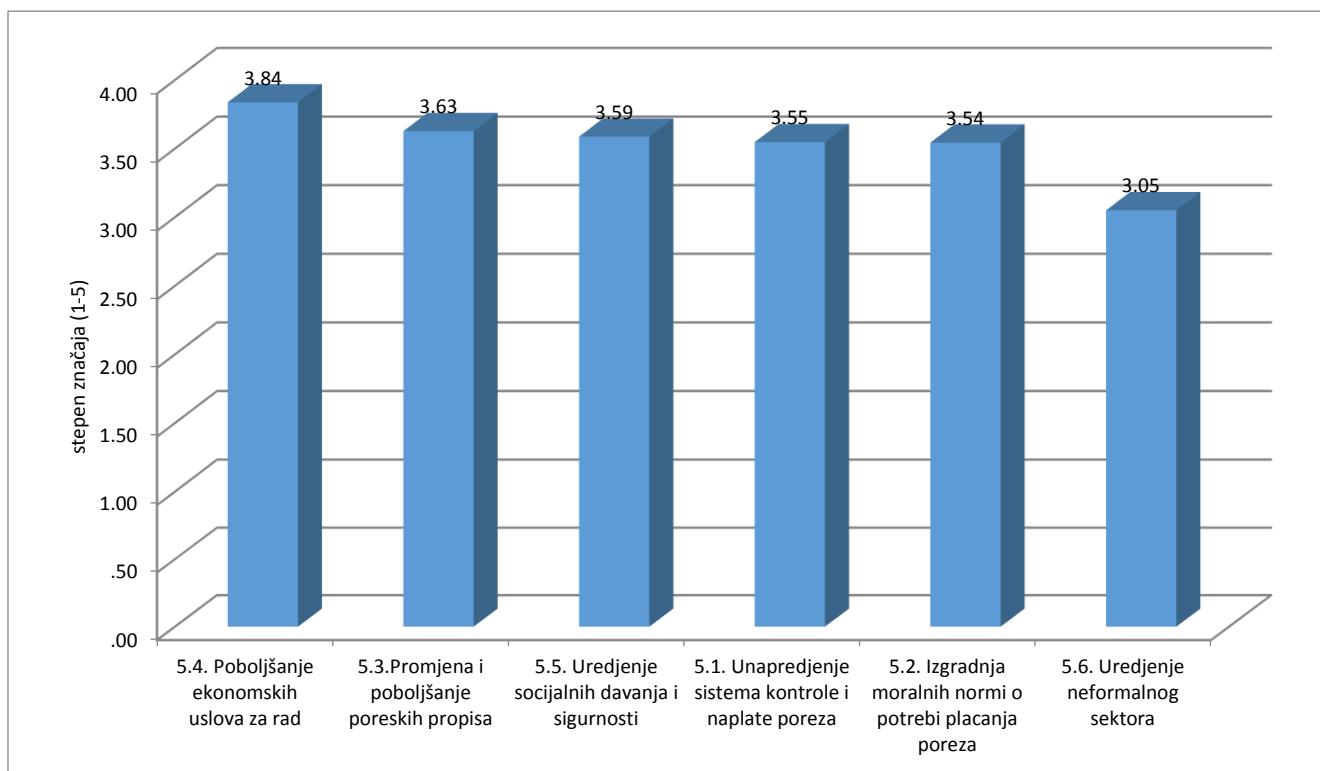
U upitniku je kroz 6 tvrdnji analizirano koji su najvažniji prioriteti u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije. Rang pririteta je mjerjen Likertovom skalom od 1 (nije bitno) do 5 (najvažnije).

Tabela 4.7.1. Deskriptivna statistika stepena za tvrdnje o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

<i>Tvrđnje o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije</i>	<i>N</i>	<i>Minimu m</i>	<i>Maxi mum</i>	<i>Prosjek</i>	<i>Medijana</i>	<i>Standardna devijacija</i>
5.1. Unapređenje sistema kontrole i naplate poreza	300	1	5	3,55	3,00	,979
5.2. Izgradnja moralnih normi o potrebi plaćanja poreza	300	1	5	3,54	4,00	,989
5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa	300	1	5	3,63	4,00	,992
5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	300	1	5	3,84	4,00	1,000
5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti	300	1	5	3,59	4,00	1,000
5.6. Uređenje neformalnog sektora	300	1	5	3,05	3,00	,989

Na bazi prethodnih analiza možemo kreirati rang listu ili poredak tvrdnji o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije i time istaći najvažnije. Na prvom mjestu ističe se poboljšanje ekonomskih uslova za rad.

Grafikon 4.7.1. Poredak prioriteta u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

Ispitanici su navodili i druge prioritete tipa:

- Cjelokupna zakonska regulativa,
- Unapređenje sistema kontrole i suzbijanje korupcije,
- Procesuiranje visokih državnih dužnosnika,
- Edukacija javnosti,
- Stalna edukacija i informisanje obveznika o štetnosti poreske evazije,
- Otklanjanje dobro uvezanog sistema korupcije u institucijama odgovornih za poreze i carine,
- Jednak tretman svih privrednih subjekata od strane inspekcijskih službi,
- Borba protiv korupcije u javnom sektoru,
- Privredni sud nezavisan brz i efikasan sa velikim kaznama npr. Za sva vremena zabrana bavljenja bilo kakvom djelatnošću za tvorce fiktivnih firmi i oduzimanje imovine. Velika kontrola sa nivoa države rada carina i carinskih organa, uništenje crne ekonomije, podizanje svijesti o značaju poreza i pravilnim upravljanjem za razvoj jedne države.

Previše je naša država oboljela od toga treba početi od nule sa zdravim i sposobnim kadrovima, imamo ih. Obične građane drži ratna anestezija pa se intelektualci ne bi trebali osvrtati na to,

- Prepisati postupke i procedure iz razvijenih zemalja u kojem su se ti postupci dokazali. Jednostavnost i efikasnost,
- Usklađenost propisa, veća saradnja nadležnih institucija, veća saradnja građana sa kontrolnim organima,
- Domoljublje i voljeti svoju domovinu je preduslov za širenje svijesti i patriotizma za plaćanje poreza. Ovako ustavno uređenje je jedan od bitnih elemenata zbog kojeg je prisutna velika evazija poreza,
- Povoljniji krediti i pomoć npr. poljoprivrednicima i za ostale grane kako bi se podstakla domaća proizvodnja i domaći proizvodi, manje da se uvozi jer sve to imamo. Podstaći zaposlenost.

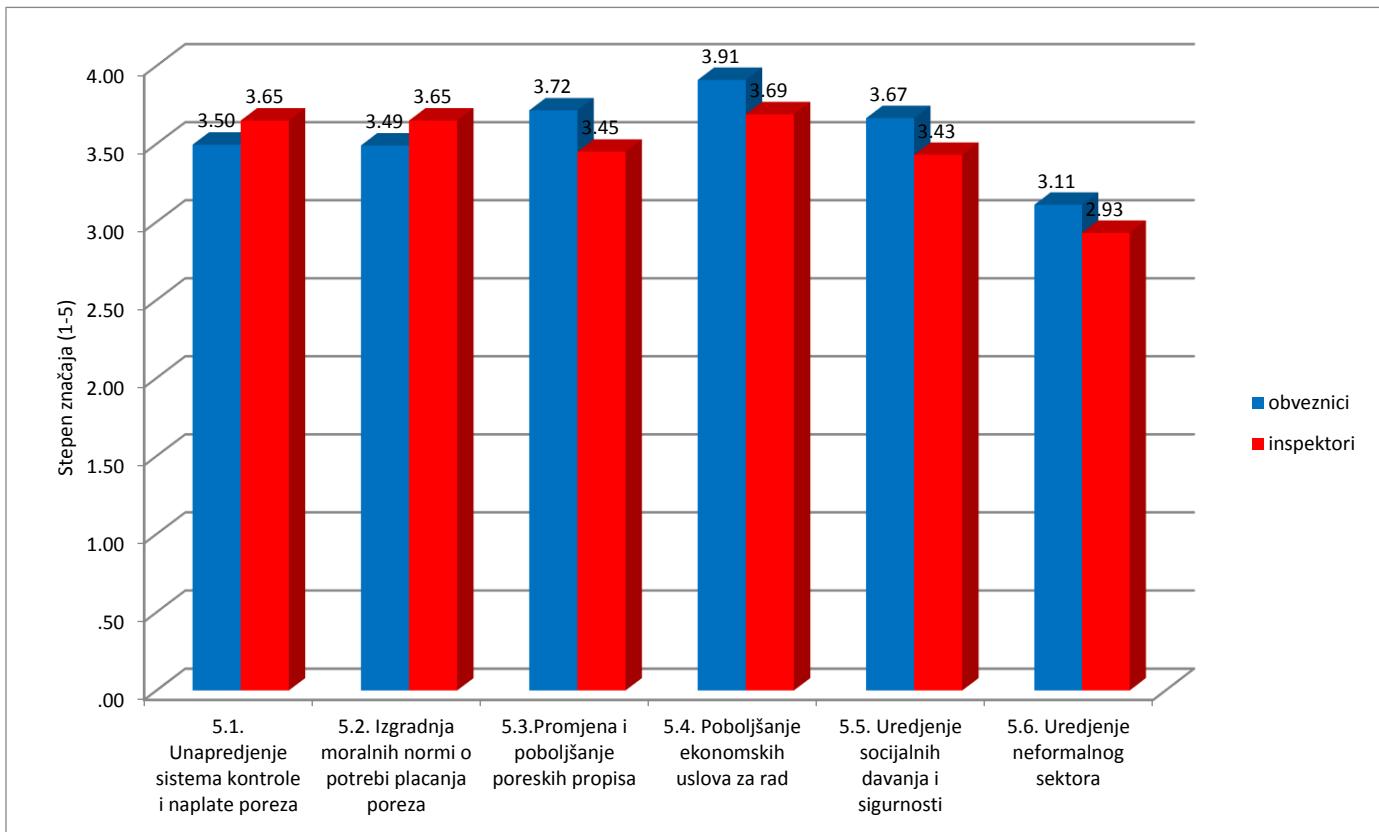
4.7.1 Komparacija između poduzoraka

Da bismo napravili poređenje između poduzoraka po pitanju poretka prioriteta u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije, kako je riječ o varijablama mjerenim na Likertovoj skali (ordinalnim varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ (prilog 5.) unutar poduzoraka u cilju poređenja poduzoraka koristićemo U ili Mann-Whitney neparametarski test (tabela 4.7.2.), te rezultate provjerićemo krostabulacijom i hi-kvadrat testom proporcija (tabela 4.7.3. (5.1-5.6). Prvo ćemo sagledati strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka (tabela 4.7.2. i grafikon 4.7.2.).

Tabela 4.7.2. Deskriptivna statistika i rezultati Mann-Whitney testa za komparacije između poduzoraka po pitanju tvrdnji o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

	<i>Poduzorak obveznika</i>	<i>Poduzorak inspektora</i>			<i>Mann-Whitney</i>	<i>Wilcoxon W</i>	<i>Z</i>	<i>p vrijednost</i>
	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	U			
5.1. Unapredjenje sistema kontrole i naplate poreza	1,022	3,65	4	0,88	9159	29259	-1,245	0,213
5.2. Izgradnja moralnih normi o potrebi plaćanja poreza	0,992	3,65	4	0,978	9118,5	29218,5	-1,304	0,192
5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa	0,979	3,45	3	0,999	8431	13481	-2,314	0,021
5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	0,988	3,69	4	1,012	8707,5	13757,5	-1,909	0,056
5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti	1,033	3,43	3	0,913	8384,5	13434,5	-2,389	0,017
5.6. Uređenje neformalnog sektora	1,011	2,93	3	0,935	8940,5	13990,5	-1,579	0,114

Grafikon 4.7.2. Prosječne ocjene važnosti tvrdnji o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije u poduzorcima obveznika i inspektora

Iz grafikona 4.7.2. se jasno vidi određene razlike između poduzoraka postoje, ali odgovor na pitanje da li su te razlike statistički signifikantne dobijamo na osnovu rezultata Mann-Whitney testa (tabela 4.7.2.). Prema Mann-Whitney U testu kod sljedećih sedam tvrdnji postoji statistički značajna razlika između stavova u poduzorcima (p vrijednost U testa u tabeli 4.7.2. niža od 0,05):

- Promjena i poboljšanje poreskih propisa – obveznici daju viši rang ili značaj.
- Uredjenje socijalnih davanja i sigurnosti – obveznici daju viši rang ili značaj.

Tabela 4.7.3. (5.1-5.6) Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti Obveznik/poreski inspektor i varijable u vezi tvrdnji o najvažnijim prioritetima u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

poduzorak		5.1. Unapređenje sistema kontrole i naplate poreza					Σ
		nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije	
obveznik	Broj ispitanika	4	26	78	51	41	200
	Očekivani broj ispitanika	2,7	22,7	77,3	57,3	40	200
inspektor	Broj ispitanika	0	8	38	35	19	100
	Očekivani broj ispitanika	1,3	11,3	38,7	28,7	20	100
Σ	N	4	34	116	86	60	300
	Očekivani broj ispitanika	4	34	116	86	60	300
Hi-kvadrat vrijednost = 5,662							
P vrijednost = 0,226 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		5.2. Izgradnja moralnih normi o potrebi plaćanja poreza					Σ
		nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije	
obveznik	Broj ispitanika	6	23	70	69	32	200
	Očekivani broj ispitanika	5,3	21,3	68	70	35,3	200
inspektor	Broj ispitanika	2	9	32	36	21	100
	Očekivani broj ispitanika	2,7	10,7	34	35	17,7	100
Σ	N	8	32	102	105	53	300
	Očekivani broj ispitanika	8	32	102	105	53	300
Hi-kvadrat vrijednost = 1,803							
P vrijednost = 0,772 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							

poduzorak		5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa					Σ
		nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije	
obveznik	Broj ispitanika	3	21	51	80	45	200
	Očekivani broj ispitanika	2,7	25,3	57,3	73,3	41,3	200
inspektor	Broj ispitanika	1	17	35	30	17	100
	Očekivani broj ispitanika	1,3	12,7	28,7	36,7	20,7	100
Σ	N	4	38	86	110	62	300
	Očekivani broj ispitanika	4	38	86	110	62	300

Hi-kvadrat vrijednost = 7,242

P vrijednost = 0,124 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad					Σ
		nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije	
obveznik	Broj ispitanika	4	11	50	69	66	200
	Očekivani broj ispitanika	4	12,7	56,7	65,3	61,3	200
inspektor	Broj ispitanika	2	8	35	29	26	100
	Očekivani broj ispitanika	2	6,3	28,3	32,7	30,7	100
Σ	N	6	19	85	98	92	300
	Očekivani broj ispitanika	6	19	85	98	92	300

Hi-kvadrat vrijednost = 7,242

P vrijednost = 0,124 > 0,05 ⇒ ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti					Σ
		nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije	
obveznik	Broj ispitanika	7	20	49	81	43	200
	Očekivani broj ispitanika	5,3	22	60	75,3	37,3	200
inspektor	Broj ispitanika	1	13	41	32	13	100

	Očekivani broj ispitanika	2,7	11	30	37,7	18,7	100	
Σ	N	8	33	90	113	56	300	
	Očekivani broj ispitanika	8	33	90	113	56	300	
Hi-kvadrat vrijednost = 12,017								
P vrijednost = 0,017 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora								
poduzorak		5.6. Uređenje neformalnog sektora					Σ	
obveznik	Broj ispitanika	nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije		
		11	40	84	46	19	200	
inspektor	Očekivani broj ispitanika	10,7	44	86,7	42	16,7	200	
		5	26	46	17	6	100	
Σ	N	5,3	22	43,3	21	8,3	100	
		16	66	130	63	25	300	
Hi-kvadrat vrijednost = 3,491								
P vrijednost = 0,479 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora								

Prema hi-kvadrat testu samo kod rangiranja prioriteta uređenje socijalnih davanja i sigurnosti postoji statistički značajna razlika između stavova u poduzorcima.

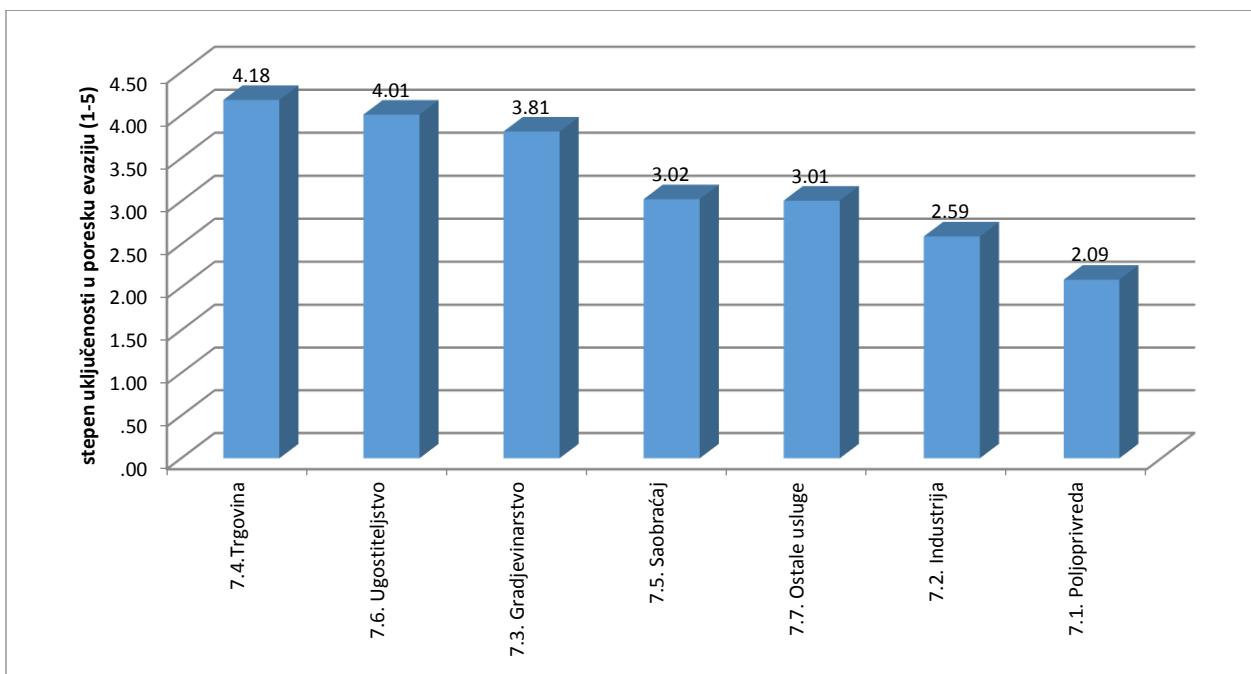
4.8 Uključenost različitih sektora privrede u poresku evaziju

Radi utvrđivanja i mjerjenja visine poreske evazije potrebno je identificirati poslovne segmente i aktivnosti obveznika u kojima su mogući najveći poreski gubici. Ispitanici su dali odgovor na pitanje koji su sektori privrede najviše uključeni u evaziju. Rangiran je stepen uključenosti na Likertovoj skali od 1 (najmanje) do 5 (najviše).

Tabela 4.8.1. Deskriptivna statistika stepena uključenosti pojedinih sektora privrede u poresku evaziju prema mišljenju ispitanika u uzorku.

<i>Sektori privrede</i>	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Prosjek</i>	<i>Medijana</i>	<i>Standardna devijacija</i>
Poljoprivreda	300	1	5	2,09	2	1,103
Industrija	300	1	5	2,59	2	1,083
Građevinarstvo	300	1	5	3,81	4	1,07
Trgovina	300	1	5	4,18	4	0,971
Saobraćaj	300	1	5	3,02	3	1,117
Ugostiteljstvo	300	1	5	4,01	4	1,066
Ostale usluge	300	1	5	3,01	3	1,136

Grafikon 4.8.1. Poredak sektora privrede prema nivou uključenosti u poresku evaziju

Poreska evazija postoji u svim sektorima od poljoprivrede do trgovine. Prema mišljenju ispitanika u uzorku, najveće nepoštivanje poreskih propisa, odnosno najrizičnija oblast prema raspoloživim podacima i najzastupljenija poreska evazija je u trgovini i ugostiteljstvu, a najmanje i prema očekivanjima je zastupljena u industriji i poljoprivredi. Na osnovu ovog rezultata može se izvršiti i šira analiza rizičnih segmenata poreskih obveznika i privrednih djelatnosti.

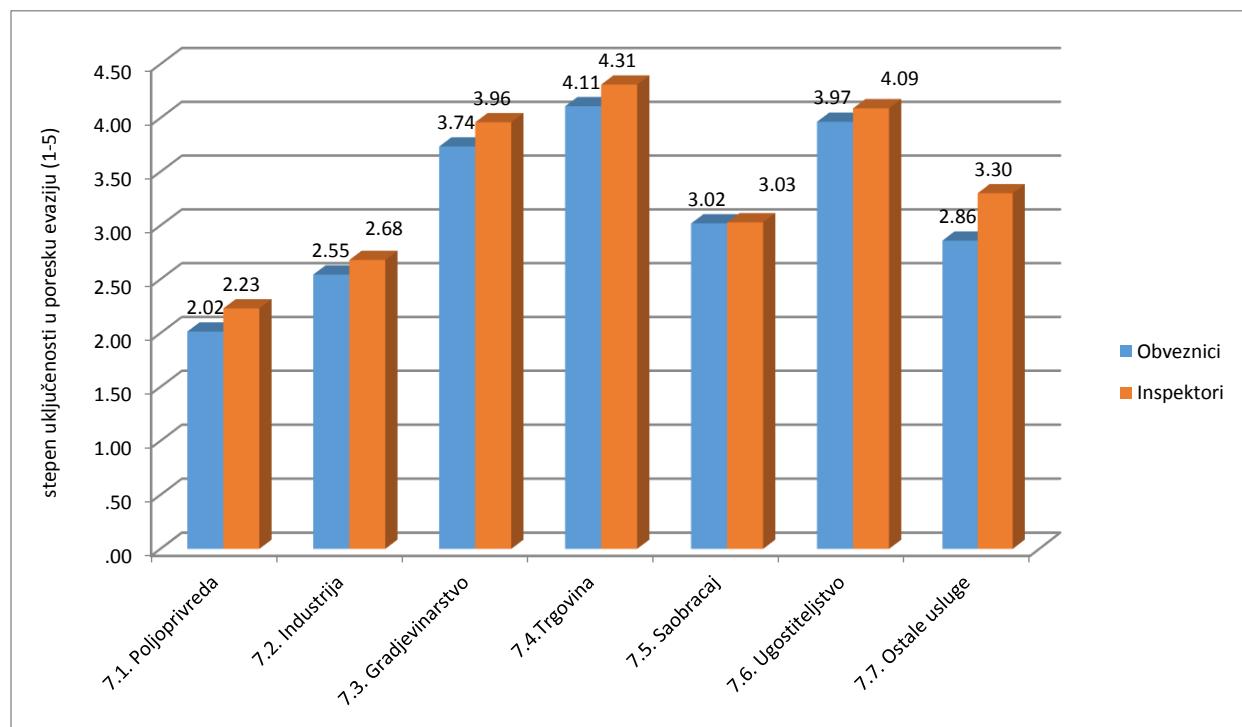
4.8.1 Komparacija između poduzoraka

Da bismo napravili poređenje između poduzoraka po pitanju sektora privrede prema nivou uključenosti u poresku evaziju, kako je riječ o varijablama mjeranim na Likertovoj skali (ordinalnim varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ (prilog 5.) unutar poduzoraka u cilju poređenja poduzoraka koristićemo U ili Mann-Whitney neparametarski test (tabela 4.8.2.), te rezultate provjerićemo i krostabulacijom i hi-kvadrat testom proporcija (tabela 4.8.3.(1-7). Prvo ćemo sagledati strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka (tabela 4.8.2.) i (grafikon 4.8.2.).

Tabela 4.8.2. Deskriptivna statistika i rezultati Mann-Whitney testa za komparacije između poduzoraka po pitanju sektora privrede prema nivou uključenosti u poresku evaziju

	Poduzorak obveznika			Poduzorak inspektora			Mann-	Wilcoxon	Z	p
	Pros jek	Medi jana	Standardna devijacija	Prosj ek	Medij ana	Standar dna devijaci ja	Whitne y U a	W		vrijed nost
Poljoprivreda	2,02	2	1,082	2,23	2	1,136	8870,5	28970,5	-1,679	0,093
Industrija	2,55	2	1,151	2,68	3	0,931	8900,5	29000,5	-1,621	0,105
Gradjevinarstvo	3,74	4	1,127	3,96	4	0,931	9034,5	29134,5	-1,419	0,156
Trgovina	4,11	4	1,05	4,31	4	0,775	9366,5	29466,5	-0,965	0,335
Saobraćaj	3,02	3	1,156	3,03	3	1,039	9840	29940	-0,234	0,815
Ugostiteljstvo	3,97	4	1,123	4,09	4	0,944	9648,5	29748,5	-0,525	0,6
Ostale usluge	2,86	3	1,178	3,3	3	0,99	7738,5	27838,5	-3,296	0,001

Grafikon 4.8.2. Prosječne ocjene uključenosti pojedinih sektora privrede u poresku evaziju u poduzorcima obveznika i inspektora.

iz grafikona 4.8.2. se jasno vidi da određene razlike između poduzoraka postoje osim kod saobraćajnog sektora gdje je razlika minorna, ali odgovor na pitanje da li su te razlike statistički signifikantne dobijamo na osnovu rezultata Mann-Whitney testa (tabela 4.8.2). Prema Mann-Whitney U testu samo kod sektora „Ostale usluge“ postoji statistički značajna razlika između stavova u poduzorcima (p vrijednost U testa u tabeli 4.8.2. niža od 0,05).

Tabela 4.8.1.2 (1-7). Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti Obveznik/poreski inspektor i varijable uključenosti sektora u poresku evaziju

poduzorak		1.Poljoprivreda					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	77	72	31	11	9	200
	Očekivani broj ispitanika	71,3	72,7	32,7	14	9,3	200
inspektor	Broj ispitanika	30	37	18	10	5	100
	Očekivani broj ispitanika	35,7	36,3	16,3	7	4,7	100
Σ	N	107	109	49	21	14	300
	Očekivani broj ispitanika	107	109	49	21	14	300
Hi-kvadrat vrijednost = 3,588							
P vrijednost = 0,465 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		2.Industrija					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	35	76	51	21	17	200
	Očekivani broj ispitanika	29,3	72,7	62,7	21,3	14	200
inspektor	Broj ispitanika	9	33	43	11	4	100
	Očekivani broj ispitanika	14,7	36,3	31,3	10,7	7	100
Σ	N	44	109	94	32	21	300
	Očekivani broj ispitanika	44	109	94	32	21	300
Hi-kvadrat vrijednost = 12,203							
P vrijednost = 0,016 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		3.Gradjevinarstvo					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	3	32	46	53	66	200
	Očekivani broj ispitanika	2	26	46,7	58,7	66,7	200

inspektor	Broj ispitanika	0	7	24	35	34	100
	Očekivani broj ispitanika	1	13	23,3	29,3	33,3	100
Σ	N	3	39	70	88	100	300
	Očekivani broj ispitanika	3	39	70	88	100	300

Hi-kvadrat vrijednost = 7,344

P vrijednost = 0,119 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		4. Trgovina					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	3	17	31	53	96	200
	Očekivani broj ispitanika	2	13,3	27,3	62	95,3	200
inspektor	Broj ispitanika	0	3	10	40	47	100
	Očekivani broj ispitanika	1	6,7	13,7	31	47,7	100
Σ	N	3	20	41	93	143	300
	Očekivani broj ispitanika	3	20	41	93	143	300

Hi-kvadrat vrijednost = 9,934

P vrijednost = 0,042 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		5.Saobraćaj					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	19	51	60	47	23	200
	Očekivani broj ispitanika	18,7	46,7	65,3	50	19,3	200
inspektor	Broj ispitanika	9	19	38	28	6	100
	Očekivani broj ispitanika	9,3	23,3	32,7	25	9,7	100
Σ	N	28	70	98	75	29	300
	Očekivani broj ispitanika	28	70	98	75	29	300

Hi-kvadrat vrijednost = 6,157

P vrijednost = 0,272 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora

poduzorak		6.Ugostiteljstvo					Σ
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	
obveznik	Broj ispitanika	4	24	33	53	86	200
	Očekivani broj ispitanika	2,7	20,7	34,7	56,7	85,3	200
inspektor	Broj ispitanika	0	7	19	32	42	100
	Očekivani broj ispitanika	1,3	10,3	17,3	28,3	42,7	100

Σ	N	4	31	52	85	128	300
	Očekivani broj ispitanika	4	31	52	85	128	300
Hi-kvadrat vrijednost = 4,581							
P vrijednost = 0,333 > 0,05 \Rightarrow ne postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							
poduzorak		7.Ostale usluge					
		1 - najmanje	2	3	4	5 - najviše	Σ
obveznik	Broj ispitanika	23	64	52	40	21	200
	Očekivani broj ispitanika	17,3	54	60,7	46	22	200
inspektor	Broj ispitanika	3	17	39	29	12	100
	Očekivani broj ispitanika	8,7	27	30,3	23	11	100
Σ	N	26	81	91	69	33	300
	Očekivani broj ispitanika	26	81	91	69	33	300
Hi-kvadrat vrijednost = 17,312							
P vrijednost = 0,002 < 0,05 \Rightarrow postoji signifikantno različit rang ili značaj po ovoj tvrdnji kod obveznika i inspektora							

Prema hi-kvadrat testu (tabela 4.8.1.2.(1-7) kod sljedećih sektora postoji statistički značajna razlika između mišljenja iz poduzoraka obveznik/inspektor u kontekstu ocjene koje daju tom sektoru po pitanju visine uključenosti sektora u poresku evaziju:

- Industrija,
- Trgovina,
- Ostale usluge.

Ispitanici su naveli i druge sektore i djelatnosti za koje smatraju da je prisutna poreska evazija:

Bankarski sektor, Budžetske ustanove i preduzeća, Djelatnost igara na sreću, Farmacija, Informatički sektor, Izvoz, uvoz, Javna preduzeća, Javna uprava, Konzalting usluge, Privatne liječničke ordinacije, odvjetnici, Licence i autorska prava, Ljekari privatna praksa, Medicina i farmacija, Medicinske usluge, Preduzetnici u uslužnim djelatnostima, Profesionalna zanimanja i advokati, Ljekarske ordinacije i konzultanti, Proizvodnja, Sportske kladionice i igre na sreću, Šumarstvo, Trgovina akciznom robom, Turizam.

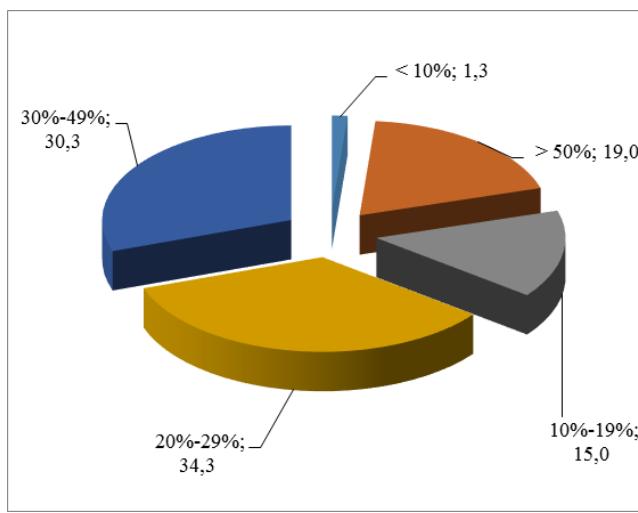
Identifikacija specifičnih granskih sektora za određenu djelatnost u kojima postoje dokazi o značajnoj poreskoj evaziji je jedna od najvažnijih stvari za poresku administraciju i omogućuje da se odrede potencijalni rizici i prioriteti rada u kojima je rizik poreske utaje najozbiljniji za naredni vremenski period. Sam program poštivanja propisa je u stvari plan, kreiran na strateškom nivou, koji u jednom dokumentu opisuje najznačajnije identifikovane rizike i prikazuje detaljne aktivnosti i mjere kojima poreska administracija odgovara na rizike. Specifični resursi unutar poreske administracije sa specijalizacijom u prepoznatim oblastima trebaju biti razmotreni da bi se napravili pomaci u pravcu struktuiranog i čvršćeg pristupa u ovim rizičnim djelatnostima, sa ciljem da se postigne najširi mogući uticaj poboljšanja poreske discipline, naplate poreza i unapređenja dobrovoljnog poštivanja poreskih propisa među poreskim obveznicima.

4.9 Visina poreske evazije u BiH

Prethodna razmatranja nedvosmisleno ukazuju na veliki značaj poreske evazije i ključna tema ovog istraživanja i time zavisna varijabla u modelima koje će se kreirati za provjeru glavne i pomoćnih hipoteza jeste poreska evazija. Obzirom na mjeru jedinicu ova varijabla je metrička međutim u upitniku su ponuđeni odgovori kroz intervale te se ona može posmatrati i kao ordinalna ili eventualno kroz sredine intervala kao prekidna varijabla.

U ovom radu nastojalo se prikazati analiza, identifikacija i pokazatelj trenutačnoga stanja visine poreske evazije u Bosni i Hercegovini, putem koje bi se moglo osigurati odgovarajuće preventivne i korektivne mjere.

Grafikon 4.9.1. Struktura varijable sklonost i visina poreske evazije u Bosni i Hercegovini u uzorku i poduzorcima

Visina poreske evazije je u upitniku podijeljena na intervale: <10%, 10%-19%, 20%-29%, 30%-49% i >50%. Najveći je udio ispitanika (oko 50%) koji smatraju da je poreska evazija prisutna u nivou višem od 40% od ukupnih poreskih prihoda, dok 34,33% ispitanika nivo evazije pozicionira u interval 20-29%. Ovaj alarmantan odgovor pokazuje da je potrebnoinicirati promjene i sprovesti aktivnosti u što kraćem periodu ukoliko BiH želi smanji nivo poreske evazije. I u poduzorcima prema zanimanju je situacija vrlo slična, te ne postoji statistički signifikantna razlika između poduzoraka po ovom mišljenju (tabela 4.9.1, hi-kvadarat empirijsko = 3,616, p vrijednost = 0,460 > 0,05). Za objektivniji zaključak o visini poreske evazije u BiH, odnosno spoznaju je li viša ili manja trebalo bi imati više inputa. Ipak mora se kazati da ovaj podatak iz (grafikon 4.9.1.) ima samo relativnu ili približnu vrijednost, jer on daje podatak koje pruža ispitanik.

Tabela 4.9.1. Visina poreske evazije u BiH u uzorku i poduzorcima, krostatulacija

		poduzorak				Σ	
		obveznik		inspektor			
		Broj ispitanika	Očekivani broj ispitanika	Broj ispitanika	Očekivani broj ispitanika	N	Očekivani broj ispitanika
6. Visina poreske evazije u BiH	< 10%	4	2,7	0	1,3	4	4
	10% - 19%	39	38	18	19	57	57
	20% - 29%	28	30	17	15	45	45
	30% - 49%	65	68,7	38	34,3	103	103
	>50%	64	60,7	27	30,3	91	91
	Σ	200	200	100	100	300	300

Tabela 4.9.2. Visina poreske evazije u BiH, krostatulacija sa spolom ispitanika

		spol				Σ	
		muško		žensko			
		Broj ispitanika	Očekivani broj ispitanika	Broj ispitanika	Očekivani broj ispitanika	N	Očekivani broj ispitanika
6. Visina poreske evazije u BiH	< 10%	4	1,9	0	2,1	4	4
	10% - 19%	23	26,4	34	30,6	57	57
	20% - 29%	24	20,9	21	24,2	45	45
	30% - 49%	54	47,7	49	55,3	103	103
	>50%	34	42,2	57	48,8	91	91
	Σ	139	139	161	161	300	300

Prisutna je statistički signifikantna razlika između grupa klasificirani po spolu (hi-kvadrat empirijsko = 10,824, p vrijednost = 0,029 < 0,05). Razlika između grupa klasificirani po nivou obrazovanja (hi-kvadrat empirijsko = 4,532, p vrijednost = 0,806 > 0,05) i radnom iskustvu (hi-

kvadrat empirijsko = 15,781, p vrijednost = 0,468 > 0,05) nije zabilježena kao statistički značajna. Ako posmatramo poresku evaziju kao prekidnu varijablu gdje su modaliteti sredine ponuđenih intervala, možemo izračunati pokazatelje deskriptivne statistike u uzorku i poduzorcima (tabela 4.9.3.).

Tabela 4.9.3. Deskriptivna statistika stepena prisustva poreske evazije u BiH u uzorku i poduzorcima

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Prosjek</i>	<i>Medija</i>	<i>Standardna devijacija</i>	
uzorak	300	5	75	37,28	25	20,349	Mann-Whitney U = 9489,000 Wilcoxon W = 14539,000 Z = -0,752
obveznici	200	5	75	37,75	40	20,519	P vrijednost = 0,452 > 0,05 ⇒ razlika između obveznika i inspektora po pitanju procjene visine poreske evazije u BiH nije statistički značajna
inspektor	100	15	75	36,35	25	20,074	

Četvrta hipoteza ovog rada glasi da je visina poreske evazije u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću. Kako bismo provjerili tu hipotezu izračunavamo koeficijente korelacijske ranga između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost (5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad, 5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti, 5.6. Uređenje neformalnog sektora). U (tabeli 4.9.4.) prezentirani su korelacioni koeficijenti. Također ćemo sa originalnom varijablom za visinu poreske evazije provesti

krostabulacije i hi-kvadrat testove međuzavisnosti¹⁰⁵ u odnosu na varijable koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost (tabele 4.9.5 (5.4-5.6) . i 4.9.6.).

Tabela 4.9.4. Korelaciona matrica za koeficijente korelacije ranga između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost

	<i>Spearman's rho</i>	<i>uzorak</i>	<i>obveznici</i>	<i>inspektori</i>
5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	Koeficijent korelacije	0,168	0,146	0,195
	P vrijednost	0,004	0,039	0,052
	N	300	200	100
5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti	Koeficijent korelacije	0,169	0,151	0,187
	P vrijednost	0,003	0,033	0,062
	N	300	200	100
5.6. Uređenje neformalnog sektora	Koeficijent korelacije	0,191	0,193	0,192
	P vrijednost	0,001	0,006	0,056
	N	300	200	100

Korelaciona analiza izvršena je primjenom Spearmanovog koefcijenta¹⁰⁶ korelacije ranga i u kompletном uzorku i uzorku obveznika potvrđena je direktna signifikantna veza između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost (boldirane vrijednosti u tabeli 4.9.4., jer su signifikantni koeficijenti korelacije ako je p vrijednost niža od 0,05). Međutim, to nije slučaj u poduzorku inspektora.

¹⁰⁵ Ako su X i Y dvije kategoričke varijable, cilj hi-kvadrat testa međuzavisnosti je da ispita da li su te dvije promjenljive (ne)zavisne. Pomoću hi-kvadrat testa međuzavisnosti testiramo postoji li povezanost između dvije varijable, ali u tim slučajevima postoji bitna razlika između računa korelacije i rezultata hi-kvadrat testa, jer nam račun korelacije pokazuje stepen povezanosti između dvije varijable, dok nam hi-kvadrat test pokazuje vjerojatnost to jesti signifikantnost povezanosti.

¹⁰⁶ Za provjeru da li postoji međuzavisnost između varijabli koristi se Spearmanov koeficijent korelacije ranga (kod ordinalnih kategoričkih varijabli ili ako nije zadovoljena prepostavka „normalnosti“). Korelacija je signifikantna za grešku prve vrste 0,05 (dvosmjerno), ako je p vrijednost koeficijenta korelacije manja od 0,05.

Tabela 4.9.5 (5.4-5.6) Krostabulacije i rezultati hi-kvadrat testova međuzavisnosti originalne varijable za visinu poreske evazije u odnosu na varijable koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost

			5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad					Σ	
			nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije		
6. Prema Vašem mišljenju, koja je visina poreske evazije u Bosni i Hercegovini u procentima od ukupnih poreskih prihoda?	< 10%	Broj ispitanika	1	0	0	0	3	4	
		Očekivani broj ispitanika	0,1	0,3	1,1	1,3	1,2	4	
	> 50%	Broj ispitanika	1	0	15	21	20	57	
		Očekivani broj ispitanika	1,1	3,6	16,2	18,6	17,5	57	
	10%-19%	Broj ispitanika	0	8	18	11	8	45	
		Očekivani broj ispitanika	0,9	2,9	12,8	14,7	13,8	45	
	20%-29%	Broj ispitanika	3	9	29	29	33	103	
		Očekivani broj ispitanika	2,1	6,5	29,2	33,6	31,6	103	
	30%-49%	Broj ispitanika	1	2	23	37	28	91	
		Očekivani broj ispitanika	1,8	5,8	25,8	29,7	27,9	91	
Σ			N	6	19	85	98	92 300	
			Očekivani broj ispitanika	6	19	85	98	92 300	

Hi-kvadrat vrijednost = 42,933

P vrijednost = 0,000 < 0,05 ⇒ postoji signifikantna povezanost između visine poreske evazije i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost

			5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti					Σ	
			nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije		
6. Prema Vašem mišljenju, koja je visina poreske evazije u Bosni i Hercegovini u procentima od ukupnih poreskih prihoda?	< 10%	Broj ispitanika	1	0	0	1	2	4	
		Očekivani broj ispitanika	0,1	0,4	1,2	1,5	0,7	4	
	> 50%	Broj ispitanika	2	4	14	26	11	57	
		Očekivani broj ispitanika	1,5	6,3	17,1	21,5	10,6	57	
	10%-19%	Broj ispitanika	1	10	17	9	8	45	
		Očekivani broj ispitanika	1,2	5	13,5	17	8,4	45	
	20%-29%	Broj ispitanika	3	18	30	36	16	103	
		Očekivani broj ispitanika	2,7	11,3	30,9	38,8	19,2	103	
	30%-49%	Broj ispitanika	1	1	29	41	19	91	
		Očekivani broj ispitanika	2,4	10	27,3	34,3	17	91	
Σ		N	8	33	90	113	56	300	
		Očekivani broj ispitanika	8	33	90	113	56	300	

Hi-kvadrat vrijednost = 39,071

P vrijednost = 0,001 < 0,05 ⇒ postoji signifikantna povezanost između visine poreske evazije i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost

			5.6. Uredjenje neformalnog sektora					Σ	
			nije bitno	djelimično	bitno	veoma bitno	najvažnije		
6. Prema Vašem mišljenju, koja je visina poreske evazije u Bosni i Hercegovini u procentima od ukupnih poreskih prihoda?	< 10%	Broj ispitanika	1	0	1	1	1	4	
		Očekivani broj ispitanika	0,2	0,9	1,7	0,8	0,3	4	
	> 50%	Broj ispitanika	1	9	19	19	9	57	
		Očekivani broj ispitanika	3	12,5	24,7	12	4,8	57	
	10% - 19%	Broj ispitanika	2	15	19	7	2	45	
		Očekivani broj ispitanika	2,4	9,9	19,5	9,5	3,8	45	
	20% - 29%	Broj ispitanika	5	26	50	15	7	103	
		Očekivani broj ispitanika	5,5	22,7	44,6	21,6	8,6	103	
	30% - 49%	Broj ispitanika	7	16	41	21	6	91	
		Očekivani broj ispitanika	4,9	20	39,4	19,1	7,6	91	
Σ			N	16	66	130	63	25	
								300	

Očekivani broj ispitanika	16	66	130	63	25	300
Hi-kvadrat vrijednost = 27,071						
P vrijednost = 0,041 < 0,05 ⇒ postoji signifikantna povezanost između visine poreske evazije i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost						

Tabela 4.9.6. Rezultati za hi-kvadrat testove međuzavisnosti originalne varijable za visinu poreske evazije u odnosu na varijable koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost u poduzorcima

	<i>obveznici</i>		<i>inspektori</i>	
	Hi-kvadrat empirijsko	P vrijednost	Hi-kvadrat empirijsko	P vrijednost
Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	36,041	0,003	18,116	0,112
Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti	26,559	0,047	19,087	0,086
Uredenje neformalnog sektora	26,378	0,049	8,916	0,71

U kompletном uzorku i uzorku obveznika, i hi-kvadrat testom međuzavisnosti, potvrđena je povezanost između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost (p vrijednosti u tabelama 4.9.5 (5.4-5.6) i 4.9.6. jer je signifikantna povezanost varijabli ako je p vrijednost niža od 0,05). Međutim to nije slučaj u poduzorku inspektora.

Time je djelimično potvrđena hipoteza 4: Visina poreske evazije je u direktnoj korelacijski sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću.

U nastavku analiziramo koeficijente korelacije ranga između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koji je stav prema poreskoj evaziji, zadovoljstvo ispitanika i prioritete u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije.

Tabela 4.9.7. Korelaciona matrica za koeficijente korelacije ranga između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji, zadovoljstvo ispitanika i prioritete u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije

	<i>Spearman's rho</i>	poreska evazija
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,286 0
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,161 0,005
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,066 0,252
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,126 0,029
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,245 0
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,007 0,898
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,131 0,023
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,021 0,722
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,044 0,447
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,064 0,271
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,27 0
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	Koeficijent korelacije P vrijednost	0,093 0,107
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,006 0,922
3.1. Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,002 0,973
3.2. Stepenom u kojem je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji	Koeficijent korelacije P vrijednost	-0,005 0,93

3.3. Radom i organizovanošću poreskih administracija (UINO; PU RS; PU FBIH; PU BDBIH)	Koeficijent korelacije	-0,083
3.4. Etičkim normama zaposlenih	P vrijednost	0,15
3.5. Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih	Koeficijent korelacije	0,026
	P vrijednost	0,659
3.6. Vlastitim profesionalnim razvojem	Koeficijent korelacije	-0,06
	P vrijednost	0,298
3.7. Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani	Koeficijent korelacije	-0,019
	P vrijednost	0,748
3.8. Opštom ekonomskom situacijom i uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom	Koeficijent korelacije	0,019
	P vrijednost	0,742
3.9. Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem poreza	Koeficijent korelacije	-0,032
	P vrijednost	0,583
3.10. Prikupljeni porezi se neracionalno troše od strane države	Koeficijent korelacije	-0,025
	P vrijednost	0,663
3.11. Visina poreskog opterećenja	Koeficijent korelacije	-0,09
	P vrijednost	0,12
5.1. Unapredjenje sistema kontrole i naplate poreza	Koeficijent korelacije	0,083
	P vrijednost	0,152
5.2. Izgradnja moralnih normi o potrebi plaćanja poreza	Koeficijent korelacije	0,181
	P vrijednost	0,002
5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa	Koeficijent korelacije	0,108
	P vrijednost	0,061
5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	Koeficijent korelacije	0,189
	P vrijednost	0,001
5.5. Uredjenje socijalnih davanja i sigurnosti	Koeficijent korelacije	0,168
	P vrijednost	0,004
5.6. Uredenje neformalnog sektora	Koeficijent korelacije	0,169
	P vrijednost	0,003
5.6. Uredenje neformalnog sektora	Koeficijent korelacije	0,191
	P vrijednost	0,001

Boldirani koeficijenti korelacije u (tabeli 4.9.7.) su statistički signifikantni i pozitivni. Iz priloženog je vidljivo da prema visini signifikantnih koeficijenata korelacije ranga možemo izvesti rang listu tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji, zadovoljstvo ispitanika i prioritete u

otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije u kontekstu jačine njihovog uticaja na visinu poreske evazije:

- 1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva.
- 1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju.
- 1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije.
- 5.6. Uređenje neformalnog sektora.
- 5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa.
- 5.1. Unapređenje sistema kontrole i naplate poreza.
- 5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti.
- 5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad.
- 1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu.
- 1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti.
- 1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje.
- 1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet.
- 1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija.

Generalno se može zaključiti da na osnovu rezultata istraživanja i uzročno posljedični veza svih faktora, prioritet treba dati onim faktorima putem kojih će uz mjere i aktivnosti brže i efikasnije doći do poboljšanja stanja. Višeg prioriteta trebaju biti mjere koje dovode do poboljšanja onih pokazatelja koji imaju visok koeficijent korelacije.

4.10 Model determinacije nivoa poreske evazije

Kvalitet dobijenog regresionog modela sagledava se kroz koeficijent determinacije ili koeficijent korelacije. Što je apsolutna vrijednost ovog koeficijenta bliža 1. to je model bolji. Tumači se korigovani koeficijent determinacije, obzirom da se radi sa srednjim uzorkom.

4.10.1 Varijable modela

Glavna hipoteza ovog istraživanja glasi: identifikacijom faktora, subjektivnih i objektivnih koji utiču na poresku evaziju, uz utvrđivanje signifikantnosti i jačine, moguće je konstruisati model determinacije u cilju prevencije i smanjenja poreske evazije. Zavisna varijabla u modelu je nivo poreske evazije.

U kontekstu pomoćnih hipoteza definišemo sljedeće nezavisne varijable u modelu:

- *H1a*: Visina poreske stope i kazne – prosjek pitanja 1.5. (Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju da budu daleko strožije) i pitanja 1.1. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju.
- *H1b*: Poresko opterećenje i sistem oporezivanja – prosjek pitanja 3.11. (Visina poreskog opterećenja), pitanja 3.7. (Poreski zakoni i pravila su prekomplikovani), pitanja 5.3. (Promjena i poboljšanje poreskih propisa) i pitanja 5.1. Unapređenje sistema kontrole i naplate poreza.
- *H1c*: Visina korupcije – prosjek pitanja 1.2. (Osobe na „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu), 1.4. (O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje) i pitanja 1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva.
- *H1d*: Poreski moral i kultura - prosjek pitanja 1.1. (Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva), pitanja 1.3. (Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama), pitanja 1.7. (Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti), pitanja 1.12. (Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet), pitanja 3.1. (Ukupnim društvenim odnosom prema poreskoj evaziji), pitanja 3.2. (Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskoj evaziji), pitanja 3.4. (Etičkim normama zaposlenih), pitanja 3.9. (Opštom kulturom o potrebi za plaćanjem

poreza), pitanja 5.2. Izgradnja moralnih normi o potrebi plaćanja poreza i pitanja 5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti.

Tabela 4.10.1. Deskriptivne statistike za nove varijable (prosjeke) koji će u modelima predstavljati nezavisne varijable

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Prosjek</i>	<i>Standardna devijacija</i>
visina poreske stope i kazne	300	1	5	3,578	0,776
poresko opterećenje i sistem oporezivanja	300	1,5	5	3,313	0,701
visina korupcije	300	1,33	5	3,191	0,669
poreski moral i kultura	300	1,9	5	3,045	0,473

Tabela 4.10.2. Korelaciona matrica za koeficijente korelacije ranga između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i nezavisnih varijabli u modelima

	<i>Spearman's rho</i>	<i>poreska evazija rang</i>
visina poreske stope i kazne	Koeficijent korelacije	0,344
	P vrijednost	0,000
poresko opterećenje i sistem oporezivanja	Koeficijent korelacije	0,171
	P vrijednost	0,003
visina korupcije	Koeficijent korelacije	0,131
	P vrijednost	0,023
poreski moral i kultura	Koeficijent korelacije	0,151
	P vrijednost	0,009

Svi koeficijenti korelacije ranga u korelacionoj matrici iz (tabele 4.10.2.) su statistički signifikantni i pozitivni što opravdava kreiranje modela determinacije sa prethodno opisanim zavisnom i nezavisnim varijablama.

4.10.2 Regresioni model

Oblik veze, odnosno zavisnosti između posmatranih varijabli utvrđuje se regresionim modelom¹⁰⁷ koji kroz „matematičku formulu i niz odgovarajućih pretpostavki najbolje opisuje kvantitativnu zavisnost između varijacija posmatranih pojava u realnosti. (Lovrić i dr., 2006, str.357). Ako uzmemos visinu poreske evazije izraženu kao prekidnu varijablu (sredine intervala) za zavisnu varijablu i prethodno opisane četiri nezavisne varijable i da bi se utvrdilo način zavisnosti između posmatranih varijabli, ocijenićemo modelom višestruke regresije (tabela 4.10.3.).

Tabela 4.10.3. Model višestruke regresije sa četiri nezavisne varijable

	<i>Nestandardizirani koeficijenti</i>	<i>Standardizirani koeficijenti</i>	<i>t</i>	<i>P vrijednost</i>
	Standardna greška	Beta		
slobodan član	-14,353	8,394	-1,71	0,088
visina poreske stope i kazne	6,949	1,526	0,265	4,553
poresko opterećenje i sistem oporezivanja	3,042	1,721	0,105	1,767
visina korupcije	0,046	1,859	0,002	0,025
poreski moral i kultura	5,432	2,739	0,126	1,983
				0,048

Koeficijent determinacije (R^2) = 0,137, p vrijednost ANOVA F testa = 0,000 > 0,05 \Rightarrow koeficijent determinacije je signifikantan i model je prihvatljiv
DW statistika = 1,806 \Rightarrow nema ozbiljne autokorelacije
Sve VIF statistike su niže od 10 \Rightarrow nema problema heteroskedastičnosti
Standardizirane vrijednosti reziduala se kreću u intervalu (-2,45, 2,45), što znači da nisu po absolutnoj vrijednosti više od 3 \Rightarrow nema outliera

¹⁰⁷ Regresiona analiza kao metoda multivarijacione analize koristi se za testiranje modela u kojem se jedna zavisna varijabla (koja je metrička varijabla) objašnjava uticajem jedne ili seta od više nezavisnih varijabli. Kvalitet dobijenog višestrukog regresionog modela sagledava se kroz koeficijent determinacije ili koeficijent korelacije (što je absolutna vrijednost ovih koeficijenata bliža 1 to je model „bolji“). Izdvajaju se nezavisne varijable čija je p vrijednost t testa manja od 0,05 i one se smatraju statistički signifikantnim.

Prema rezultatima iz (tabele 4.10.3) posmatrajući utvrđene vrijednosti dobijeni model je signifikantan. Međutim samo dvije nezavisne varijable u modelu su signifikantne: Visina poreske stope i kazne i poreski moral i kultura (p vrijednosti uz t test za nezavisne varijable je niža od 0,05). Stoga u narednoj iteraciji eliminišemo nezavisne varijable koje u prvom modelu nisu bile signifikantne i dobijamo drugi regresioni model čiji su parametri prezentirani u (tabeli 4.10.4.).

Tabela 4.10.4. Model višestruke regresije sa dvije nezavisne varijable

	<i>Nestandardizirani koeficijenti</i>		<i>Standardizirani koeficijenti</i>	<i>t</i>	<i>P vrijednost</i>
	b	Standardna greška	Beta		
slobodan član	-10,215	7,899		-1,293	0,197
visina poreske stope i kazne	7,187	1,478	0,274	4,864	0
poreski moral i kultura	7,153	2,423	0,166	2,952	0,003

Koeficijent determinacije (R^2) = 0,127, p vrijednost ANOVA F testa = 0,000 > 0,05 \Rightarrow koeficijent determinacije je signifikantan i model je prihvatljiv
 DW statistika = 1,846 \Rightarrow nema ozbiljne autokorelacije
 Sve VIF statistike su niže od 10 \Rightarrow nema problema heteroskedastičnosti
 Standardizirane vrijednosti reziduala se kreću u intervalu (-2,44, 2,48), što znači da nisu po absolutnoj vrijednosti više od 3 \Rightarrow nema outliera

I ovaj model je signifikantan i obje uključene varijable su signifikantne. Obje nezavisne varijable su u direktnoj vezi sa nivom poreske evazije. To znači da možemo predstaviti model za determinaciju visine poreske evazije na sljedeći način:

Visina poreske evazije (sredina intervala) = -10,215 + 7,187 visina poreske stope i kazne (projek H1a) + 7,153 poreski moral i kultura (projek H1d)

S obzirom na navedeno ovim modelom su potvrđene:

- prva pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu: *H1a*: Visina poreske stope i kazne ima značajan efekat na poresku evaziju

- četvrta pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu: Poreski moral i kultura ima značajan efekat na visinu poreske evazije poreskih obveznika.

Druga ($H1b$: Poresko opterećenje i sistem oporezivanja ima značajan uticaj na visinu poreske evazije) i treća ($H1c$: Visina korupcije ima značajan efekat na poresku evaziju) pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu nisu potvrđene ovim modelom.

Ako uzmemo visinu poreske evazije izraženu kao prekidnu varijablu (sredine intervala) za zavisnu varijablu i kao nezavisne varijable uključimo varijable koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji, zadovoljstvo ispitanika i prioritete u otklanjanju prepreka u borbi protiv poreske evazije a prema koeficijentu korelacije ranga imale su signifikantnu vezu sa visinom poreske evazije, ocijenićemo model višestruke regresije.

Tabela 4.10.5. Model višestruke regresije sa 11 nezavisnih varijabli

	<i>Nestandardizirani koeficijenti</i>	<i>Standardizirani koeficijenti</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
	b	Standardna greška	beta	<i>vrijednost</i>
slobodan član	-13,931	8,272	-	0,093
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,197	1,14	0,167	2,804
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	-0,518	1,219	-0,025	-
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	1,029	1,113	0,053	0,925
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožje	2,632	1,19	0,13	2,211
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	-0,16	1,394	-0,007	-
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,189	1,106	0,168	2,885
5.1. Unapređenje sistema kontrole i naplate poreza	1,71	1,223	0,082	1,398
5.3. Promjena i poboljšanje poreskih propisa	1,199	1,318	0,058	0,91
5.4. Poboljšanje ekonomskih uslova za rad	0,704	1,395	0,035	0,505
5.5. Uređenje socijalnih davanja i sigurnosti	-0,07	1,389	-0,003	-0,05
5.6. Uređenje neformalnog sektora	1,771	1,308	0,086	1,354
Koeficijent determinacije (R^2) = 0,169, p vrijednost ANOVA F testa = 0,000 > 0,05 \Rightarrow koeficijent determinacije je signifikantan i model je prihvatljiv				
DW statistika = 1,858 \Rightarrow nema ozbiljne autokorelacijske probleme				
Sve VIF statistike su niže od 10 \Rightarrow nema problema heteroskedastičnosti				
Standardizirane vrijednosti reziduala se kreću u intervalu (-2,59, 2,55), što znači da nisu po apsolutnoj vrijednosti više od 3 \Rightarrow nema outliera				

Prema rezultatima iz prethodne tabele, dobijeni model je signifikantan. Međutim samo tri nezavisne varijable u modelu su signifikantne (p vrijednosti uz t test za nezavisne varijable je niža od 0,05). Stoga u narednoj iteraciji eliminišemo nezavisne varijable koje u prvom modelu nisu bile signifikantne i dobijamo drugi regresioni model.

Tabela 4.10.6 Model višestruke regresije sa 3 nezavisne varijable

	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti		t	P vrijednost
	b	Standardna greška	beta			
	-0,543	5,759			-	0,925
slobodan član					0,094	
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,555	1,085	0,186	3,278	0,001	
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,173	1,139	0,157	2,785	0,006	
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,8	1,045	0,2	3,637	0	

Koeficijent determinacije (R^2) = 0,133, p vrijednost ANOVA F testa = 0,000 > 0,05 \Rightarrow koeficijent determinacije je signifikantan i model je prihvatljiv

DW statistika = 1,860 \Rightarrow nema ozbiljne autokorelacijske

Sve VIF statistike su niže od 10 \Rightarrow nema problema heteroskedastičnosti

Standardizirane vrijednosti reziduala se kreću u intervalu (-2,29, 2,53), što znači da nisu po absolutnoj vrijednosti više od

3 \Rightarrow nema outliera

I ovaj model je signifikantan i sve uključene varijable su signifikantne. Sve tri nezavisne varijable su u direktnoj vezi sa nivoom poreske evazije. To znači da možemo predstaviti model za determinaciju visine poreske evazije na sljedeći način:

Visina poreske evazije (sredina intervala) = $-0,543 + 3,555$ ocjena Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva + 3,173 ocjena Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije + 3,8 ocjena Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju

U posljednji model su uključene obje varijable u skladu sa hipotezom $H1a$ i jedna varijabla iz hipoteze $H1d$. Dakle, ovim modelom:

- je potvrđena prva pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu: $H1a$: Visina poreske stope i kazne ima značajan efekat na poresku evaziju
- je djelimično potvrđena četvrta pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu: $H1d$: Poreski moral i kultura ima značajan efekat na visinu poreske evazije poreskih obveznika.

4.10.3 Logit model

Ako uzmemo visinu poreske evazije izraženu kao ordinalnu varijablu (rang) za zavisnu varijablu i prethodno opisane četiri nezavisne varijable, ocjeničemo ordered logistički model¹⁰⁸ (tabela 4.10.7.).

Tabela 4.10.7. Logit model sa četiri nezavisne varijable.

	Ocjena	Standardna greška	Wald statistika	P vrijednost
visina poreske stope i kazne	0,724	0,152	22,852	0
poresko opterećenje i sistem oporezivanja	0,295	0,166	3,176	0,075
visina korupcije	-0,021	0,178	0,014	0,907
poreski moral i kultura	0,43	0,266	2,61	0,106

Pseudo R² (Cox and Snel) = 0,134, Hi-kvadrat vrijednost za „goodness of fit” = 1338,8, p vrijednost “goodness of fit” = 0,000 > 0,05 ⇒ koeficijent determinacije je signifikantan i model je prihvatljiv

Model je prihvatljiv, ali je samo jedna od četiri nezavisne varijable signifikantna.

Iz navednog i prezentiranog se može zaključiti da ovim modelom je potvrđena prva pomoćna hipoteza uz glavnu hipotezu: *H1a*: Visina poreske stope i kazne ima značajan efekat na poresku evaziju. Ostale pomoćne hipoteze uz glavnu hipotezu nisu potvrđene ovim modelom.

¹⁰⁸ Logistička regresija ne zahtijeva nikakav specifičan oblik distribucije nezavisnih varijabli i to je njezina značajna prednost. Kod multinomijalne logističke regresije zavisna varijabla je ordinalnog tipa i može imati više od dva modaliteta. Njena interpretacija je identična interpretaciji regresionog koeficijenta u višestrukoj regresijskoj analizi. Pruža osnovu za klasifikaciju ne samo uzorka korištenog za procjenu modela nego i za bilo koje druge opservacije koje može imati vrijednosti za sve nezavisne varijable.

5 OPTIMIZACIJA SUBJEKTIVNIH I OBJEKTIVNIH FAKTORA PREVENCIJE PORESKE EVAZIJE

Sprovedenim istraživanjem u radu je prikazana cjelovita analiza problema poreske evazije, pokazane su i osvjetljenje „vruće tačke“ (engl. hot spot) i ključni subjektivni i objektivni faktori poreske evazije. Istraživanjem je stvorena podloga za kvalitetno i kritičko sagledavanje sadržaja i značaja pojedinih faktora neophodnih za razumijevanje pitanja poreske evazije. Istraživanje i istraživački napor primarno bio sproveden u svrhu integrisanja naučnih spoznaja i identificiranja i sagledavanja problema poreske evazije, efikasnog rješavanja ovog problema i radi fokusiranja i određivanja prioriteta na onim faktorima na kojima je potrebno raditi na poboljšanju performansi.

Dugoročno gledano, ne smije se pustiti iz vida, bolje znanje o ponašanju i očekivanjima poreskih obveznika i zaposlenih u profesionalnim organizacijama po pitanju poreske evazije. Generalno, tema doktorske disertacije je multidisciplinarnog karaktera, prikazano je i obuhvaćeno veoma aktuelno i široko pitanje analize subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije i tom pitanju je pristupljeno na cjelovit i sistematičan način. S obzirom da je istraživanje i istraživački napor primarno bio sproveden u svrhu integrisanja naučnih spoznaja i identificiranja i sagledavanja problema poreske evazije, efikasnog rješavanja ovog problema i radi fokusiranja i određivanja prioriteta na onim faktorima na kojima je potrebno raditi na poboljšanju performansi s ciljem da se unaprijede, u disertaciji se nastojalo razviti originalni model determinacije faktora poreske evazije.

U samom istraživanju postojala su određena ograničenja, moglo je se postaviti uži fokus istraživanja i moguće je da bi izbor drugih mjernih instrumenata rezultirao drugaćijim rezultatima u empirijskom dijelu rada.

Intergrativan karakter istraživanja predstavlja i svojevrstan odgovor na potrebu približavanja teorijskih spoznaja o fenomenu poreske evazije ali i ukazuje da je potrebno imati dodatnu opreznost pri tumačenju prezentiranih informacija.

Istraživački napor je primarno bio usmjeren na intergrisanje naučnih spoznaja iz različitih područja izučavanja kako bi se mogao donijeti generalni zaključak o poreskoj evaziji i subjektivnim i objektivnim faktorima koji najviše utiču na pojavu poreske evazije. Naučna literatura ne kaže

decidno koji su to faktori bitni za pojavu poreske evazije ali se smatra da je to najvjerojatnije kombinacija više faktora i jačanje strateških kapaciteta po pojedinim faktorima mora biti u fokusu pažnje.

Prije svega, trebalo je odgovoriti na sljedeća pitanja:

- Koji su glavni subjektivni i objektivni faktori poreske evazije?
- Na koji način treba tretirati ove faktore kako bi se postigao najbolji rezultat?

5.1 Zaključak i diskusija

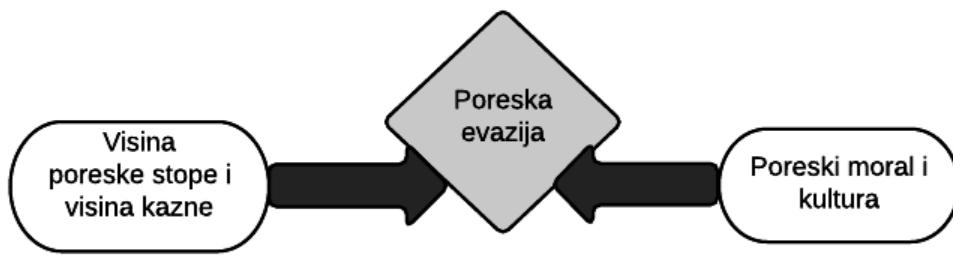
U Bosni i Hercegovini do sada nisu rađena istraživanja vezana za subjektivne i objektivne faktore poreske evazije na ovakav način niti u ovakovom obimu. Ovaj rad je pokušaj da se poreska evazija analizira do sada sa slabo osvijetljene strane a posebno s obzirom na to da predloženim modelima mogu biti stvoreni uslovi za poboljšanje trenutnog stanja putem uspostavljanja modernog pristupa za borbu protiv poreske evazije, za fiskalne vlasti u BiH. Ključna prednost ovog rada i istraživanja jeste da se u narednom vremenskom periodu mogu komparirati podaci i vidjeti kakvi su trendovi u određenom vremenskom periodu.

Prethodna razmatranja nedvojbeno ukazuju, polazeći od prezentiranog u radu, odnosno analizom subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije, generalno se može izvesti opšti zaključak a i osnovni rezultat istraživanja je da su faktori u kontekstu pomoćnih hipoteza statistički signifikantni i pozitivni, kod pojedinih postoji visok stepen korelacije i da na osnovu posmatranja rezultata istraživanja i uzročno posljedičnih veza svih faktora, prioritet i poseban akcenat treba dati onim faktorima putem kojih će se uz mjere i aktivnosti brže i efikasnije doći do poboljšanja stanja. Rezultati istraživanja upućuju na to da višeg prioriteta trebaju biti mјere koje dovode do poboljšanja onih pokazatelja koji imaju visok koeficijent korelacije. U prilog hipoteze mogu se dodati i odgovarajući zaključci koji su doneseni na osnovu ranije postavljenih operativnih ciljeva istraživanja. Oblik veze, odnosno zavisnosti između posmatranih faktora utvrđen je putem regresionog modela a visina poreske evazije izražena je kao prekidna varijabla (sredina intervala).

Pored opšteg zaključka, obradom i analizom stvorena je slika i utvrđeni su modeli determinacije poreske evazije putem modela višestruke regresije i logit modela.¹⁰⁹

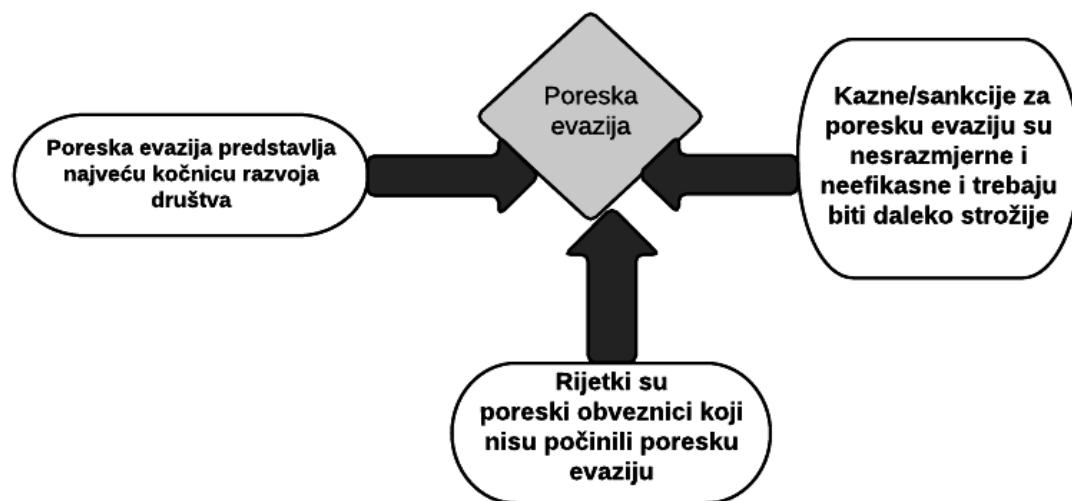
Model višestruke regresije sa dvije nezavisne varijable visina poreske stope i kazne i poreski moral i kultura daje model koji je signifikantan i obje uključene varijable su signifikantne, (slika 5.1.). Obje nezavisne varijable su u direktnoj vezi sa nivoom poreske evazije.

¹⁰⁹ Vidjeti 4.10. poglavlje rada.

Slika 5.1. Model višestruke regresije sa dvije nezavisne varijable

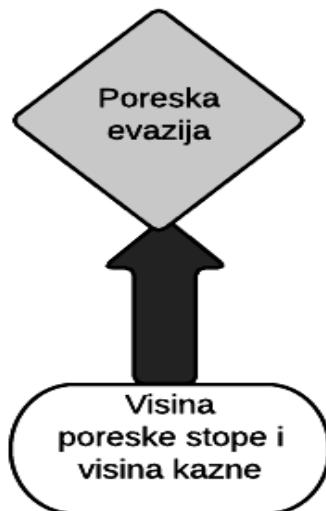
Model višestruke regresije sa 3 nezavisne varijable je signifikantan i sve uključene varijable su signifikantne. Sve tri nezavisne varijable, poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva, kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije i rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju su u direktnoj vezi sa nivoom poreske evazije, (slika 5.2.).

Slika 5.2. Model višestruke regresije sa 3 nezavisne varijable

Ako je visina poreske evazije izražen kao ordinalna varijablu (rang) zavisna varijabla i četiri nezavisne varijable, visina poreske stope i kazne, poresko opterećenje i sistem oporezivanja, visina

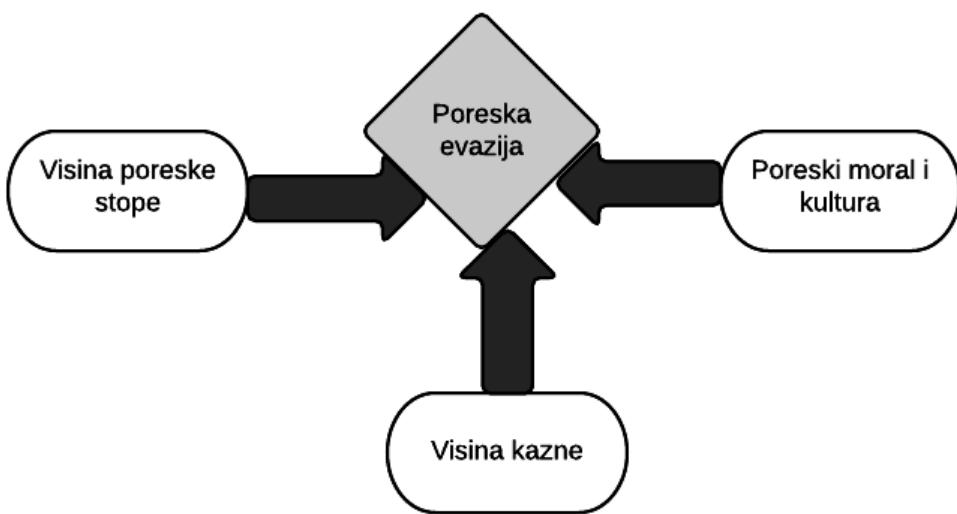
korupcije, poreski moral i kultura, ocjenom ordered logističkog modela (slika 5.3.) samo je jedna od četiri nezavisne varijable signifikantna „visina poreske stope i kazne“.

Slika 5.3. Logit model

Shodno definiranim ciljevima rada opšti zaključci su da je nivo obrazovanja i radno iskustvo po nekim karakteristikama determinanta stava prema poreskoj evaziji. Značaj ovih faktora u oblikovanju stavova o poreskoj evaziji ne treba potcenjivati. U radu je analizirano i ustanovaljeno da stavovi ispitanika nisu u potpunosti jednaki koji izražavaju stavove o poreskoj evaziji.

Na osnovu teorijskih razmatranja zajedno sa empirijskim dijelom rezultata istraživanja iz doktorske disertacije može se zaključiti da faktori visina poreske stope i kazne kao i poreski moral i kultura kod poreskih obveznika signifikatno imaju značajan efekat na poresku evaziju, dok faktori poresko opterećenje i sistem oporezivanja nisu potvrđene ovim istraživanjem.

Slika br. 5.4. Signifikantni faktori poreske evazije, model višestruke regresije

Zapostavljanjem ovih faktora (slika br. 5.4.) od presudne je važnosti jer oni dovode do poreske evazije. Zaoštravanje kaznene politike doprinijelo bi suzbijanju i efikasnijem suprostavljanju svim oblicima poreske evazije. Povećanjem visine kazne kroz dopune krivičnog zakonodavstva trebalo bi dovesti do smanjenja pojavnih oblika poreske evazije i da novčane kazne u prekršajnom postupku budu izricane u visini koja premašuje iznos utajenih poreskih dažbina a što bi rezultiralo povećanjem naplate prihoda i značajnim smanjenjem poreskih prevara i utaja. Visoka poreska stopa nepovoljno djeluje na poresku evaziju. Povećanje poreskog morala i kulture trebalo bi da doprinese poboljšanju poreske discipline kod poreskih obveznika s jedne strane a sa druge strane poreski autoritet treba da svojim mjerama radi na unapređenju morala i kulture kod izvršavanja poreskih obaveza. Svi modeli daju koristan okvir za razmišljanje o faktorima koji utiču na poresku evaziju.

U prosjeku je dokazano da nivo obrazovanja jeste determinanta stava prema poreskoj evaziji a radno iskustvo nije. Na bazi rezultata provedenih analiza i statističkih testova zaključeno je da se obveznici i inspektor razlikuju samo po smjeru i te razlike variraju od tvrdnje do tvrdnje. Odgovori ispitanika govore nam da nisu u potpunosti jednaki stavovi ispitanika i razlike u stavovima ispitanika koje su se javile mogu biti rezultat jedino odbrambene reakcije ispitanika, kao ličnog interesa. Sukob interesa se u praksi, često veže i za korupciju, što je također bitno uzeti u obzir kao rezultat razmataranja sprovedenog istraživanja.

Nadalje, u radu je istražena i potvrđena teza da je visina poreske evazije u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću. Ne može se očekivati napredak po pitanju smanjenja poreske evazije ukoliko se ne poboljša samo okruženje. Potvrđena je povezanost između varijable visina poreske evazije kao ordinalne varijable i varijabli koje izražavaju ekonomsko blagostanje društva, socijalno okruženje i privrednu aktivnost osim u slučaju poduzorku inspektora. Time je djelimično potvrđena hipoteza: visina poreske evazije je u direktnoj korelaciji sa ekonomskim blagostanjem društva, socijalnim okruženjem i privrednom aktivnošću.

Uzveši u obzir prethodne konstatacije, ističem na kraju i ostaje da zaključim, analizom rezultata istraživanja možda su se mogli izvući i drugačiji zaključci, s obzirom da analitička percepcija nosi u sebi različite pristupe, ali ipak je se nastojalo na dosljednom i objektivnom procjenjivanju. Rad svakako nije dao odgovor na sva pitanja vezana za poresku evaziju, ali predstavlja dobar pokušaj i može biti od velike pomoći za kreiranje konkretnih nacionalnih politika da se faktori poreske evazije prouče sa različitih aspekata i da se kroz odgovarajući model prepoznaju rješenja u pogledu strukturalnog problema unapređenja borbe i smanjenja visine poreske evazije. Predloženi model determinacije opravdava dalje istraživanje sa ciljem definisanja složenijeg modela, a koji bi uključio veći broj faktora poreske evazije.

5.2 Prijedlog za dalje istraživanje

Istraživanje sprovedeno u ovoj doktorskoj disertaciji i analiza, opravdava, pokazuje i otvara prostor za nova istraživačka pitanja u vezi poreske evazije. Pored toga, autor je mišljenja da u budućim istraživanjima poreski obveznik bi trebao da se stavi u centar pažnje a ne kao što je do sada to bila poreska administracija. Može se konstatirati da se u budućnosti može proširiti istraživanje i na druge zemlje kako bi se dobio kroskulturalni aspekt poreske evazije i provesti još dublje analize svih subjektivnih i objektivnih faktora poreske evazije a i revidirati sam upitnik i cijeli instrument istraživanja. Nastavak istraživanja na ovu temu značajno bi potaknulo na razmišljanje o svim faktorima poreske evazije.

Potencijalne teme novih naučnih istraživanja su:

1. Lični podaci i informacije kao ključni element u borbi protiv poreske evazije. (Promjena metoda rada, ankete zaposlenih),
2. Naplata poreza i plaćanje poreza, zadatak poreskog tijela je kako promijeniti taj stav, koliko god je to moguće pružajući visoku razinu usluge uz fer i jednostavnu komunikaciju,
3. Korištenje novih saznanja, tehnologije i pružanje usluga orijentisanih ka poreskom obvezniku za poboljšanje pristupa u borbi protiv poreske evazije, (novi komunikacioni kanali: web stranice, Facebook, Twitter, You Tube i sl.),
4. Pristup poreskim obveznicima od strane Poreske uprave radi smanjenja poreske evazije. (etički tretman u 21 vijeku),
5. Strateški pristup borbi protiv poreskih prevara putem interneta, monitoring i detekcija, (putem ankete obveznika u cilju identifikacije percepcije obveznika, slabosti zakona i slabosti poreske uprave),
6. Nove strategije i alternativne metode u borbi protiv poreske evazije, strateško planiranje i izrada strateških planova (podizanje imidža institucije, promoviranje slike o pravednosti poreske uprave i dobrovoljnog plaćanja poreza),
7. Procjena rizika poreske evazije, koncepti razvoja i analize politika i identifikacija novih okolnosti i tehnika poreske evazije, (odabir obveznika baziran na analizi rizika),
8. Uloga poreske administracije u borbi protiv poreske evazije. (poboljšano informisanje, poboljšanja komunikacija, edukaciju obveznika, seminari, dani otvorenih vrata),
9. Preventivne mjere kao alat za smanjenje poreske evazije.

S druge strane mogu se pronaći i otvoriti i druga pitanja praktičnog karaktera, kao što su:

1. Identifikacija drugih faktora kojima se može unaprijediti model determinacije u cilju prevencije i smanjenja poreske evazije. Prednosti i nedostaci modela i kakva je prognoza njihovog razvoja,
2. Informacione tehnologije kao podrška u sprovođenju modela determinacije poreske evazije. Informaciona podrška postaje sve više i više značajnija kod upotrebe korisničkih istraživanja i testiranja korisnika. Ona ima krucijalnu ulogu u uspostavi kontakta između

poreskog obveznika i poreske administracije, putem proizvoda (aplikacija), kroz analizu informacija i borbi protiv poreskih prevara.

5.3 PRILOZI

CITIRANA LITERATURA:

1. Aaron, H., Slemrod, J., (2004) The Crisis in Tax Administrations, The Brookings Institution, Washington DC.
2. Abraham M., Lorek K., Richter F, Wrede M., (2016) Collusive tax evasion and social norms, Int. Tax Public Financ, Springer Science+Business Media New York.
3. Aleksić, D., Paović-Jekić, G., (2001) Finansije i finansijsko pravo, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
4. Allingham, M.G., Sandmo, A., (1972) „Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis“ Journal of Public Economic, 1: 323–338.
5. Alm, J., (2011) Measuring, explaining, and controlling tax evasion: lessons from theory, experiments, and field studies, Published online: 23 April 2011, © Springer Science+Business Media.
6. Alm, J., (2012, b) Measuring, Explaining, and Controlling Tax Evasion: Lessons from Theory, Experiments, and Field Studies, Int. Tax Public Finance 19:54–77.
7. Alm, J., Bahl, R., Murray, M., (1990) Tax structures and tax compliance, Review of Economics and Statistics 72, no.4. 603-613.
8. Alm, J., Torgler, B., (2006) Culture differences and tax morale in the United States and in Europe, Journal of Economic Psychology 27, 224-246.
9. Association of Certified Fraud Examiners, (2014) Reporting the nations on occupational fraud and abuse, Global fraud study.
10. Auerbach, A. J., (2010) A Consumption Tax, The Wall Street Journal, 35, 32-41.
11. Auerbach, A., Chetty, R., Feldstein, M., Saez, E., (2013) Handbook of Public Economics, Volume 5, Elsevier.
12. Biber, E., (201) Uprava prihoda: Kontrola poreskih obveznika – korišćenje indirektnih metoda, MMF – Odjeljenje za fiskalne poslove, Tehničke smjernice i priručnici
13. Biljan-August, M., Pivac, S., Štambuk, A., (2007) Upotreba statistike u ekonomiji, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
14. Berger, W., Hadžić, S., (2016) Direktiva o sistemu PDV, komentari s primjerima iz prakse, Izdavačn Deloitte Advisory Services, Sarajevo.
15. Berger, W., Grgić, R., Terzić, S., (2012) Poreska evazija u Bosni i Hercegovini i socijalno okruženje, II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju i životnom standardu, Edasol, Panevropski Univerzitet Aperion.
16. Beron, K., Tauchen, H. V., Witte, A. D., (1988) „A Structural Equation Model for Tax Compliance and Auditing.“ NBER Working paper series, 2556.

17. Bloomquist M. K., (2003) Tax Evasion, Income Inequality and Opportunity Costs of Compliance, Paper presented at the 96th Annual Conference of the National Tax Association, Chicago, 1-26.
18. Brink, L., (2012) Ballast past, The Uncertain Struggle for Global Capitalism Business & Economics.
19. Borselli, F., (2011) Organised VAT fraud: features, magnitude, policy perspectives, Banca D`Italia, Roma, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1966015>, preuzeto 10.01.2016.
20. Bratić, V., (2011) Skrivena javna potrošnja – poreski izdaci: potreba ili udvaranje biračima?, Zagreb, Institut za javne financije.
21. Brondolo, J., (2009) Collecting Taxes During and Economic Crisis: Challenges and Policy Options, International Monetary Fund Fiscal Affairs Department SPN/09/17.
22. Burda, M., Viploš, Č., (2004) Makroekonomija, prevod sa engleskog Danica Popović – treće izdanje, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
23. CASE, Center for Social and Economic Research, (2013) Study to quantify and analyse the VAT Gap in the EU-27 Member States, Final Report, Warsaw, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, preuzeto 22.05.2016. godine.
24. CASE, Center for Social and Economic Research, (2015) Study to quantify and analyse the VAT Gap in the EU Member States”. Final Report., Warsaw, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, preuzeto 10.04.2017. godine.
25. Cerquetti, R., Coppier, R., (2009) Economic growth, corruption and tax evasion, Universita Degli Studi Di Macerata, Quaderno di Dipartimento n. 58, 1-22.
26. Cerović, B., (2003) Ekomska tranzicija, Ekonomski fakultet, Beograd.
27. Chattopadhyay, S., Das-Gupta, A., (2002) The Compliance Cost of the Personal Income Tax and its Determinants, “National Institute of Public Finance and Policy Working Paper “, No. 12/2002, 1-199.
28. Chau, G., Leung, P. (2009) A critical review of Fischer's tax compliance model:A research synthesis, Journal of Accounting and Taxation, 1(2), 34-40.
29. Christie, E., Holzner M., (2006) What Explains Tax Evasion? An Empirical Assessment Based on European Data, The Vienna Institute for International Economic Studies, Working Papers 40, 1-53.
30. Clotfelter, C. T., (1983) „Tax Evasion and Tax Rates: an Analysis of Individual Returns,” Review of Economics and Statistics, 65: 363–373.
31. Cornelissen, T., (2008) Avoidance, Abuse, Evasion , Fraud: A view to (a) kill, Tax Tribune, Magazine of the Intra-European Organisation of Tax Administration, 25/2008.
32. Cowell, A., (1999) Frank Cheating the Government: The Economics of Evasion, Mit press.
33. Dautbašić, I., (2001) Finansije i finansijsko pravo, Sarajevo: Univerzitetska knjiga.

34. Devos, K., (2014) Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour, Springer Science+Business Media Dordrecht.
35. Doralt, W., Ruppe, H., (2007) Grundriss des Österreichischen Steurrechts, Band I, Wien, 5.1.
36. Domljan, V., (2017) Od defektne do efektne razvojne politike, Plava knjiga, Novi model razvoja FBiH, Nacrt, Sarajevo, 7-19.
37. Drašković, V., (2007) Kritika odnosa ekonomske politike i institunacionalizacije u Crnoj Gori, Ekonomija 15/1, Zagreb, 83-100.
38. Džakula, M., Terzić, S., (2014) Preventivne mjere protiv PDV obveznika koji obavljaju fiktivni promet, 15. Međunarodni simpozij, Prioriteti za BiH, Revicon, Neum, 21-37.
39. EY, Assurance, Tax, Transactions, Advisory, (2016) Reducing the Shadow Economy through Electronic Payments, www.ey.com/pl, preuzeto 10.05.2017. godine.
40. Feige, E., Cebula, R., (2011) America's Underground Economy: Measuring the Size, Growth and Determinants of Income Tax Evasion in the U.S, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/29672/>, 1-23, preuzeto dana 18.01.2012.
41. Feld, L. P., Frey, B. S., (2002) Deterrence and Tax Morale: How Tax Administration and Taxpayers Interact, www.oecd.org/tax/administration preuzeto, 22.08.2015.
42. Feld, L. P, Frey, B. S., (2006) Tax Evasion in Switzerland: The Roles of Deterrence and Tax Morale, Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich, Working Papers number 284, 123-153.
43. Fischer, C. M., Wartick, M., Mark, M. (1992) Detection probability and tax compliance:A review of the literature, Journal of Accounting Literature, 11(2), 1-46.
44. Fleming, M. H., Roman J., Farrell G., (2000) The Shadow Economy, Journal of International Affairs, Vol 53, Issue 2, pp. 387 – 410.
45. Franzoni, A. L., (1998) Tax Evasion and Tax Compliance, University of Bologna Faculty of Economics, 52-88, <http://www.papers.ssrn.com/sol3/papers>, preuzeto dana 12.12.2011. godine.
46. Frey, B. S., (2003) „Deterrence and Tax Morale in the European Union”, European Review, 1, 3: 385– 406.
47. Frey, B. S., Torgler, B., (2007) Tax morale and conditional cooperation, Journal of Comparative Economics, 35(1): 136-159.
48. Fuest, C., Riedel, N., (2009) Tax evasion, tax avoidance an tax expenditures in developing countries, Oxford university centre for business taxation, 1-69.
49. Gee, J., Button, M., Brooks, G., (2010) The Financial Cost of Public Sector Fraud. London, MacInture Hudson/CCFS.

50. Gemmell, N., Hasseldine, J., (2014) Taxpayers „Behavioural Response and Measures of Tax Compliance Gaps“: A Critique a New Measure, *Fiscal studies*, vol. 35, no.3, 275-296.
51. Gemmell, N., Ratto, M., (2012) Behavioral responses to taxpayer audits: evidence from random taxpayer inquiries, *National Tax Journal*, 65 (1), 33–58.
52. Gérxani, K., (2003) Poreska evazija u Albaniji: Institucionalni vakum, Institute for advanced labours studies, univerzitet Amsterdam: Finansijska teorija i praksa 27 (1), str.55-82.
53. Goel, M. L., (1988) A methods handbook: Political science research, Iowa: Iowa State, University Press.
54. Goerke, L., (2001) Tax Evasion in a Unionsed Economy, discussion paper series IZA DP No.382.
55. Government Finance Statistics Manual (2014) Washington: International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf> preuzeto 12.08.2016. godine.
56. Grgić, R., Terzić, S., (2014) Tax evasion in Bosnia and Hercegovina and business environment, 27th IPMA Worl Congress, Volume 119, March 2014, pages 957-966, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814021983>,
57. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., (2010) Multivariate Data Analysis. Seventh Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
58. Harvey, S. R., (1995) Public Finance, Irwin, London.
59. Harvey, S. R., (1999) Javne financije, Zagreb, Institut za javne financije.
60. Heinzer, A., (2005) Mednarodno sodelovanje davčnih zadevah v Evropski uniji, Uprava, Letnik III, 1/2005, Ljubljana.
61. IFS, (2011) A Retrospective Evaluation of Elements of the EU VAT System, London.
62. Ilić-Popov, G., (2004) Poresko pravo Evropske unije, Službeni glasnik, Beograd.
63. Jackson, B. R., Milliron, V. C. (1986) Tax compliance research: Findings, problems and prospects. *Journal of Accounting, Literature*, 5, 125–165.
64. Jelčić, B., (1997) Javne financije, Informator, Zagreb.
65. Jelčić, B., (2001) Javne financije, Zagreb, RRiF.
66. Je'ze, G., (1936) Cours de finances publiques, Paris.
67. Jovašević, D., Gajić-Glamočlija, M., (2008) Poreska utaja-oblici ispoljavanja i mere suzbijanja, Beosing, Beograd.
68. Jovašević, D., (2005) Poreska evazija i poreska krivična djela, oblici ispoljavanja poreske evazije, Bezbjednost.
69. Jović M., Spariosu, T., Jovanović, M., (2003) „Institucije i mere za legalizaciju sive ekonomije”, Institut ekonomskih nauka Srbije, Beograd.

70. Karklins, R., (2002) Typology of Post-Communist Corruption, University of Illionis-Chicago.
71. Keen, M., Yitae, K., Varsano, R., (2008) The Flat Tax(es): Principles and Evidence, "International Tax and Public Finance", Vol. 15.
72. Kesner Škreb, M., (2005) Dvostruko oporezivanje, Finansijska teorija i praksa br. 4. Institut za javne finansije, Zagreb, str. 443-444.
73. Kešetović, I., (2002) Budžeti, porezi i vlast, Tuzla: izdavač „Feri“.
74. Kešetović, I., Đonlagić, Dž., Rička, Ž., (2012) Javne finansije, Ekonomski fakultet u Sarajevu.
75. Kirchler, E., (2007) The Economic Psychology of Tax Behaviour, Cambridge, Cambridge University Press.
76. Kirchler, E., (2009) The Economic Psychology of Tax Behaviour, Cambridge University Press.
77. Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I., (2008) Enforced versus tax compliance: The „slippery slope“ framework, Journal of Economic Psychology, 29(2), 210-225.
78. Konjhodžić, H., Šantić, Ž., (2003) Fiskalne financije, Split: Logos.
79. Koval, L., (2014) Object and subject of evasion of taxes and other compulsory payments, SHS Web of Conferences, <http://dx.doi.org/10.1051/shsconf/20141000017>, preuzeto 26.12.2015. godine.
80. Kornhauser, M. E., (2007) Normative and cognitive aspects of tax compliance: Literature review and recommendations for IRS regarding individual tax payers, FloridaTax Review, 8(6), 601-634.
81. Krsmanović, B., (2004) Politika direktnog i indirektnog oporezivanja u RS, 8 kongres Savez računovođa i revizora Republike Srpske.
82. Krstić, G., Schneider, F., (2014) Formalizing the Shadow Economy in Serbia, Policy Measures and Growth Effects, USAID Srbija i FREN Fondacija za razvoj ekonomskih nauka.
83. Khwaja, M., Awasthi, R., Loepnick, J., (2011) Risk-Based Tax Audits, Approaches and Country Experiences, World Bank, Washington DC.
84. Little, J. A., R., Rubin, B., D., (1987) Statistical analysis with missing data, New York, Wiley.
85. Lovčević, J., (1991) Institucije javnih finansija, Službeni list SFRJ.
86. Lovrić, M., Komić, J., Stević, S., (2006) Statistička analiza, Metodi i primjena, Banja Luka, Ekonomski fakultet.
87. Lovrić, M., Komić, J., Stević, S., (2017) Statistička analiza, Metodi i primjena, II izdanje, Banja Luka, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.

88. Madžarević-Šujster, S., (2002) Procjena porezne evazije u Hrvatskoj, Finansijska teorija i praksa 26 (1), str.117-144.
89. Martinez-Vazquez, J., Rider, M., (2005) Multiple Modes of Tax evasion: Theory and Evidence, National Tax Journal, 58:1, pp. 55-76.
90. McGee, R., Bašić, M., Tyler, M., (2009) Tax evasion in Bosnia, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, <http://dx.doi.org/10.1080.19448950902921085> preuzeto 12.05.2014.godine.
91. McGee, W.R., Tyler, M., (2006) Tax Evasion and Ethics: A Demographic Study of 33 Countries, Andreas School of Business Working Paper, Barry University, Miami, 1-20.
92. Meade, W. A., Watson, M. A., Kroustalis, C., (2007) Assessing Common Methods Bias in Organizational Research, Paper presented at the 22nd Annual Meeting of the Society for Industrial and Organizational Psychology, New York.
93. Meier-Pesti, K., Penz, E., (2008) Sex or gender? Expanding the sex-based view by introducing masculinity and femininity as predictors of financial risk taking. Journal of Economic Psychology. 29, 180-196.
94. Meigs, R., Meigs, W., (1999) Računovodstvo temelj poslovnog odlučivanja, Zagreb: Mate.
95. Mikerević, D., (2011) Poresko okruženje kao faktor, opstanka, rasta i razvoja preduzeća, Naučni časopis za ekonomiju Financing, Banja Luka, 5-19.
96. Milošević, G., (2005) Poreska krivična djela, Bezbednost, 4/05.
97. Musgrave, R. A., Musgrave, P.B., (1984) Public Finance in Theory and Practice, Fourth Edition, McGraw-Hill Book Company.
98. Nur-tegin, K. D., (2008) Determinants of Business Tax Compliance, The B.E. Journal of Economic Analysis and Policy 8, no. 1.
99. OECD, (2008) Monitoring Taxpayers Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience, OECD, Paris, <https://www.oecd.org/tax/administration/40947920.pdf> preuzeto 10.10.2014. godine.
100. OECD, (2010) Understanding Influencing Taxpayers Compliance Behavior Development, France, Paris, OECD Forum on Tax Administration, <https://www.oecd.org/tax/administration/46274793.pdf> preuzeto 08.12.2014.godine.
101. OECD, (2014) Consumption Tax Trends 2014: VAT/GST and excise rates, trends and policy issues, www.oecd-ilibrary.org/taxation/consumption-tax-trends-2014_ctt. preuzeto 02.05.2015. godine.
102. OECD, (2014) Classification of taxes Paris, France.

103. OECD, (2016) Competitiveness in South East Europe, a policy outlook, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264250529-en>
preuzeto 04.05.2017. godine.
104. Ott, K., (2007) Javne financije u Hrvatskoj, Zagreb, Institut za javne financije.
105. Owens, J., (2014) BEPS: What's in it for Tax Administrations?, Tax Tribune 31, Magazine of the Intra-European Organisation of Tax Administrations,, , (15-25).
106. Owsiaak, S., (2007) Taxes in Post-Communist Countries—Old and New Challenges, Nicolas Hayoz i Simon Hug, editorijal, Tax Evasion, Trust, and State Capacities, Bern, Peter Lang.
107. Pashev, K., (2006) Fighting VAT Fraud: The Bulgarian Experience, Center for the Study of Democracy.
108. Pickhardt M., Prinz A., (2013) Behavioral dynamics of tax evasion-A survey, Journal of Economic Psychology.
109. Piketty, T., (2015) Kapital u dvadeset prvom vijeku, Buybook, Sarajevo.
110. Pirs, V. D., (2005) Moderna ekonomija, Mekmilanov recnik, Drugo Deretino izdanje, Beograd.
111. Polinsky, M. A., Shavell, S., (2000) The economic theory of public enforcement of law. Journal of Economic Literature, 38, 45-76.
112. Pope, J., (2000) Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System (TI Source Book), Berlin: TI.
113. Popović, D., (1997) Nauka o porezima i poresko pravo, Savremena administracija, Beograd.
114. Popović, D., (2006) Poresko pravo, Cekos in, Beograd.
115. Radičić, M., Raičević, B., (2008) Javne finansije: teorija i praksa, Data status, Beograd.
116. Raičević, B., (2002) Vidljivo i nevidljivo podmićivanje, Otvoreno o korupciji poreske službe, Beograd:Vuletić print.
117. Raičević, B., (2005) Javne finansije, Beograd: Čibura print.
118. Raković, M., (2001) Poresko i budžetsko pravo,Pravni fakultet Banja Luka, (preuzeto od Komazec, S., Ristić, Ž., Funkcionalne javne finansije, Jantar, Beograd.
119. Raković, M., (2003) Javne finansije i finansijsko pravo, Banja Luka: Pravni fakultet.
120. Randelović, S, (2012) Analiza alternativnih modela poreza na dohodak fizičkih lica-efekti primene u Srbiji, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

121. Rezae, Z., Riley R., (2014) Prijevara u finansijskim izvještajima, sprečavanje i otkrivanje, Mate, drugo izdanje, Zagreb.
122. Richardson, G., (2006) Determinants of tax evasion: A cross-country investigation, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation* 15, 150–169.
123. Risk Management Guide for Tax Administrations, (2006) Published by the European Commission's Taxation and Customs Union, Directorate General-Fiscalis Risk Analysis Project Group.
124. Rovčanin, A., (2006) Upravljanje finansijama, Ekonomski fakultet Sarajevo.
125. Russo, F, F., (2010) Tax Evasion and Community Effects in Italy, CSEF Centre for Studies in Economics and Finance Working paper no. 254.
126. Samuelson, A, P., Nordhaus, D.W., (20009) Ekonomija, 18. Izdanje, Mate, Beograd.
127. Samuelson, A, P., Nordhaus, D. W., (2011) Ekonomija, 19. Izdanje, Mate, Zagreb.
128. Sandford, C., (1997) Politike smanjivanja poreske evazije, Financijska praksa, 21(5-6), 863-874.
129. Sandford, C., (ed.), (1995a) Tax Compliance Costs Measurement and Policy. Bath: Fiscal Publications. Sandford, C., (1995b) Minimising Administrative and Compliance Cost in: C. Sandford ed. More Key Issues in Tax Reform. Bath: Fiscal Publications, 89-104.
130. Sanders, M., Lewis, P., Thomhill, A., (1997) Research methods for business students. London Financial Times-Pitman Publishing.
131. Sandmo, A., (2004) The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View, National Tax, 1-28, this paper was originally prepared for the conference „Skatteforum” (The Research Forum on Taxation), Rosendal, Norway, 5-6 June 2003.
132. Schneider, F., (1994) Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? Essays on Economic Psychology, 193-212, Hedelberg Springer Publishing Company.
133. Schneider, F., (2006) Shadow Economies and Corruption All Over the World: What Do We Really Know?, Discussion Paper #2315, Institute for the Study of Labor, Bonn, Germany.
134. Schneider, F., Buehn, A., (2016) Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problem and Open Questions, IZA Discussion Paper No. 9820, str.2-3.
135. Schneider, F., Buehn, A., Montenegro C., (2010) New Estimates for Shadow economies all over the world, *International Economic Journal*, 24 (4), pp.443-461.
136. Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, C., (2010) Shadow economies all over world: new estimates for 162 countries from 1999 to 2007, The World Bank Policy Research Working Paper 5356.

137. Schneider, F., Enste, D., (2000) Shadow Economies: Size, Causes and Consequences, *Journal of Economic Literature* 38, 77-114.
138. Schneider, F., Enste, D., (2013) The Shadow Economy, An International Survey, 2nd edition, Cambridge University Press.
139. Sikavica, P., Novak, M., (1999), Poslovna organizacija, Zagreb: Informator
140. Slemrod, J., (2007) Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.21, No.1.
141. Slemrod, J., Blumenthal, M., i Christian C., (2001) Taxpayer Response to an Increased Probability of Audit: Evidence from a Controlled Experiment in Minnesota, *Journal of Public Economics*. 79: 455– 483.
142. Slemrod, J., Yitzhaki, S., (2000) Tax avoidance, evasion, and administration, *Handbook of Public Economics*, Working Paper 7473.
143. Srinivasan, T. N., (1973) Tax evasion: a model, *Journal of Public Economics*, 2(4).
144. STA, Swedish Tax Agency, (2014) The development of tax gap in Sweden 2007-2012.
145. Stakić, B., Barać, S., (2009) Javne finansije, Univerzitet Singidunum, 4. izdanje, Beograd.
146. Stiglitz J., (2004) Ekonomija javnog sektora, prvo izdanje, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
147. Stojanović, A., (2007) Poreski sistemi zemalja u tranziciji, Sarajevo, Revicon.
148. Stojanović, A., Raičević, B., (2013) Javne finansije, Sarajevo, Revicon.
149. Strengthening Administrative Capacity of the Georgia Revenue Service in Taxation, (2015) VAT Directives and Implementing Regulations, including a commentary with practical examples.
150. Stridh, A., Wittberg, L., (2015) From feared tax collector to popular service agency, Skatteverket, Printing Göteborgstryckeriet.
151. TADAT Secretariat, (2015) Tax Administration Diagnostic Assessment Tool, Filed Guide prepared by the IMF.
152. Tanzi, V., (1998) Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures, Interenational Monetary Fund, IMF Working Paper.
153. Tanzi, V., (1993) Tax evasion: causes, estimation methods, and penalties, of focus on Latin Americ, Washington DC International Monetary Fund.
154. Tanzi, W., Parthasarathi, S., (1993) A Primer on Tax Evasion, “IMF Working Paper”, WP/93/21.
155. Taxation Trends in the European Union (2017) Data for the EU Member States, Iceland and Norway, Edition, DG Taxation and Customs Union.

156. Tedds, L., (2007) Keeping it off the Books. An Empirical Investigation of Firms that Engage in Tax Evasion, MPRA Paper No.4213, preuzeto dana 22.11.2012, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/4213/>.
157. Terzić, S., (2009) Uticaj uvođenja poreza na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini na poreske prevare i utaje, Ekonomski fakultet Banja Luka, Magistarski rad.
158. Terzić, S., (2016) 17 Međunarodni simpozij Neum A2A (Agenda reformska Za aplikaciju za prijem u članstvo EU), Maj 2016, Finansijska disciplina-osnovni preduslov ispunjavanju poreznih obaveza, str.21-31.
159. Terzić, S., (2017), Mjere UINO u cilju poboljšanja finansijske discipline i olakšanja primjene propisa iz oblasti indirektnih poreza, 18. Međunarodni simpozij Revicon, Zbornik radova, 25-34.
160. Tihi, B., (2003) Istraživanje marketinga, Sarajevo: Ekonomski fakultet.
161. Tittle, C., (1980) Sanctions and Social Deviance: The Questions of Deterrence Ney York: Prager.
162. Tomaš, R., (2000) Siva ekonomija u Bosni i Hrečegovini, Izdavač Friedrich-Ebert-Stifung BiH, Banja Luka.
163. Tomaš, R., (2010) Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini, Izdavač Friedrich-Ebert-Stifung BiH, Sarajevo.
164. Torgler, B., (2002) Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments, Journal of Economic Surveys. 16: 657-684.
165. Torgler, B., (2004) Tax Morale in Asian Countries, Journal of Asian Economics, 15 (2): 237-266.
166. Torgler, B., Schaffner, M., Macintyrea, A., (2007) Tax compliance, tax morale and governance quality, <https://ideas.repec.org/p/cra/wpaper/2007-17.html>
- preuzeto 12.10.2014. godine.
167. Turner, C. S., (2010) Essays in Crime and tax Evasion, Economics Dissertation Paper 64, http://digitalarchive.gsu.edu/econ_diss/64, preuzeto 04.05.2014. godine.
168. Vaguine, V. V., (1998) The „Shadow Economy” and Tax Evasion in Russia, The Dumont Institute for Public Policy Research, pp. 306-314.
169. Vujaklija, M., (1991) Leksikon stranih riječi i izraza, Prosveta, Beograd.
170. Vukmirica, V., Špirić, N., (2005) Ekonomika i monetarna integracija Evrope, Banja Luka: Ekonomski fakultet.
171. Wells, T. J., (2005) Principles of Fraud Examination, ohn Wiley&Sons, New Jersey.
172. William F., Messier Jr., (2000) Revizija, Priručnik za revizore i studente s rješenim zadacima, II. Dopunjeno izdanje, Faber&Zgombić Plus, Nakladnik Revicon Sarajevo.

173. Wolfhart, B., (2011) The Future of the European VAT System, International VAT Monitor, 6/2011, 387-395.
174. Yiqun Wang, (2012) Competition and Tax Evasion: A Cross Country Study, Economic Analysis & Policy, Vol.42. No. 2.